

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XVI-XVII. YÜZYILLARDA
DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ'NDE ŞEHİRLEŞME**

(DOKTORA TEZİ)

Muazzez GÜNDÜZ OĞUL

BURSA-2024

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XVI-XVII. YÜZYILLARDA
DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ'NDE ŞEHİRLEŞME**

(DOKTORA TEZİ)

Muazzez GÜNDÜZ OĞUL

**Danışman:
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY**

BURSA-2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında 711942002 numaralı Muazzez GÜNDÜZ OĞUL'un hazırladığı “XVI-XVII. Yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği’nde Şehirleşme” başlıklı Doktora tezi ile ilgili savunma sınavı 18/07/2024 günü 14:00 – 15:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Sadettin EĞRİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mehmet TOPAL
Anadolu Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
Anadolu Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

18/07/2024

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “XVI-XVII. Yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği’nde Şehirleşme” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Muazzez GÜNDÜZ OĞUL

18/07/2024

Adı Soyadı: Muazzez GÜNDÜZ OĞUL

Öğrenci No: 711942002

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Doktora Programı

Tezin Türü: ☐ Yüksek Lisans / ☒ Doktora / ☐ Sanatta Yeterlilik

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/06/2024

Tez Başlığı: XVI-XVII. Yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği'nde Şehirleşme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 238 sayfalık kısmına ilişkin, 24/06/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24/06/2024

Adı Soyadı:	Muazzez GÜNDÜZ OĞUL
Öğrenci No:	711942002
Anabilim Dalı:	Tarih Anabilim Dalı
Programı:	Doktora Programı
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
24/06/2024

Yazar Adı Soyadı	Muazzez GÜNDÜZ OĞUL
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim dalı	Yeniçağ Anabilim Dalı
Tezin niteliği	Doktora Tezi
Mezuniyet tarihi	.../.../2024
Tez danışmanı	Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

XVI-XVII. Yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği'nde Şehirleşme

ÖZET

Dulkadir Beylerbeyliği, aynı isimdeki beyliğin Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmesinden kısa bir zaman sonra kurulmuştur. Beylerbeyliği idaresine tabi sancaklar incelendiğinde, eyalete bağlı sancakların yıllara göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu değişkenliğin idari yapılanmadaki şehirleşmenin iki yüzyıl boyunca takip edilmesi önünde problem teşkil etmemesi adına, beylerbeyliğini oluşturan sancaklar net bir şekilde belirlenmiştir. Bu noktada Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde Maraş başta olmak üzere Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş sancakları çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu tez, XVI ve XVII. yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği'nin hâkim olduğu bölgedeki şehirleşme yapısını karşılaştırmalı olarak incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. Erken modern dönem Osmanlı şehirleri üzerine pek çok inceleme yapılmış olmasına rağmen, Dulkadir Beylerbeyliği ile ilgili kapsamlı bir şehir tarihi çalışmasının bulunmaması, mevcut araştırmanın kaleme alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, imparatorluk sınırları içerisinde yer alan bir beylerbeyliğine ait şehirlerin iki yüzyıllık dönemini sosyal ve ekonomik bakımdan ele almaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, şehirleri meydana getiren mahalleler incelenerek XVI ve XVII. yüzyıllardaki durumları ortaya konulmuştur. Araştırmaya konu olan dört şehrin mahalle sayıları, isimleri ve varlıklarını koruyabilme durumları bu çerçevede ele alınmıştır. İkinci bölümde, şehirlere hayat veren ahali üzerine odaklanılarak yerleşkelerin tahminî nüfusları, nüfus yapıları ve etnik zümreleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın son kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise şehirlerin iktisadi yapıları incelenmiştir. Şehirlerdeki üretim alanları, ticaret-sanayi kolları, tarım ve hayvancılığın durumu bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Dulkadir Beylerbeyliği, Şehir Tarihi, Maraş, Ayntab, Sis, Kars-ı Maraş*

Name & surname	Muazzez GÜNDÜZ OĞUL
University	Bursa Uludag University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	History
Subfield	Modern History
Degree awarded	Ph.D.
Date of degree awarded	.../.../2024
Supervisor	Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Urbanization of Dulkadir Beylerbeyliği During XVI-XVII. Centuries

ABSTRACT

Dulkadir Beylerbeylik was established shortly after the principality of the same name was captured by the Ottoman Empire. When the sanjaks subject to the Beylerbeylik administration were examined, it was found that the sanjaks dependent on the province vary depending on the years. To ensure that the variation does not pose a problem for tracking urbanization in administrative structuring over two centuries, the sanjaks comprising the Beylerbeylik have been clearly determined. At this point, Maraş, Ayntab, Sis and Kars-ı Maraş sanjaks under the administration of Dulkadir Beylerbeylik are included in the scope of the study. This thesis was written to comparatively examine the urbanization structure in the region dominated by Dulkadir Beylerbeylik in the 16th and 17th centuries. Despite many studies on early modern period Ottoman cities, the absence of a summary city history study on Dulkadir Beylerbeylik necessitated the preparation of the current research. The main purpose of this study is to examine the social and economic aspects of the two-century period of the cities of a principality within the borders of the empire. In the first part of the study, the neighborhoods that make up the cities are examined and their situation in the 16th and 17th centuries is revealed. The events of the centuries have been revealed. The numbers of neighborhoods, their names, and their preservation status in these four cities under study have been considered within this framework. In the second part, evaluations were made on the estimated populations, population structures and ethnic groups of the settlements, focusing on the people who gave life to the cities. In the third chapter, which is the last part of the study, the economic structures of the cities were examined. The situation of production areas, trade-industry branches, agriculture and animal husbandry in the cities were evaluated in this context.

Keywords: *Dulkadir Beylerbeyliği, City History, Maraş, Ayntab, Sis, Kars-ı Maraş*

ÖNSÖZ

Şehirlerin tarihsel gelişimleri üzerine yapılan araştırmalarla birlikte şehir tarihi çalışmalarında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili geliştirilen fikirler, lisans yıllarımdan itibaren ilgimi çeken bir konu olmuştur. Şüphesiz ki genel manada şehir tarihçiliği, özelde ise Osmanlı şehir tarihi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın “Dulkadir Beylerbeyliği” üzerine odaklanmasında danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ersin GÜLSOY’un bölgeye dair geniş bilgi sahibi olmasının bana kattığı heyecan ve cesaret etkili olmuştur. Bölgeyle ilgili kaleme alınan incelemelerde şehirlerin genellikle belirli zaman aralıklarında birbirinden bağımsız olarak incelenmiş olmaları ve aynı coğrafyada öteden beri varlık gösteren şehirlerin benzer ya da farklılıkları üzerine odaklanan herhangi bir lisansüstü çalışmanın bulunmayışı bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışma konusunun belirlenmesinden itibaren bana kütüphanesini açan, güler yüzü ve samimiyetiyle değerli fikir ve düşüncelerini benimle paylaşan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ersin GÜLSOY’a müteşekkirim.

Lisans eğitimimden itibaren cömertçe paylaştığı bilgi ve tecrübesiyle akademik gelişimimde önemli katkısı olup, uzun araştırma sürecimde çalışmamı ilerletmemde mühim yardımları bulunan değerli hocam Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY’a ayrıca teşekkür etmek isterim. Bilgisinden istifade ettiğim, kendisinden ders alabilme şansını yakaladığım, tarihe farklı bir perspektiften bakmama vesile olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nurcan ABACI’ya da bu anlamda teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca jürimde bulunarak kıymetli görüşlerini benimle paylaşan değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Sadettin EĞRİ’ye, Sayın Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN’a ve Sayın Prof. Dr. Mehmet TOPAL’a teşekkürlerimi sunarım. Bununla birlikte lisans eğitimimden itibaren üzerimde büyük emeği olan Bursa Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümündeki değerli hocalarımla her birine şükranlarımı sunarım.

Son olarak uzun ve zorlu tez çalışması süresince hayatımı her anlamda kolaylaştıran, yapıcı eleştiri ve düşünceleri ile tezime farklı bakış açısıyla değer katan sevgili eşim Doç. Dr. Hasan OĞUL’a ve beni yalnızca varlığıyla bile mutlu eden, enerji kaynağım canım kızım Deren’e müteşekkirim. Aynı şekilde bana ve hayallerime daima güvenen, maddi-manevi desteklerini esirgemeyen kıymetlilerim canım anneme, babama ve kız kardeşlerime tüm kalbimle teşekkür ederim.

Tez çalışmamı, beni bu hayatta koşulsuz seven kıymetli anneme ve babama ithaf ediyorum.

Bursa, 2024

Muazzez GÜNDÜZ OĞUL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLOLAR.....	iii
ŞEKİLLER	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. ŞEHİR TARİHİ KAVRAMI VE GELİŞİMİ.....	1
i. <i>Şehir Tarihi Literatür Değerlendirmesi</i>	11
II. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ’NİN KURULUŞU VE İDARİ TAKSİMATI.....	15
A. <i>Dulkadir Beyliği’nin Teşekkülü</i>	15
B. <i>Osmanlı Devleti İdaresi Altında Dulkadir Bölgesi</i>	24
C. <i>Dulkadir Beylerbeyliği’nin İdari Taksimatı</i>	28
III. AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM	31
IV. ÇALIŞMADA KULLANILAN KAYNAKLAR VE TELİF ESERLER	33
1. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ’NDE MAHALLELERİN GELİŞİMİ	48
1.1. MARAŞ ŞEHİRİ MAHALLELERİ.....	49
1.2. AYNTAB ŞEHİRİ MAHALLELERİ.....	57
1.3. SİS ŞEHİRİ MAHALLELERİ.....	78
1.4. KARS-I MARAŞ ŞEHİRİ MAHALLELERİ.....	83
2. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ’NDE NÜFUS	87
2.1. MARAŞ ŞEHİRİ NÜFUSU.....	87
2.2. AYNTAB ŞEHİRİ NÜFUSU.....	98
2.3. SİS ŞEHİRİ NÜFUSU.....	127
2.4. KARS-I MARAŞ ŞEHİRİ NÜFUSU.....	141
3. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ ŞEHİR GELİRLERİ	146
3.1. MARAŞ ŞEHİR GELİRLERİ	146
3.2. AYNTAB ŞEHİR GELİRLERİ	159
3.3. SİS ŞEHİR GELİRLERİ	181
3.4. KARS-I MARAŞ ŞEHİR GELİRLERİ	211
SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA.....	222
ÖZGEÇMİŞ	235

TABLÖLAR

Tablo 1: 1526 Tarihli Tahririne Göre Maraş Şehri Mahalleleri.....	49
Tablo 2: 1563 Tarihli Tahririne Göre Maraş Şehri Mahalleleri.....	51
Tablo 3: XVII. Yüzyılda Maraş Mahalleleri.....	53
Tablo 4: XVI. ve XVII. Yüzyılda Maraş Mahallelerin Değişimi	56
Tablo 5: 1536 Tarihli Ayntab Şehri Mahalleleri.....	58
Tablo 6: 1536 Yılında İsmi İbadethânen Alan Mahalle ve Sokaklar	59
Tablo 7: 1543 Tarihli Ayntab Mahalleleri	61
Tablo 8: 1543 Yılında İsmi İbadethânelere Alan Mahalleler.....	62
Tablo 9: 1574 Tahririne Göre Ayntab Şehri Mahalleleri.....	63
Tablo 10: 1574 Tahririne Göre Yeni Kurulan Ayntab Mahalleleri	64
Tablo 11: Ayntab Şehri XVI. Yüzyıl Mahalle İsimleri.....	65
Tablo 12: XVII. Yüzyıl İlk Yarisında Ayntab Mahalleleri.....	68
Tablo 13: XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Sadeleşen Ayntab Şehri Mahalle İsimleri...	71
Tablo 14: Ayntab Şehri XVII. Yüzyıl İkinci Yarisı Mahalle İsimleri	72
Tablo 15: 1519 Tarihinde Sis Şehri Mahalleleri	79
Tablo 16: 1519 Tarihinde Sis Şehri Kaleleri.....	79
Tablo 17: 1523-24 Tarihinde Sis Şehri Mahalleleri.....	80
Tablo 18: 1525-26 Tarihinde Sis Şehri Mahalleleri.....	81
Tablo 19: 1536 Tarihli Sis Mahalleleri	82
Tablo 20: 1572 Tarihli Sis Şehri Mahalleleri.....	82
Tablo 21: Sis Şehri XVI. Yüzyıl Mahalleleri.....	83
Tablo 22: 1530 Tarihli Kars-1 Maraş Şehri Mahalleri.....	83
Tablo 23: 1563 Tarihli Kars-1 Maraş Şehri Mahalleleri.....	85
Tablo 24: Kars-1 Maraş Şehrini XVI. Yüzyılda Mahalle İsimleri.....	85
Tablo 25: 1526 Tarihli Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu.....	88
Tablo 26: 1526 Yılı Muâf Zümreler.....	92
Tablo 27: 1563 Tarihli Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu.....	92
Tablo 28: 1563 Yılında Maraş Şehrinde Yaşayan Muâf Gruplar	94
Tablo 29: XVII. Yüzyılda Maraş Mahalleleri Avârizhâne Sayıları	97
Tablo 30: 1536 Tarihli Ayntab Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu.....	98
Tablo 31: 1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehrinde Muâf Zümreler	102
Tablo 32: 1536 Tarihli Tahrir Defterinde Yer Alan Meslekler.....	103
Tablo 33: 1543 Tarihli Ayntab Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu	104
Tablo 34: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Muâf Zümreleri	109
Tablo 35: 1574 Tarihli Ayntab Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu.....	110
Tablo 36: XVII. Yüzyılda Ayntab Avârizhâne Sayıları.....	117
Tablo 37: XVII. Yüzyılın İlk Yarisında Ayntab Şehri Avârizhâne Sayıları.....	118
Tablo 38: XVII. Yüzyılın İkinci Yarisında Ayntab Şehri Avârizhâne Sayıları.....	120
Tablo 39: XVII. Yüzyılın İkinci Yarisında Ayntab Şehrini Mahallelerine Göre Avârizhâneleri	121
Tablo 40: XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri Tahmini Nüfus Değişimi	125
Tablo 41: XVII. Yüzyılda Ayntab Şehri Avârizhâne Sayıları	126
Tablo 42: 1519 Sis Şehri Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus.....	127
Tablo 43: 1519 Yılı İçin Sis Şehri Kale Nüfusu	128
Tablo 44: 1523-24 Tarihli Sis Şehri Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus	129

Tablo 45: 1523-24 Tarihli Sis Şehri Tahminî Kale Nüfusları.....	131
Tablo 46: 1525-26 Tarihli Sis Şehri Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus	131
Tablo 47: 1525-1526 Tarihli Sis Şehri Tahminî Kale Nüfusu	134
Tablo 48: 1536 Tarihli Sis Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus	135
Tablo 49: 1536 Tarihli Sis Gayrimüslim Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus	137
Tablo 50: 1572 Tarihli Sis Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus	138
Tablo 51: 1572 Tarihli Sis Mahallelerinde Bulunan Hizmet Görevlileri.....	139
Tablo 52: 1572 Tarihli Sis Gayrimüslim Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus	140
Tablo 53: 1530 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu.....	141
Tablo 54: 1530 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Muâf Zümreler.....	143
Tablo 55: 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu.....	143
Tablo 56: 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Muâf Zümreler.....	144
Tablo 57: 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri.....	147
Tablo 58: 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri.....	150
Tablo 59: 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş'ın Diğer Şehir Gelirleri	151
Tablo 60: 1526 Yılı Defterine Göre Maraş Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	151
Tablo 61: 1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri.....	152
Tablo 62: 1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri.....	156
Tablo 63: 1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehri Diğer Gelirleri	157
Tablo 64: İstanbul ile Yapılan Yazışmalardan Alındığı Tahmin Edilen Vergiler	158
Tablo 65: 1563 Yılı Defterine Göre Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	159
Tablo 66: 1536 Tarihli Deftere Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri	160
Tablo 67: 1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri	163
Tablo 68: 1536 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Ayntab'ın Diğer Şehir Gelirleri	166
Tablo 69: 1536 Yılı Defterine Göre Ayntab Gelir Türlerinin Kıyaslanması	168
Tablo 70: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri.....	169
Tablo 71: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri	170
Tablo 72: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab'ın Diğer Şehir Gelirleri	171
Tablo 73: 1543 Yılı Defterlerine Göre Ayntab Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	172
Tablo 74: 1574 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri	173
Tablo 75: 1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri	178
Tablo 76: XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri'nin Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Âdet-i Ağnâm Miktarı.....	179
Tablo 77: 1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab'ın Diğer Şehir Gelirleri	180
Tablo 78: 1574 Yılı Defterine Göre Ayntab Gelir Türlerinin Kıyaslanması	181

Tablo 79: 1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri.....	182
Tablo 80: 1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Geliri	184
Tablo 81: 1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis'in Diğer Şehir Gelirleri.....	185
Tablo 82: 1519 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	186
Tablo 83: 1529 Tarihli Feke Kale Gelirleri.....	186
Tablo 84: 1519 Tarihli Anavarza Kale Gelirleri	187
Tablo 85: 1519 Tarihli Lemberd, Küpdere, Pars-berd Kale Gelirleri (Akçe).....	188
Tablo 86: 1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri.....	189
Tablo 87: 1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri.....	190
Tablo 88: 1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis'in Diğer Şehir Gelirleri.....	191
Tablo 89: 1523-24 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	192
Tablo 90: 1523-24 Tarihli Feke Kale Gelirleri	192
Tablo 91: 1523-24'te Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd Kale Gelirleri (Akçe)	194
Tablo 92: 1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri.....	195
Tablo 93: 1525-26 Tarihli Deftere Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri	196
Tablo 94: 1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis'in Diğer Şehir Gelirleri.....	197
Tablo 95: 1525-26 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	197
Tablo 96: 1525-26 Tarihli Feke Kale Gelirleri	198
Tablo 97: 1525-26 Tarihli Defterde Anavarza, Lemberd ve Küpdere Kale Gelirleri..	199
Tablo 98: 1536-37 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri	200
Tablo 99: 1536-37 Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri	201
Tablo 100: 1536-37 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis'in Diğer Şehir Gelirleri.....	202
Tablo 101: 1536 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	202
Tablo 102: 1536 Tarihli Feke Kale Gelirleri.....	203
Tablo 103: 1536 Tarihli Anavarza, Lemberd, Küpdere Kale Gelirleri (Akçe).....	204
Tablo 104: 1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri.....	205
Tablo 105: 1572 Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri	206
Tablo 106: 1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis'in Diğer Şehir Gelirleri	207
Tablo 107: 1572 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması	209
Tablo 108: 1572 Feke Kale Gelirleri.....	209
Tablo 109: 1572 Tarihli Anavarza ve Küpdere Kale Gelirleri (Akçe)	210
Tablo 110: 1572 Tarihli Lemberd Kale Gelirleri	210
Tablo 111: 1530 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Kars-1 Maraş Şehir Gelirleri	211
Tablo 112: 1530 Tarihli Kars-1 Maraş'ın Diğer Şehir Gelirleri	213
Tablo 113: 1530 Yılı Defterine Göre Kars-1 Maraş Gelir Türlerinin Kıyaslanması....	213

Tablo 114: 1563 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Kars-1 Maraş Şehir Gelirleri	213
Tablo 115: 1563 Tarihli Kars-1 Maraş Şehri Reayadan Alınan Vergiler	215
Tablo 116: 1563 Yılı Defterine Göre Kars-1 Maraş Gelir Türlerinin Kıyaslanması.....	216

ŞEKİLLER

Şekil 1: Maraş, Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş Genel Haritası	48
Şekil 2: XVII. Yüzyıl Maraş Şehri Mahalleleri	55
Şekil 3: XVI. Yüzyıl Ayntab Şehri Mahalleleri	67
Şekil 4: XVII. Yüzyıl Ayntab Şehri Mahalleleri	78
Şekil 5: XVI. Yüzyılda Sis Şehri Kaleleri Haritası	80

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
drl.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör (editörler)
haz.	Hazırlayan (hazırlayanlar)
IJMES	International Journal of Middle East Studies
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
İ.F.M.	İktisat Fakültesi Mecmuası
İ.Ü.İ.F.M.	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KKA	Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
MEB.	Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
neş.	Neşreden
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	Sayfa
S.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfadan sayfaya
TKGMA	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
TOEM	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr.	Varak
Yay. haz.	Yayına hazırlayan (hazırlayanlar)
YKY	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

I. Şehir Tarihi Kavramı ve Gelişimi

Tarih yazımının başlangıcı Heredotos dönemine kadar gitmektedir. Fakat profesyonel bir disiplin olarak tarih, XIX. yüzyıl itibarıyla üniversitelerde okutulmaya başlanmıştır¹. Bu devirden itibaren birçok tarih yazım tekniği de geliştirilmiştir. Bu dönemde tarihçiler, tarihin pozitif bir bilim olduğunu ispat etmeye çalışırken, kendi yöntemleri içinde bilimsel bir disiplin olduğunu da öne sürmektedirler². Bununla birlikte, tarih yazımı XIX. yüzyılda daha çok anlatıma dayanırken, XX. yüzyılda sosyal bilim yönelimli tarihsel araştırma ve yazma biçimleri öne çıkmaktadır. XX. yüzyılda tarih yazımında metodolojinin yanı sıra tarihin konusunda da değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir³. Bu anlamda Annales Ekolü'nün tarih anlayışı önemlidir. Annales tarihçilerine göre toplumsal-ekonomik değişim ve gelişmelerin tarih yazımında göz ardı edilmesi mümkün değildir. Onlara göre tarih, insan faaliyetlerinin tümünü kapsamalıdır. Bu bağlamda tarih, insan faaliyetlerini inceleyen tüm bilim dallarını kapsadığı için, diğer disiplinlerden şüphesiz yararlanmalıdır⁴. Aynı doğrultuda, şehir tarihi de toplumsal tarih araştırmalarının en önemli ayağını oluşturmaktadır. Şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalar özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda aydınlanma düşüncesinin ortaya koyduğu dönüşümle öne çıkmıştır. Aydınlanma düşüncesine kadar genellikle *büyük adamların* tarihi yazılmıştır. Fakat bu düşüncenin etkisiyle tarih yazımı, siyasi tarihle sınırlı kalmayarak sosyo-ekonomik ve kültürel olayları da kapsamına almıştır⁵. Bir başka deyişle yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişimler şehirlerden bağımsız gerçekleşmemiştir⁶.

¹ Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, İstanbul: İletişim, 2018, ss. 17-18; Yunus Koç, "Tarih Niçin Yazılır?", *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, 2021, ss. 2-3.

² George G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 1, 23.

³ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, s. 3; Oktay Gökdemir, "Tarihyazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 134.

⁴ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, ss. 50-60. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Doğubatı, 2014, ss. 47-60.

⁵ Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, s. 31.

⁶ Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6 (2005), ss. 9-10.

Şehir tarihi ile ilgili bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır⁷. Yapılan çalışmalarda şehrin tam olarak neyi ifade ettiği irdelenirken, kişilerin uzmanlık alanına bağlı olarak birden fazla şehir tanımı ortaya çıkmıştır. Şehir tarihi yazımı konusunda en önemli nokta *şehir* teriminin tanımlanmasıdır. Bu anlamda iktisatçılar şehirdeki üretim ilişkilerini, mimarlar fiziki yapı ve planlamayla ilgili gelişmeleri, coğrafyacılar mekân-toplum ilişkisini, siyaset bilimciler yönetim ilişkilerini, sosyologlar toplumsal yapı ve ilişkileri temel alan tanımlar yapmışlardır⁸. Ancak, en genel manada değerlendirildiğinde şehir; sakinlerinin iş bölümüne bağlı olarak, pazarlamak için tarım dışı üretimde bulundukları, çevresine mal ve hizmet sundukları bir yerleşim birimidir⁹. Burada belirtmek gerekir ki; şehir tanımı, coğrafi bölgelere göre de farklılıklar göstermektedir.

Batı'daki şehir tarihçiliği çalışmalarında, XIX. yüzyılda şehirlerin iktisadi-idari durumları, nüfus yapıları ve ulus-devlet anlayışı gibi konular öne çıkmıştır. XX. yüzyılda ise şehir tarihi yazımından ayrı bir disiplin olarak söz edilebilmektedir. Öyle ki bu dönemde şehir tarihi çalışmaları siyasi bağlamdan uzaklaşmış, gündelik ve sosyal konulara odaklanmış, gösterge bilimsel yöntemlerle analiz öne çıkmıştır¹⁰. Yapılan çalışmalarda şehirler çok yönlü olarak çeşitlendirilmiştir. Şüphesiz II. Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan şehirler ve yapılan planlamalar, şehre ve şehir tarihçiliğine bakışı etkilemiştir. Bu dönemde şehir tarihi, mimari tarih, bilim tarihi, sanat tarihi gibi kendine özgü tanımı ve sınırlarını belirleyerek, temel sorularını tespit etmiştir. Yapılan

⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, S. 1-2 (1962-1963), ss. 239-296; Halil İnalcık, *İstanbul: Bir İslam Şehri*, çev. İbrahim Kalın, Dergâh, 1992; Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi*, İstanbul, 1969; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1969; Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti*, 2. baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2001; Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. A. Anadolu ve N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay, 1995; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: TTK, 2014; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: TTK, 1989; Suraiya Faroghi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993; Fatma Acun, “A Portrait of the Ottoman Cities”, *The Muslim World*, C. 92, S. 3-4 (2002), ss. 255-281; Turgut Cansever, *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş, 2010.

⁸ Özkan Açıkgöz, “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 35, C. 57 (2007), s. 61.

⁹ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 12.

¹⁰ Uğur, *Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği*, ss. 15-16; Yasemin Avcı, “Kent Tarihi”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2021, s. 175.

çalışmalarda, şehirlerin karşılaştırmalı şekilde uzun tarihi sũreç ve dũnemeçlerinin ẽn planda tutulması gerektiği ileri sũrũlmũřtũr¹¹.

Annales Ekolũ'nũn temsilcilerinden Fernand Braudel, tarih araştırmalarında tarihsel zamanı “coğrafi, toplumsal ve bireysel zaman” olarak ũçe ayırmıştır. Braudel'in “la longue duree” kavramı, tarihsel olayların ve değişimlerin uzun sũreler içinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada ۆzellikle şehirlerin tarih içindeki değişim ve dũnũřũmlerini daha geniş bir zaman diliminde inceleyerek sosyal, ekonomik ve kũltũrel yaşamın yũzyıllar boyunca hangi evrelerden geçtiğini gũrebilmek ۆnemlidir. Kũltũrel etkileşimin durumu, sosyal hiyerarşının yapısı ve şehirlerarası ticaret ağlarının izi bu sayede net bir şekilde çizilebilmektedir¹².

Diğer yandan, şehirlerin kurulmasında gũvenlik faktũrũnũn altını çiz̈en Henri Pirenne, herhangi bir saldırı ya da istila durumuna karşı yapılan koruyucu duvarların ۆnemine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte şehri ekonomik ilişkiler temelinde açıklayan Pirenne, bir şehrin kurulmasını iki şarta bağlamıştır. Bunlar orta sınıf bir nũfus ve komũnal bir ۆrgũtlenmedir. Kendilerini taşra ve kurumlarıyla bağdaşmaz konumda gũren tũccarların yeni bir sınıf olarak ortaya ıkmasının şehirlerin varlığı için dũnũm noktası olduğunu belirten Pirenne'ye gũre şehir, tũccarlar topluluęudur¹³.

Bunun yanı sıra, Max Weber'in şehir tanımı řũphesiz ki en çok bilinen ve ۆzerinde tartışılan tanımdır. Weber'e gũre şehir; insanların iş bũlũmũne bağlı olarak pazarlamak ۆzere tarım dışı ۆretimde bulundukları, çevresine mal ve hizmet sundukları, sınırları net bir şekilde çizilen ve mahallelerden oluşan yerleşim yeridir¹⁴. Weber şehri tarif ederken, esasen Batı Avrupa temelinde bir tanım yapar. ũnkũ kentsel topluluk yalnızca

¹¹ Uğur, şehir Tarihi ve Tũrkiye'de şehir Tarihçiliği, ss. 10-12.

¹² Fernand Braudel, *II. Felipe Dũneminde Akdeniz ve Akdeniz Dũnyası I-II-III*, ev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Doğubatı, 2019; Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, ss. 61-100.

¹³ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, ev. şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim, 2003, s. 49; Don Martindale, “şehir Kuramı”, *şehir ve Cemiyet*; haz. Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, ss. 83-84.

¹⁴ Max Weber, *şehir, Modern Kentin Oluşumu*, ev. Musa Ceylan, Yarin, 2015, ss. 73-76.

Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Ona göre bir yerleşmenin şehir olarak kabul edilebilmesi için belli başlı özelliklere sahip bulunması gerekmektedir. Ayrıca şehrin güvenliğini garanti altına alan kale içinde konumlanması, tarım dışı üretimin yapılıp, kırsal alandan elde edilen artı ürünün pazarlanabileceği pazar yerinin olması, kendine ait bir mahkeme ile birlikte hiç değilse özerk bir hukuk düzeninin bulunması, ilgili bir birlik biçimi ve nihayetinde kendi kendini yönetebilme (seçilmelerinde şehir sakinlerinin söz sahibi olduğu kişilerce yönetilme) özelliklerini barındırması gerekmektedir¹⁵. İktisadi olarak şehirleri üretici, tüketici ve tüccar şeklinde gruplandıran Weber, şehirlerin ekonomik açıdan sınıflandırılması mümkünse, bunun, şehirlerin hâkim ekonomik bileşeni açısından yapılması gerektiğinin altını çizmektedir¹⁶.

H. Lefebvre toplumları şehir çevresinde siyasi, ticari ve sanayi şehri olarak üç ayrı kolda incelemektedir. Ona göre mekânın siyasal örgütlenmesi, toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ve onlara tepki verir. Bununla birlikte Lefebvre şehir ve sanayileşmeyi ilişkilendirerek, “bir zamanlar şehri üreten sanayi, sonrasında şehir tarafından üretilir olmuştu” yorumunda bulunmaktadır¹⁷. Lefebvre’nin şehir ile ilgili yaklaşımı, Batı toplumunun şehirleşme süreçlerinin yansıması olarak ifade edilebilir.

David Harvey ise şehri, mekân ve toplum temelinde incelemiştir. Ona göre mekân; varlıkbilimsel (ontolojik) bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal boyuttur. Bu bakımdan mekân, şehirlerin fiziksel ortamını ifade etmektedir. Şehri, burada yaşayan insanlar için toplumsal ilişkiler ağı olarak da ifade eden Harvey, bu bakımdan onu toplumsal ve ekonomik sistemleri yansıtan, sonradan oluşturulan bir çevre olarak tanımlamaktadır¹⁸.

¹⁵ Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, s. 93.

¹⁶ Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, ss. 78-79.

¹⁷ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, ss. 75-76.

¹⁸ Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, s. 10, 11, 48, 187, 274.

Kısaca şehrin ne olduğu ve neyi ifade ettiği ile ilgili tartışmalar ilk olarak Avrupa’da gündeme gelmiş, bunun sonucunda Avrupa dışındaki şehirler, Batı şehrini tasvir eden özellikler üzerinden incelenmiştir. Bu konuda XVIII. yüzyıl, Avrupa için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten XIX. yüzyılın başlarına gelinceye kadar Avrupa, Kuzey Afrika’nın Müslümanlarla meskûn ülkelerini ve Ortadoğu’nun Araplarla meskûn bölgelerini kolonisi haline getirmiştir. Avrupa, yalnızca Anadolu ve İran’ı doğrudan kolonisi yapamamıştır. Bu sebeple Avrupa’da Doğu şehirleri ile ilgili yürütülen çalışmalar iki şekilde ilerlemiştir. Avrupa’nın kolonisi olan Doğu ülkelerinin şehirleri, koloni yöneticilerinin ihtiyaçları için yürütülen çalışmalar esnasında incelemeye alınmıştır. Doğrudan kolonisi olmayan Anadolu ve İran şehirleri ise özel bir inceleme yerine, yalnızca sahip oldukları İslam öncesi zengin tarihi sebebiyle seyyahların kaleme aldıkları seyahatnamelere konu olmuşlardır. Bu sebeple Batı literatüründe, Avrupa şehirlerine benzemeyen, farklı özellikler taşıyan İslam şehri/Doğu şehri kavramı yerleşmiştir. Burada açıklanan İslam şehri; geometrik bir planı olmayan, karışık ve çıkmaz sokaklarla örülmüş bir dokuya sahip, İslam’ın hâkim kurallarının etkisinde kalmış yerleşme alanı olarak tanımlanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Weberci yaklaşımın etkisinde kalan araştırmacılar, ayırım gözetmeksizin tüm İslam şehirlerini Batı şehirlerine kıyasla şehir olarak kabul etmemişlerdir¹⁹.

İslam coğrafyasında yer alan şehirlerin İslam şehri olarak gruplandırılması ilk önce William ve Georges Marçais kardeşlerin 1920’li yıllarda yaptıkları çalışmalar ile başlamıştır. Burada özellikle İslam’ın şehirli bir din olduğu vurgulanmış, Cuma camisi, pazar yeri ve hamam İslam şehirlerinin temel birimleri olarak yorumlanmıştır. Söz konusu unsurlara ek olarak Georges Marçais; mesken mahallinin ayrıştırılması, esnafın pazarda hiyerarşik olarak bulunması ve beledi örgütlerin yokluğu gibi özellikleri ilave etmiştir. Robert Brunschvig, söz konusu tanıma, sürecin altyapısını oluşturması bakımından dinî-örfî hukuku da eklemiştir. Tüm bunları bir araya getirip yorumlayarak İslam şehir yapısını tasvir eden kişi Gustave von Grunebaum olmuştur. Böylece belirli bir çerçevede kavramsallaştırılan İslam şehri modeli, Jean Sauvaget ve Ira Lapidus’un

¹⁹ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 27; Andre Raymond, “Şehir”, *DİA*, C. 38, 2010, ss. 449-451.

alışmaları ile literatüre girmiştir. Sauvaget genellikle Bizans şehir yapılarının İslam şehirlerine etkileri üzerine çalışırken Lapidus, İslam şehirlerindeki toplumsal yapı ve bağlar üzerine incelemelerde bulunmuştur²⁰.

Şehir tarihi çalışmalarında Osmanlı şehrinin neyi ifade ettiğı ve İslam şehir modeli ile ilişkisi üzerinde sıkça durulmaktadır. Söz konusu durum Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olmasından ve Weber'in Batı şehirleri için yaptığı tanımın İslam şehirleri için kullanılamayacağı görüşünden kaynaklanmaktadır. Turgut Cansever'e göre şehir, insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirilen en önemli yapıdır. Bununla birlikte şehir; toplumsal hayata ve insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiğı, ilişkilerin yoğunluk kazandığı bir yerdir. Genel manada, toplumlar inançlarından hareket ederek bu yapıya bir şekil vermişlerdir. İnsanlar şehirleri hem güvende olmak hem de iktisadi hayatlarını devam ettirebilmek için oluşturmuşlardır²¹. Tuncer Baykara'ya göre şehir, genellikle gıda dışı üretim yapanların çoğunlukta olduğı bir iskân yeridir. Baykara kalabalık iskân bölgelerinin şehir olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır²². Özer Ergenç ise şehri, içinde yaşayanların iş bölümü yaparak, pazarlamak üzere tarım dışı faaliyetlerde bulundukları, çevresine mal ve hizmet sundukları bir yerleşim birimi olarak tanımlamıştır²³.

Klasik Osmanlı Devleti şehirleri bir sentezdir ve tıpkı bir yapboz gibi birbirinden farklı parçaların bir araya gelmesi ile anlamlı bir bütün oluşturmuştur. Burada ilk olarak belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti bir Türk devletidir ve şüphesiz Osmanlı şehir yapısında Türk şehirciliğinin izleri bulunmaktadır. Türk şehirciliğinin başlangıcı esasen MÖ I. yüzyıldan, MS VIII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir²⁴. İlk Türk şehirlerinin temel özellikleri incelendiğinde, İslamiyet'in kabulünden önce Türklerde *balık* kelimesinin şehir ve kale yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda Türk

²⁰ Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliğı, ss. 17-18.

²¹ Cansever, *Osmanlı Şehri*, ss. 17-19.

²² Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 5 (1999), ss. 528-529.

²³ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 12

²⁴ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK, 1994, s. VII.

şehirciliğinin temelinde kalenin ana unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Kale ile birlikte; manevi hayatın simgeleri anıt ve mabetler, “sur dışı yerleşim” şeklinde ifade edebileceğimiz taşra ve tabi ki su kaynaklarına yakınlık bu şehirlerin ana unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle Türk şehirlerinin güvenlik, beslenme ve inanç ekseninde, üç ana ihtiyacın sonucunda şekillendiği anlaşılmaktadır²⁵.

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte, şehir hayatlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu anlamda İslam dininin gerekliliklerini yerine getirmek için elzem olan yapılar, Türk-İslam şehirlerinin en önemli özellikleri hâlini almıştır. İslamiyet’in Türklerin yaşamına getirdiği en büyük değişiklik, yerleşikliğin bir estetik algısıyla taçlandırılması olmuştur. İslamiyet’ten önce güvenlik algısı ile kurulan şehirler, yerlerini ibadethâneler başta olmak üzere estetik algısı içinde bina edilen yapılara bırakmıştır²⁶. Daha öncede belirtildiği gibi bu şehirlerin merkezinde bir Cuma camisinin ve hemen yanında bir çarşı/pazarının bulunması, Osmanlı şehirciliğinin temel özellikleri arasında yer almaktadır²⁷. Şehrin çeşitli yerlerine yapılan hamam, çeşme ve su bentleri, bölgenin bayındır hâle gelmesinde önemli olmuştur²⁸. Diğer taraftan İslam şehirlerinde görülen dinî grupların bir arada yaşama durumu, Türk şehirlerine de sirayet etmiştir. Anadolu’da birçok şehirde etnik unsurlara, dinlere ve mesleklere göre ayrılmış mahalleler bulunmaktadır²⁹. İslam şehrinin Anadolu’daki yapısı incelendiğinde Anadolu Türk-İslam şehrinin merkezinde cami ve bedestenin yer aldığı görülmektedir. Bu yapıların çevresinde ise esnaf ve zanaatçıların bulunduğu çarşılar öne çıkmaktadır. Anadolu’da imaret, medrese ve mescitten oluşan külliye şehir temelini oluşturan yapılar arasında yer almaktadır³⁰.

²⁵ Tuncer Baykara, *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara, 2000, s. 51;

²⁶ Galip Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır 16. ve 17. Yüzyılda Rumeli’de İdarî ve İktisadî Yapı*, Selenge, 2022, s. 25.

²⁷ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, C. VII (1968), ss. 54-55.

²⁸ İbrahim Kafesoğlu, “İslami Türk Devletlerinde Kültür ve Teşkilat”, *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara, 1992, s. 378.

²⁹ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara: TTK, Ankara, 1999, ss. 57-58; Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır*, ss. 25-28.

³⁰ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. II, Ankara, 1991, ss. 138-139.

İslam medeniyeti içerisinde Osmanlı Devleti'nin çok özel bir yeri vardır. Osmanlı Devleti, kadim İslam medeniyetinin geçmişten çağımıza taşınmasında önemli bir siyasal organizasyondur. Bununla birlikte hâkim olduğu coğrafyada, birçok zengin kültürün gerçekleşmesini sağlamıştır³¹. Osmanlı Devleti, genel manada İslam şehri özelliklerine sahiptir. Fakat her coğrafyanın geçmişinden gelen soyut ya da somut olarak ifade edilebilecek değerler toplamının söz konusu şehirlerin gelişiminden ayrı düşünülmesi mümkün değildir³². İslam medeniyeti ile birlikte Osmanlı Devleti şehir hayatının gelişiminde rol oynayan iki önemli etken Bizans ve Selçuklu mirasıdır. Osmanlı Devleti XIV. yüzyılın başlarında eski Bizans toprakları olan Söğüt, Bilecik, Bursa ve İznik etrafında kurulmuştur. Bu şekilde Türk aslı özellikler dışında, Osmanlı şehir hayatını şekillendiren önemli etkenlerden biri Bizans etkisi olmuştur³³. Bununla birlikte Selçukluların Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'da yaptıkları fetihler, Türk-İslam şehirleşmesini hızlandırmıştır. Bu şekilde yeni inşa edilen şehirler ile birlikte fetihten sonra eski Bizans şehirlerinin de Türk şehirlerine dönüştürüldüğü dikkat çekmektedir. Dönüştürülen söz konusu şehirlerde Rum, Bizans ve Hristiyan izleri kaybolmazken, İslam kimliğinin baskın karakteri yerleşim mekânlarına hâkim olmuştur. Belirtmek gerekir ki Selçuklu şehircilik anlayışı, Türk şehirciliğinin gelişmesinde kıymetli bir yere sahiptir. Osmanlı şehirlerinin en önemli nitelikleri Selçuklu şehirlerinden miras kalmıştır³⁴.

Selçuklularda şehir sakinlerinin korunmasında önemli bir işlevi olan kale, Osmanlı kentlerinde de görülmektedir. Bu anlamda Bizans'tan alınan kalelere Osman ve Orhan Gaziler tarafından Türk askerlerinin aileleri ile birlikte yerleştirildiği bilinmektedir³⁵. Osmanlı döneminde, eski Türk şehirlerinin planlarının zenginleşerek geliştiği görülmektedir³⁶. Esasen Osmanlı belgelerinin diliyle şehir, "Cuma kılınur, bazar durur" yerdir. Osmanlı şehirlerinin ana unsuru olarak kabul edilen Cuma camisi, kentin hâkim unsurudur. Cuma camisi, şehir reayasının dinî gün ve bayramlar gibi özel günlerde bir araya geldiği ve kaynaştığı ibadet mekânı olarak öne çıkmaktadır. Bir dinî merkez ve

³¹ Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet*, s. 28.

³² Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği", s. 17.

³³ Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", 528-529, 533.

³⁴ Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır*, s. 28.

³⁵ Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", s. 531; Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır*, s. 28.

³⁶ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, ss. 49-50.

pazar yeri, Osmanlı şehrinin temel unsurudur³⁷. Osmanlı şehirlerinde yoğun bir şekilde görülen imaretlerin tesisi, onu klasik İslam şehriden ayırmakta ve farklı kılmaktadır. İmaretler, Osmanlı şehirlerinin büyümesine ve buralarda büyük semtlerin oluşmasına sebep olmuştur. Büyük Osmanlı şehirlerinin merkezinde, Cuma camisine yakın bir bölgede bedesten de bulunabilmekteydi. Bedestenler, büyük tüccarların dükkânlarının yer aldığı ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazar yerleriydi. Osmanlı şehirlerinde ülkeler ve şehirlerarası ticaret için üretim yapan sanat dalları, konum olarak bedestene yakındır. Bu ise Osmanlı şehirlerinin tipik çarşı-pazar düzenidir³⁸. Osmanlı şehirlerinde önemli bir yeri olan çarşılar, yalnızca günlük alışverişin yapıldığı yerler değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin geliştiği mekânlardır³⁹. Şehir hayatında daha çok tarım dışı üretim ve hizmet kolları bulunmaktayken, sanayi öncesi toplumların tipik bir özelliği olarak burada belirli ölçüde tarımsal üretimin yapıldığı da bilinmektedir. Şehirler, burada yaşayan insanların temel ihtiyaçlarının tam olarak karşılandığı yerlerdir. Bu anlamda şehirlerin geniş bir tüketici kitlesi barındırdığı söylenebilir⁴⁰.

Öte taraftan Osmanlı Devleti şehirleri, diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi mahallelere bölünmüştür. Genellikle mahalleler bir caminin, imaretin ya da zaviyenin etrafında kurulan yahut birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek gruplarından veya aynı inanç, gelenek ve göreneğe sahip kişilerin evlerinden oluşan bir ünedir⁴¹. Bu anlamda Osmanlı şehrinde mahalle; birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu olan, aynı mescitte ibadet eden kişilerin aileleriyle birlikte yaşadığı şehir kesimidir. Osmanlı şehirlerinde mahalleler genellikle etnik ve dinsel gruplara göre ayrılmıştır. Yine bazı meslek grupları da kendi mesleklerinin isimleriyle anılan mahallelerde oturmuşlardır⁴².

³⁷ Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6 (2005), ss. 59-60; Baykara, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, s. 531; Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır*, ss. 28-29.

³⁸ Kuban, “Anadolu-Türk Şehri”, ss. 54-55; Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, ss. 50-51.

³⁹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: TTK, 2006, s. 235.

⁴⁰ Baykara, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, s. 532; Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, s. 60.

⁴¹ Kuban, “Anadolu-Türk Şehri”, s. 54. Osmanlı Devleti şehirlerinde dinsel ve etnik gruplar arasında katı bir ayırım söz konusu değildir. bk. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 57-58; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss. 76-77.

⁴² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s. 281.

Fakat belirtmek gerekir ki söz konusu durum, Osmanlı öncesi İslam şehirlerinde olduğu gibi katı kurallarla belirlenmiş bir kanun hükmünde değildir. Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde farklı dinlere mensup kişilerin kapı komşusu oldukları, birbirleriyle alışveriş yapabildikleri ve hatta bazı şehirlerde tamamen Müslümanlarla aynı mahallelerde oturdukları tespit edilebilmektedir⁴³.

Tahrir defterlerinde görüldüğü kadarıyla birçok şehirde (Bursa, Antep, Amasya, Akhisar, Balat) bulunan *şehreküstü* mahallesi, yalnızca Osmanlı şehirlerine özgüdür ve yepyeni bir mahalle adıdır⁴⁴. Zira Selçuklu ve Osmanlı şehirlerinde mahalleler adlarını orada oturan, mescit ve mektebi yaptıran kişilerin isimlerinden almaktadır. Şehreküstü tabiri, ilk bakışta anlam olarak değerlendirildiğinde çok manalı çıkarımlar yapılamamakla birlikte, hayli güzel bir Türk mantığı örneğini teşkil etmektedir. Geleneksel eski şehirlerin tepeler, kayalıklar, ırmaklar gibi belirli bazı sınırları vardır. Söz konusu sınırlar şehre yeni gelen nüfus kitlesinin ikamet edebileceği alanları sınırlandırmış, insanlar şehrin asıl nüfusunun barındığı bölgenin dışına yerleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda şehreküstü mahallesi/mahalleleri, şehrin asıl kitlesinden uzakta oluşan *şehre küsmüş* bir nüfusu tanımlamıştır. Birçok Osmanlı şehirde şehreküstü adıyla anılan yeni mahalleler oluşmuştur. Şehreküstü, Osmanlı şehirlerindeki artan nüfusun en büyük kanıtı olarak kabul edilmektedir⁴⁵.

Osmanlı şehirleri bulundukları idari birimin merkezi konumundadır⁴⁶. Selçuklular devrinde görülen bağımsız bir şehir iradesi Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti şehirlerinde, merkezî iradenin dışında var olan bağımsız bir şehir iradesi

⁴³ Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", ss. 75-77; Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, ss. 412-413; Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*, *Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 25; Halil İnalcık, *The Survey of İstanbul-1455*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.

⁴⁴ XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde birçok şehirde görülen *şehreküstü* mahalle adına en erken XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa'da tesadüf edilmektedir. bk. Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", s. 533.

⁴⁵ Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", ss. 533-534; Fatma Sağlam, "Ayıntab Şehreküstü Mahallesi", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2 (2022), ss. 61-74.

⁴⁶ Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", s. 60.

söz konusudur. Şehirde bulunan yerel seçkinler, siyasal konularda inisiyatif kullanabilmekteydiler. Bu anlamda Osmanlı şehirlerinin yarı bağımlı yapıda olduğu ifade edilebilir. Osmanlı şehirlerinde bulunan mahallî ayan-eşrafın varlığı ile şehir eminleri ve kethüdaları, söz konusu iradenin yansımaları olarak yorumlanabilir⁴⁷.

i. Şehir Tarihi Literatür Değerlendirmesi

Türkiye’de yapılan şehir tarihi araştırmaları incelendiğinde genellikle Osmanlı dönemi şehirleri üzerine yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır. Beylikler dönemi ve cumhuriyet dönemi şehir tarihi ile ilgili daha az çalışma yapıldığı göze çarpmaktadır⁴⁸. Buradan hareketle Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının köklerinin Max Weber’in XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya koyduğu kent tanımına İslam kentini dâhil etmemesine bir tepki olarak öncelikle İslam şehri, buna bağlı olarak da Osmanlı şehrinin kendine has özellikleri içinde var olduğunu ortaya koymak için oluşturulduğu söylenebilir. Weber’e göre kent, burada ikamet eden insanların kendilerine özgü kolektif bir kimlik bilincine sahip oldukları özerk bir cemaattir. Söz konusu tanıma göre Weber, gerek İslami gerekse Avrupa dışı kentsel yığılmaları kentsel kültür geleneğinden yoksun olarak ifade etmektedir⁴⁹. Weber’in temelini attığı söz konusu Doğu-Batı şehir tartışması, oryantalist zihniyetin yansımaları olarak yorumlanabilir. Özelde Osmanlı şehrini oluşturan unsurları Batı merkezli bakış açılarıyla ele almak, önemli hususların gözden kaçmasına sebep olabileceği gibi ciddi bir metot hatasını da beraberinde getirecektir⁵⁰.

Osmanlı şehirleri ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Genel anlamda Osmanlı şehir tarihi yazımı üzerine takip edilen belirli bir yöntem bulunmamaktadır. Kaleme alınan çalışmalarda temel kaynak olarak çoğunlukla arşiv

⁴⁷ Baykara, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, s. 532; Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim, 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, çev. A. Berktaş, S. Andıç ve S. Alper, İstanbul, 2004 (İngilizce orijinali: Cambridge, 1994), ss. 699-700; Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşraf ve A’yan Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 3, S. 3 (1982), s. 106.

⁴⁸ Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği”, ss. 16-17.

⁴⁹ Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s. 1.

⁵⁰ Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır*, ss. 34-35.

kayıtları kullanılmaktadır. Söz konusu arşiv belgelerinin türleri belirli dönemlerde değişkenlik göstermektedir. Yapılan ilk çalışmalarda arşiv kaynağı olarak tapu-tahrir defterleri ve şeriiye sicillerinin kullanıldığı tespit edilmektedir. Bu anlamda Annales Ekolü'nün Türkiye'deki temsilcilerinden Ömer Lütfi Barkan'ın tahrirler üzerinden yaptığı incelemeler ile tahrir defterlerinin önemi araştırmacılar tarafından anlaşılırken, Halil İncalcık'ın çalışmaları ise bu defterlerin nasıl yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır⁵¹. İncalcık; şehir tarihi çalışmalarında çoğunlukla kentin ekonomisi, nüfus yapısı, dokusu ve burada ikamet eden sosyal sınıflar üzerinde yoğunlaşmaktadır⁵². Barkan ve İncalcık'ın eserleri şehir tarihi çalışmalarında öncü olmuştur. Klasik dönem Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan araştırmaların başında şüphesiz sancak-kaza çalışmaları gelmektedir. Özellikle 1960'larda Nejat Göyünç ile başlayan sancak-kaza çalışmaları Bahaeddin Yediyıldız, İsmet Miroğlu gibi önemli tarihçilerin eserleriyle devam etmiştir. Söz konusu araştırmalarda kullanılan metotlarla pek çok akademik çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar genelde sancak-kaza, özelde ise şehirleri incelemesi bakımından önemlidir⁵³. Nejat Göyünç tahrir defterleri ve seyahatnameler ışığında XVI. yüzyılda Mardin Sancağı'nı, Feridun Emecen çeşitli türde arşiv belgeleri ışığında XVI. yüzyılda Manisa Sancağı'nı, Mehmet Ali Ünal XVI. yüzyılda Harput Sancağı'nı, Osman Gümüşçü XVI. Yüzyılda Karaman Kazası'nı, Turan Gökçe XVI ve XVII. yüzyıllarda Denizli Kazası'nı, Mehmet Öz XVI. yüzyılda Canik Sancağı'nı incelemiştir⁵⁴.

⁵¹ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1 (2003), s. 267. Ömer Lütfi Barkan ve Halil İncalcık'ın öncü olan çalışmaları için bk. Ö. Lütfi Barkan, "Türk İktisat ve Mâlîye Tarihi İçin Kaynaklar: Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler I", *İFM*, C. 2 (1940); Halil İncalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*, Ankara: TTK, 1987.

⁵² Halil İncalcık, "Bursa XVI. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, C. XXIV, S. 93 (1960), ss. 45-99; Halil İncalcık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncalcık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6 (2005), ss. 27-56; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

⁵³ Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", s. 70.

⁵⁴ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara: TTK, 1991; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul, 1975; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: TTK, 1989; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara: TTK, 1989; Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara: TTK, 2001; Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzikiyye (Denizli) Kazası*, Ankara: TTK, 2000; Mehmet Öz, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: TTK, 1999.

Bahsedilen çalışmalardan başka Necmi Ülker İzmir’i, Ronald C. Jennings Kayseri, Kıbrıs ve Trabzon’u, Heath W. Lowry Trabzon’u, Hüseyin Özdeğer Antep’i, Özer Ergenç Ankara ve Konya’yı, Haim Gerber Bursa’yı, Suraiya Faroqhi Bursa, Kayseri ve Ankara şehirlerini arşiv kaynaklarına göre incelemişlerdir⁵⁵. Yapılan çalışmalar Türkiye’de şehir tarihçiliği üzerine kaleme alınan ilk incelemeler olup, arşiv kaynaklarından yoğun şekilde istifade edilerek kaleme alınmışlardır. Bu sebeple kendinden sonra yapılacak şehir tarihi çalışmaları için referans niteliğindedirler. Kaleme alınan söz konusu çalışmalar, Osmanlı dönemindeki Anadolu şehirlerinin tarihi ile ilgili bütüncül sentez arayışlarını kısmen de olsa başarıya ulaştırırken, Osmanlı arşiv belgeleri içinde biyografik eserler ve yerel vakayinameler gibi kaynakların eksikliğini de açığa çıkarmışlardır⁵⁶.

Osmanlı şehirleri ile ilgili çalışmalarda özellikle bazı Osmanlı kentleri, araştırmacılar tarafından sıklıkla çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nin bir dönem başkenti olan Bursa, Halil İnalıcık’tan sonra Özer Ergenç, Haim Gerber, Suraiya Faroqhi ve Heath W. Lowry tarafından çeşitli yönlerden araştırmalara konu edilmiştir⁵⁷. Özer Ergenç, Osmanlı klasik dönem şehir tarihi araştırmalarında öne çıkmaktadır. Özellikle Bursa, Ankara ve Konya şehirleri üzerine kaleme aldığı çalışmalar hem arşiv kaynaklarına dayanması hem de metodolojik bakımdan güçlü olması nedeniyle değerlidir⁵⁸.

⁵⁵ Necmi Ülker, “The Rise of Izmir, 1688-1740”, Doktora Tezi, The University of Michigan, 1974; Ronald Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Shari’a Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, 1999; Heath W. Lowry, *Trabzon’un Türkleşmesi ve İslamlaşması 1461-1583*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1981; Hüseyin Özdeğer, *XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep’in Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1982; Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C. I, İstanbul, 1988; ; Ergenç, Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı; Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City, Bursa 1600-1700*, Kudüs, 1988; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. G. Çağalı-Güven ve Ö. Türesay, İstanbul, 2003, ss. 97-216; Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge, 1987.

⁵⁶ Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, s. 60.

⁵⁷ Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, s. 66. Bursa ile ilgili yapılan çalışmalar için bk. İnalıcık, “Bursa XVI. Asır Sanayi ve Ticaret”, s. 45-99; Gerber, *Economy and Society*; Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek*, ss. 97-216; Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)*, çev. S. Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

⁵⁸ Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, s. 66. Çalışmalar için bk. Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 48; Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*; Özer Ergenç, “XVI. Yüzyıl Ankara’sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri” (Tarih İçinde Ankara Seminer Bildirileri, (Eylül 1981)), Ankara, ODTÜ, 1984, ss. 49-59; Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *Bildiriler* (IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1988), C. III (1989), ss. 1415-1424.

Şehir tarihi ile ilgili pek çok doktora tezi yapılmıştır. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısından sonra tahrir defterlerine dayalı yapılan çalışmalar önemli ölçüde artmıştır⁵⁹. Bu anlamda Osmanlı klasik dönemi şehirleri ile ilgili olarak Nurcan Abacı şerhiye sicilleri üzerinden XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'yı, Jülide Akyüz XVIII. yüzyılda Ankara'yı, Cenk Reyhan XVIII. yüzyılda Bursa'yı, Hülya Canbakal XVII. yüzyıl sonlarında Ankara'yı, Fırat Yaşa XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bahçesaray'ı incelemiştir. Antep şehri üzerine de çeşitli doktora tezleri yapılmıştır. Bu kapsamda şehrin XVI. yüzyıldaki durumunu İbrahim Etem Çakır, XVII. yüzyılın ilk yarısını Zülfiye Koçak, XVII. yüzyılın ikinci yarısını Semiha Zehra Özharat araştırmışlardır. İsmail Kıvrım ise şerhiye sicillerine göre şehrin 1670-1680 arası dönemini çalışmıştır⁶⁰. Bunlara ek olarak Osmanlı Dönemi'nin bir Rumeli şehri olan Manastır'ı konu edinen Galip Çağ, şehrin XVI ve XVII. yüzyıllardaki idari ve iktisadi durumu üzerinde durmuştur⁶¹.

Osmanlı şehir tarihi ile ilgili yapılan ilk çalışmaların ardından Abraham Marcus'un Halep'i, Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters'in Halep, İzmir ve İstanbul'u, Zeynep Çelik'in İstanbul'u ele aldıkları araştırmaları Anadolu şehirleri üzerine yoğunlaşan incelemeler arasında zikredilmeleri gerekir⁶². Sonraki dönem çalışmalar olarak da ifade edilebilecek söz konusu araştırmalardaki en önemli gelişme şehirlerin daha geniş ilişkiler ağı içinde incelenmiş olmasıdır. Bu anlamda araştırmacılar kullandıkları tarihî kaynakları metinsel analizle birlikte yorumlamışlardır. Özellikle Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters hazırladıkları ortak çalışmalarında

⁵⁹ Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı", s. 268.

⁶⁰ Nurcan Abacı, "Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik Bir İdari-Sosyal Tarih Araştırması: Bursa Örneği (1650-1700)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999; Jülide Akyüz, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'îye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003; Cenk Reyhan, "XIII. Yüzyılda Bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği Şehir Toplumunun Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Hülya Canbakal, "Ayntab at the End of the Seventeenth Century: A Study of Notables and Urban Politics", Doktora Tezi, Harvard University, 1999; Fırat Yaşa, "Bahçesaray (1650-1675)", Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017; İbrahim Etem Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri", Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi, 2010; Zülfiye Koçak, "Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)", Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi, 2010; Semiha Zehra Özharat, "IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014; İsmail Kıvrım, "Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.

⁶¹ Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır*.

⁶² Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği", s. 23.

Halep, İzmir ve İstanbul’u çok yönlü bir şekilde analiz ederek kullandıkları kaynakları hassasiyetle incelemişlerdir⁶³.

Şehir tarihi alanında bir diğer önemli kaynak da seyahatnamelerdir. Seyahatnameler, içerdikleri zengin bilgiler bakımından Osmanlı tarihçileri için önemlidir. Özellikle Osmanlı dönemi kentleri için mühim bir başvuru kaynağı olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi, dönemin şehirleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi, ziyaret ettiği her şehri nüfus yapısından coğrafi özelliklerine kadar inceleyerek, bunlara seyahatnamesinde yer vermiştir⁶⁴.

II. Dulkadir Beylerbeyliği’nin Kuruluşu ve İdari Taksimatı

A. Dulkadir Beyliği’nin Teşekkülü

Dulkadiroğulları, Oğuzlar’ın Bozok koluna mensuptur. Elbistan ve Maraş merkez olmak üzere doğuda Harput’tan batıda Kırşehir’e, kuzeyde Bozok ile Sivas’ın güneyinde Gemerek ve Gürün’den Hatay’a kadar olan bölgede hüküm sürmüşlerdir⁶⁵.

Birçok Türkmen kitlesi, XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol istilasıyla birlikte Anadolu’ya gelmiştir. Söz konusu göç dalgası ile gelen Türkmenlerin yoğun şekilde bulunduğu bölgelerden biri de Maraş ve çevresi olarak bilinmektedir. Yaylak ve kışlak alanların genişliği ve Türkmenler için uygunluğu kısa zamanda pek çok Türkmen’i bölgeye çekmiştir⁶⁶. Baba İshak tarafından 1240’ta Maraş ve Elbistan çevresinde Babai İsyanı⁶⁷ çıkarılmıştır. Baba İshak bu dönemde bölgedeki Türkmenleri etkisi altına aldığı için bunların birçoğu isyana katılmıştır. Söz konusu isyan Anadolu Selçuklularını güç durumda bırakmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti isyanı bastırsa dahi 1243’ta Moğollar’a

⁶³ Eldem, Goffman ve Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*.

⁶⁴ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

⁶⁵ Refet Yinanç, “Dulkadiroğulları”, *DİA*, C. 9, 1994, ss. 553-557.

⁶⁶ Tufan Gündüz, “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. 24, 2001, s.193.

⁶⁷ Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Baskı, 2011.

karşı yapılan Köseadağ Savaşı'nı kaybetmiştir⁶⁸. Yaşanan karışıklık ortamında isyanın Anadolu Selçuklu Devleti üzerindeki yıkıcı etkisi, Moğollar'ın Anadolu'ya girişini kolaylaştırmıştır. Bu ortamda Maraş ve çevresini yurt edinen Ağaçeri Türkmenleri bölgede huzursuzluk oluşturmuşlardır⁶⁹. Ağaçerilerin sebep olduğu kargaşa ortamında, Maraş'taki Selçuklu idaresi çökmüş ve 1259'da Maraş Valisi İmadeddin'in şehri terk etmesi ile Moğollarla iş birliği yapan Ermeniler, aynı yıl Maraş'ı işgal etmişlerdir⁷⁰. Maraş, 1296'da Mısır Memlûk Devleti tarafından fethedilinceye kadar Kilikya Ermeni Prenslığı'nin hâkimiyetinde kalmıştır⁷¹.

Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin çökmesiyle birlikte Maraş ve çevresi, Zeynüddin Karaca Bey'in etrafında toplanan Dulkadirli Türkmenlerinin idaresine girmiştir. Bozok ve Ağaçeri Türkmenlerini etrafında toplayarak bir birlik oluşturan Karaca Bey, Memlûkler'in saldırılarıyla zayıflattığı Ermeni Prenslığı'nin düştüğü durumdan faydalanarak 1335'te Çukurova'ya girmiştir⁷². Burada Ermeni Prenslığı'nin doğu bölgelerini tahrip ettikten sonra elde ettiği zengin ganimetle Elbistan'a dönmüştür. Söz konusu dönemde İlhanlı Devleti'nin çöküşü, Anadolu'da otorite boşluğu oluşturmuştur. Karaca Bey gibi bir Türkmen Beyi olan Taraklı Halil, bu süreçte Elbistan'ı sahiplenmiştir. Bu durum bölgedeki Türkmenleri idaresi altında toplamak isteyen Karaca Beyi rahatsız etmiş ve 1337'de oğlu Halil'i Taraklı Halil'in üzerine göndererek şehri ele geçirip beyliğin merkezi yapmıştır⁷³. Kendisine Mısır ve Memlûk Sultanı En-Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından, *Türkmenler'in Emiri* olarak kabul edildiğine dair bir menşur verilmiştir. Bu şekilde 1337'de Memlûkler'in himayesinde Maraş ve Elbistan bölgelerinde yaklaşık iki asır sürecek bir beyliğin temelleri atılmıştır⁷⁴.

⁶⁸ Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *DİA*, C. 26, 2002, ss. 272-273; Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *DİA*, C. 24, 2001, s.193.

⁶⁹ Ağaçeri Türkmenleri için bkz: Faruk Sümer, "Ağaçeriler", *DİA*, C. 1, 1998, ss. 460-461.

⁷⁰ İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2016), s. 161.

⁷¹ İlyas Gökhan, "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş" (I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs, Kahramanmaraş, 2004), Tebliğler, C. I, İstanbul, 2005, s. 351.

⁷² Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 8.

⁷³ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, ss. 8-10.

⁷⁴ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 10; Refet Yinanç, "Dulkadiroğulları", *DİA*, C. 9, 1994, s. 553.

Karaca Bey'in bölgedeki varlığı ve politikaları, Memlûklerle iç içe olmuştur. Bu bakımdan Dulkadir Beyi Karaca, 1341'de Sultan Nasır'ın ölümü ile meydana gelen karışıklıklardan faydalanmak istemiştir. Onun tek amacı tamamen bağımsız olmak ve bu istiklaline gölge düşürecek kuvvetleri bertaraf etmektir⁷⁵. Karaca Bey'in Memlûkler'e karşı isyanlara katılması ile Dulkadir-Memlûk ilişkileri bozulmuş, yaşanan mücadele sonrasında kendisi Kahire Kalesi'nde idam edilmiştir⁷⁶. Karaca Bey'in idamından sonra oğlu Halil Bey, Dulkadir Beyliği'nin başına geçmiş ve kendisi Memlûkler tarafından da tanınmıştır⁷⁷. Beylik, XV. yüzyıl ortalarına kadar aynı aileden olan kimseler tarafından idare edilmiştir⁷⁸. Dulkadir Beyliği'nin bulunduğu Maraş ve Elbistan çevresi, coğrafi konumu itibarıyla Memlûkler ve Osmanlılar için avantajlı bir bölge durumundadır. Şüphesiz siyasi çıkarları doğrultusunda hem Memlûkler hem de Osmanlılar, beylik iddiasında bulunan Dulkadirli ailesi mensuplarına gereken desteği vermişlerdir⁷⁹. Burada ifade etmek gerekir ki Dulkadir Beyliği bağımsız hareket ediyor gibi görünse de aslında Memlûkler ve Osmanlılar tarafından yapılan müdahalelere maruz kalmıştır. Çünkü söz konusu iki devlet birbiri ile olan mücadelelerinde beylik üzerinden rekabet etmiş, kendi çıkarlarına uygun hareket etmeyen beyleri ortadan kaldırmakta tereddüt göstermemişlerdir. Dulkadir beylerinden Karaca Bey, Halil Bey, Selvi Bey, Melik Arslan Bey ve Şehsuvar Bey Memlûkler tarafından, Alaüddevle Bey ve Şehsuvaroğlu Ali Bey ise Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmışlardır⁸⁰.

Genel olarak değerlendirildiğinde Dulkadirli beylerinin hem beyliğin sınırlarını genişletmek hem de siyasi anlamda müstakil kalabilmek adına bağımsız hareket etmek istedikleri söylenilebilir. Bu anlamda Nasreddin Mehmed Bey (1399-1442) ile oğlu Süleyman Bey (1442-1454) daha ılımlı bir siyasetle Osmanlılar ve Memlûklere karşı

⁷⁵ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, ss.12-15

⁷⁶ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, ss.18-19; İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Kahramanmaraş: Ukde, 2011, ss. 191-192.

⁷⁷ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.19.

⁷⁸ bk. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, ss. 6-99; Hasan Basri Karadeniz, "Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, ed. Cevdet Kabakcı, Serdar Yakar, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2012, C. I, s. 312.

⁷⁹ Karadeniz, "Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", s. 314.

⁸⁰ Karadeniz, "Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", ss. 314-315; Hasan Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İhtimai Tarihi)", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014, s. 21; Öldürülen Dulkadir beyleri için bk. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 19, 27, 33, 61, 76, 99, 105.

denge politikası takip etmişler ve bunda başarılı olmuşlardır⁸¹. Dulkadirli beylerinden sadece iki isim (Şehsuvar Bey (1467-1473) ve Alaüddevle Bey (1479-1515)) bağımsızlık mücadelesinde ön plana çıkmaktadır. Şehsuvar Bey'in askerî mücadelelerine karşı Alaüddevle Bey, askerî gücün yanında siyasi manevra yeteneğini de kullanmıştır ki; bu onu diğer beylerden ayırmaktadır⁸².

Alaüddevle Bozkurt Bey, Dulkadir Beyliği'nde en uzun süre (1480-1515) görev yapan ve beyliğe askerî, siyasi ve sosyal açıdan en parlak dönemi yaşatan hükümdardır. Kendisi, Fatih Sultan Mehmed'in desteğini alarak 1480'de Dulkadir Beyliği'nin başına geçmiştir⁸³. Ancak bu destek, Alaüdevle Bey'in Memlûkler ile arasının bozulmasına yol açmıştır. Bu sebeple kendisi Fatih'in ölümünün ardından Memlûklere bağlılığını bildirerek, Sultan Kayıtbay'ı ikna etmiş, aynı zamanda yeni tahta çıkan Osmanlı padişahı II. Bayezid ile dostluk ilişkilerini de pekiştirmiştir⁸⁴. Kızını II. Bayezid ile evlendiren Alaüddevle Bey, Bayezid'in Cem Sultan'la olan mücadelesinde kendisine destek vermiştir. Alaüddevle'nin Osmanlılar tarafından desteklenmesi ve Cem Sultan olayı, Osmanlı-Memlûk ilişkilerini gerginleştirmiş ve iki devlet arasında Çukurova'da altı yıl sürecek olan bir savaş yapıp sonuçta Osmanlılar mağlup olmuştur. Türkmenler bu savaşta Memlûklerin yanında yer alırken Alaüddevle Bey de mücadele boyunca Osmanlı Devleti'nin yardımına gitmemiştir⁸⁵. Söz konusu durum Alaüddevle'nin II. Bayezid'in gözünden düşmesine sebep olmuştur. Bundan sonra Memlûk Devleti'ne yakınlaşan Alaüddevle Bey, Memlûkleri Osmanlı hâkimiyetindeki Kayseri'nin ele geçirilmesi konusunda ikna etmiş fakat bu harekât Osmanlı kuvvetlerinin gelmesiyle başarıya ulaşamamıştır⁸⁶.

⁸¹ Karadeniz, "Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", s. 314; Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, ss. 34-58.

⁸² Hasan Basri Karadeniz, "Dulkadirli Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış", *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, ed. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Kahramanmaraş, 2008, ss. 36-37; Karadeniz, "Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", s. 315.

⁸³ Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988, s. XXVI.

⁸⁴ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 80.

⁸⁵ Şehabettin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi: İlk Osmanlı-Memlûklu Savaşları (1485-1491)", *Belleten*, C. XXX, S. 123 (1967), ss. 349-350.

⁸⁶ Arif Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2018, s. 16.

Alaüddeve Bey, Osmanlı ve Memlûk Devletleri arasında yaşanan çatışmalarda kendi çıkarını düşünerek Dulkadir Beyliği'nin devamlılığı üzerine politikalar yürütmüştür⁸⁷. İki devlet arasında aralıklarla devam eden savaşların 1491'de bitmesiyle hem Memlûkler hem de Osmanlılarla dostluk ilişkileri geliştirmeyi benimsediği bilinmektedir. Alaüddeve Bey Memlûklere elçilik heyetleri yollarken aynı zamanda II. Bayezid'in Modon Seferi'ne de yardımcı kuvvet göndermiştir. Bu sayede Alaüddeve Bey, kısa süre de olsa, savaşırsız bir ortam meydana getirmeyi başarmıştır⁸⁸.

İran'da Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulması, Dulkadir Beyliği'nde çok sayıda Alevi-Türkmen nüfusu bulunması nedeniyle, Dulkadir Beyliği için bir tehdit unsuru olmuştur⁸⁹. Şah İsmail, 1500'de İran'dan Erzincan'a gelip Anadolu'ya taraftarlarını davet ettiğinde, kendisine katılan önemli gruplardan biri de Alevi Dulkadirli Türkmenler olmuşlardır. Şah İsmail'e bağlı bu Türkmenler, Safevi Devleti'nin kuruluşunda mühim rol oynamışlardır⁹⁰. Anadolu'dan birçok Türkmen'in desteğini alan Şah İsmail, 1500 yılında Şirvan Şah Ferruh Yesar'ı, bir sonraki sene de Akkoyunlu Elvend'i Şurur'da yenerek önce on iki imam adına, sonra da kendi adına hutbe okutup şahlık tahtına oturmuştur⁹¹. Türkmenlerin Şah İsmail'in etrafında toplanması Safevi Devleti'ni güçlendirdiği için bu durum hem Osmanlı Devleti hem de Dulkadir Beyliği için tehdit unsuru oluşturmıştır. Meseleye başta müdahale etmeyen Alaüddeve Bey, sonrasında durumun ehemmiyetini anlayarak ülkesindeki Kızılbaşların İran'a gitmesine engel olmaya çalışmıştır. Bu arada Şah İsmail ise Alaüddeve'nin kızı Benli Hatun'u istemiştir. Başta Alaüddeve Bey, kızını Şah İsmail'e vermeyi vaat etse de sonrasında Şiiliği bahane ederek kararından vazgeçmiş, ülkesindeki Kızılbaşların da İran'a gitmelerine engel olmaya başlamıştır⁹². Yaşanan gelişmeler ile Alaüddeve, 1507'de üzerine yürüyen Şah İsmail'e karşı II. Bayezid'ten yardım istemiş, II. Bayezid yardımında bulunmadığı gibi Şah'ın Osmanlı topraklarından geçişine de müsaade etmiştir⁹³. Alaüddeve Bey, güçlü

⁸⁷Karadeniz, "Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", s. 316.

⁸⁸ Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, s. 16.

⁸⁹ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *DİA*, C. 38, 2010, ss. 253-255.

⁹⁰ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, ss. 18-20

⁹¹ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 90.

⁹² Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 90.

⁹³ Selahaddin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1966, ss. 240-242.

Safevi ordusu karşısına çıkamayarak Turna Dağı'na sığınmış, Şah İsmail ise, Elbistan'ı yağmaladıktan sonra geri dönmüştür⁹⁴.

Şah İsmail'in Elbistan'dan geri çekilmesinden sonra Alaüddevle Bey, Maraş ve Elbistan'ı geri almıştır. Fakat Şah İsmail'in Elbistan'ı ciddi anlamda tahrip etmesi sebebiyle başkent Maraş'a taşınmıştır. Çünkü Elbistan, tarihinin görebileceği en büyük yıkım ve tahribatı yaşamış, abideler ve dinî yapılar yerle bir edilmiştir.⁹⁵ Bu olaydan sonra Alaüddevle Bey, Osmanlılara karşı Memlûklerin yanında yer almıştır⁹⁶.

Yavuz Selim dönemi, Osmanlı Devleti ile Dulkadir Beyliği arasındaki ilişkilerin en zayıf olduğu zamandır. Alaüddevle Bey, bu süreçte Yavuz Selim'in tahta çıkışını dahi tebrik etmemiştir⁹⁷. Yavuz Sultan Selim, Safeviler'in giderek güçlenmesi ve Osmanlı sınırlarına kadar hâkimiyetlerini genişletmelerinden rahatsız olmuş ve 1514'te İran'a sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında Alaüddevle Bey'den de yardım istemiştir. Fakat Alaüddevle Bey; yaşlılığını bahane ederek sefere katılmamış, Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan yiyecek ve hayvan yemi satışını da yasaklayarak Osmanlılar'ın iaşesini zor durumda bırakmıştır⁹⁸. Çünkü kendisi, Yavuz Selim'in, yeğeni Şahsuvaroğlu Ali Bey'i himayesi altında tutmasına içerlediğinden Safeviler ve Memlûklerle olan ilişkilerine ağırlık vermekteydi⁹⁹. Alaüddevle Bey'den sefer sırasında destek alamayan Yavuz Selim, İran Seferi sonrasında Şahsuvaroğlu Ali Bey'in idaresindeki Osmanlı ordusunu Dulkadirliiler üzerine göndermiştir¹⁰⁰. Osmanlı ordusu Göksun ile Andırın arasındaki Ördekli

⁹⁴ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2010, s. 77.

⁹⁵ İsmail Altınöz, *Dulkadirli Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş: Ukde Yayıncılık, 2009, s. 36.

⁹⁶ Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova", s. 350.

⁹⁷ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.96.

⁹⁸ Altınöz, *Dulkadirli Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, s. 37.

⁹⁹ Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22 (1967), s. 59; Ali Bey, babası Şahsuvar'ın Memlûkler tarafından Kahire'de öldürülmesinin ardından Osmanlı padişahı II. Bayezid'in yanına sığınmış ve Yavuz Selim'in cülusu ile birlikte Trakya'da Çirmen sancakbeyliğine atanmıştır. Kendisi, Yavuz Selim'in 1514'te Şah İsmail'e karşı açtığı sefere katılmış, Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlı ordusunda öncü kuvvetleri komutanı olarak görev almıştır. bk. Sadettin, *Tacü't-Tevârih*, C. II, 1281/1864, İstanbul, s. 255, 263; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969, ss. 54, 50; Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, 99.

¹⁰⁰ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 109, 161; Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, s. 294.

mevkiinde 13 Haziran 1515'te Dulkadir birliklerini yenilgiye uğratmış ve savaş sırasında Alaüddevle Bey hayatını kaybetmiştir¹⁰¹.

Dulkadir Beyliği üzerindeki Memlûk nüfuzuna Alaüddevle Bey'in öldürülmesi ile son verilmiş ve Dulkadir topraklarında Yavuz Selim adına hutbe okutulmuştur. Bu şekilde beylik, kesin olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Beyliğin başına ise Şehsuvaroğlu Ali Bey getirilmiş, başarısı nedeniyle Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'ya da vezirlik rütbesi verilmiştir¹⁰². Şehsuvaroğlu Ali Bey, ilk olarak kendisine karşı çıkan Şahrüh Bey'in oğullarını ortadan kaldırarak iktidarını garanti altına almıştır¹⁰³. Osmanlı padişahı tarafından himaye edilen ve onun desteği ile iktidara gelen Ali Bey, her fırsatta Osmanlı Devleti'ne bağlılığını göstermek için çabalamıştır. Örneğin; Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Diyarbakır fethini gerçekleştirirken Ali Bey de iki bin kişilik bir kuvvet göndererek Diyarbakır'ın alınmasına yardım etmiştir¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti, Dulkadir Beyliği topraklarına hâkim olduktan sonra iltihak politikası gereği, burada hemen bir eyalet oluşturmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti bu bölgeyi, orada yaşayan aşiretlerin iç teşkilat yapıları (boy beylerine itaati ve merkeziyetçi bir sisteme fazla uymamaları) nedeniyle idare etmenin kolay olmadığını farkındadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Memlûkler ile kendi aralarında bir tampon bölge oluşturmak istemiştir. Osmanlı Devleti, Dulkadir Beyliği'ni ilhak edip Şehsuvaroğlu Ali Bey'i sancakbeyi olarak atarken, kendisine diğer sancakbeylerinden farklı şekilde davranarak çeşitli ayrıcalıklar tanımıştır. Şehsuvaroğlu Ali Bey, üç tuğlu vezir unvanı ile bölgeye vali tayin edilirken, kendisine Kırım Hanı ve Ramazanoğulları beylerine verilen unvanlar ile

¹⁰¹ Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, ss. 392-397; İdris-i Bitlisi, *Selim Şah-name*, haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2001, ss. 248-250.

¹⁰² Yavuz Ercan, "Yavuz Sultan Selim Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 796; Arifi Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Zülkadir (Dulkadir) Oğulları Hükümeti", *TOEM*, S. 33, s. 551; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 107; İsmet Miroğlu, "Yavuz Selim Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, İstanbul, 1989, ss. 302-303.

¹⁰³ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, ss. 162-164; Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, ss. 392-397.

¹⁰⁴ Yinanç, Dulkadir Beyliği, s. 100.

hitap edilmiştir. Bu şekilde Maraş, Osmanlı topraklarına katılmasından 1522 yılına kadar Şehsuvaroğlu Ali Bey'in yönetiminde yarı müstakil bir statü ile idare edilmiştir¹⁰⁵.

Dulkadir Beyliği'ne Osmanlı Devleti'nin desteği ile geçen Ali Bey, Osmanlı'ya bağlılığını korurken güvenliği açısından da Memlûklerle iyi geçinmeye çalışmış ve bir denge politikası kurmak istemiştir. Fakat Memlûkler, Ali Bey'in Osmanlı Devleti ile yakınlaşmasını hoş karşılamamışlar, Ali Bey'in dostluk kurmak adına 1516 Şubat'ında Kahire'ye elçilerle gönderdiği hediyelere karşılık vermemişlerdir. Bu sırada Alaüddeve Bey'in bir oğlu ile kardeşi Abdürezzak, Memlûk Devleti'ne sığınmışlardır¹⁰⁶. Osmanlı Padişahı Yavuz Selim bir yandan Mısır'a düzenlemeyi planladığı seferi Şah İsmail'e karşı yapacak gibi gösterirken, diğer yandan da Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye karşı yumuşak bir üslup takınmıştır. Kansu Gavri'ye yazdığı mektubu samur, kadife, köle ve yünlü kumaşlarla birlikte göndermiştir¹⁰⁷. Bu şekilde Mısır'a sefer yaptığını gizleyen Osmanlı sultanı, Elbistan'a gelmiştir. Burada Yavuz Selim ile görüşen Ali Bey, sefer sırasında Osmanlı ordusuna rehberlik yapmıştır. Antep'e kadar ele geçirilen yerlere Dulkadirli kuvvetleri yerleştirilmiştir¹⁰⁸. Suriye'ye doğru ilerleyen iki ordu, 24 Ağustos 1516'da Mercibadık'ta karşılaşmıştır¹⁰⁹. Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey, Ramazanoğlu Bayram ve Mehmed beyler, sol kolunda Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa bulunurken merkezde padişah ile Kapıkulu yaya ve atlılarıyla topçular yer almıştır¹¹⁰. Şehsuvaroğlu Ali Bey Osmanlı tarafında, amcası Abdürezzak ile diğer amcası Şahbudak Bey'in oğlu Melik Arslan Memlûk ordusunda saf tutmuşlardır. Savaş başladığında Ali Bey, Melik Arslan'ın üzerine atılarak kılıç darbesiyle onu öldürmüştür. Savaşta Osmanlı ordusu, Memlûkleri büyük bir

¹⁰⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. IV, sad. İsmet Parmaksızoglu, Ankara, 1992, ss. 236-242; İsmail Altınöz, "Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, ss. 20-28; Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)", s. 23.

¹⁰⁶ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 100.

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 12. Baskı, 2019, s. 280.

¹⁰⁸ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 101; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ss. 283-284.

¹⁰⁹ Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *DİA*, C. 29, 2004, s. 176.

¹¹⁰ Hayrullah Efendi, *Hayrullah Efendi Tarihi*, C. X, İstanbul, 1288 s. 56; Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C. II, İstanbul, 1281/1864, s. 333.

yenilgiye uğratmış ve Sultan Kansu Gavri muharebe meydanında hayatını kaybetmiştir¹¹¹.

Mercibadık Zaferi'nin ardından Suriye'ye doğru ilerleyen Osmanlı ordusunun öncü kuvvetlerinin başında bulunan Ali Bey, Ridaniye Meydan Muharebesi'nde sağ kolu kumanda eden Sinan Paşa'nın yanında çarpışmıştır. Savaş esnasında Sinan Paşa şehit edilirken, Ali Bey de oğullarından birini kaybetmiştir¹¹². Savaş sonunda Kahire alınmış, son Memlûk Sultanı Tomanbay'ın Ali Bey tarafından öldürülmesinin ardından Memlûk Sultanlığı fiilen sona ermiştir¹¹³. Mısır Sultanlığı'nın ortadan kaldırılması, Osmanlı Devleti'ne Asya Kıtası'nda Suriye, Filistin, Elcezire ile Hicaz'ı ve Afrika'da ise Mısır gibi önemli bir bölgeyi kazandırmıştır. Mısır ve Suriye'nin ele geçirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin hazinesi dolarken, Abbasi halifesinden hilafeti alması Yavuz'un İslam âlemi üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır¹¹⁴.

Mercibadık ve Ridaniye Savaşlarında Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunan Ali Bey, 1519'da Anadolu'da başlayan ve uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni uğraştıracak azılı asinin adı ile anılan Celâli İsyanı'nın ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı sıralarda Şam Valisi Canberdi Gazalî'nin çıkardığı ayaklanmanın bastırılmasında da etkin rol oynamıştır¹¹⁵. Ali Bey'in isyanların bastırılmasında gösterdiği başarı, Kanuni Sultan Süleyman'ın üçüncü veziri Ferhat Paşa'nın kendisine olan hasetini arttırmıştır. Ali Bey Osmanlı Devleti'ne sadakat gösteriyor, Devlet-i Aliyye ise onu sancakbeyi olarak görüyordu¹¹⁶. Fakat Ali Bey'in kendi halkına zulmettiği hususundaki şikâyetlerin İstanbul'a ulaşması ile birlikte, konunun araştırılması ve yerinde tespit edilmesi emredilmiştir. Ali Bey ise bölgeye teftiş için gelen görevlileri (bir kadı ve iki çavuş)

¹¹¹ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, C. 24, 2001, s. 315; Arifi Paşa, "*Maraş ve Elbistan'da Zülkadir (Dulkadir) Oğulları Hükümeti*", ss. 623-624.

¹¹² Feridun Emecen, "Ridâniye Savaşı", *DİA*, C. 35, 2008, ss. 87-88; Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, s. 353; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ss. 288-292.

¹¹³ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, ss. 188-190.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ss. 292-293.

¹¹⁵ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, ss. 103-104.

¹¹⁶ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 104; Faruk Söylemez, "Osmanlı-Dulkadirli Siyasî ve Sosyal Münâsebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138 (2002), s. 194.

öldürmüştü, kendisinin alelade bir sancak beyi olmadığını Osmanlı Devleti'ne göstermek istemiştir. Yaşanan hadise sonucunda Ferhat Paşa, Kanuni'den Şehsuvaroğlu Ali Bey'in katli için ferman almış, onu ve çocuklarını Safevilere karşı Anadolu sınırlarını muhafaza etmek bahanesiyle göreve davet etmiştir. Sivas yakınlarında verilen bir ziyafetin ardından Ali Bey'i, oğulları ile birlikte (biri hariç) katletmiştir¹¹⁷.

Osmanlı Devleti'ne önemli hizmetler sunmuş olan Ali Bey'in öldürülmesinin temel nedeninin, devletin Dulkadir bölgesini tamamen ilhak etmek istemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Dulkadirlielerin bir zamanlar tabî olduğu Memlûk Devleti, Osmanlılar tarafından fethedilmiş, sınırlar Mısır'a kadar uzanmış ve Akdeniz aşmıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında İmparatorluğun içinde bağımsız ya da yarı bağımsız bir beyliğin varlığı mümkün değildir. Bu anlamda Dulkadir Beyliği artık ömrünü tamamlamıştır. Ali Bey'in ölümü ile Dulkadir bölgesi Maraş merkez olmak üzere bir eyalet, Bozok bölgesi de müstakil bir sancak hâline getirilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır¹¹⁸.

B. Osmanlı Devleti İdaresi Altında Dulkadir Bölgesi

Dulkadir Beyliği 1515 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katıldıktan sonra Şehsuvaroğlu Ali Bey'in idaresinde yarı müstakil bir statüyle yönetilmiş, 1521'de ise Ali Bey'in öldürülmesi sonrasında bölgede Osmanlı idari teşkilatı kurulmuştur. Ancak bölgede beylerbeylik merkezinin ne zaman kurulduğu belli değildir¹¹⁹. Kemal Paşazâde, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinden sonra bölgenin beş sancağa bölündüğünü ifade etse de söz konusu beş sancak müstakil bir eyalet altında toplanmamıştır¹²⁰. Kanuni

¹¹⁷ Hasan Basri Karadeniz, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, 2022, ss. 911-912.

¹¹⁸ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 105; Söylemez, "Osmanlı-Dulkadirli Siyasî ve Sosyal Münâsebetleri", s. 195; İlyas Gökhan, "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlılara Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyanlar", *Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, ed. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar, Kahramanmaraş, 2008, s. 217; Ayşegül Kılıç, "Osmanlı-Memlûk Nüfuz Mücadelesinde Dulkadiroğulları Beyliği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 27 (2021), s. 456.

¹¹⁹ İlhan Şahin, "Dulkadir Eyaleti", *DİA*, C. 9, 1994, s. 552; Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, s. 20, 28; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Daire Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1 (Ankara), 1963, s. 59.

¹²⁰ Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, X. Defter, haz. Şefaettin Severcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. CVI.

Sultan Süleyman'ın ilk yıllarına ait 1522 tarihli kanunnâmede yer alan idari taksimata göre Osmanlı İmparatorluğu; Rum ili, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbekir, Şam ve Mısır olmak üzere yedi beylerbeylikten ibarettir. Söz konusu kanunnâmede Dulkadir Beylerbeyliği'nin adı geçmezken, Dulkadirli ülkesi “Kazâhâ-yı Türkmân-ı Diyâr-ı Şehsuvar oğlu Ali Bey” adı altında Bozok, Maraş, Elbistan, Kars, Zamantı ve Güvercinlik kazalarından oluşmuştur¹²¹.

Bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesinin ardından oluşturulan Maraş Sancağı'nın yönetimi Koçi b. Halil Bey'e verilmiş,¹²² fakat sancak kısa bir zaman sonra Rum Vilâyeti'ne bağlandığı için Halil Bey yönetimde fazla kalamamıştır. Musa Bey v. Kızıl Ahmed Bey, Maraş Sancakbeyliği'ne atanmıştır¹²³. Maraş ve Elbistan sancakları 1522 yılında Rum Eyaleti'ne bağlanmışlarsa da bundan kısa bir zaman sonra buradan ayrılarak Karaman Eyaleti'ne ilave olunmuşlardır¹²⁴. Karaman Beylerbeyliği'ne gönderilen fermanlara bakıldığında Maraş ve çevresinin 1523-1531 yılları arasında Karaman Eyaleti'ne bağlı kaldığı anlaşılmaktadır¹²⁵. Çünkü 1531 yılına kadar Maraş ya da Dulkadir beylerbeyi ismine rastlanamamakta ve ancak bu tarihten itibaren Dulkadir beylerbeyinin adı bazı kaynaklarda görülmeye başlanılmaktadır¹²⁶.

Trablus Sancakbeyi Süleyman Bey'in 1531'de bölgeye müstakil bir beylerbeyi olarak atanmasıyla Dulkadir Eyaleti kurulmuş ve Osmanlı idari teşkilatında yerini almıştır. Bu tarihte hazırlanan bir sancak listesinde *Vilayet-i Zülkadriye* adıyla ve Maraş, Paşa sancağı olmak üzere, bir eyalet teşkilatının kurulduğu anlaşılmaktadır¹²⁷.

¹²¹Enver Çakar, “Kanuni Sultan Süleyman Kânun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1 (2002), s. 264, 276.

¹²²Altınöz, “Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi”, s. 32.

¹²³ Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, nr. 1969, vr. 120b-121a.

¹²⁴ Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, nr. 1969, vr. 120b-121a; Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, nr. 1970, vr. 51b.

¹²⁵ İbrahim Solak, “Dulkadirli Ülkesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi”, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, C. 1, (29 Nisan-Mayıs 2011, Kahramanmaraş), s. 212; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 128.

¹²⁶ İbrahim Solak, “XVI. Asırda Maraş Kazâsı”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi 2002, s. 12; İsmail Altınöz, “Dulkadir Vilayetinin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş)*, *Tebliğleri*, C. I, İstanbul, 2005, ss. 427-429;

¹²⁷ Altınöz, “Dulkadir Vilayetinin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması”, s. 345.

Şehsuvaroğlu Ali Bey'in 1521'de öldürülmesinden 1531 tarihine gelinceye kadar bölgede Osmanlı eyalet yapılanmasının oluşturulamamasının altında yatan çeşitli sebepler vardır. Burada dikkat çeken en önemli husus, bölgede eskiden beri var olagelen ekonomik ve idari yapının fetihle birlikte değiştirilmesidir. Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklarda ilk olarak, toprağın mülkiyet ve tasarruf biçimi ile vergi miktarını tespit etmek amacıyla tahrir işlemi gerçekleştirilir ve bu işlem belli aralıklarla tekrar edilirdi. Tahrirler, Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasında önem arz etmekteydi. Devlet, bölgenin gelir kaynaklarını belirlemek üzere tahrir emini veya il yazıcısı denilen kişiyi görevlendirirdi. Yapılan tahrir işlemi ile bölgenin vergiye tabi nüfus ve hasılatı da belirlenmiş olurdu. Tahrir sırasında hiçbir kişinin ve gelir getiren hiçbir nesnenin kayıt dışı bırakılmaması il yazıcılarına gönderilen hükümlerde sık sık hatırlatılırdı¹²⁸. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde kendi teşkilatını kurması, bölgenin eski toplumsal, ekonomik ve hukuki düzeninde önemli değişikliklerin yaşanmasına sebep olurdu¹²⁹. Bahsedilen değişikliklerle birlikte, bölgeye gönderilen tahrir heyetinin reayaya karşı sert davranışları ve yüksek oranda vergi yazmaları yöre halkının hoşnutsuzluğuna sebep olurken tahrir işleminin de sekteye uğramasının önemli bir nedenini teşkil ederdi¹³⁰.

Bölgede Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında yaşayanların büyük bir kısmını, konar-göçer Dulkadirli Türkmenlerinin oluşturduğu görülmektedir. 69.481 hâne (yaklaşık 350.000 kişi) bulan Dulkadir Vilayeti'nin toplam nüfusunun 48.665 hânesini (yaklaşık 245.000) konar-göçer Dulkadir Türkmenleri meydana getirirken, 18.158 hânesi yerleşik Müslüman ve 2.631 hânesi de Hristiyanlardan ibaret bulunmaktaydı¹³¹. Osmanlı Devleti, söz konusu

¹²⁸ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C. 39, 2010, s. 426; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruçen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 112; Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İÜİFM*, C. 2, S. 1 (1940-1941), s. 28; Halil İnalçık, "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü*, S. 34 (1965), ss. 758-759; Ersin Gülsoy, "Malatya Sancağı'nın İlk Tahriri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 21 (2009), s. 2; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK, 2014, ss. 17-18; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 65. Basım, 2020, ss. 320-321.

¹²⁹ Alaaddin Aköz ve İbrahim Solak, "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (2004), s. 45.

¹³⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2000, s. 453.

¹³¹ İsmail Altınöz, "XVI. Asırda Dulkadir Eyaleti'nde İskân ve Yerleşme", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, C. 1, (29 Nisan- Mayıs 2011, Kahramanmaraş), s. 360; Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 552.

konar-göçer grupların yerleşik düzene geçmesini istemiştir. Çünkü bu hayat tarzı, yerleşik toplum düzeni içerisinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Konar-göçer gruplar, yerleşik düzeni benimsemiş köylü ve şehirli gibi uyumlu değildirler¹³². Onlar, yerleşik hayata geçmek yerine, alışmış oldukları hayat biçimini tehdit eden Osmanlı merkezî yönetimine karşı çoğunlukla karşı durmuşlar, isyan etmekten çekinmemişlerdir¹³³.

Osmanlı hâkimiyetinin Dulkadir Eyaleti'nde kurulmasından sonra bölgede birçok isyan çıkmıştır. Bunların başında Söklenoğlu Musa İsyanı gelmektedir. Bozok Sancağı'nın 1526'da gerçekleştirilen tahriri sırasında, tahrir görevlilerinin bölge reayasına karşı sert ve kaba davranışları ile bazı yerlerde fazla vergi yazmaları reayanın tepkisine yol açmıştır. Söz konusu kişilerden biri olan Söklen Oymağı'ndan Musa Bey de kendi tasarrufunda bulunan mezraya yazılan iki yüz akçeyi fazla bularak bunun yüz akçeye indirilmesini Sancakbeyi Hersekzâde Mustafa Bey ile Kadı Muslihittin'den rica etmiştir. Ancak ricası kabul olmayınca gece baskını ile sancakbeyini, oğlunu ve kadıyı öldürmüştür. Musa Bey, olay sonrasında üzerine gönderilen Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa'yı da öldürmekten çekinmemiştir. Musa Bey'in isyanını ancak Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa komutasındaki kalabalık bir Osmanlı ordusu bastırabilmiştir¹³⁴.

Bölgede meydana gelen bir diğer ayaklanma ise Zünnunoğlu İsyanı'dır. Söklenoğlu İsyanı'nın ardından çıkan ve bunun devamı niteliğinde olduğu düşünülen Zünnunoğlu İsyanı da Bozok Sancağı'nda vuku bulmuştur. İsyanın başında Dulkadirli Zünnun Bey bulunmaktadır. Kendisi, üzerine gönderilen Rum Beylerbeyi Yakup Paşa'yı yense de sonrasında gönderilen Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya yenilmiştir¹³⁵. Dulkadir bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin ardından bölgedeki dirlikler devlet hazinesine aktarılmış, söz konusu durum ise Dulkadirli Türkmenleri'nin Kalender Çelebi

¹³² Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İstanbul, 2000, s. 96, 101.

¹³³ Aköz ve Solak, "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar", s. 46

¹³⁴ Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul, 1297.

¹³⁵ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik*, neş. Petra Kappert, Wiesbaden, 1981, vr. 162a; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*, Ankara, 1999, s. 119.

etrafında toplanarak isyan etmesine neden olmuştur¹³⁶. Kalenderoğlu, üzerine gönderilen orduları yenmiş; Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiye Beyi Sinan Bey, Amasya Beyi Koçi Bey, Birecik Beyi Mustafa Bey, Anadolu Timar Defterdarı Nuh ve Karaman Defter Kethüdası Şeyh Muhammed yapılan savaşta ölmüşlerdir. İsyanın bastırılması için Veziriazam İbrahim Paşa görevlendirilmiştir. İbrahim Paşa, isyana katılan Dulkadirli sipahilerine ellerinden alınan dirliklerin tekrar iade edilebileceğinin garantisini vermiş, bunun üzerine sipahilerin büyük bir kısmı ayaklanmadan vazgeçmiştir. Kalender Çelebi gücünün azalması ile yapılan savaşta öldürülmüştür¹³⁷.

C. Dulkadir Beylerbeyliği'nin İdari Taksimatı

Osmanlı Devleti'nde eyalet yönetimlerinin başında, sultanın eyaletteki temsilcisi olan beylerbeyi (mîr-i mîran) bulunmaktadır¹³⁸. Osmanlı sultanları, bir bölgeyi yönetmek için ilk dönemlerden itibaren hep iki yetkili atamışlardır. Bunlar, askerî kökenli olup sultanın yürütme yetkisini temsil eden bey ile ulema kökenli olup sultanın yasal yetkisini temsil eden kadıdır¹³⁹.

Osmanlı Devleti henüz bir uç beyliği iken, bir *hünkâr sancağıyla*, beyin oğullarının yönetimine bıraktığı sancaklara bölünmüştür. Sancak; hükümdarın iktidar simgesi olarak bir sancak (bayrak) almış, askerî bir vali olan sancakbeyinin emrindeki yönetim birimidir¹⁴⁰. Sancaklar, coğrafi ve tarihî şartların sonucunda oluşmuş yönetim birimleridir ve idari-hukuki olarak birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir. Bu sebeple çoğu kez aynı komutanlar tarafından Osmanlı Devleti'ne katılan bölgeler olarak ortaya çıkmışlardır¹⁴¹. Osmanlı Devleti taşra teşkilatında en küçük idari birimden en büyüğüne

¹³⁶ Mücteba İlgürel, "Kalender Şah", *DİA*, C. 24, 2001, s. 249.

¹³⁷ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik*, vr. 166b, 167b, 168a.

¹³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 581.

¹³⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 108.

¹⁴⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 108.

¹⁴¹ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 20.

doğru köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde bir yapılanmanın olduğu görülmektedir¹⁴².

Osmanlı Devleti'nin 1361'den itibaren Balkanlar'da hızlı bir şekilde genişlemesinin bir sonucu olarak bütün sancakbeylerinin başına bir beylerbeyi atanmıştır¹⁴³. Bir eyalet, sancak beyinin idaresi altında sancak veya liva denilen idari birimlerden oluşmuştur. Bu anlamda sancak, daima temel bir idari birim olmuş ve beylerbeyi “paşa sancağı” adı verilen merkez sancakta oturmuştur¹⁴⁴.

Beylerbeyilik terimi ve beylerbeylerinin yönetimdeki yeri incelendiğinde Osmanlı idare düzeninde asıl önemli birimin sancak olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı sultanının XIV. yüzyıl sonlarına kadar daha çok Anadolu'da kalması sebebiyle Rumeli beylerbeyi öne çıkmıştır. Sonrasında ise Rumeli beylerbeyinin bir Anadolu beylerbeyi ile dengelenmesi ve bunlara XV. yüzyılda Rum ve Karaman beylerbeyliklerinin de eklenmesiyle beylerbeylik terimi tamamen bölgesel bir anlam kazanmıştır¹⁴⁵. Devletin sınırlarının genişlemesi ve çeşitli idari zaruretler sebebiyle başında beylerbeyinin bulunduğu eyalet birimleri birbirinden farklılık göstermiş, sayıları zamanla otuz ikiye kadar çıkmıştır¹⁴⁶.

Dulkadir Beyliği'nin tamamen Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesiyle beylikten kalan topraklar Dulkadir Eyaleti olarak teşkilatlandırılmıştır¹⁴⁷. Dulkadir Eyaleti'nin ismi kaynaklarda, Osmanlı Devleti'nden önce bölgeyi idaresi altında bulunduran Dulkadiroğulları Beyliği'ne atfen Dulkadir ya da Dulkadriyye iken bazı yerlerde ise Zülkadr ya da Zülkadriyye olarak geçmektedir. Yine burası için, bölgede Dulkadirli

¹⁴² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 581.

¹⁴³ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 108.

¹⁴⁴ Halil İnalcık, “Eyalet”, *DİA*, C. 11, 1995, ss. 549-550; Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 17.

¹⁴⁵ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, ss. 26-27.

¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde eyaletler statü bakımından timarlı ve salyaneli olmak üzere ikiye ayrılırdı. Timarlı eyaletler timar sisteminin uygulandığı yerlerdir. Salyaneli eyaletler ise, yıllık vergi gelirlerinin timar olarak dağıtılmadığı, doğrudan hazine adına toplandığı bölgelerdir. bk. İnalcık, “Eyalet”, s. 549.

¹⁴⁷ Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, s. 31.

adıyla yoğun olarak bulunan konar-göçer büyük Türkmen nüfusundan dolayı Türkmen Vilayeti tabiri kullanılmış, XVII. yüzyılda ise merkezi Maraş olmasından kaynaklı Maraş Eyaleti de denilmiştir¹⁴⁸.

Dulkadir Eyaleti'nin hangi tarihte beylerbeylik olarak kurulduğu net değildir. Fakat daha önce belirtildiği gibi arşiv kaynaklarına bakıldığında 1531 tarihi ile Dulkadir Beylerbeyliği ismine rastlanılmaktadır¹⁴⁹. Dulkadir Eyaleti'nin idari yapısına bakıldığında, eyalete bağlı sancakların yıllara göre değiştiği görülmektedir. Eyalet; 1531 yılında paşa sancağı olan Maraş, Bozok, Sis ve Ayntab sancaklarından¹⁵⁰, 1541'de ise Maraş, Sis, Ayntab ve Tarsus sancaklarından oluşmaktadır¹⁵¹. Maraş Eyaleti, 1548'de Maraş, Bozok, Sis Ayntab ve Üzeyr sancaklarını barındırmaktadır¹⁵². Yapılan idari düzenleme ile 1568-1574 tarihlerinde ise üç yeni sancak eklenen Dulkadir Eyaleti; Maraş, Malatya, Sis, Ayntab, Kars-ı Maraş ve Samsat sancaklarından meydana gelmiştir¹⁵³. Söz konusu sancaklardan Samsad, 1569'da sancak statüsünü kaybederek Malatya Sancağı'na bağlı bir nahiye olmuştur¹⁵⁴. Sis Sancağı ise Kıbrıs'ın 1573'te fethedilmesiyle buraya bağlanarak Dulkadir Eyaleti'nden ayrılmıştır¹⁵⁵. Yapılan 1578-1588 tarihli düzenleme ile Dulkadir Eyaleti; Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş adlarıyla dört sancaktan oluşmuştur. Söz konusu idari taksimat XIX. yüzyıla kadar devam ederken bu yüzyılda yapılan düzenleme ile Maraş, 1850'de Adana Eyaleti'ne bağlanmıştır¹⁵⁶.

¹⁴⁸ Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 552.

¹⁴⁹ Altınöz, "Dulkadir Vilayetinin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması", ss. 427-429.

¹⁵⁰ Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)" s. 36; İbrahim Solak, "Dulkadir Eyaletinde Gayrimüslimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35 (2014), s. 139.

¹⁵¹ Bu tarihte Bozok Sancağı, Rum Eyaleti'ne bağlanması sebebiyle Dulkadir Eyaleti idaresinden çıkmıştır. bk. Ali Açık, "Rum Eyaleti", *DİA*, C. 35, 2008, s. 225; İbrahim Solak, "Dulkadir Eyaletinde Gayrimüslimler", s. 139; Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 139; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2000, s. 92.

¹⁵² Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)" s. 36. Bu tarihlerde Üzeyr Sancağı Haleb Eyaleti'ne bağlanmıştır. bk. Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, ss. 138-139, 141; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 95.

¹⁵³ Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 552; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 94; Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, ss. 138-139.

¹⁵⁴ bk. Mehmet Taştemir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman Sosyal ve İktisadi Hayat (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta)*, Ankara, 1999, s. 13.

¹⁵⁵ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 175; Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 553.

¹⁵⁶ Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, ed. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul, 1979, s. 22; İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, (1979), ss. 914-915; *Sofyalı Ali Çavuş Kamunnamesi*, neş. Midhat

Dulkadir Beylerbeyliği'nin idari yapısı içerisinde bulunan sancaklar zamana bağılı olarak değişim göstermiştir. Bu nedenle araştırma kapsamında devamlılık olması ve şehirleşmenin bölgesel çerçevede değerlendirilmesi bakımından Dulkadir Beylerbeyliği'ni oluşturan sancaklar net bir şekilde belirlenmiş; Maraş başta olmak üzere Sis, Ayntab ve Kars-1 Maraş sancakları çalışma kapsamında incelenmiştir.

III. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Çalışmanın Amacı

Çalışma XVI-XVII. yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği'nin hâkim olduğu bölgedeki şehirleşme yapısını konu edinmektedir. Beylerbeyliği idaresinde bulunan Maraş, Sis, Ayntab ve Kars-1 Maraş şehirlerinin gelişimleri arşiv belgelerinin imkân verdiği ölçüde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. XVI ve XVII. yüzyıllar arasında bölgede yaşanan gelişme ya da aksi yönde bir değişme olup olmadığı da incelenmiştir. Bu kapsamda Dulkadir Beylerbeyliği şehirlerinin XVI ve XVII. yüzyıllarda mahalleler açısından gelişimini takip etmek ve şehir gelirlerini değerlendirmek araştırmanın temel amacıdır.

Çalışmanın Kapsamı

Osmanlı şehir tarihi ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar daha çok belirli periyotlarda sancak-kaza düzeyinde sosyal ve ekonomik tarih üzerine odaklanmakta, bu anlamda şehir merkezleri (nefsleri) göz ardı edilmektedir. Oysa şehir tarihi çalışmalarının tekil ve birbirinden bağımsız olarak incelenmesi resmin bütününi görmede bazı önemli sorunlar yaratabilmektedir. Aynı ya da yakın coğrafyalarda varlığını sürdüren şehirlerin benzer ya da farklılıkları ancak şehirlerin birlikte veyahut karşılaştırmalı olarak incelenmesi ile mümkün olmaktadır. Literatür tarandığında Dulkadir Beylerbeyliği ile ilgili kapsamlı bir şehir tarihi çalışmasının bulunmadığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalarda, Dulkadir Beylerbeyliği'nde bulunan idari bölgeler, bir bütünden ziyade tekil olarak çalışılmıştır. Bu araştırmada ise beylerbeyliği içerisinde bulunan idari yapılar, şehirleşme kapsamında bir bütün olarak incelenmiştir.

Sertoğlu, İstanbul, 1992, ss. 29-30; Solak, "Dulkadir Eyaletinde Gayrimüslimler", ss. 138-139; Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)" s. 37; Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, ss. 173-174.

Bir Osmanlı eyaleti olan Dulkadir Beylerbeliği'ne geniş bir perspektiften bakmaya özen gösterilmiştir. Eyaleti oluşturan kazaların merkezleri üzerine odaklanan araştırma, tamamen şehirleri merkeze koyarak, bunların iki yüzyıl süresince gelişimini incelemektedir. Bu bağlamda çalışma, imparatorluk sınırları içerisinde yer alan bir eyaletin şehirleşme yapısını farklı açılardan ele alması bakımından önemlidir.

Çalışmada İzlenilen Yöntem

Araştırmaya konu olan Dulkadir Beylerbeyliği'nin hangi tarihte eyalet olarak teşkil edildiği belli değilken, bu isim 1531 tarihiyle birlikte arşivdeki kayıtlarda görülmektedir. Maraş, Osmanlı topraklarına katılmasından 1522'ye kadar Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey'in yönetiminde yarı müstakil bir statüyle idare edilmiştir. Ali Bey'in öldürülmesinden sonra ise bölge tamamen Osmanlı Devleti'nin idaresine alınmış ve 1523'de *Vilayeti-i Dulkadriye* adıyla teşkilatlandırılmıştır. Bu şekilde 1531 tarihiyle birlikte kaynaklarda *Dulkadir Beylerbeyliği* görülmektedir. Eyalet 1530'da Bozok ve Maraş sancaklarından, 1531'de Maraş, Bozok, Sis ve Ayntab sancaklarından, 1541'de Maraş, Sis, Ayntab ve Tarsus sancaklarından ve 1568-1574'de Maraş, Malatya, Sis, Ayntab, Kars-ı Zülkadriye ve Samsad sancaklarından oluşurken 1578-1588'de Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Zülkadriye sancaklarından meydana gelmiştir. Tarihsel çerçevede XVI. yüzyıl ortalarıyla birlikte Bozok Sancağı Rum Eyaleti'ne, Üzeyr Sancağı ise Haleb Eyaleti'ne bağlanmıştır. Sis Sancağı ise Kıbrıs'ın 1571 tarihindeki fethi ile birlikte buraya tabi olmuştur. Dulkadir Beylerbeyliği'nin XVII. yüzyıldaki sancak sayısı dörde düşmüş, (Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Zülkadriye) söz konusu idari düzen XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Dulkadir Beylerbeyliği'nin idari yapısı zamana bağlı olarak değişim göstermiştir. Bu nedenle araştırma kapsamında devamlılık olması ve şehirleşmenin bölgesel çerçevede değerlendirilmesi bakımından beylerbeyliğini oluşturan sancaklar net bir şekilde belirlenmiştir. Bu doğrultuda Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde Maraş başta olmak üzere Sis, Ayntab ve Kars-ı Maraş sancakları çalışma kapsamında incelenmiştir. Araştırmanın XVI. ve XVII. yüzyılları ele alması ve Malatya'nın geç bir tarihte Dulkadir Beylerbeyliği idaresine girmesi nedeniyle bu bölge araştırmaya dahil edilmemiştir. Yine Üzeyr, Tarsus ve Samsat sancakları da kısa zaman

dilimlerinde Dulkadir Beylerbeyliği yönetiminde kalması sebebiyle çalışma çerçevesinin dışında tutulmuştur.

Mevcut çalışmada temel kaynak olarak bölgeye ait XVI. ve XVII. yüzyıl tapu-tahrir defterleri ile avâız defterleri incelenmiş, defterler belirli bir sisteme göre tasnif ve tahlil edilmiştir. Bu noktada kaza merkezlerine ait mahalleler ve kişilerle ilgili bilgiler arşiv belgelerinde ayrı ayrı kayıt altına alınmıştır. Çalışmada şehir merkezini ifade eden kaza merkezlerine ait veriler kullanılmış, Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde Maraş başta olmak üzere Sis, Ayntab ve Kars-ı Maraş şehirlerine ait arşiv belgeleri belirli bir düzen içerisinde excel formatında kayıt altına alınmıştır. Buradan hareketle şehirlere ait arşiv verileri tablolastırılarak, görselleştirilmiştir. Osmanlı arşiv kaynaklarının yanında seyyahların kaleme aldığı eserler ile yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmaları araştırma bağlamında incelenmiştir. Çalışma kapsamında CBS'den (Coğrafi Bilgi Sistemi) yararlanabilmek için ArcGIS ve HKGM küre programları kullanılmıştır.

IV. Çalışmada Kullanılan Kaynaklar ve Telif Eserler

Modernleşme öncesi Osmanlı Devleti tarihî demografi çalışmalarında kullanılan temel kaynak tahrir defterleridir¹⁵⁷. Sözlükteki karşılığı *yazma, kaydetme ve deftere geçirme* olan tahrir, Osmanlı Devleti bürokrasisi için önemli bir gelir kalemini ifade etmektedir¹⁵⁸. Tahrir, Osmanlı İmparatorluğu'nda timar sisteminin uygulandığı eyaletlerde, nüfus ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarının tespit edilebilmesi için tutulan kayıtlardır. Devletin tahrir kayıtlarını oluşturma nedeni, yeni fethettiği bölgeler ve kendi arazisiyle ilgili olarak toprağın mülkiyet ve tasarruf biçimini, vergi miktarlarını belirlemektir. Her köyün kimin timarı, vakfı ya da mülkü olduğuna, bölgede yapılan ziraatın ve yetiştirilen hayvanların cinsi ile miktarlarına, cami, mescid, medrese ve zaviye gibi yapılara söz konusu defterler aracılığı ile ulaşılabilir¹⁵⁹. Tahrir defterlerinin hazırlanmasında iktisadi nedenler

¹⁵⁷ Yunus Koç, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 65 (2013), s. 181.

¹⁵⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. 1165; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2012, s. 1192.

¹⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Liva'sı Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988, ss. 1-144; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, ss. 2-3; İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*,

öne çıkarken, bu defterler sayesinde Osmanlı toplumunun ekonomik, demografik ve içtimai yapısına dair önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Yine Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı ve tarihî coğrafyası da bu defterler sayesinde öğrenilebilmektedir¹⁶⁰.

Tahrir işlemini gerçekleştirmek için merkezden gönderilen görevliler iki nüsha halinde mufassal ve icmal defterlerini hazırlarlardı. Şehir tarihi çalışmalarında özellikle demografik bilgilerin ortaya konulmasında istifade edilen mufassal tahrir defterleri, yapılan arazi tahrirlerinin ayrıntılı sonuçlarını içermektedir. Bu anlamda vergi veren erkek nüfusun isimleri, hukuki durumları, mükellefiyetleri, imtiyazları, ellerinde bulunan arazi miktarı ve verdikleri vergilerin toplamı bu defterlerde kayıtlı bulunmaktadır. Defterin sonuna genellikle söz konusu bölgedeki vakıflar da kaydedilmiştir. Fakat vakıf sayısının fazla olması halinde ayrı bir defter tutulmuştur¹⁶¹. İcmal defterler ise mufassal defterlerin müsveddelerine dayanılarak hazırlanırdı. Timarların kimler tarafından tasarruf edildiğini gösteren bu defterler, bir bölgedeki gelirlerin timarlara ne şekilde tahsis edildiğini ve timar sayısını göstermektedir. Burada dirlik sahibinin adı, gelirin türü ve miktarı kaydedilmiş durumdadır¹⁶². Timar icmallerinden ayrı olarak mufassal defterlerdeki bilgiler hiç değiştirilmeden bir başka icmal defter daha hazırlanırdı. Mufassal icmaller olarak da ifade edilen bu defterlerde reaya isimleri, vergi cinsleri ve miktarlarına yer verilmeden, sadece yerleşim yerinin adı, altında da senelik geliri yazılı bulunmaktadır. Aynı zamanda yapılan sayım çerçevesinde ayrı olarak hazırlanmış evkaf-

Ankara, s. XI-XXXI; Ersin Gülsoy, "XVI. Asırda Darend Şehri", *Akademik Araştırmalar*, S. 1 (1996), ss. 60-61; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. 22, (1991), s. 430; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik*, der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 17; Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı", s. 267. Fetihle birlikte yapılan tahririn ardından yeni bir padişahın tahta geçmesi durumunda ve devletin mali olarak zor durumda olduğu dönemlerde de tahrir işlemi gerçekleştirilirdi. bk. Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C. 39, 2010, ss. 425-426.

¹⁶⁰ Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul, 1991, ss. 144-147; Ersin Gülsoy, "Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Hudâvendigâr Livası Tahrîr Defterleri", *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt, Bursa: Gaye Kitabevi, 2019, s. 726.

¹⁶¹ Mehmet Öz, "Tahrir", ss. 425-429; Barkan ve Meriçli, *Hudavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, ss. 1-144; Barkan "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin", ss. 20-59.

¹⁶² Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire*, ss. 23-28.

emlak ve yörük tahrir sonuçlarını kapsayan bilgiler de söz konusu kayıtlarda bulunmaktadır¹⁶³.

Tahrir defterlerine göre yapılan nüfus hesaplamalarında temel olan hâne sayısıdır. Osmanlı döneminde hâne (hâne, avârizhâne), temel vergi birimine işaret etmektedir¹⁶⁴. İfade edilen temel vergi birimi, bağımsız bir gelire sahip evli çiftleri (anne-baba-çocuk) tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, baba evinde oturmasına rağmen evli olan ve ayrı bir gelire sahip bulunan erkek, ayrı bir hâneyi oluşturmaktadır¹⁶⁵. Yapılan çalışmalarda bir hânenin kaç kişiyi ifade ettiği hususunda fikir birliği bulunmamaktadır. Mevcut çalışmada şehirlerin nüfus hesaplaması yapılırken Ömer Lütfi Barkan'ın hâne karşılığı olarak kabul ettiği 5 katsayısı benimsenmiştir¹⁶⁶. Şehirlerde yaşayan tahmini nüfus hesaplanırken hâne ve muâf sayısı 5 kat sayısı ile çarpılmış, elde edilen rakama mücerred sayısı dahil edilmiştir¹⁶⁷.

Tahrir defterlerinde vergiye esas kimseler kayıt altına alınırken her zaman hâne şeklinde yazılmamışlardır. Bazı tahrirlerde vergi nüfusu nefer olarak verilmiştir¹⁶⁸. Araştırmacılar nefer sayısı için 3 kat sayısını önermişlerdir¹⁶⁹. Farklı dönemlerde gerçekleştirilen tahrirlerdeki kayıt yönteminin değişmesi, icmal-mufassal ayrımı, farklı bölgelerde izlenen değişik kayıt usulleri, hâne, nefer, yekûn, mücerred ve mesleklerin yazılıp

¹⁶³ Feridun M. Emecen, “Mufassaldan İcmale”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul, 2018, ss. 400-401.

¹⁶⁴ Oktay Özel, “Hâne”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009, ss. 357-362; Nejat Göyünç, “Hâne”, *DİA*, C. 15, 1997, ss. 552-553.

¹⁶⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, (1300-1600)*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 61.

¹⁶⁶ Tahrir defterlerindeki verilere dayanarak yapılan nüfus hesaplamalarında Ömer Lütfi Barkan 5 katsayısını kullanmıştır. Bununla birlikte, 5 rakamını az bularak 7 katsayısını benimseyenler olduğu gibi daha az olması gerektiğini savunan kimseler de vardır. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Nejat Göyünç, “Hâne” Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S. 32 (1979), s. 332.

¹⁶⁷ Bir hânenin tahmini hesaplamaları için bk. Nejat Göyünç “Hâne Deyimi Hakkında”, ss. 331-348; Ö. L. Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, (1953), ss. 1-26.

¹⁶⁸ Kemal Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 97 (1995), s. 95.

¹⁶⁹ Bruce McGowan, “Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)”, *Archivum Ottomanicum I*, 1969, ss. 157,158, 162; R. C. Jennings, “Urban Populations in Anatolia in the sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *IJMES*, VI (1976), ss. 21-57; Nejat Göyünç, “Hâne”, s. 553; Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 63; Turan Gökçe, “XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1994, ss. 115-116.

yazılmaması durumu, vb. türden sistem ve kayıt farklılıkları, defterleri inceleyenlerin çözmesi gereken sorunlardır¹⁷⁰. Defterlerin vergi ile alakalı olması ve vergiye tabi olan ya da olmayan hâne reisini (hâne/nefer) esas alması, toplam nüfusun tespitinde önemli zorluklar yaratmaktadır¹⁷¹. Tüm bunlar göz önüne alındığında tahrir defterlerindeki sayısal veriler üzerinden nüfus hesaplamaya çalışmak, yalnızca tahminî bir rakama ulaşmanın ötesine gidememektedir. Farklı dönemlerde gerçekleşen tahrirlerde, vergiye esas hâne reisinin (hâne/nefer) birbirinden farklı olması toplam nüfusun tespitinde ciddi zorluklar yaratmaktadır. Bu araştırmada, söz konusu vergi nüfuslarında birlik olmaması sebebiyle, yalnızca *nefer* bilgisinin yer aldığı şehirlerin nüfusu nefer sayıları üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Hem hâne hem de nefer sayılarının karışık bir şekilde verildiği kayıtlarda ise nefer katsayısı hesaplamaya dahil edilmemiştir¹⁷².

Osmanlı Devleti tarihi çalışmalarında klasik dönem olarak adlandırılan XVI. yüzyıldaki demografik ve ekonomik büyüme, yüzyılın sonlarına doğru sürdürülemez hâle gelmiştir. XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan büyük mali krizle birlikte uzun süren savaşlar ve XVII. yüzyıla damga vuran Celâli İsyanları devlet otoritesini etkilerken, timar sisteminin uzantısı olan tahrir sistemi de uygulanamaz hâle gelmiş ve nüfus-ekonomi-siyaset üçgeninde dengeler bozulmaya başlamıştır¹⁷³. Devletin sıcak para ihtiyacı dolayısı askerî sınıf mensuplarına tahsis edilen timar gelirleri artık iltizama verilmeye başlanmıştır¹⁷⁴. Bu dönemde terkedilen tahrir kayıtlarının yerini avâriz ve cizye defterleri almıştır. *Avâriz-ı divâniye* ve *tekâlif-i örfiyye* ismiyle bilinen ve olağanüstü dönemlerde alınan vergiler artık her yıl düzenli olarak ve nakdi surette alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde avâriz vergileri, cizye ile birlikte merkezî hazinenin en büyük gelir kalemi hâline gelmiştir. Gerek Celâli İsyanları'nın yarattığı kargaşa ortamı gerekse sayım için görevlendirilen kişilerin suistimallerinden dolayı reayanın bulunduğu

¹⁷⁰ Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında” s. 95.

¹⁷¹ Koç, “Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı”, s. 185.

¹⁷² Nefer katsayısı için bk. McGowan, “Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)”, ss. 157, 158, 162; Jennings, “Urban Populations in Anatolia in the sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, ss. 21-57; Nejat Göyünç, “Hâne”, s. 553; Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 63; Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, ss. 115-116.

¹⁷³ Oktay Özel, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar), Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, haz. Mehmet Öz, Fatih Yeşil, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, ss. 558, 562.

¹⁷⁴ Halil İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 330.

yeri terk etmesi yeni sayımların yapılmasını gerekli kılmıştır. Yine Müslüman ve gayrimüslim reayanın, avâriz ve cizye vergisi vermemek için, bulundukları yerlerden ayrılarak genellikle avâriz vergisinden muaf vakıf ve serbest timar olan köy ve kasabalara yerleşmeleriyle hazinenin büyük ölçüde zarara uğraması bir başka önemli sayım gerekçesini oluşturmuştur. Avâriz kayıtları, imparatorluk topraklarında kırsal alanda ve kentlerde yaşayan Müslim-gayrimüslim bütün nüfusu kapsamaktadır. Sayımlar sonucunda vergi yükümlüsü nüfusun, mal-mülk tasarruf eden askerî-ulema sınıfından kimseler ile seyyidlerin, hâne reisi olan dul kadınların ve bekârların kaydedildiği mufassal ve bu bilgilerin özet şeklinde yazıldığı icmal olmak üzere iki tür defter meydana getirilmiştir¹⁷⁵. Tüm bunlar göz önüne alındığında, avâriz defterlerinin nüfus yapısı, meslek grupları, avârizhâne sayıları ve vergiden muaf zümreler gibi pek çok önemli bilgiyi ihtiva ettikleri kolaylıkla anlaşılacaktır¹⁷⁶.

Avârizhâne defterlerinde bulunan hâne, XVI. yüzyılda gerçek hânenin karşılığında kullanılmış, daha sonra ise gerçek hânelerin birleştirilmesiyle oluşturulan vergi ünitesi hâline dönüşmüştür¹⁷⁷. Avârizhânenin belirlenmesinde; incelenen bölgenin zenginlik durumu, reayanın şehirli, köylü, göçebe ya da muhacir olup olmaması, mevcut dükkân, ev, tarla miktarı belirleyici olabilmektedir. Buna göre avârizhânesi beş, on, on beş veya daha fazla (eş ve çocuklardan oluşan) gerçek hânedan oluşabilmektedir¹⁷⁸. Avârizhânesine dahil olan gerçek hâne sayısı arttıkça, hâne başına düşen vergi azalmaktadır¹⁷⁹. Bir avârizhânenin kaç gerçek hâneye tekabül ettiği bölgeden bölgeye,

¹⁷⁵ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara: TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, ss. 36-40.

¹⁷⁶ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, C. 4, 1991, s. 108; Feridun M. Emecen, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (1982), ss. 160-161; Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Sehri Erzurum*, İstanbul: AQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 124.

¹⁷⁷ Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, ss. 333-346.

¹⁷⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İA*, MEB Yayınları, C. 2 (1979), ss. 13-19. Bir avârizhânenin kaç gerçek hânedan oluştuğu ile ilgili araştırmacılar tarafından farklı katsayılar öne sürülmüştür. Buna göre Mustafa Öztürk, Halep’e ait bir avârizhâne defteri incelemesinden yola çıkarak kişi sayısı ile hâne arasında düzenli bir ilişkinin olmadığını öne sürerek, avârizhânelerin reayanın iktisadi faaliyetlerine göre oluşturulduğunu belirtmiştir. (bk. “1616 Tarihli Halep Avâriz-Hâne Defteri”, *OTAM*, S. 8 (1997), ss. 249-293; Feridun Emecen, Kayacık’ta bir avârizhânenin 3 gerçek hânedan oluştuğunu belirtmiştir. (bk. “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, ss. 159-170); Özer Ergenç ise Ankara Şehri’nde 16. yüzyılın ikinci yarısında bir avârizhânesinin 5 gerçek hâne olduğunu belirtmiştir. (bk. *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı*, ss. 53-54).

¹⁷⁹ Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hâne Defteri”, s. 253.

şehirden şehire ve hatta mahalleden mahalleye değişmektedir¹⁸⁰. Kayıtlarda bazen bir avârizhânenin kaç gerçek hâneye karşılık geldiği belirtilmişse de çoğunlukla bununla ilgili bilgi verilmemiştir. Avârizhâne sayılarının belirlenmesinde bölgenin ekonomik yapısının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, avârizhâne kayıtlardan yola çıkarak nüfus tahminlerinde bulunulmasının araştırmacılar için yanıltıcı olabileceği ifade edilebilir. Çünkü merkezin isteği ya da reayanın şikâyetleri doğrultusunda avârizhâne sayıları değişebilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde bir eyalet yönetiminin şehirleşme yapısını ortaya koymak için, çeşitli arşiv kaynaklarının incelenmesi gerekmektedir. *XVI-XVII. Yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği'nde Şehirleşme* adlı bu çalışmada XVI. yüzyıl için ana kaynak olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) arşivlerinde bulunan tahrir defterlerinden, XVII. yüzyıl için ise arşivde karışık hâlde bulunan avâriz defterlerinden yararlanılmıştır. Kullanılan kaynakların daha anlamlı ve anlaşılabilir olması bakımından şehirlere ait arşiv belgeleri sıralı bir şekilde verilmiştir.

Maraş Şehri Tahrir ve Avarız Defterleri

Günümüzde Maraş Sancağı'na ait tahrir defterlerinden ikisi BOA'da Tapu-tahrir defterleri (TTD) tasnifinde bulunan 402 numaralı mufassal ve 998 numaralı icmal tahrir defterleridir. Diğer bir defter ise TKGM, *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi* 'nde (KKA) yer alan 101 numaralı Maraş mufassal tahrir defteridir. Maraş'a ait ilk defter 1526 yılına ait 402 numaralı mufassal defterdir. Toplam 1193 sayfeden oluşan defterin baş kısmında Dulkadirli Türkmenlerinin listesi ve Alaüddevle Bey Kanunnâmesi yer almaktadır¹⁸¹. Genel manada defter, Maraş ve Elbistan kazaları ile burada yaşayan konar-göçer Dulkadirli Türkmenleri hakkında bilgi vermektedir. Defterin kesin olarak hangi tarihte tutulduğu belirtilmemiştir. Ömer Lütfi Barkan, defterin tarihini 1525-1526 olarak ifade etmiştir¹⁸². Maraş'a ait bugüne kadar tespit edilen ilk mufassal defterdir. Büyük oranda

¹⁸⁰ Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)", s. 124.

¹⁸¹ BOA, TTD, 402, vr. 3-21.

¹⁸² Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai ve Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I", *Kânunlar*, İstanbul, 1943, s. 120; Ahmet Kanlıdere, "XVI. Asır Başında Dulkadirli Türkmenleri Hakkında Önemli Bir Kaynak: Maraş'ın İlk Mufassal Tahrir Defteri", (Uluslararası Dulkadir

çürük ve yıpranmış durumdadır. Bu sebeple bazı kayıtların okunması mümkün olmamıştır.

Maraş'a ait 998 numaralı icmal defter 1530 (937) tarihlidir¹⁸³. Defter, Diyâr-ı bekr, Arab ve Zü'l-Kâdiriyye eyaletlerine bağlı birimlerin icmal defteridir. İçerisinde yer alan kayıtlar incelendiğinde, 402 numaralı mufassal tahrir defterinin icmalı olduğu anlaşılmaktadır. 418. sahifesinden sonra Maraş şehrine dair bilgiler yer almaktadır¹⁸⁴.

Maraş'a dair diğer bir defter TKGM, KKA'da yer alan 1563 tarihli ve 101 numaralı Maraş mufassal tahrir defteridir. Söz konusu defterin devamı, yine TKGM, KKA'da 108 numara ile kayıtlıdır¹⁸⁵. Defterin baş kısmında bir fihrist yer almaktadır. Maraş, Güvercinlik, Elbistan ve Zamantı kazaları ile ilgili bilgileri bu defter ihtiva etmektedir. Fihristin hemen ardında ise bölgeye ait kanunnâme bulunmaktadır¹⁸⁶. Daha önce tanıtılan 1526 tarihli 402 numaralı mufassal tahrir defterinde vergi nüfusu hâne olarak verilirken, 1563 tarihli 101 numaralı mufassal tahrir defterinde nefer adı altında yazılmıştır.

Maraş şehrinin XVII. yüzyıla ait mufassal avâriz defteri bulunmamaktadır. Şehre ait kayıtlar, bir mahallenin avârizhânesini gösteren icmal avâriz defterlerinden oluşmaktadır. Buna göre 1617 tarihli icmal avâriz defteri BOA, Maliyeden Müdevver tasnifi (MAD, d.) 43 numara ile kayıtlıdır. 1694-95 tarihli icmal defteri ise BOA, Kamil Kepeci tasnifi 2626 numarada yer almaktadır¹⁸⁷. Söz konusu defterlerin icmal avâriz olması sebebiyle burada yalnızca mahalle isimleri ile vergiye tabi hâne bilgileri bulunmaktadır. Bu defterlerde bir

Beyliği Sempoyumu 29 Nisan 1 Mayıs 2011), C. I, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2011, ss. 81-82.

¹⁸³ Defter 1998 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından dizin ve tıpkı basım olarak iki cilt halinde yayınlanmıştır. "998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530)" I-II (Dizin ve Tıpkı Basım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998, Ankara.

¹⁸⁴ BOA, TTD, 998, vr. 418.

¹⁸⁵ Defterler 1988 yılında Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır. bk. Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563) I-II*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988.

¹⁸⁶ Fihrist ve kanunnâme için bk. BOA, TKGMA, 101, vr. 1-3b.

¹⁸⁷ BOA, MAD, d. 43; BOA, KK, 2626.

avârizhânenin kaç gerçek hâneye tekabül ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamasından dolayı yalnızca avârizhâne sayıları üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Ayntab Şehri Tahrir ve Avarız Defterleri

Ayntab Sancağı'na ait XVI. yüzyıl tahrir defterleri arşivlerimizde yer almaktadır. Bunlar; BOA, TTD tasnifinde bulunan 186 ve 373 numaralı mufassal defterlerdir. Diğer bir defter ise TKGM, KKA'daki 161 numaralı Ayntab mufassal tahrir defteridir. Bölgeye dair ilk defter 1536 (943) yılına ait 186 numaralı mufassal kayıttır. Defter, yazıldığı tarihteki idari taksimata göre düzenlenmiştir. Bu sebeple sadece Ayntab nahiyesi ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Toplamda 88 sahifeden oluşan defterin baş kısmında Ayntab Livası Kanunnâmesi bulunmaktadır. Kanunnâmenin ardında “nefs-i Ayntab, nâhiye-i Ayntab, nâhiye-i Tel-Başir ve nâhiye-i Nehrü'l-Cevz”¹⁸⁸ şeklinde bir fihrist yer almasına rağmen söz konusu defterde yalnızca Ayntab nahiyesine ait bilgiler bulunmaktadır. Meslek sahibi kişilerin ayrıca belirtildiği defter, dönemin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili zengin bilgiler ihtiva etmektedir¹⁸⁹.

Ayntab'a ait 373 numaralı mufassal defter 1543 (950) tarihlidir. Söz konusu defter Ayntab, Tel-Başir ve Nehrü'l-Cevz nahiyeleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Toplamda 314 sahifeden oluşan defterin baş kısmında kanunnâme bulunmamaktadır¹⁹⁰. Diğer bir defter ise, TKGM, KKA'daki 161 numaralı ve 1575 (982) tarihli mufassal tahrir defteridir. Bu defter Ayntab, Nehrü'l-Cevz ve Tel-Basir nahiyeleri ile ilgili bilgiler ihtiva

¹⁸⁸ Fihrist için bk. BOA, TTD, 186, s. 6.

¹⁸⁹ Defter 2020 yılında Ahmet Gündüz ve Murat Çelikdemir tarafından Erdinç Gülcü editörlüğünde Transkript, Değerlendirme ve Tıpkı Basım olarak yayına hazırlanmıştır. bk. *1536 (Hicrî 943) Tarihli Ayntab Tahrir Defteri (Trankripsiyon, Değerlendirme, Tıpkı Basım)*, haz. Ahmet Gündüz, Murat Çelikdemir, ed. Erdinç Gülcü, İksad, 2020.

¹⁹⁰ Söz konusu defter, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından 2000 yılında dizin, transkript ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. bk. *373 Numaralı 'Ayntab Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (950/1543)*, Defter-i Hâkânî Dizisi: V, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 45, Ankara 2000; BOA, TTD, 373.

etmektedir¹⁹¹. Fihristin hemen ardında ise dua kısmı ile bölgeye ait kanunnâme yer almaktadır¹⁹².

Ayntab şehrinin XVII. yüzyıla ait müstakil mufassal-icmal avâriz defterleri bulunmamaktadır. Şehrin avârizhâneleri ile ilgili bilgiler kadı sicilleri içerisinde dağınık hâlde yer almaktadır. Söz konusu kayıtlar incelendiğinde, yüzyılın ilk yarısına tekabül eden 1625, 1628, 1642, 1646 ve 1650 tarihlerine ait toplamda dört avârizhâne kaydı ve 1634 tarihli bir adet beled-i nüzûl kaydı bulunduğu görülmektedir¹⁹³. Yüzyılın ikinci yarısında ise on adet avârizhâne kaydı vardır. Söz konusu kayıtlar sırasıyla 1652¹⁹⁴, 1654¹⁹⁵, 1662¹⁹⁶, 1673¹⁹⁷, 1677¹⁹⁸, 1683¹⁹⁹, 1686²⁰⁰, 1687²⁰¹, 1688²⁰² ve 1695²⁰³ tarihlerine aittir. İncelenen avâriz defterleri icmal türünde tutulmuştur ve şehrin mahalleleri ile avârizhâneleri kaydedilmiştir.

Sis Şehri Tahrir Defterleri

Sis Sancağı'na ait XVI. yüzyıl tahrir defterleri arşivlerimizde yer alırken, XVII. yüzyıla dair defterleri bulunmamaktadır. Şehrin XVI. yüzyıla ait defterlerinden dördü BOA, TTD tasnifinde yer almaktadır. Diğer bir defter ise TKGM, KKA'daki 150 numaralı ve 1572

¹⁹¹ Fihrist için bk. BOA, TKGMA, 161, vr. 1a.

¹⁹² Mukaddime kısmında ise tahriri gerçekleştiren kişilerin isimleri yer almaktadır. “Hâlâ culûs-ı se’adet me’nûslarında her vilâyet müceddeden hıl’at-i kitâbetle muhalla’ olıgelmek ‘adet olduğı cihetten vilâyet-i Ayntab’ın dahi cümle a’şar ve akta’ı hesap olunub pâk olunmağıçün bir kâtib-i muhtâr ihtiyar olunmak fermân-ı şerif olunmağın bu fakir-i hakir-i kesir üt-taksîr nâm Mehmed bin Mahmud eşşehir bi-Merâmî emânete ve Mustafa el Mar’aşî nam kulları kitâbete tâ’yin olunub ber mucceb-i emr-i âli vilayet-i mezbûrenin vâki olan a’şarın tahrir ve cümle zuama ve erbâb-ı timarının timarların tevcih ve taktir idüb getirüb âsitane-i a’lâ ve bârigâh-ı mu’allâya hicret-i hazret-i seyyid-il-enbiyânın sene isnâ ve semânîn ve tis’a mie’sinin Cemâziyelahtesi evâhîrinde teslim olunub tetmîn kılındı. Bu defter dilerim tâ haşrolunca ola makbul-i erbâb-ı me’âsir düşürmiyeler ânı dillerinden riâyet idüb eshâb-ı mefâhir.” BOA, TKGM, 161, vr. 1b; Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, s. 17.

¹⁹³ Avârizhâne kayıtları için bk. BOA, MAD, d. 43, vr. 100; BOA, GŞS, 13, vr. 7; BOA, GŞS, 16, vr. 35; BOA, GŞS, 17, vr. 205. Bedel-i nüzûl kaydı için bk. BOA, GŞS, 162, vr. 250.

¹⁹⁴ BOA, GŞS, 22, vr. 203.

¹⁹⁵ BOA, GŞS, 23, vr. 304.

¹⁹⁶ BOA, GŞS, 26, vr. 191.

¹⁹⁷ BOA, GŞS, 171, vr. 176.

¹⁹⁸ BOA, GŞS, 29, vr. 148.

¹⁹⁹ BOA, GŞS, 35, vr. 288.

²⁰⁰ BOA, GŞS, 37, vr. 168.

²⁰¹ BOA, GŞS, 37, vr. 12.

²⁰² BOA, GŞS, 37, vr. 105.

²⁰³ BOA, GŞS, 43, vr. 292.

(980) tarihli mufassal tahrir defteridir. Sis'in ilk tahrir defteri 69 numara ile kayıtlıdır. Defterde, Adana Livası'nın cemaat, nüfus ve mezraları ile Malven (Milvan) ve en-Nahşa (Anahşa) kaleleri müstahfızları, Adana Eyaleti evkaf ve emlaki ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Yine Tarsus Livası'nın Sultan Kayıtbay Kanunnâmesi, Tarsus, Kusun ve Ulaş nahiyeleri cemaatinin nüfus ve mezraları ile evkafı defterde mevcuttur. Sis Sancağı'na ait bilgiler defterin 666 ile 853. sayfeleri arasında yer almaktadır. Sancağa bağlı Sis, Feke, Anavarza, Küpdere ve Lemberd Kaleleri ile, bunlara bağlı cemaatlerin nüfusu, mezraaları, evkaf ve emlakiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Sis'e ait Sultan Kayıtbay Kanunu, Sis nefinden hemen önce defterde verilmiştir²⁰⁴.

Sis'e ait 450 numaralı mufassal defter tahminî 1523-1524 (930) tarihlidir. Sis'in 1525-1526 (932) tarihli 969 numaralı tahrir defteri ile karşılaştırıldığında, defterin bu tarihten önce tutulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü cemaat nüfuslarında küçük farklılıklar bulunmakta ve 450 numaralı defterde Sultan Kayıtbay Kanunu hüküm sürerken, 969 numaralı defterde Osmanlı kanunlarının geçerli olduğu görülmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında ise 450 numaralı defterin 969 numaralı defterden daha önce hazırlandığı ortaya çıkmaktadır²⁰⁵. Sis'e ait 450 numaralı defterde Adana Livası Kanunnâmesi ile Adana, Yüreğir, Sarıçam, Karaisalu, Ayas, Berendi, Kınık, Üzeyr, İskenderun ve Tarsus Livası Kanunnâmesi yer almaktadır. Bununla birlikte nef-i Tarsus, Kuştimur, Kusun, Ulaş ve Sis Kanunnâmesi defterde mevcuttur. Sis Sancağı'na ait bilgiler defterin 839 ile 993. sayfeleri arasında bulunmaktadır. Burada Sis nahiyeleri, köyleri ve cemaatinin nüfus ve hasılatı, kaleleri muhafızları ve vilayetin evkafı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır²⁰⁶.

Sis Sancağı'na ait bir diğer defter 1525-1526 (932) tarihli, 969 numaralı tahrir defteridir. Defterde herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte, 1525-1526 tarihli 998 numaralı muhasebe defterinde yer alan kale neferâtı ve cemaat nüfusları sayıca aynıdır. Bu şekilde

²⁰⁴ BOA, TTD, 69, vr. 664-853.

²⁰⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", *Tarih Dergisi*, S. 32, s. 822.

²⁰⁶ BOA, TTD, 450, vr. 839-993.

değerlendirildiğinde defterin 1525-1526 (932) tarihli olduğu ifade edilebilir²⁰⁷. Defterde Adana, Üzeyr, Tarsus ve Sis Livası nahiyeleri köylerinin, cemaatinin ve kalelerinin nüfus ve hasılatı yer almaktadır. Sis Sancağı'na ait bilgiler defterin 702 ile 845. sayfeleri arasında bulunmaktadır.

Sis Sancağı'nın 178 numaralı tahrir defteri 1536-1537 (943) tarihlidir. Defterde tamamen Sis Livası ile ilgili bilgiler mevcuttur²⁰⁸. Sis Livası'nda nefis-i Sis, Lemberd, Küpdere, Anavarza ve Feke Kaleleri ile buralarda tabi Türkmen cemaatlerinin nüfusu, kışlak-yaylak yerleri ve ziraat yaptıkları mezarlarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Defterin başında Sis Kanunnâmesi bulunmaktadır²⁰⁹.

Sancağa ait diğer bir defter ise TKGM, KKA'daki 150 numaralı ve 1572 (980) tarihli mufassal tahrir defteridir. 98 sayfalık defterde II. Selim'in tuğrası bulunmaktadır²¹⁰. İlk altı varlığında 1693 tarihinde Anavarza hassasının kurulması ve bu hassa bazı mezarların ve cemaatlerin ilhak olunması ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Defterde Sis ile ilgili bölüm, dua kısmı ve Sis Kanunnâmesi ile başlamaktadır²¹¹.

Kars-ı Maraş Şehri Tahrir Defterleri

Kars-ı Maraş'a ait XVI. yüzyıl tahrir defterleri arşivlerimizde yer almasına rağmen XVII. yüzyıl için sancak düzeyinde nüfus hakkında bilgi veren herhangi bir kayıt bulunmamaktadır²¹². Araştırma kapsamında incelenen bölgeye ait defterlerden ilki, BOA, TTD tasnifinde 998 numara ile kayıtlı bulunan icmal defteridir. Defter, Diyâr-ı bekr, Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Eyaletlerine bağlı birimlerin icmal kayıdır. Diğer defterler ise

²⁰⁷ Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis", s. 822.

²⁰⁸ BOA, TTD, 178, vr. 1-137.

²⁰⁹ BOA, TTD, 178, vr. 3-4.

²¹⁰ BOA, TKGM, 150, vr. 11a.

²¹¹ BOA, TKGM, 150, vr. 7b-9a.

²¹² XVII. yüzyıl Maraş Livası'na ait çeşitli tasniflerde bulunan avârizhâne defterlerinde Kars, eyalete bağlı sancak olarak değil kaza olarak belirtilmiştir. Söz konusu durum Kars-ı Maraş'ın idari olarak değil, mali olarak sancağa bağlılığını göstermektedir. Aynı döneme ait sancak tevcih defterlerinde Kars-ı Maraş müstakil bir sancak olarak kaydedilmiştir. bk. Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)", s. 39.

TKGM, KKA'da 101-102 ve 168 numara ile kayıtlıdır. Kars-ı Maraş'a ait 1530 tarihli, 998 numaralı icmal defteri esasen birçok vilayete dair bilgileri ihtiva etmektedir. Defterin 486 ve 487. sayfeleri arasında Kars-ı Maraş'a ait bilgiler bulunmaktadır²¹³.

Kars-ı Maraş'a ait diğer bir defter, 1563 tarihli, TKGM, KKA'da 168 numaralı ile kayıtlıdır. Defter toplamda 345 sayfeden oluşmaktadır. Defterin baş kısmında dua ve Kars-ı Maraş Kanunnâmesi yer almaktadır. Kanunnâmenin hemen ardında ise fihrist bulunmaktadır²¹⁴.

Maraş, Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş Şehirlerine Ait Telif Eserler

Osmanlı Devleti döneminde, Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde bulunan sancaklar ve kazalarla ilgili birçok çalışma kaleme alınmıştır. Tetkik eserler arasında Dulkadir Beylerbeyliği'nin kuruluş evresi üzerine yazılmış olan İsmail Altınöz'ün *Dulkadir Beylerbeyliği'nin Teşekkülü ve Gelişmesi* adlı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır²¹⁵. Beyberbeyliğinin paşa sancağı olarak bilinen Maraş ile ilgili yapılan başka çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük'ün iki cilt hâlinde yayımlanan *Maraş Tahrir Defteri 1563* adlı çalışması 1563 tarihli tahrir defterini tanıtmaktadır²¹⁶. İlyas Gökhan'ın *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi* kitabı Maraş'ın kadim bir tarihten Kurtuluş Harbi'ne kadar olan durumunu detaylı bir şekilde incelemektedir²¹⁷. Bununla birlikte yazarın *Kahramanmaraş ve Çevresinde Meydana Gelen İsyanlar (1519-1630)* isimli makalesi ifade edilen tarihlerde bölgede gerçekleşen isyanları konu edinmektedir²¹⁸. İlyas Gökhan ve E. Kasım Bal'ın ortaklaşa yayına hazırladıkları *Osmanlı Dönemi Maraş'ın İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (700-1850)* adını taşıyan eserleri ise özelde bölgedeki idarecileri konu

²¹³ BOA, TTD, 998, vr. 486-487.

²¹⁴ BOA, TKGM, 168.

²¹⁵ Altınöz, "Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi".

²¹⁶ Yinanç ve Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563) I-II*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988.

²¹⁷ Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*.

²¹⁸ İlyas Gökhan, "Kahramanmaraş ve Çevresinde Meydana Gelen İsyanlar (1519-1630)", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 122 (1997), ss. 49-56.

edinmektedir²¹⁹. Faruk Söylemez'in *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği* isimli kitabı Osmanlı Devleti'nde uzun bir dönem çeşitli eyalet ve sancaklarda yöneticilik yapan Rişvan Aşireti'ne odaklanmaktadır²²⁰. İbrahim Solak'ın *XVI. Asırda Maraş Kazası* adlı doktora çalışması ise XVI. yüzyıl boyunca Maraş Kazası'nı sosyal ve ekonomik yönden incelemektedir²²¹. Hasan Arslan'ın *XVII. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi* isimli doktora tezinde XVII. yüzyıl boyunca Maraş Sancağı'nın siyasi, iktisadi ve idari tarihi incelenmiştir²²². Aynı yazarın Süleyman Demirci ile birlikte kaleme aldıkları *Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)*²²³ ve *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*²²⁴ adlı çalışmaları ise bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin durumlarını konu edinmektedir. Kemalettin Koç'un yüksek lisans tezinden hareketle kitaplaştırdığı *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi* isimli kitabı²²⁵ ve Yaşar Alparslan ile Serdar Yakar'ın *Maraş Meşhurları ve Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*²²⁶ adlı çalışmaları ise bölge için önemli diğer kaynaklardır.

Bulunduğu konum itibarıyla Antep, birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Osmanlı klasik döneminde Antep'i ele alan tetkik eserler incelendiğinde; Hülya Canbakal'ın doktora tezi olarak hazırladığı ve sonrasında kitaplaştırdığı *XVII. Yüzyılda Ayntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset* adlı eserinin 1683-1699 yılları arasını konu edindiği görülmektedir. Çalışma, devletin ekonomik sıkıntılar dolayısıyla ağır vergiler koyduğu

²¹⁹ İlyas Gökhan, E. Kasım Bal, *Osmanlı Dönemi Maraş'ın İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (700-1850)*, Ukde, 2013.

²²⁰ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.

²²¹ Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*.

²²² Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)".

²²³ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, "Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16 (2012), ss. 47-76.

²²⁴ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590- 1750)", *Journal of History Studies*, C. 4, S. 2 (2012): 73-103.

²²⁵ Kemalettin Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Ukde Yayınları, 2010.

²²⁶ Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, Ukde Yayıncılık, 2009.

dönemde Ayntab toplumunu incelemektedir²²⁷. Hüseyin Özdeğer'in *Onaltıncı Asırda Ayntab Livası* adlı çalışması ise, tahrir defterlerine dayalı olarak kaleme alınmış önemli bir eserdir²²⁸. Yine aynı şekilde Leslie Peirce'in *Ahlak Oyunları, 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* adlı eseri 1540 ve 1541 yıllarına ait Ayntab mahkeme sicillerine göre hukuk ve toplumsal cinsiyet konularını işlemektedir²²⁹. Metin Akis tarafından yazılan *Buhran Döneminde Antep'te Sosyal Hayat (1572-1606)*, adlı çalışma 1572-1606 yıllarında Ayntab'da sosyal hayata odaklanmaktadır²³⁰. Zeynel Özlü *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep* isimli çalışmasında kassam defterlerine göre Ayntab'ı ele almıştır²³¹. Farklı dönemlerde Ayntab şehrini konu alan doktora tezleri de bulunmaktadır. Bunların başında İsmail Kıvrım'ın 1670-1680 yılları aralığında Konya ve Ayntab şehirlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı *XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat 1670-1680* isimli doktora tezi gelmektedir²³². İbrahim Etem Çakır *XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri* isimli doktora tezinde XVI. yüzyıla ait arşiv kaynaklarını kullanarak Ayntab şehrinin idari, sosyal ve ekonomik yapısını nüfus, fiziki durum ve hukuki konular kapsamında incelemiştir²³³. Zülfiye Koçak ise *Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)* isimli doktora tezinde XVII. yüzyılın ilk elli yılında Ayntab'ın fiziki, idari, sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymuştur²³⁴. Hüseyin Çınar'ın *XVIII. yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu* adlı doktora tezi ise Ayntab'ın mahkeme kayıtları ve diğer arşiv malzemelerine dayanarak şehrin sosyo-ekonomik durumuna ışık tutmaktadır²³⁵.

Sis ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Yusuf Halaçoğlu'nun bölgeye ait tahrir defterleri kapsamında kaleme aldığı *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk*

²²⁷ Hülya Canbakal, "Ayntab at the End of Seventeenth-Century: A Study of Notables and Urban Politics"; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: İletişim, 2009.

²²⁸ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*.

²²⁹ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkü Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

²³⁰ Metin Akis, *Buhran Döneminde Antep'te Sosyal Hayat (1572-1606)*, Ankara, 2008.

²³¹ Zeynel Özlü, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep, 2004.

²³² İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.

²³³ Çakır, *XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri*.

²³⁴ Koçak, *Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*.

²³⁵ Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Yarısında Sis (=Kozan Sancağı) adlı çalışması öne çıkmaktadır. Halaçoğlu araştırmasında tahrirleri yıllara göre inceleyerek; Sis'in mahalleleri, cemaatleri, nüfusu ve vergileri ile ilgili kapsamlı bir eser ortaya koymuştur²³⁶. Yılmaz Kurt, iki ayrı çalışma olarak yayınladığı *Sis= (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi I* ile *Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı* adlı makalelerinde bölgeye ait 1572 tarihli tahrir defterinin tanıtımını yapmıştır²³⁷. Aynı tahrir defteri üzerine daha detaylı yürütülüp Yılmaz Kurt ve Ertan Ünlü'nün ortak çalışması olan *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI 1572 Tarihli Sis (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* isimli eser ise Sis ile ilgili yapılmış diğer bir önemli çalışmadır²³⁸. Burada özellikle daha önce yapılan iki çalışmadaki bilgiler güncellenerek farklı arşiv kaynakları ile karşılaştırılmışlardır. Sis'e ait mufassal tahrir defterinin transkriptinin yayınlandığı bu çalışmada bölgenin nüfus, yerleşim ve ekonomisi ile ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır.

Kars-ı Maraş ile ilgili olarak öne çıkan araştırma ise Yılmaz Kurt tarafından kaleme alınan *Çukurova Tarihinin Kaynakları V 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* adlı çalışmadır²³⁹. Sancağa ait 1563 tarihli tahrir defterinin transkripsiyonunun yapıldığı eserde, bölgenin bu tarihteki idari yapısı, nüfusu, yerleşim yerleri ve ekonomisi ile ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır.

²³⁶ Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", ss. 819-1046.

²³⁷ Yılmaz Kurt, "Sis=(Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi I", *OTAM*, S. 1 (1990), ss. 271-298; Yılmaz Kurt, "Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı", *OTAM*, S. 2 (1991), ss. 151-200.

²³⁸ Yılmaz Kurt, Ertan Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI 1572 Tarihli Sis (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

²³⁹ Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

1. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ'NDE MAHALLELERİN GELİŞİMİ

Şehir tarihi literatür kısmında mahalleler ile ilgili genel bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde bulunan şehirlerin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki mahalle durumları incelenmiştir. Maraş, Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş şehirlerinin mahallelerinin gelişimlerini detaylı bir şekilde ortaya koymak için tahrirlerden elde edilen veriler ilk olarak şehir düzeyinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Buradan elde edilen veriler ise daha sonra Maraş ve Ayntab için iki yüzyıllık süre boyunca mahalleler karşılaştırılarak incelenirken, Sis ve Kars-ı Maraş için yalnızca XVI. yüzyıl boyunca değerlendirilmiştir. Dulkadir Beylerbeyliği, mahalle açısından değerlendirilirken Maraş ve Ayntab Mahalleleri ile Sis kalelerinin konumları tahmini olarak belirlenmiştir. Belirtilen konumlar, Harita Genel Müdürlüğü Ulusal Haritacılık Kurumunun sağladığı HGM Küre masaüstü uygulaması ile coğrafi verileri düzenlemek, oluşturmak ve görüntülemek için kullanılan ArcGIS programının entegre kullanılmasıyla haritalandırılarak literatüre kazandırılmıştır. Bu işlem sırasında şehirler, mahalleler ve kalelerin konumları günümüze kadar gelen tarihî eserler (genellikle kale ve camiler) sayesinde belirlenmiştir. Bu kapsamda verilebilecek ilk harita örneği Şekil 1’de sunulmuş ve Maraş, Ayntab, Sis, Kars-ı Maraş şehirlerinin konumları gösterilmiştir.

Şekil 1: Maraş, Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş Genel Haritası

1.1.Maraş Şehri Mahalleleri

1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehri Mahalleleri

Dulkadir Beylerbeyliği'nin paşa sancağı olan Maraş şehir merkezinde 1526 yılında toplamda 51 mahalle bulunmaktaydı. Tutulan kayıtlarda herhangi bir gayrimüslim mahalle adına rastlanılmamıştır. Bu anlamda Müslüman mahallelerinden ayrı gayrimüslim mahallesi bulunmamaktadır. Tablo 1'de 1526 tarihi itibarıyla Maraş mahalleleri verilmiştir.

Tablo 1: 1526 Tarihli Tahririne Göre Maraş Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Kethüda-i Maraş	Mahalle-i Karacalı	Mahalle-i Hazinesdarlu
Mahalle-i Mescid-i Hamza Naib.	Mahalle-i Pehlüvanlu	Mahalle-i İsa Divan
Mahalle-i Şekerdere	Mahalle-i Firuzlu	Mahalle-i Çiçeklü
Mahalle-i Camustil.	Mahalle-i Dayı Hasan	Mahalle-i Veledân-ı Alem
Mahalle-i Pınar Çelebi	Mahalle-i Çiçeklü Bayır	Mahalle-i Dîvâne Alili
Mahalle-i Tüleklü	Mahalle-i Beşenlü	Mahalle-i Gündüzlü
Mahalle-i Çiçeklü	Mahalle-i Şah Hüseyin Divâne	Mahalle-i Veledân-ı Şeref Dulkadirlü
Mahalle-i Divanlı	Mahalle-i Kanallu	Mahalle-i Perakende
Mahalle-i Tanrıverdi Hacı Mescid	Mahalle-i Yakub Çelebi	Mahalle-i Bekçügezli
Mahalle-i Neccâr der Mescid-i Musa.	Mahalle-i Arab veled-i Dulkadir	Mahalle-i Veledân-ı Ayan
Mahalle-i nezd-i Mescid-i Hamza Naib	Mahalle-i Kara Burçlu	Mahalle-i Çukur Divan
Mahalle-i Hatuniyye	Mahalle-i Hacı.	Mahalle-i Çıkçıklar Hüdadat
Mahalle-i Mescid-i Kara Divan	Mahalle-i Kullar	Mahalle-i Mevlana Abdurrahim
Mahalle-i Baba-i Alaüddevle Bey	Mahalle-i Kuytul, nâm-ı diğer Ahi Bey	Mahalle-i Kaltakciyan
Mahalle-i Yeşil Ali.	Mahalle-i Sislü ve Gürkanlı	Mahalle-i Karacalu
Mahalle-i Kulağı Kurdlu	Mahalle-i Hacı Mehmed	Mahalle-i Minnet Çelebi
Mahalle-i Baytaran	Mahalle-i Gündüzlü	Mahalle-i Celebverdi (Halebverdi)
Toplam Mahalle Sayısı: 51		

Osmanlı şehirlerinin en önemli özelliği, Türk-İslam motifleri ile süslü olmasıdır. Bu anlamda mahalleler incelendiğinde, her bir mahallenin cami ya da mescit etrafında kurulduğu gözlemlenirken, mahallelerin söz konusu cami ya da mescidin adıyla anıldığı dikkat çekmektedir²⁴⁰. Tabloda da görüldüğü gibi 1526 yılında Maraş şehrinde bulunan

²⁴⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları IV*, 1984, s. 73; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, 1980, s. 104; Feridun M. Emecen, “XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu

7 mahallenin her biri bir cami ya da mescit etrafında kurulmuştur. Öyle ki mahalleler isimlerini doğrudan etrafındaki ibadethânelerden almıştır. İsmi bir cami ya da mescitten alan mahalleler; Mescid-i Hamza Naib, Tanrıverdi Hacı Mescid, Neccâr (der Mescid-i Musa), Mescid-i Hamza Naib, Mescid-i Kara Divan ve Çıkçıklar Hüdada Mahalleleridir.

Maraş şehrinde ismini cami ya da mescit dışında, şehrin ileri gelenleri olarak ifade edilebilecek şahıs adlarından alan mahalleler de vardır. Sayıları toplamda 15'i bulan bu mahalleler; Kethüda-i Maraş, Baba-i Alaüddevle Bey, Yeşil Ali, Mahalle-i Mevlana Abdurrahim, İsa Divan, Veledân-ı Alem, Divane Alili, Dayı Hasan, Şah Hüseyin Divane, Yakub Çelebi, Arab veled-i Dulkadir, Hacı Mehmed, Minnet Çelebi, Veledân-ı Şeref Dulkadirli ve Veledân-ı Ayan şeklinde sıralanabilir. Söz konusu şahıs isimlerinin mahallelere verilme sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte büyük bir kısmının isimlerini kurucularından aldığı düşünülmektedir²⁴¹. Söz konusu kişilerin sahip oldukları unvanlar bu durumu destekler niteliktedir. Bâbâ-i Alaüddevle Bey adının Dulkadirli Beyliği'nin öne çıkan beylerinden Alaüddevle Bozkurt Bey'den, Minnet Çelebi mahalle adının 1526 yılında Maraş Miralayı olan Minnet Çelebi Bey ya da Şehsuvaroğlu Ali Bey'in veziri Minnet Çelebi'den geldiği tahmin edilmektedir²⁴².

Meslek adları ile anılan bazı mahalleler de vardır²⁴³. Bunlar Neccâr, Baytaran ve Kaltakçıyan Mahalleleridir. Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde, Dulkadir Beyliği'nden itibaren varlığını sürdüren konargöçer Türkmenler bulunmaktaydı²⁴⁴. İncelenen tarihte, adını söz konusu konar-göçer Türkmen aşiret, boy ve cemaat teşekküllerinden alan

Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bâzı Notlar", (*V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara: TTK, 1990, s. 544; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. II, Ankara, 1991, s. 138; Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*, *Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 24.

²⁴¹ Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri", s. 547.

²⁴² Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazâsı*, ss. 26-27.

²⁴³ Osmanlı şehirlerinde meslek adlarıyla anılan mahalle isimleri için bk. Mehmet Bayartan, *Osmanlı Şehirleri, Coğrafi Araştırmalar*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2014, s. 31.

²⁴⁴ Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 552.

mahalleler de bulunmaktadır. Bunlar Çiçeklü, Kuluğı Kurdlu, Gündüzlü, Karacalu, Pehlüvanlu, Firuzlu, Beşenlü, Hacılu, Sislü ve Gürkanlu Mahalleleridir.

Mahalle isimleri incelendiğinde yukarıda ifade edilen hiçbir gruba girmeyen 12 mahalle daha tespit edilmektedir. Toplam mahalle sayısı ile karşılaştırıldığında bu rakam önemli gözükmemektedir. *Diğer* başlığı altında değerlendirilen bu mahalleler ise; Şekerdere, Divanlu, Hazinedarlu, Kara Burçlu, Kullar, Kuytul, Bekçügezli, Çukur Divan, Tülekli, Kanallu ve Perakende Mahalleleridir.

1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehri Mahalleleri

Maraş şehrinin 1563 tarihinde mahalle sayısı 42'dir. 1563 tarihli Maraş mahallelerine dair bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Bu tarihte Maraş şehri mahalleleri 1526 tarihi ile kıyaslandığında mahalle sayısında bir azalma gözükmemekte ve yeni mahalle isimleri de dikkat çekmektedir.

Tablo 2: 1563 Tarihli Tahrir Göre Maraş Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Divan	Mahalle-i Mescid-i Hatuniye	Mahalle-i Hacı Ali
Mahalle-i Halifeli	Mahalle-i Pınar Çelebi Mescid	Mahalle-i Kuytul
Mahalle-i Câmî-i Şadi Bey	Mahalle-i Yeşil Ali	Mahalle-i Mescid-i Hamza Naib
Mahalle-i Şeker Deresi	Mahalle-i Dükkâncıyan	Mahalle-i Arablu
Mahalle-i Emir Çavuşlu	Mahalle-i Cebeli Ağa	Mahalle-i Divanlu
Mahalle-i Tanrıverdi Hacı Mescid	Mahalle-i Dalkaralu	Mahalle-i Firuzlu
Mahalle-i Mevlana Abdürrahim	Mahalle-i Karamanlu	Mahalle-i Alemlü
Mahalle-i Çıkçıklar Hüdadat	Mahalle-i Hacı Kurd be-nâm Ali Fakih Mescid	Mahalle-i Pehlivanlu
Mahalle-i Ferras İskender	Mahalle-i Oğlan Çavuşlu	Mahalle-i Gündüzlü
Mahalle-i Bostancıyan	Mahalle-i Kullar	Mahalle-i Yakub Çelebi
Mahalle-i Hacı Mehmed b. Çatalbaşı	Mahalle-i Çiçeklü	Mahalle-i Zırhhâne Fenniyesi be nam Ali Paşa Mescid
Mahalle-i Kaya Beg b. Bişan	Mahalle-i Kolanlu	Mahalle-i Neccâran

Mahalle-i Diğer Bişanlı be nam Koca Beg Kışlası	Mahalle-i Begtutlu	Mahalle-i İsa Divan
Mahalle-i Camustilü Oğlu nâm-ı diğer Kız Hasanlu Mescid	Mahalle-i Kayır Kethüda (Kethüda-i Maraş)	Mahalle-i Hazinesdarlu
Toplam Mahalle Sayısı: 42		

Maraş'ın 1563 tarihli tahririne göre 26 mahalle ismi değişmeden varlığını korurken, 16 yeni mahalle ismi kayıtlara geçmiştir. Maraş'ın 1563 tahririnde ilk defa görülen mahalleleri; Halifelü, Câmî-i Şadi Bey, Emir Çavuşlu, Ferraş İskender, Bostancıyan, Kaya Beg b. Bişan, Dükkâncıyan, Cebeli Ağa, Dalkaralu, Karamanlu, Hacı Kurd be-nâm Ali Fakih Mescid, Oğlan Çavuşlu, Kolanlu, Begtutlu, Hacı Ali ve Zırhhâne Fenniyesi be nam Ali Paşa Mescid Mahalleleridir²⁴⁵.

Osmanlı şehir hayatının örgütlenmesinde öne çıkan mahalleler çoğu zaman burada bulunan cami veya mescidin adıyla anılmaktadırlar. 1563 tahririndeki Câmî-i Şadi Bey, Hacı Kurd be-nâm Ali Fakih Mescid ve Zırhhâne Fenniyesi be-nâm Ali Paşa Mescid Mahalleleri, isimlerini ibadethânelerden alan mahallelerdir.

İsmi ibadethânelerden alan mahallelerle birlikte meslek isimleri ile anılan mahalleler de varlığını korumuş ve ayrıca yeni eklenen mahalleler de olmuştur. Meslek isimleriyle anılanlar; Bostancıyan, Dükkâncıyan ve Neccâran Mahalleleridir. Yine meslek adları ile birlikte bu dönemde aşiret, cemaat ve boy isimlerinin mahalle adı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İsmi bölgedeki aşiret, boy ve cemaat topluluklarından alan mahalleler; Halifelü, Karamanlu, Firuzlu, Gündüzlü, Alemlü, Pehlivanlu, Çiçeklü ve Arablu mahalleleridir.

Bu dönemde yine şahıs adıyla anılan yeni mahalle isimleri görülmektedir. Emir Çavuşlu, Ferraş İskender, Kaya Bey b. Bişan, Cebeli Ağa, Hacı Kurd be-nâm Ali Fakih Mescid,

²⁴⁵ BOA, TKGMA, 101, vr. 5b-26a.

Oğlan Çavuşlu ve Hacı Ali Mahalleleri bu grupta yer almaktadır. İsimlerin belirtilen mahallelere neden verildiği bilinmemektedir. Fakat söz konusu şahısların taşıdıkları unvanlar göz önüne alındığında bu kimselerin mahallenin önde gelen kişilerinden olduğu tahmin edilmektedir.

1617 ve 1694 Tarihli Avarız Defterlerine Göre Maraş Şehri Mahalleleri

Maraş şehri mahallelerinin XVI. yüzyıldaki durumu incelendiğinde 1526'da 51, 1563'te ise 42 mahallenin varlığı görülmektedir. Bu bağlamda 1563 yılına gelindiğinde mahalle sayısının %17,65 oranında azaldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu düşüşün, mahalle sakinlerinin zamanla farklı mahallelere taşınması ya da mahallelerin birleştirilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Başka bir ihtimal ise bu dönemde şehrin mahallelerinin sınırları ve isimlerinin yeniden düzenlenmiş olduğudur²⁴⁶.

Maraş şehrinin XVII. yüzyıla dair iki adet icmal avâriz kaydı mevcuttur. Şehir 1617 ve 1694 tarihlerinde toplam 19 mahalleden oluşmakta, yapılan her iki sayımda da mahallelerin ne sayısında ne de avârizhânelerinde bir değişiklik bulunmamaktadır²⁴⁷. Maraş'ın XVII. yüzyıla ait mahallelerinin isimleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: XVII. Yüzyılda Maraş Mahalleleri

1617 ²⁴⁸	1694 ²⁴⁹
Mahalle-i Cıgıcığlı	Mahalle-i Cıgıcığlı
Mahalle-i Yukarı Oba maa Duraklu	Mahalle-i Yukarı Oba maa Duraklu
Mahalle-i Kolanlu	Mahalle-i Kolanlu
Mahalle-i Hoca Durdulu	Mahalle-i Hoca Durdulu
Mahalle-i Deveciyan	Mahalle-i Deveciyan
Mahalle-i Şeker Deresi	Mahalle-i Şeker Deresi
Mahalle-i Boz Mehmedlü	Mahalle-i Boz Mehmedlü
Mahalle-i Etmakçıyan	Mahalle-i Etmakçıyan
Mahalle-i Kuýtul	Mahalle-i Kuýtul

²⁴⁶ Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)", s. 133.

²⁴⁷ Arslan "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)" adlı doktora tezinde hem icmal avâriz defterlerinden hem de arşiv kaynaklarından hareketle 17. yüzyılda Maraş şehrinin 31 mahalleden oluştuğunu ifade etmiştir. bk. Arslan, "17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)", s. 133.

²⁴⁸ BOA, MAD, d. 43, vr. 92.

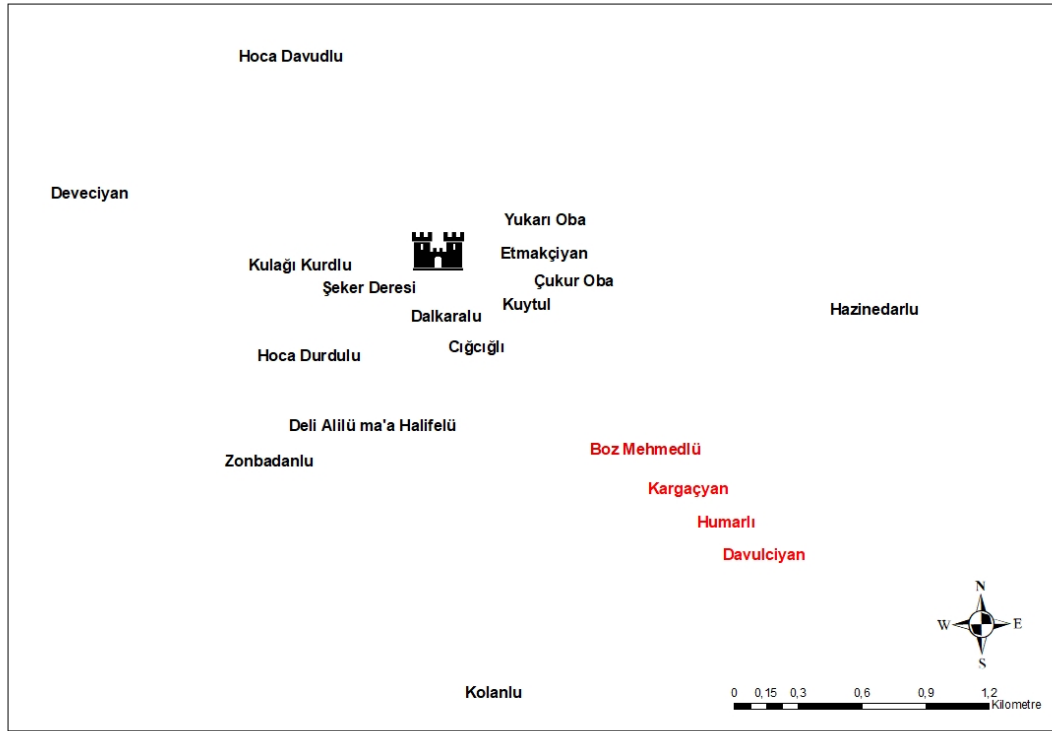
²⁴⁹ BOA, KK.d., 2626, vr. 32.

Mahalle-i Kargaçyan	Mahalle-i Kargaçyan
Mahalle-i Hazinedarlu maa Şarkıyan	Mahalle-i Hazinedarlu maa Şarkıyan
Mahalle-i Humarlu	Mahalle-i Humarlu
Mahalle-i Hoca Davudlu	Mahalle-i Hoca Davudlu
Mahalle-i Davulciyan	Mahalle-i Davulciyan
Mahalle-i Kulağı Kurdlu	Mahalle-i Kulağı Kurdlu
Mahalle-i Dalkaralu	Mahalle-i Dalkaralu
Mahalle-i Zonbadanlu	Mahalle-i Zonbadanlu
Mahalle-i Çukur Oba	Mahalle-i Çukur Oba
Mahalle-i Deli Alilü maa Halifelü	Mahalle-i Deli Alilü maa Halifelü
Toplam Mahalle Sayısı: 19	Toplam Mahalle Sayısı: 19

Tabloda yer aldığı şekliyle bu yüzyılda mahalle sayılarında bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Belirtilen mahallelerin tahminî konumları Şekil 2’de sunulmuştur. Kırmızı ile belirtilen mahallelerin konumları saptanamamıştır. Buna göre bahsi geçen 19 mahalleden 15’inin yeri belirlenebilmiştir. Her iki tarihte de mahalle sayıları ve isimlerinde bir değişiklik olmaması, mahallelerin varlığını muhafaza ettiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte söz konusu durumun mahalle anlayışındaki değişimler ile ilgili olması da mümkündür²⁵⁰. Evliya Çelebi 1671 yılında gerçekleştirdiği ziyarette Maraş şehrinin 11.000 hânedan ve 42 mahalleden oluştuğunu ifade etmekte, yapıların tümünün ise dere ve tepeler üzerinde, bağlı-bahçeli ve soğuk suları olan yerler etrafında olduğunun altını çizmektedir²⁵¹. Söz konusu tahrirlerin yapıldığı tarihler ile birlikte düşünüldüğünde Evliya Çelebi’nin bu yüzyılda verdiği mahalle sayılarının birbirini tutmaması dikkat çekmektedir.

²⁵⁰ Arslan, 17. Yüzyılda Maraş, s. 134.

²⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 175

Şekil 2: XVII. Yüzyıl Maraş Şehri Mahalleleri

Maraş şehrinin XVII. yüzyıldaki mahalle isimlerinin bir önceki yüzyıla göre yarısından fazlasının değiştiği göze çarpmaktadır. Toplamda 19 mahalleden yalnızca 6'sının XVI. yüzyıldan beri varlığını koruyabildiği görülmektedir. XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla gelindiğinde varlığını koruyabilenler; Kolanlı, Şeker Deresi, Kuvtul, Hazinedarlu, Dalkaralu ve Deli Alili maa Halifelü Mahalleleridir. XVI. yüzyılda görülen mahalle isimlerine bir sonraki yüzyılda rastlanılamaması, nüfusun çeşitli nedenlerle dağılması ya da mahalle adlarının değişmesiyle alakalı olmalıdır. Tablo 4'te XVI. ve XVII. yüzyılda mahallelerin değişimi gösterilmiştir. Bununla birlikte her iki yüzyılda da şehirde gayrimüslimlerce meskûn bir mahalle tespit edilmemiştir. Söz konusu durumun Maraş şehri mahallelerinin çoğunlukla Dulkadirli aşiretlerince doldurulmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir²⁵².

²⁵² Tufan Gündüz, "Dulkadirli Türkmenleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C. I, (6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş), İstanbul: 2005, s. 454.

Tablo 4: XVI. ve XVII. Yüzyılda Maraş Mahallelerinin Değişimi

1526	1563	1617-1694
Mahalle-i Kethüda-i Maraş	Mahalle-i Kayır Kethüda (Kethüda-i Maraş)	
Mahalle-i Mescid-i Hamza Naib.		
Mahalle-i Şekerdere	Mahalle-i Şeker Deresi	Mahalle-i Şeker Deresi
Mahalle-i Camustil.	Mahalle-i Camustilü Oğlu nâm-ı diğer Kız Hasanlu Mescid	
Mahalle-i Pınar Çelebi	Mahalle-i Pınar Çelebi Mescid	
Mahalle-i Tüleklü		
Mahalle-i Çiçeklü		
Mahalle-i Divanlı	Mahalle-i Divanlu	
Mahalle-i Tanrıverdi Hacı Mescid	Mahalle-i Tanrıverdi Hacı Mescid	
Mahalle-i Neccâr der Mescid-i Musa	Mahalle-i Neccâran	
Mahalle-i nezd-i Mescid-i Hamza Naib	Mahalle-i Mescid-i Hamza Naib	
Mahalle-i Hatuniyye.	Mahalle-i Mescid-i Hatuniye	
Mahalle-i Mescid-i Kara Divan		
Mahalle-i Baba-i Alaüddevle Bey		
Mahalle-i Yeşil Ali	Mahalle-i Yeşil Ali	
Mahalle-i Kulağı Kurdlu		Mahalle-i Kulağı Kurdlu
Mahalle-i Baytaran		
Mahalle-i Çıkçıklar Hüdadat	Mahalle-i Çıkçıklar Hüdadat	
Mahalle-i Mevlana Abdurrahim	Mahalle-i Mevlana Abdürrahim	
Mahalle-i Kaltakciyan		
Mahalle-i Hazinedarlu	Mahalle-i Hazinedarlu	Mahalle-i Hazinedarlu maa Şarkıyan
Mahalle-i İsa divan	Mahalle-i İsa Divan	
Mahalle-i Çiçeklü	Mahalle-i Çiçeklü	
Mahalle-i Veledân-ı Alem	Mahalle-i Alemlü	
Mahalle-i Dîvâne Alili		
Mahalle-i Gündüzlü	Mahalle-i Gündüzlü	
Mahalle-i Karacalı		
Mahalle-i Pehlivanlu	Mahalle-i Pehlivanlu	
Mahalle-i Firuzlu	Mahalle-i Firuzlu	
Mahalle-i Dayı Hasan		
Mahalle-i Çiçeklü Bayır		
Mahalle-i Beşenlü	Mahalle-i Diğer Bişanlu be nam Koca Beg Kışlası	
Mahalle-i Şah Hüseyin Dîvâne		
Mahalle-i Kanallu		
Mahalle-i Yakub Çelebi	Mahalle-i Yakub Çelebi	
Mahalle-i Arab veled-i Dulkadir		
Mahalle-i Kara burçlu		
Mahalle-i Hacı.		
Mahalle-i Kullar	Mahalle-i Kullar	
Mahalle-i Kuytul, nâm-ı diğer Ahi Bey	Mahalle-i Kuytul	Mahalle-i Kuytul
Mahalle-i Sislü ve Gürkanlı		
Mahalle-i Hacı Mehmed	Mahalle-i Hacı Mehmed b. Çatalbaşı	
Mahalle-i Gündüzlü		

Mahalle-i Karacalu		
Mahalle-i Minnet Çelebi		
Mahalle-i Celebverdi (Halebverdi)		
Mahalle-i Veledân-ı Şeref Dulkadirlü		
Mahalle-i Perakende		
Mahalle-i Bekçügezlü		
Mahalle-i Veledân-ı Ayan		
Mahalle-i Çukur Divan		
	Mahalle-i Halifelü	Mahalle-i Deli Alilü maa Halifelü
	Mahalle-i Câmi-i Şadi Bey	
	Mahalle-i Emir Çavuşlu	
	Mahalle-i Ferraş İskender	
	Mahalle-i Bostancıyan	
	Mahalle-i Kaya Beg b. Bişan	
	Mahalle-i Divan	
	Mahalle-i Dükkâncıyan	
	Mahalle-i Cebeli Ağa	
	Mahalle-i Dalkaralu	Mahalle-i Dalkaralu
	Mahalle-i Karamanlu	
	Mahalle-i Hacı Kurd be-nâm Ali Fakih Mescid	
	Mahalle-i Oğlan Çavuşlu	
	Mahalle-i Kolanlu	Mahalle-i Kolanlu
	Mahalle-i Begtutlu	
	Mahalle-i Hacı Ali	
	Mahalle-i Arablu	
		Mahalle-i Cıgıcığlı
		Mahalle-i Yukarı Oba maa Duraklu
		Mahalle-i Hoca Durdulu
		Mahalle-i Devecıyan
		Mahalle-i Boz Mehmedlü
		Mahalle-i Etmakçıyan
		Mahalle-i Kargaçıyan
		Mahalle-i Humarlu
		Mahalle-i Hoca Davudlu
		Mahalle-i Davulcıyan
		Mahalle-i Zonbadanlu
		Mahalle-i Çukur Oba
Toplam Mahalle Sayısı: 51	Toplam Mahalle Sayısı: 42	Toplam Mahalle Sayısı: 19

1.2.Ayntab Şehri Mahalleleri

1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehri Mahalleleri

Ayntab şehrinde 1536 tarihinde 22 mahalle bulunmaktadır. Söz konusu mahallelerden 21'i Müslüman nüfustan oluşurken, yalnızca biri gayrimüslim nüfustan (Ermeniyân

Mahallesi) meydana gelmektedir²⁵³. Ayrıca bu tarihte bazı mahalleler sokaklara bölünmüş şekilde kayıt altına alınmıştır. Kürtüncü Mahallesi'nde (nâm-ı diğer Hacı oğlu) 2, İbn-i Ammi Mahallesi'nde 5 ve Hamam Mahallesi'nde 2 sokak bulunmaktadır²⁵⁴. Bunun yanı sıra bazı kişilerin mahalle dışında, mağarada yaşadığı kayıt altına alınmıştır²⁵⁵. Tablo 5'te 1536 yılında Ayntab şehri mahalleri listelenmiştir.

Tablo 5: 1536 Tarihli Ayntab Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Kadı	Mahalle-i Sefer nâm-ı diğer Eblehlü.	Mahalle-i İbn-i Küre
Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i Tarla	Mahalle-i Yahni Ali.
Mahalle-i Bostancı	Mahalle-i İbn-i Ammi Zukâk-ı tasarruf-ı be Mescid-i Develü.	Mahalle-i Kozluca.
Mahalle-i Çukur	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Başbüyük	Mahalle-i Hamam Zukâk-ı Debbağlar
Mahalle-i Ali Neccâr	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Acemoğlu	Zukâk-ı Kastel
Mahalle-i Akyol	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Câmi-i Köhne	Zukak-ı Hamam-ı Tışlaki
Mahalle-i Kayacık	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Sofuyan	Mahalle-i İbn-i Sikkak
Mahalle-i İbn-i Eyyûb	Zukak-ı tasarruf-ı Mescid-i Ahmed Fakih, nâm-ı diğer Kör Fakih.	Mahalle-i Şhreküstü
Sâkinân-ı der Mağara, der mahalle-i mezbûre	Mahalle-i Kürkcü	Sâkinân-ı Mağara der mahalle-i mezkure (Şhreküstü)
Mahalle-i Kürtüncü nâm-ı diğer Hacı oğlu	Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Tövbe
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Acem	Sâkinân-ı der Mağara, ta'rif-i Kürdtepesi	Mahalle-i Ermeniyen
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Nakkâş		
Toplam Mahalle Sayısı: 22		

Osmanlı Devleti şehirlerinde genel olarak etnik kimliğe göre ayrılmış mahalleler bulunmaktadır. Dinin sosyal hayatı tamamen şekillendirdiği bu yıllarda kişiler rahat

²⁵³ Tablo I'de yer aldığı şekliyle 1536 tarihinde toplamda 22 mahalle vardır. Mahalleler ile birlikte tahrir kaydında 9 yer “zukak-ı...” olarak, 3 yer ise “sâkinân-ı...” başlığı altında listelenmiştir. Çalışmada bu şekilde ifade edilen yerler ayrıca belirtilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda söz konusu başlıklar da mahalle olarak kabul edilmiştir. bk. Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, s. 119; Koçak, “Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, s. 88.

²⁵⁴ BOA, TTD, 186, vr. 14-22.

²⁵⁵ İbn-i Eyyûb, Boyacı ve Şhreküstü Mahallelerinden bazı kimselerin söz konusu mahallelerin çevresindeki mağaralarda yaşadıkları kayıt altına alınmıştır. bk. BOA, TTD, 186, vr. 14, 19, 24.

hareket edebilmek, kendine benzeyen kimselerle bir arada bulunmak amacıyla doğal bir ayrışmanın sonucu olarak mahallelere bölünmüşlerdir²⁵⁶. Bu düzenin Ayntab'da da geçerliliği söz konusudur. 1536 tarihinde Ayntab şehrinde yalnızca bir Ermeni mahallesi bulunmaktadır²⁵⁷.

Dinî faktörlerin, mahalle oluşumunda mühim rol oynadığı bilinmektedir. Türk-İslam şehirlerinin en önemli özelliklerinden biri de mahallelerinin bir cami ya da mescid etrafında kurulmuş evlerden oluşmasıdır. Müslüman mahallelerinde cami veya mescid, mahallenin merkezi bir yerine yapılırken, bazı mahalleler de bu yapıların isimleri ile anılmıştır²⁵⁸. Tabloda da görüldüğü şekliyle, Müslümanların oturduğu mahallelerde çoğunlukla bir imam mevcutken, iki mahallede hem imam hem de hatib bulunmaktadır. Bu durum; Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi, Ayntab'da da mahallelerin bir cami ya da mescit etrafında kurulduğunu göstermektedir²⁵⁹. Tablo 6'da ismini ibadethânenen alan mahalleler listelenmiştir.

Tablo 6: 1536 Yılında İsmi İbadethânenen Alan Mahalle ve Sokaklar

Zukak-ı tasarruf-ı be mescid-i Acem	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Acemoğlu
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Nakkâş	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Câmî-i Köhne
İbn-i Ammi Mahallesi Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Develü.	Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Sofuyan
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Başıbüyük	Zukak-ı tasarruf-ı Mescid-i Ahmed Fakih, nâm-ı diğer Kôr Fakih
Toplam Mahalle Sayısı: 8	

Bu dönemde meslek isimleri ile anılan Kadı, Bostancı, Kürtüncü, Kürkçü ve Boyacı gibi mahalleler görülmektedir²⁶⁰. Meslek isimleri ile anılan mahallelerin yanında şahıs isimleri ile anılan mahalleler de vardır. Bunlar İbn-i Şeker, Ali Neccâr, İbn-i Eyyûb, İbn-

²⁵⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s. 281.

²⁵⁷ BOA, TTD, 186, vr. 26.

²⁵⁸ Yaşa, *Bahçesaray*, s. 27.

²⁵⁹ Ömer L. Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İ.Ü.İ.F.M.*, XXIII/1-2, (1963), s. 239.

²⁶⁰ BOA, TTD, 186, vr. 7, 9, 13, 18.

i Ammi, İbn-i Küre, Yahni Ali, İbn-i Sıkkak şeklinde sıralanabilir²⁶¹. Bu dönemde Ayntab'da bölgenin coğrafi yapısına göre isimlenen iki mahalle öne çıkmaktadır. Bunlar Kayacık ve Çukur Mahalleleridir²⁶².

Şehirlerde meydana gelen büyüme, yeni mahallelerin kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kurulan yeni mahaller ise alışılmışın dışında kabul edilebilecek mahalle isimlerini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nde birçok şehirde *şhreküstü* adında bir mahalle bulunmaktadır²⁶³. Osmanlı Devleti'ne mahsus olan Şhreküstü mahalleleri, Osmanlı şehirlerinin fiziki olarak büyümesi sonucunda, daha çok şehir merkezlerinin dışında kurulmuştur²⁶⁴. Eski şehir düzeninde mahallelerin daha çok kayalık, tepe ya da dere kenarında kurulduğunu ifade eden Tuncer Baykara, şehirlere yapılan göçler ile birlikte buralarda yer bulamayan insanların şehrin temel yerleşim yerinden uzakta bulunan bir bölgesinde yeni bir mahalle meydana getirerek buraya “Şhreküstü” adını verdiklerini ifade etmiştir. Yerleşimin yeni olduğu ilk yıllarda şehrin merkezi dışında, *şhkre küsmüş* bir şekilde meydana gelen bu mahalleler, zamanla şehrin büyük sahasının içinde kalmıştır²⁶⁵. Yapılan tahrir göre Ayntab şehrinde daha 1536 tarihinde şhreküstü mahallesinin varlığı dikkat çekmektedir²⁶⁶.

1543 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Ayntab Şhri Mahalleleri

Ayntab şhri ile ilgili bilgileri ihtiva eden diğer bir defter 1543 tarihli dir. Bu tarihte Ayntab şehrindeki mahallelerin 1536 tarihine kıyasla 7 mahalle artarak, 29'a çıktığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 7'de 1543 tarihinde Ayntab'da bulunan mahallelerin listesi yer almaktadır²⁶⁷.

²⁶¹ BOA, TTD, 186, vr. 8, 10, 13, 17, 23.

²⁶² BOA, TTD 186, vr. 9, 10.

²⁶³ Osmanlı Devleti'nde şhreküstü adında mahallesi bulunan şehirler şu şekildedir: Amasya, Bursa, Demirci, Tosya, Gümölcine, Lâdik, Hısnımansur, Afonkarahisar, Kütahya, İsmâil, Sofya, Tırnova, Tokat, Yanbolu, Yenice-i Vardar, İştîp, Serez, İşkodra, Kırım, Kayseri, Şhirköy ve Malkara. Fatma Sağlamer, “Osmanlı Döneminde Ayıntâb Şhreküstü Mahallesi”, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2022, ss. 27-42.

²⁶⁴ Baykara, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, ss. 528-535.

²⁶⁵ Baykara, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, ss. 595.

²⁶⁶ BOA, TTD, 186, vr. 21.

²⁶⁷ Ayntab mahalleleri ile ilgili bilgiler defterin (BOA, TTD, 373) 8-44 sahifelerinde yer almaktadır.

Tablo 7: 1543 Tarihli Ayntab Mahalleleri

Mahalle-i Câmî-i Tahtalu	Mahalle-i Kızılca-Mescid, nâm-ı diğer Kayacık	Mahalle-i Mescid-i Sofular ve Mescid-i İbn-i Narince
Mahalle-i Mescid-i Kettancı	Mahalle-i Kızılca-Mescid diğer	Mahalle-i Mescid-i Kastel
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker	Mahalle-i Câmî-i Hacı-Musa	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Kayseri
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar ve Mescid-i İbn-i Hüsam ve Mescid-i Seydi Ahmed	Mahalle-i Habil	Mahalle-i Mescid-i Balı ve Mescid-i Mağara
Mahalle-i Câmî-i Köhne ve Mescid-i Sufiler ve Mescid-i Develü ve Mescid-i Başî Büyük ve Mescid-i Ahmed-Fakih ve Mescid-i İbn-i Acem	Mahalle-i Mescid-i Celil-Fakih	Mahalle-i Mescid-i Nakkâş
Mahalle-i Câmî-i Akyol ve Mescid-i Neccâr ve Mescid-i Ebu'l-Heydi	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Yayı ve Mescid-i Beşince ve Mescid-i Nev, nâm-ı diğer Şehreküstü	Mahalle-i Mescid-i Kürtüncü
Mahalle-i Mescid-i Hoşkadem ve Mescid-i Kara-Sakal ve Mescid-i Uzun-Mehmed ve Mescid-i Nakkâş	Mahalle-i Şarkiyân der Mağara	Mahalle-i Mescid-i Hamza-Fakih
Mahalle-i Mescid-i Çukur, nâm-ı diğer Mukti	Mahalle-i Mescid-i Kozluca	Mahalle-i Câmî-i Ali Neccâr
Mahalle-i Câmî-i İbn-i Eyyûb ve Mescid-i Kuruş (Kureyş) ve Mescid-i Osman-Fakih ve Mescid-i Kara-Fakih	Mahalle-i Câmî-i Kadı	Mahalle-i Ermeniyân
Mahalle-i Mescid-i Hüsamü'd-din	Mahalle-i Mescid-i Şeyh-Kasım-Fakih	
Toplam Mahalle Sayısı: 29		

Klasik Türk-İslam şehirlerinin önemli özelliklerinden biri de mahallelerin cami ya da mescid etrafında konumlanmasıdır²⁶⁸. Ayntab şehrinde 1543 yılına gelindiğinde, mahalle isimlerinin büyük çoğunluğunun mahallede bulunan mescid ya da camilerden alındığı söylenebilir. 1536 tahririnde yer alan Kadı, İbn-i Şeker, Çukur, Ali Neccâr, Akyol, Kayacık, İbn-i Eyyûb, Kürtüncü ve Kozluca Mahallelerinin isimlerine 1543 tahririnde cami ve mescid eklerinin ilave edildiği dikkat çekmektedir. Bunlar isimlerini şüphesiz mahallede bulunan dinî yapılardan almışlardır²⁶⁹. Aynı zamanda bazı mahallelerin isimleri birden fazla mescid adıyla kaydedilmiştir. Bu durumun sebebinin mahallelerde bulunan mescitlerin birden fazla olmasından ya da mahalleyi tanınır kılan mescitlerden kaynaklandığı düşünülebilir²⁷⁰. Tablo 8’de 1543’te Ayntab’da ismini ibadethânedan alan

²⁶⁸ Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, s. 700.

²⁶⁹ BOA, TTD, 373, vr. 33, 11, 16, 20, 21, 24, 31, 40, 42.

²⁷⁰ Birden fazla mescid adıyla anılan mahalleler şu şekildedir; “Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar ve Mescid-i İbn-i Hüsam ve Mescid-i Seydi Ahmed, Mahalle-i Câmî-i Köhne ve Mescid-i Sufiler ve Mescid-i Develü ve Mescid-i Başî-Büyük ve Mescid-i Ahmed-Fakih ve Mescid-i İbn-i Acem, Mahalle-i Câmî-i Akyol ve

mahalleler yer almaktadır. Bu kapsamda 1543 tarihinde Ayntab’da 26 mahallenin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki 1543’te de Ayntab şehrinde sadece 1 mahalle gayrimüslimlerce (Ermeniyan Mahallesi) meskûndur²⁷¹.

Tablo 8: 1543 Yılında İsmi İbadethânelerden Alan Mahalleler

Mahalle-i Câmî-i Tahtalu	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Eyyûb	Mahalle-i Mescid-i Sofular
Mahalle-i Mescid-i Kettancı	Mahalle-i Mescid-i Hüsâmü’d-din	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Kayseri
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker	Mahalle-i Kızılca Mescid	Mahalle-i Mescid-i Nakkâş
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar	Mahalle-i Kızılca Mescid diğer	Mahalle-i Mescid-i Hamza Fakih
Mahalle-i Câmî-i Köhne	Mahalle-i Câmî-i Hacı Musa	Mahalle-i Mescid-i Kastel
Mahalle-i Câmî-i Akyol	Mahalle-i Mescid-i Celil Fakih	Mahalle-i Mescid-i Balı
Mahalle-i Mescid-i Hoşkadem	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Yayı	Mahalle-i Mescid-i Kürtüncü
Mahalle-i Mescid-i Çukur	Mahalle-i Mescid-i Kozluca	Mahalle-i Câmî-i Ali Neccâr
Mahalle-i Câmî-i Kadı	Mahalle-i Mescid-i Şeyh Kasım Fakih	
Toplam Mahalle Sayısı: 26		

Ayntab’da 1536’da gerçekleşen tahrirde bazı mahalleler sokaklara ayrılmış şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu şekilde yazılan sokakların 1543’e gelindiğinde mahalle olarak ifade edildiği görülmektedir. Mescid-i Nakkâş 1536’da Kürtüncü Mahallesi’nin bir sokağıken 1543’te ayrı bir mahalle olarak belirtilmiştir²⁷². Yine Câmî-i Köhne Mahallesi 1536’da İbn-i Ammi Mahallesi’nin bir sokağı iken 1543’de ayrı bir mahalle, Mescid-i Kastel ise 1536’da Debbağlar Mahallesi sokağı iken 1543’te müstakil bir mahalle olarak yazılmışlardır²⁷³. Önceki tahrirde Şehreküstü olarak kaydedilen mahalle 1543’te Câmî-i İbn-i Yayı adıyla yazılmış ve mahallenin Şehreküstü namıyla bilindiği belirtilmiştir²⁷⁴.

Mescid-i Neccâr ve Mescid-i Ebu'l-Heydi, Mahalle-i Mescid-i Hoşkadem ve Mescid-i Kara-Sakal ve Mescid-i Uzun-Mehmed ve Mescid-i Nakkâş, Mahalle-i Câmî-i İbn-i Eyyûb ve Mescid-i Kuruş (kureyş) ve Mescid-i Osman Fakih ve Mescid-i Kara Fakih, Mahalle-i Câmî-i İbn-i Yayı ve Mescid-i Beşince ve Mescid-i Nev, nâm-ı diğer Şehreküstü, Mahalle-i Mescid-i Sofular ve Mescid-i İbn-i Narince, Mahalle-i Mescid-i Balı ve Mescid-i Magara”. BOA, TTD, 373, vr. 12, 14, 16, 18, 21, 29, 35, 38.

²⁷¹ BOA, TTD, 373, vr. 44.

²⁷² BOA, TTD, 373, vr. 39.

²⁷³ BOA, TTD, 373, vr. 14, 36.

²⁷⁴ BOA, TTD, 373, vr. 29.

Ayntab şehrinde meslek isimleri ile anılan mahalleler varlığını korurken, yeni eklenen mahalleler de olmuştur. Bunlar Câmî-i Kadı, Mescid-i Kettan, Mescid-i Nakkâş ve Mescid-i Kürtüncü mahalleleri olarak ifade edilebilir²⁷⁵. Şahıs ismiyle anılan mahalleleri ise Mescid-i İbn-i Şeker, Mescid-i İbn-i Attar, Câmî-i İbn-i Eyyûb, Mescid-i Hüsameddin, Câmî-i Hacı Musa, Mescid-i Celil Fakih, Câmî-i İbn-i Yayı, Mescid-i Şeyh Kasım Fakih, Mescid-i İbn-i Kayseri, Mescid-i Hamza Fakih ve Câmî-i Ali Neccâr şeklinde sıralamak mümkündür²⁷⁶.

1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehri Mahalleleri

Ayntab şehrinde, 1574 tarihinde toplamda 32 mahalle yer almaktadır. Bu tarihe gelinceye kadar şehrin mahalle sayısının kademeli olarak arttığı tespit edilmiştir. Söz konusu mahallelerden yalnızca 1'i gayrimüslim (Ermeniler) nüfustan oluşmuştur. Tahrir defterinde verilen bilgiler ışığında Ayntab şehri mahalleleri Tablo 9'da belirtilmiştir.

Tablo 9: 1574 Tahririne Göre Ayntab Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Câmî-i Ali Neccâr	Mahalle-i Câmî-i Köhne ve Mescid-i Sofular Mescid-i Bası-Büyük ve Mescid-i Ahmed-Fakih ve Mescid-i İbn-i Acem ve Mısri Şems ve Mescid-i Mağara	Mahalle-i Mescid-i Hüsamüddin
Mahalle-i Mescid-i Tıslaki nâm-ı Diğer Hamza Fakih	Mahalle-i Akyol maa Mescid-i Neccâr ve Mescid-i Ebü'l-heydi	Mahalle-i Mescid-i Kadı
Mahalle-i Mescid-i Kastel	Mahalle-i Şarkiyân	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Yayı ve Mescid-i Beşince nâm-ı diğer Şhreküstü
Mahalle-i Bostancı, nâm-ı diğer Mescid-i Sofular ve Mescid-i İbn-i Narince	Mahalle-i Mescid-i Kızılca.	Mahalle-i Mescid-i Celil Fakih.
Mahalle-i Câmî-i Hacı Musa nâm-ı diğer Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Mescid-i Hoşkadem ve Mescid-i Kara-Sakal ve Mescid-i Uzun Mehmed ve Mescid-i Nakkâş	Mahalle-i Mescid-i İbn-i İtır ve Câmî-i Ahmed Bey, hâric-i ez defter-i atık
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker, nâm-ı diğer Tövbe	Mahalle-i Mescid-i Usta Ali, hâric-i ez defter-i atık
Mahalle-i Câmî-i Tahtalı nâm-ı diğer İbn-i Şeker	Mahalle-i Mescid-i Kettancı nâm-ı diğer Eblehân	Mahalle-i Zâviye-i Hacı Baba, hâric-i ez defter.
Mahalle-i İbn-i Kayser	Mahalle-i Çukur nâm-ı diğer Muktefi	Mahalle-i Ermeniyân

²⁷⁵ BOA, TTD, 373, vr. 10, 33, 39, 40.

²⁷⁶ BOA, TTD, 373, vr. 11, 12, 21, 23, 26, 28, 29, 34, 37, 41, 42.

Mahalle-i Kürtüncü nâm-ı diğer Acem-oğlu	Mahalle-i Mescid-i Şeyh Kasım Fakih	Mahalle-i Mescid-i Kozluca
Mahalle-i Nakkâş	Mahalle-i Mescid-i Kızılca nâm-ı diğer Kayacık	Mahalle-i Habil
Mahalle-i Mescid-i Bali ve Mescid-i Mağara	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Eyyûb ve Mescid-i Kureyş ve Mescid-i Osmân Fakih ve Mescid-i Kara Fakih	
Toplam Mahalle Sayısı: 32		

Yukarıda yer alan tabloda görüldüğü gibi, 1574 tarihinde Ayntab şehrinde toplam 32 mahalle bulunmaktadır. 1543 tarihine nazaran mahalle sayısında artış olduğu görülmektedir. Toplamda 3 yeni mahallenin 1574 tarihli tahrirde eklendiği söylenilebilir. Kurulan yeni mahalleler sırasıyla Câmî-i Ahmed Bey, Mescid-i Usta Ali ve Zâviye-i Hacı Baba Mahalleleridir²⁷⁷. Kurulan her üç mahallenin de ismini ibadethânedan aldığı dikkat çekmektedir. Bunun dışında kalan toplam 27 mahalle, 1543 tarihli tahrirde de yer alan mahallelerdir. 1543 tarihli tahrirde bulunan Hamza Fakih ve Mescid-i Sofular Mahalleleri 1574 tarihli tahrirde bulunmazken, 1536 tarihli tahrirde kaydedilen Tışlaki ve Bostancı Mahalleleri 1574 tarihli tahrirde de yazılmışlardır²⁷⁸. Şhreküstü Mahallesi'nin 1574 tahririnde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Önceki 1543 tarihli tahrirle benzer şekilde Câmî-i İbn-i Yaycı olarak kayıtlara geçen mahallenin Şhreküstü olarak nam saldığı belirtilmiştir²⁷⁹. Tablo 10'da 1574 tahririne göre yeni kurulan Ayntab mahalleleri listelenmektedir.

Tablo 10: 1574 Tahririne Göre Yeni Kurulan Ayntab Mahalleleri

Mahalle-i Câmî-i Ahmed Bey	Mahalle-i Mescid-i Usta Ali	Mahalle-i Zâviye-i Hacı Baba
Toplam Mahalle Sayısı: 3		

²⁷⁷ BOA, TKGMA, 161, vr. 20b, 21a.

²⁷⁸ BOA, TKGMA, 161, vr. 6b. 1536 tarihli tahrirle karşılaştırmak için bk. BOA, TTD, 186, vr. 9, 21. 1574 tarihli tahrirde yer alan Tışlaki Mahallesi, 1536 tarihli tahrirde Hamam (zukak-ı Debbâğlar) Mahallesi'nin sokağı konumundaydı.

²⁷⁹ BOA, TKGMA, 161, vr. 19a.

Bu tarihte Ayntab şehrinde yine Ermeni Mahallesi, gayrimüslim mahallesi olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun yanı sıra; artan mahalle sayısı ile birlikte mahalle isimleri çeşitlenirken, adlarını ibadethânelerden alan mahalleler daha da öne çıkmıştır.

Tablo 11’de XVI. yüzyıl boyunca Ayntab mahalle isimlerindeki değişim sunulmuştur. Buna göre bir kısım mahallelerin tüm yüzyıl boyunca varlığını koruduğu görülürken bazıları da kayıtlarda belirtilmemiştir.

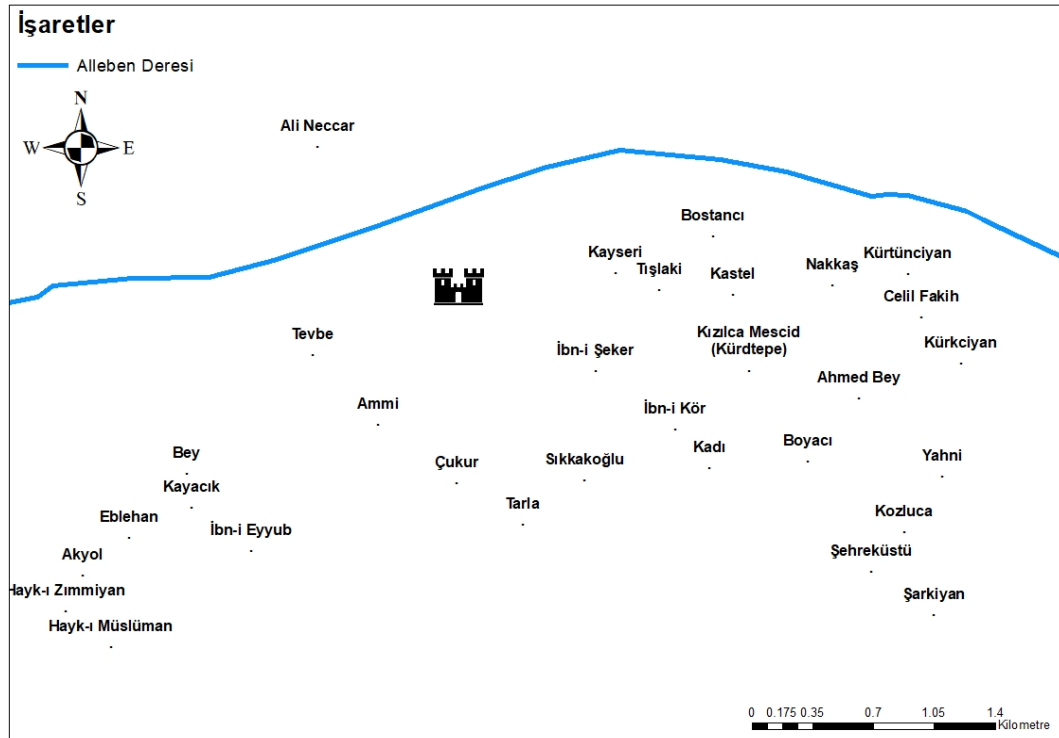
Tablo 11: Ayntab Şehri XVI. Yüzyıl Mahalle İsimleri

1536	1543	1574
Mahalle-i Kadı	Mahalle-i Câmî-i Kadı	Mahalle-i Mescid-i Kadı
Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i Câmî-i Tahtalu	Mahalle-i Câmî-i Tahtalu nâm-ı diğer İbn-i Şeker
Mahalle-i Bostancı	Mahalle-i Mescid-i Sofular ve Mescid-i İbn-i Narince	Mahalle-i Bostancı, nâm-ı diğer Mescid-i Sofular ve Mescid-i İbn-i Narince
Mahalle-i Çukur	Mahalle-i Mescid-i Çukur, nâm-ı diğer Muktefi	Mahalle-i Çukur nâm-ı diğer Muktefi
Mahalle-i Ali Neccâr	Mahalle-i Câmî-i Ali Neccâr	Mahalle-i Câmî-i Ali Neccâr
Mahalle-i Akyol		
Mahalle-i Kayacık	Mahalle-i Kızılca-Mescid, nâm-ı diğer Kayacık	Mahalle-i Mescid-i Kızılca nâm-ı diğer Kayacık
Mahalle-i İbn-i Eyyûb		
Sâkinân der Mağara, der mahalle-i mezbûre		
Mahalle-i Kürtüncü nâm-ı diğer Hacı Oğlu	Mahalle-i Mescid-i Kürtüncü	Mahalle-i Kürtüncü nâm-ı diğer Acemoğlu
Zukak-ı tasarruf-ı be mescid-i Acem		
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Nakkâş		
Mahalle-i Sefer nâm-ı diğer Eblehlü		
Mahalle-i Tarla		
Mahalle-i İbn-i Ammi Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Develü		
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Başbüyük		
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Acemoğlu		
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Câmî-i Köhne		
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Sofuyan		

Zukak-ı tasarruf-ı Mescid-i Ahmed Fakih, nâm-ı diğer Kör Fakih		
Mahalle-i Kürkcü		
Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Câmî-i Hacı-Musa	Mahalle-i Câmî-i Hacı Musa nâm-ı diğer Mahalle-i Boyacı
Sâkinân-ı der Mağara, tasarruf-ı Kürdtepesi	Mahalle-i Şarkıyan der Mağara	
Mahalle-i İbn-i Küre		
Mahalle-i Yahni Ali		
Mahalle-i Kozluca	Mahalle-i Mescid-i Kozluca	Mahalle-i Mescid-i Kozluca
Mahalle-i Hamam Zukak-ı Debbaglar		
Zukak-ı Kastel	Mahalle-i Mescid-i Kastel	Mahalle-i Mescid-i Kastel
Zukak-ı Hamam-ı Tışlaki		
Mahalle-i İbn-i Sikkak		
Mahalle-i Şhreküstü	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Yayı ve Mescid-i Beşince ve Mescid-i Nev, nâm-ı diğer Şhreküstü	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Yayı ve Mescid-i Beşince nâm-ı diğer Şhreküstü.
Sâkinân-ı Mağara der mahalle-i mezkure (Şhreküstü)		
Mahalle-i Tövbe		Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker, nâm-ı diğer Tövbe.
Mahalle-i Ermeniyan	Mahalle-i Ermeniyan	Mahalle-i Ermeniyan.
	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker	
	Mahalle-i Mescid-i Kettancı	Mahalle-i Mescid-i Kettancı nâm-ı diğer Eblehan.
	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar ve Mescid-i İbn-i Hüsam ve Mescid-i Seydi Ahmed	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar
	Mahalle-i Câmî-i Köhne ve Mescid-i Sufiler ve Mescid-i Develü ve Mescid-i Başı Büyük ve Mescid-i Ahmed-Fakih ve Mescid-i İbn-i Acem	
	Mahalle-i Câmî-i Akyol ve Mescid-i Neccâr ve Mescid-i Ebu'l-Heydi	
	Mahalle-i Mescid-i Hoş-kadem ve Mescid-i Kara-Sakal ve Mescid-i Uzun-Mehmed ve Mescid-i Nakkâş	Mahalle-i Mescid-i Hoş-kadem ve Mescid-i Kara-Sakal ve Mescid-i Uzun-Mehmed ve Mescid-i Nakkâş
	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Eyyûb ve Mescid-i Kuruş (kureyş) ve Mescid-i Osman-Fakih ve Mescid-i Kara-Fakih	Mahalle-i Câmî-i İbn-i Eyyûb ve Mescid-i Kureyş ve Mescid-i Osman-Fakih ve Mescid-i Kara-Fakih
	Mahalle-i Mescid-i Hüsamü'd-din	Mahalle-i Mescid-i Hüsamü'd-din
	Mahalle-i Kızılca-Mescid diger	
	Mahalle-i Hâbil	Mahalle-i Hâbil
	Mahalle-i Mescid-i Celil-Fakih	Mahalle-i Mescid-i Celil Fakih
	Mahalle-i Mescid-i Şeyh-Kasım-Fakih	Mahalle-i Mescid-i Şeyh Kasım Fakih
	Mahalle-i Mescid-i İbn-i Kayseri	Mahalle-i İbn-i Kayser
	Mahalle-i Mescid-i Bâlî ve Mescid-i Magara	Mahalle-i Mescid-i Bali ve Mescid-i Mağara
	Mahalle-i Mescid-i Nakkâş	Mahalle-i Nakkâş

	Mahalle-i Mescid-i Hamza-Fakih	Mahalle-i Mescid-i Tışlakı nâm-ı diğer Hamza Fakih
		Mahalle-i Câmî-i Köhne ve Mescid-i Sofular Mescid-i Bası-Büyük ve Mescid-i Ahmed-Fakih ve Mescid-i İbn-i Acem ve Mısri Şems ve Mescid-i Mağara
		Mahalle-i Akyol maa Mescid-i Neccâr ve Mescid-i Ebü'l-heydi
		Mahalle-i Şarkıyan
		Mahalle-i Mescid-i Kızılca
		Mahalle-i Mescid-i İbn-i İtır ve Câmî-i Ahmed Bey, haric-i ez defter-i atık
		Mahalle-i Mescid-i Usta Ali, haric-i ez defter-i atık
		Mahalle-i Zâviye-i Hacı Baba, haric-i ez defter
Toplam Mahalle Sayısı: 22	Toplam Mahalle Sayısı: 29	Toplam Mahalle Sayısı: 32

Yukarıda bahsi geçen XVI. yüzyıl mahallelerinin birçoğunun tahminî konumları Şekil 3'te verilmiştir. Mahallerin neredeyse hepsinin, günümüzde de ismini ve konumunu koruyan Alleben Deresi'nin güney kısmında kaldığı görülmektedir.

Şekil 3: XVI. Yüzyıl Ayntab Şehri Mahalleleri

XVII. Yüzyıl İlk Yarısında Avarız Defterlerine Göre Ayntab Şehri Mahalleleri

Ayntab şehrinin mahalleleri XVI. yüzyıl itibarıyla bir düzen içinde incelenebilmektedir. Bu yüzyılda mahallelerin genel durumuna bakıldığında Ayntab'ın 1536'da 22²⁸⁰, 1543'te 29²⁸¹ ve 1574'te ise 32²⁸² mahallesinin bulunduğu görülmektedir. Nicelik olarak incelendiğinde Ayntab'da 1536'da mevcut olan 22 mahalle 1543'e gelindiğinde %31,81 oranında bir artış ile 29 mahalleye ulaşmıştır. Daha ileri bir tarih olan 1574'e gelindiğinde ise 1543 yılındaki sayıma göre %10,34 oranında bir artışla mahalle sayısının 32'ye yükseldiği saptanmıştır.

Ayntab şehrinin XVII. yüzyılın ilk yarısında mevcut mahallelerine ait dört avârizhâne ve bir tane de beled-i nüzûl kaydı bulunduğu görülmektedir²⁸³. Söz konusu kayıtlar incelendiğinde şehrin 1625'te 36²⁸⁴, 1628'de 34²⁸⁵ ve 1634²⁸⁶, 1642 ve 1646 yıllarında 35²⁸⁷ mahallesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Son olarak Ayntab'ın 1650 yılı avâriz kaydında da yine 35 mahallesinin olduğu belirtilmiştir²⁸⁸. Ayntab'ın XVII. yüzyılın ilk yarısına ait mahallelerin isimleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: XVII. Yüzyıl İlk Yarısında Ayntab Mahalleleri

1625	1628 ²⁸⁹	1634	1642	1646	1650
Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Boyacı	Mahalle-i Boyacı
Mahalle-i Bey	Mahalle-i Bey	Mahalle-i Bey	Mahalle-i Bey	Mahalle-i Bey	Mahalle-i Bey
Mahalle-i Seng-i Nakkâş	Mahalle-i Nakkâş	Mahalle-i Seng-i Nakkâş	Mahalle-i Seng-i Nakkâş	Mahalle-i Seng-i Nakkâş	Mahalle-i Seng-i Nakkâş

²⁸⁰ BOA, TTD, 186, vr. 5b-20b. 1536 tahririnde 22 mahalle “mahalle” başlığı altında, 3 yer “sâkinân” başlığı altında ve 9 yer ise “zukak” başlığı altında listelenmiştir. Veriler farklı başlıklar altında belirtildiği için, çalışmada arşiv vesikalarına bağlı kalınarak aynen aktarılmıştır. Ayntab şehri ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda 1536 yılında şehrin toplamda 33 mahalleden oluştuğu belirtilmiştir. bk. Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, s. 119; Koçak, “Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, s. 88.

²⁸¹ BOA, TTD, 373, vr. 8-44.

²⁸² BOA, TKGMA, 161, vr. 5b, 21b.

²⁸³ Avârizhâne kayıtları için bk. BOA, MAD, d. 0043, vr. 100; BOA, GŞS, 13, vr. 7; BOA, GŞS, 16, vr. 35; BOA, GŞS, 17, vr. 205. Bedel-i nüzûl kayıtları için bk. BOA, GŞS, 162, vr. 250.

²⁸⁴ BOA, MAD, d. 0043, vr. 100.

²⁸⁵ BOA, GŞS, 13, vr. 7.

²⁸⁶ BOA, GŞS, 162, vr. 250.

²⁸⁷ BOA, GŞS, 16, vr. 35.

²⁸⁸ BOA, GŞS, 17, vr. 205.

²⁸⁹ 1628 yılına ait avârizhâne kaydında “Seng-i Kara Sakal” Mahallesi iki kez yazılmıştır. Her iki kayıta da hâne sayısı 6 olarak belirtilmiştir. bk. BOA, GŞS, 13, vr. 7.

Mahalle-i Seng-i Kara Sakal	Mahalle-i Seng-i Kara Sakal	Mahalle-i Seng-i Kara Sakal	Seng-i Kara Sakal	Mahalle-i Seng-i Kara Sakal	Mahalle-i Seng-i Kara Sakal
Mahalle-i Cevizlice	Mahalle-i Cevizlice	Mahalle-i Cevizlice	Mahalle-i Cevizlice	Mahalle-i Cevizlice	Mahalle-i Cevizlice
Mahalle-i İbn-i Kör	Mahalle-i İbn-i Kör	Mahalle-i İbn-i Kör	Mahalle-i İbn-i Kör	Mahalle-i İbn-i Kör	Mahalle-i İbn-i Kör
Mahalle-i Ehl-i Cefa	Mahalle-i Ehl-i Cefa	Mahalle-i Ehl-i Cefa	Mahalle-i Ehl-i Cefa	Mahalle-i Ehl-i Cefa	Mahalle-i Ehl-i Cefa
Mahalle-i Kürkciyan	Mahalle-i Kürkciyan	Mahalle-i Kürkciyan	Mahalle-i Kürkciyan	Mahalle-i Kürkciyan	Mahalle-i Kürkciyan
Mahalle-i Kürtünciyan	Mahalle-i Kürtünciyan	Mahalle-i Kürtünciyan	Mahalle-i Kürtünciyan	Mahalle-i Kürtünciyan	Mahalle-i Kürtünciyan
Mahalle-i Şhreküstü	Mahalle-i Şhreküstü	Mahalle-i Şhreküstü	Mahalle-i Şhreküstü	Mahalle-i Şhreküstü	Mahalle-i Şhreküstü
Mahalle-i Çukur	Mahalle-i Çukur	Mahalle-i Çukur	Mahalle-i Çukur	Mahalle-i Çukur	Mahalle-i Çukur
Mahalle-i Tışlaki	Mahalle-i Tışlaki	Mahalle-i Tışlaki	Mahalle-i Tışlaki	Mahalle-i Tışlaki	Mahalle-i Tışlaki
Mahalle-i Şarkiyân	Mahalle-i Şarkiyân	Mahalle-i Şarkiyân	Mahalle-i Şarkiyân	Mahalle-i Şarkiyân	Mahalle-i Şarkiyân
Mahalle-i Kızılca Mescid	Mahalle-i Kızılca Mescid	Mahalle-i Kızılca Mescid	Mahalle-i Kızılca Mescid	Mahalle-i Kızılca Mescid	Mahalle-i Kızılca Mescid
Mahalle-i Ali Neccâr	Mahalle-i Ali Neccâr	Mahalle-i Ali Neccâr	Mahalle-i Ali Neccâr	Mahalle-i Ali Neccâr	Mahalle-i Aliyünnecâr
Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i İbn-i Şeker	Mahalle-i İbn-i Şeker
Mahalle-i İbn-i Eyyûb	Mahalle-i İbn-i Eyyûb	Mahalle-i İbn-i Eyyûb	Mahalle-i İbn-i Eyyûb	Mahalle-i İbn-i Eyyûb	Mahalle-i İbn-i Eyyûb
Mahalle-i Hâyik-i Müslüman	Mahalle-i Hâyik-i Müslüman	Mahalle-i Hâyik-i Müslüman	Mahalle-i Hâyik-i Müslüman	Mahalle-i Hâyik-i Müslüman	Mahalle-i Hâyik-i Müslüman
Mahalle-i Bostancı	Mahalle-i Bostancıyan	Mahalle-i Bostancı	Mahalle-i Bostancı	Mahalle-i Bostancı	Mahalle-i Bostancı
Mahalle-i Ammu	Mahalle-i Ammu	Mahalle-i Ammu	Mahalle-i Ammu	Mahalle-i Ammu	Mahalle-i Ammu
Mahalle-i Han Eşmez	-	-	-	-	-
Mahalle-i Seng-i Hoşkadem	Mahalle-i Seng-i Hoşkadem	Mahalle-i Seng-i Hoşkadem	Mahalle-i Seng-i Hoşkadem	Mahalle-i Seng-i Hoşkadem	Mahalle-i Seng-i Hoşkadem
Mahalle-i Seng-i Tavis	Mahalle-i Seng-i Tavis	Mahalle-i Seng-i Tavis	Mahalle-i Seng-i Tavis	Mahalle-i Seng-i Tavis	Mahalle-i Seng-i Tavis
Mahalle-i Yahni	Mahalle-i Yahni	Mahalle-i Yahni	Mahalle-i Yahni	Mahalle-i Yahni	Mahalle-i Yahni
Mahalle-i Câbi	Mahalle-i Câbi	Mahalle-i Câbi	Mahalle-i Câbi	Mahalle-i Câbi	Mahalle-i Câbi
Mahalle-i Akyol	Mahalle-i Akyol	Mahalle-i Akyol	Mahalle-i Akyol	Mahalle-i Akyol	Mahalle-i Akyol
Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyân	Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyân	Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyân	Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyân	Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyân	Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyân
Mahalle-i Tarla-yı Atik	Mahalle-i Tarla-yı Atik	Mahalle-i Tarla-yı Atik	Mahalle-i Tarla-yı Atik	Mahalle-i Tarla-yı Atik	Mahalle-i Tarla-yı Atik
Mahalle-i Kayser	Mahalle-i Kayser	Mahalle-i Kayser	Mahalle-i Kayser	Mahalle-i Kayser	Mahalle-i Kayser

Mahalle-i Tarla-yı Cedit	Mahalle-i Tarla-yı Cedit	Mahalle-i Tarla-yı Cedit	Mahalle-i Tarla-yı Cedit	Mahalle-i Tarla-yı Cedit	Mahalle-i Tarla-yı Cedit
Mahalle-i Tövbe	Mahalle-i Tövbe	Mahalle-i Tövbe	Mahalle-i Tövbe	Mahalle-i Tövbe	Mahalle-i Tövbe
Mahalle-i Eblehân	Mahalle-i Eblehân	Mahalle-i Eblehân	Mahalle-i Eblehân	Mahalle-i Eblehân	Mahalle-i Eblehan
Mahalle-i Kayacık	Mahalle-i Kayacık	Mahalle-i Kayacık	Mahalle-i Kayacık	Mahalle-i Kayacık	Mahalle-i Kayacık
Mahalle-i Kastel	Mahalle-i Kastel	Mahalle-i Kastel	Mahalle-i Kastel	Mahalle-i Kastel	Mahalle-i Kastel
Mahalle-i Hacı Baba	-	Mahalle-i Hacı Baba	Mahalle-i Hacı Baba	Mahalle-i Hacı Baba	Mahalle-i Hacı Baba
-	Mahalle-i Kanalıcı	Mahalle-i Kanalıcı	Mahalle-i Kanalıcı	Mahalle-i Kanalıcı	Mahalle-i Kanalıcı
Toplam: 35	Toplam: 34	Toplam: 35	Toplam: 35	Toplam: 35	Toplam: 35

Tabloda yer aldığı şekliyle bu dönemde mahallelerin sayısında gözle görülür bir artış ya da azalma söz konusu değildir. Diğer bir ifade ile XVII. yüzyılın ilk yarısında Ayntab'da mahalle sayısı 34 ile 35 arasında değişkenlik göstermiştir. Mahalle isimlerinin büyük bir çoğunluğunda devamlılık söz konusudur. Öyle ki tabloda belirtildiği gibi toplamda 33 mahalle her dört kayıta da varlığını korumuştur. Boyacı, Bey, Seng-i Nakkâş, Seng-i Kara Sakal ve Cevizlice bunlardan sadece bazılarıdır. Yüzyıl boyunca mahallelerin devamlılığı göz önüne alındığında sadece üç mahallenin düzensiz olarak kayıtlarda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda Han Eşmez Mahallesi 1625 tarihli kayıta yer alırken, bundan sonraki tarihlerde görülmemektedir. Hacı Baba Mahallesi ise 4 kayıta da mevcutken, yalnızca 1628 tarihli avârızhâne sayımında yazılmamıştır. Son olarak Kanalıcı Mahallesi ise 1628 tarihinden sonra kayıtlara geçmiştir.

Ayntab şehrinin XVI. yüzyıldaki mahalle isimlerine bakıldığında, bu dönemde mahallelerin cami ya da mescit adları ile anıldığı dikkat çekmektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise artık mahallelerin cami ya da mescit isimlerinden arındığı ve daha çok kişi veya yer adları ile anıldığı görülmektedir. Örneğin XVI. yüzyıla ait tahrir kaydında Mescid-i Kastel olarak yazılan mahalle XVII. yüzyıla gelindiğinde sadece Kastel şeklinde kaydedilirken²⁹⁰, yine Mescid-i Çukur Mahallesi bu dönemde yalnızca Çukur olarak ifade edilmiştir. Şhreküstü Mahallesi'nin önceki yüzyılda olduğu gibi XVII. yüzyılda da

²⁹⁰ BOA,373, vr. 36; BOA, TKGMA, 28, vr. 7a; BOA, MAD, d. 0043, vr. 100; BOA, GŞS, 13, vr. 7; BOA, GŞS, 162, vr. 250; BOA, GŞS, 16, vr 35; BOA, GŞS, 17, vr. 205.

varlığını koruduğu tespit edilmiştir. Tablo 13'te Ayntab şehrinin XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar sadeleşen mahalle isimleri sunulmaktadır.

Tablo 13: XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Sadeleşen Ayntab Şehri Mahalle İsimleri

XVI. Yüzyılda Ayntab Mahalleleri	XVII. Yüzyılda Ayntab Mahalleleri
Mahalle-i Câmi-i Ali Neccâr	Mahalle-i Ali Neccâr
Mahalle-i Mescid-i Tıslaki	Mahalle-i Tıslaki
Mahalle-i Mescid-i Kastel	Mahalle-i Kastel
Mahalle-i İbn-i Kayser	Mahalle-i Kayser
Mahalle-i Mescid-i Hoşkadem	Mahalle-i Seng-i Hoşkadem
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker	Mahalle-i İbn-i Şeker
Mahalle-i Zâviye-i Hacı Baba	Mahalle-i Hacı Baba
Mahalle-i Mescid-i Çukur	Mahalle-i Çukur
Mahalle-i Mescid-i Kürtüncü	Mahalle-i Kürtünciyan
Mahalle-i Mescid-i Nakkâş	Mahalle-i Seng-i Nakkâş
Toplam Mahalle Sayısı: 10	Toplam Mahalle Sayısı: 10

Mahalle isimleri, insan, zaman ve mekân bağlamında şekillenmiştir. Bunun en güzel örnekleri Ayntab mahallelerinin isimlerinde görülebilmektedir. Adını şehrin coğrafyasından alan Çukur Mahallesi'nin, bulunduğu bölgenin çöküntülü/basık bir yerinde olduğu düşünülürken, benzer şekilde Kayacık Mahallesi'nin ise kayalık yapılı bir muhitte konumlandığı sanılmaktadır. Bu dönemde bazı mahallelerin isimleri ise mahallede yaşayan meslek gruplarına göre şekillenmiştir. Câbi, Boyacı, Bostancı, Nakkâş vb. gibi mahaller isimlerini söz konusu meslek gruplarından almışlardır. Türkmen aşiretlerinin Türk iskânı ile birlikte şehre gelmeleri mahalle isimlerini etkilemiştir. Ayntab şehrinde varlığı XVI. yüzyıla kadar giden Tahtalu Mahallesi, adını bir Türkmen aşireti olan Tahtalu'dan almıştır²⁹¹. Osmanlı şehirlerinde gayrimüslim varlığı bilinmektedir. Osmanlı şehrinin en önemli özelliği, fiziksel ve sosyal yönden klasik İslam şehri gibi mahallelere bölünmesidir. Bu bölünme, toplumdaki etnik ve dinî ayrılıklardan kaynaklanmaktadır²⁹². Ayntab'da yaşayan gayrimüslim nüfus bulunmaktadır ve bu nüfusun yaşadığı mahalleler kendi dinî kimlikleri ile anılmıştır. Hâyik-i Zımmiyân

²⁹¹ Koçak, "Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", ss. 90-91.

²⁹² Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihî Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995, s. 166.

Mahallesi bu anlamda öne çıkmaktadır²⁹³. Belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde farklı dinî gruplar ayrı mahallelerde yaşasalar da bu durum kesin bir kural değildir.

XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Avarız Defterlerine Göre Ayntab Şehri Mahalleleri

Ayntab şehrinin XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait on tane avârizhâne kaydı bulunmaktadır. Söz konusu belgeler incelendiğinde Ayntab'da 1652 ve 1654 tarihlerinde 35²⁹⁴, 1662 tarihinde 25²⁹⁵, 1673 tarihinde 37²⁹⁶, 1677 tarihinde 44²⁹⁷, 1683 tarihinde 35²⁹⁸, 1686 tarihinde 49²⁹⁹, 1687 tarihinde 50³⁰⁰, 1688 tarihinde 40³⁰¹ ve 1695 tarihinde 42³⁰² vergi mükellefi mahallenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi ise Ayntab şehrinde 1658'de 32 mahalle olduğunu belirtmiş, 1670'te 7-8 mahallenin daha kurulduğunu ifade etmiştir. Şehirde yapılan birçok han, cami ve dükkân ile bölgenin bayındır hale gelmesine katkı sağlanmıştır³⁰³. Şehrin tarihsel gelişimine daha yakından bakıldığında 1652 yılında 35 olan mahalle sayısının 1695'te 42'ye çıktığı görülmektedir. Bir başka deyişle mahalle sayısı belirtilen tarihler arasında %22,86 oranında artmıştır. Ayntab şehrinin XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait mahalleleri Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14: Ayntab Şehri XVII. Yüzyıl İkinci Yarısı Mahalle İsimleri

1652	1654	1662	1673	1677	1683	1686	1687	1688	1696
Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı	Mahalle -i Boyacı
Mahalle -i Bey	Mahalle -i Bey		Mahalle -i Bey	Mahalle -i Bey		Mahalle -i Bey	Mahalle -i Bey	Mahalle -i Bey	Mahalle -i Bey
Mahalle -i Seng-i Nakkâş	Mahalle -i Seng-i Nakkâş		Mahalle -i Seng-i Nakkâş	Mahalle -i Seng-i Nakkâş	Mahalle -i Seng-i Nakkâş	Mahalle -i Seng-i Nakkâş	Mahalle -i Seng-i Nakkâş		Mahalle -i Seng-i Nakkâş

²⁹³ BOA, MAD, d. 0043, vr. 100; BOA, GŞS, 13, vr. 7; BOA, GŞS, 162, vr. 250; BOA, GŞS, 16, vr 35; BOA, GŞS, 17, vr. 205.

²⁹⁴ BOA, GŞS, 22, vr. 203; BOA, GŞS, 23, vr. 304.

²⁹⁵ BOA, GŞS, 26, vr. 191.

²⁹⁶ BOA, GŞS, 171, vr. 176.

²⁹⁷ BOA, GŞS, 29, vr. 148.

²⁹⁸ BOA, GŞS, 35, vr. 288.

²⁹⁹ BOA, GŞS, 37, vr. 168.

³⁰⁰ BOA, GŞS, 37, vr. 12.

³⁰¹ BOA, GŞS, 37, vr. 105.

³⁰² BOA, GŞS, 43, vr. 292.

³⁰³ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, ss. 178-179.

				Zincirli Kuyu					
				Kurb-i Molla Ahmed	Kurb-i Molla Ahmed	Kurb-i Molla Ahmed	Kurb-i Molla Ahmed	Kurb-i Molla Ahmed	Kurb-i Molla Ahmed
				Nefs-i Kozanlı	Nefs-i Kozanlı	Nefs-i Kozanlı	Nefs-i Kozanlı		Nefs-i Kozanlı maa Civar
				Kurb-i Kozanlı	Kurb-i Kozanlı	Kurb-i Kozanlı	Kurb-i Kozanlı	Kurb-i Kozanlı	
				Kurb-i Kayacık		Kurb-i Kayacık	Kurb-i Kayacık	Kurb-i Kayacık	Kurb-i Kayacık
				Kurb-i Tarla-yı Cedid		Kurb-i Tarla-yı Cedid	Kurb-i Tarla-yı Cedid	Kurb-i Tarla-yı Cedid	Kurb-i Tarla-yı Cedid
				Kurb-i Cevizlice	Kurb-i Cevizlice	Kurb-i Cevizlice	Kurb-i Cevizlice		
				Kurb-i Hızır Çavuş	Kurb-i Hızır Çavuş	Hızır Çavuş Bostanı		Kurb-i Hızır Çavuş	
				Kurb-i Şehre küstü	Kurb-i Şehre küstü	Kurb-i Şehre küstü	Kurb-i Şehre küstü	Kurb-i Şehre küstü	Kurb-i Şehre küstü
					Nefs-i Tarla-yı Cedid				
					Kurb-i Hayik Baba	Kurb-i Hayik Baba	Kurb-i Hayik Baba	Kurb-i Hayik Baba	Kurb-i Hayik Baba
					Kurb-i Kanalıcı	Kurb-i Kanalıcı	Kurb-i Kanalıcı	Kurb-i Kanalıcı	
						Kurb-i Bey	Kurb-i Bey	Kurb-i Bey	Kurb-i Bey
						Saray Yeri	Saray Yeri	Saray Yeri	
						Civarı Kozanlı	Civarı Kozanlı	Civarı Kozanlı	
							Kurb-i Hızır Çavuş Bostanı		
Toplam 35	Toplam 35	Toplam 25	Toplam 37	Toplam 44	Toplam 35	Toplam 49	Toplam 50	Toplam 40	Toplam 42

İncelenen yıl aralığında mahalle sayıları düzenli bir şekilde artmış olmasa da yüzyıl sonuna doğru gözle görülür bir yükselme olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki 1652 ve 1654 yıllarında 35 olan mahalle sayısı 1687 tarihine gelindiğinde 50'yi bulmuştur³⁰⁴. Artan

³⁰⁴ BOA, GŞS, 22, vr. 203; BOA, GŞS, 23, vr. 304; BOA, GŞS, 37, vr. 12.

mahalle sayısı ile birlikte yeni mahalle isimleri de kayıtlara geçmiştir. Bu kapsamda 1662 tarihinde Kurb-ı Bostancı ve Kurb-ı Zincirli Mahalleleri³⁰⁵, 1673 tarihinde Mahalle-i Cedid der nefsi-i Hamam Keyvan Beg ve Mahalle-i Cedid der Kurb-ı Mahalle-i Bostancı Mahalleleri³⁰⁶, 1677 tarihinde Kurb-i Molla Ahmed, Nefs-i Kozanlı, Kurb-i Kozanlı, Kurb-ı Kayacık, Kurb-ı Tarla-yı Cedid, Kurb-ı Cevizlice, Hızır Çavuş ve Kurb-ı Şehreküstü Mahalleleri³⁰⁷, 1683 tarihinde Kurb-ı Kanalcı, Kurb-i Kayık Baba Mahalleleri³⁰⁸, 1686 tarihinde Civar Kozanlı, Saray Yeri, Kurb-i Bey Mahalleleri³⁰⁹ kayıtlarda tespit edilmiştir.

“Kurb” kelimesi sözlük anlamı itibarıyla, “yakın olma, yakınlık bulunma” manalarına gelmektedir³¹⁰. Yüzyılın ikinci yarısında artan mahalle sayısı ile birlikte yeni yerleşim alanları oluşmuştur. Yeni mahalleler genellikle var olan mahallelerin yakınında kurulmuş, bu sebeple kurb şeklinde anılmışlardır. Sonradan kurulan mahalle adlarının yeni isimlerden oluşmayıp eski isimlerle anılması özellikle dikkat çekmektedir ki bu mahalleler; Kurb-ı Bostancı, Kurb-ı Zincirli, Kurb-ı Kozanlı, Kurb-ı Kayacık, Kurb-ı Şehreküstü, Kurb-ı Cevizlice, Kurb-ı Tarla-yı Cedid, Kurb-ı Kayacık, Kurb-ı Molla Ahmed, Kurb-ı Hayik Baba, Kurb-ı Hızır Çavuş, Civar Kozanlı, Kurb-ı Hızır Çavuş Bostanı şeklinde sıralanabilir.

Ayntab’da XVI. yüzyılda Ermeni nüfusun yaşadığı Ermeni Mahallesi bu dönemde ikiye ayrılarak Hâyik-ı Müslüman ve Hâyik-ı Zımmiyân şeklinde kayıtlara geçmiştir. Söz konusu mahallelerin yüzyıl sonuna kadar varlıklarını korudukları görülmektedir³¹¹.

³⁰⁵ BOA, GŞS, 22, vr. 203.

³⁰⁶ BOA, GŞS, 171, vr. 176.

³⁰⁷ BOA, GŞS, 29, vr. 148.

³⁰⁸ BOA, GŞS, 35, vr. 288.

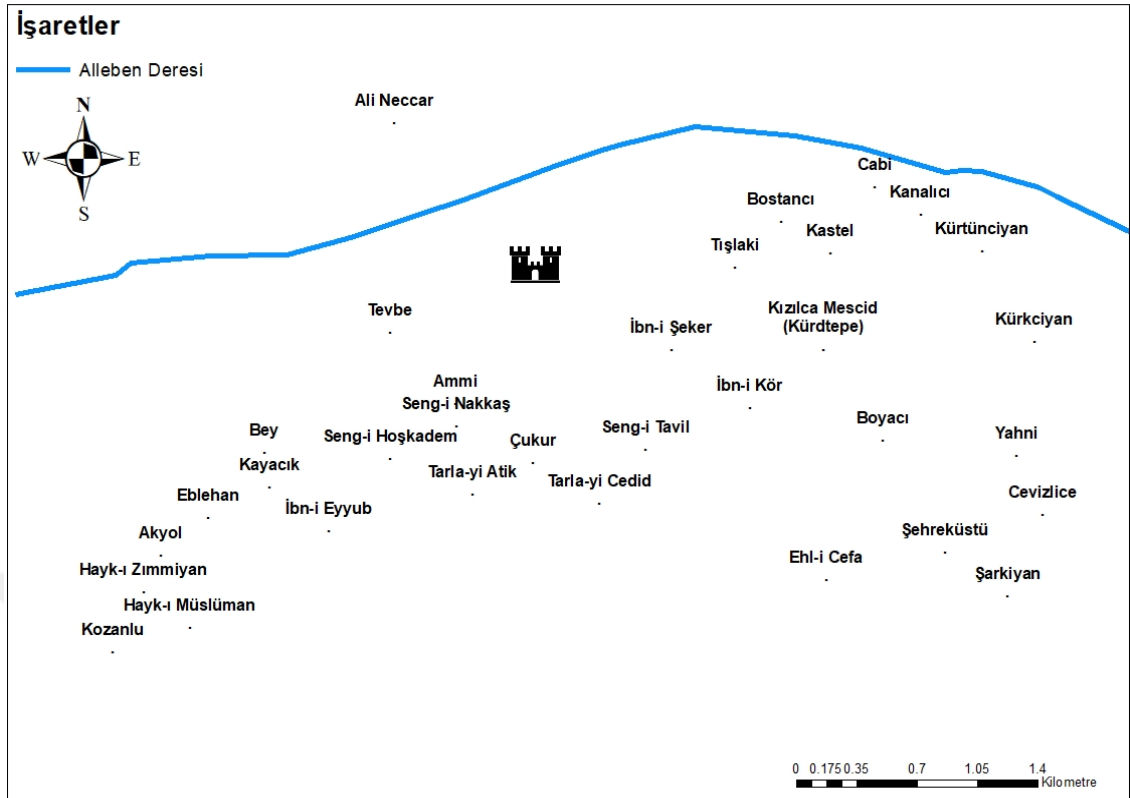
³⁰⁹ BOA, GŞS, 37, vr. 168.

³¹⁰ Ferit Develioğlu, “Kurb”, s. 607.

³¹¹ BOA, GŞS, 22, 203; BOA, GŞS, 23, vr. 304; BOA, GŞS, 26, vr. 191; BOA, GŞS, 171, vr. 176; BOA, GŞS, 29, vr. 148; BOA, GŞS, 35, vr. 288; BOA, GŞS, 37, vr. 168, 12, 105; BOA, GŞS, 43, vr. 292.

Tarihsel süreç içerisinde Ayntab'a bakıldığında XVI. yüzyılda şehirde toplamda 32 mahalle tespit edilmiştir. Detaylı olarak incelendiğinde 1536'da 22, 1543'de 29 ve 1574'de ise 32 mahalle olduğu görülmüştür. Buna göre yüzyıl boyunca mahalle sayıları yaklaşık %45,45 oranında artmıştır. Söz konusu sayımlarda Ermeni Mahallesi'nin yüzyıl boyunca varlığını koruduğu dikkat çekmektedir. Yıllar içerisinde sayıları çoğalan mahalleler gibi buralarda yaşayan nüfus da doğrusal çizgide artmıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında 1536 yılında İbn-i Sikkak, Şhreküstü ve İbn-i Ammi Mahalleleri en kalabalık mahalleler olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte İbn-i Küre ise nüfusun en az olduğu mahalledir. 1543 tahririne göre Mescid-i Hoşkadem, Câmî-i Ali Neccâr ve Câmî-i Köhne en kalabalık mahallelerdir. Habil ise bu dönemde nüfusun en az olduğu mahalledir. Toplam mahalle sayısının 32 olduğu 1574 tarihli tahrir kaydında bir önceki kayıta ki gibi Mescid-i Hoşkadem, Câmî-i Ali Neccâr ve Câmî-i Köhne nüfus bakımından en kalabalık mahallelerdir. Yapılan bu sayımda ismine ilk kez tesadüf edilen Zâviye-i Hacı Baba ise en az nüfusun yaşadığı mahalle olarak dikkat çekmektedir.

İncelenen yüzyılda şehrin genişleme alanının Uzun Çarşı'nın doğu ve güneydoğu yönüne doğru olduğu kabul edilebilir. Çünkü yüzyıl boyunca kurulan Celil Fakih, Kastel, Kayser ve Nakkâş Mahalleleri şehrin bu bölgesinde konumlanmaktadır. Yine Hacı Baba, Ahmed Bey ve Usta Ali Mahalleleri de aynı yerde bulunmaktadır. Şekil 4'te XVII. yüzyıldaki Ayntab Mahallerinin haritası sunulmaktadır.

Şekil 4: XVII. Yüzyıl Ayntab Şehri Mahalleleri

1.3.Sis Şehri Mahalleleri

1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Mahalleleri

Sis şehrinde 1519 tarihinde 5 mahalle bulunmaktadır. Bunlardan 4'ü Müslümanlardan oluşurken, yalnızca 1'i gayrimüslümlerden (Ermeni) ibarettir. Mahallelerle birlikte şehrin 5 tane de kalesinin olduğu görülmektedir. Sis şehrinde 1519 tarihinde Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd olmak üzere toplamda 5 kale yer almaktadır³¹². Söz konusu kalelerde gayrimüslim nüfus yaşamakta, Müslümanlara rastlanılmamaktadır. Feke, Sis'in en kalabalık kalesi olarak dikkat çekmektedir. Kalenin XII. yüzyıldan kalma bir Ermeni ya da Selçuklu kalesi olduğu hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur³¹³. Tablo 15'te 1519 tarihinde Sis şehri mahalleri sunulurken Tablo 16'da Sis şehri kaleleri listelenmektedir. Şekil 5'te ise Sis şehrine ait kalelerin konum haritası verilmektedir.

³¹² BOA, TTD, 69, vr. 740, 743, 746, 744, 749.

³¹³ Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", s. 829.

Haritada kırmızı ile isimlendirilen Lemberd Kalesi'nin tahminî lokasyonu belirlenememiştir.

Tablo 15: 1519 Tarihinde Sis Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Hergele Bacı Müslüman	Mahalle-i Tahtalu Mescid nâm-ı diğer Mahalle-i Şehürlü
Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Ermeni
Mahalle-i Ömerciklü	
Toplam Mahalle Sayısı: 5	

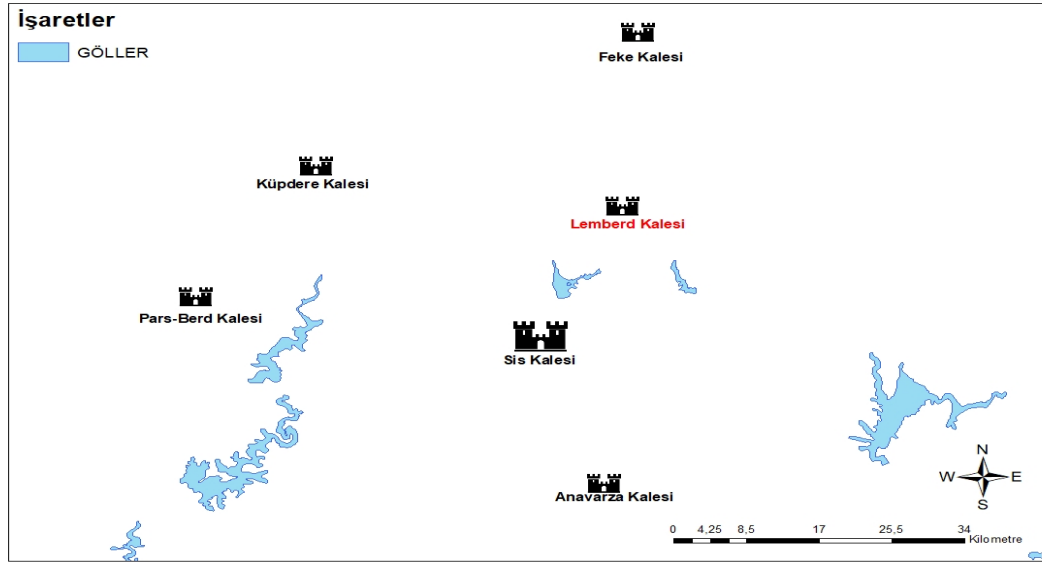
Daha önce ifade edildiği gibi Türk-İslam şehri mahalleleri genellikle bir cami ya da mescid etrafında konumlanmaktadır. Müslüman mahallelerinde cami veya mescid, mahallenin merkezî bir yerine yapılırken, bazı mahalleler bu yapıların isimleri ile anılmaktadır³¹⁴. Sis şehrinde yalnızca bir mahalle mescid adıyla anılırken, iki mahalle de dinî kimlik ile birlikte isimlendirilmektedir³¹⁵. Bu mahalleler sırasıyla Tahtalu Mescid ve Hergele Bacı Müslüman Mahalleleridir. Ermeni Mahallesi ise doğrudan dinî kimliğe vurgu yapan bir diğer mahalledir.

Tablo 16: 1519 Tarihinde Sis Şehri Kaleleri

Feki Kalesi	Küpdere Kalesi
Anavarza Kalesi	Pars-berd Kalesi
Lemberd Kalesi	
Toplam Kale Sayısı: 5	

³¹⁴ Yaşa, *Bahçesaray*, s. 27.

³¹⁵ BOA, TTD, 69, vr. 666,668.

Şekil 5: XVI. Yüzyılda Sis Şehri Kaleleri Haritası

1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Mahalleleri

Sis'in 1523-1524 tarihinde gerçekleşen sayımı, 1519 tahriri ile kıyaslandığında mahalle sayısının aynen muhafaza edildiği görülmektedir. Tablo 17'de 1523-1524 tarihli Sis mahalleleri verilmiřtir³¹⁶.

Tablo 17: 1523-24 Tarihinde Sis Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Hergele	Mahalle-i Tahtalu
Mahalle-i Esmesük	Cemaat-i gebran-ı Ermeniyan der nefis-i Sis el-mezbûr
Mahalle-i �mercikli�	
Toplam Mahalle Sayısı: 5	

Sis şehri mahalle isimlerinin sadeleştiği görülmektedir. İlk tahrirde Tahtalu Mescid olarak ifade edilen mahalle ismi 1523-1524 tahririnde yalnızca Tahtalu olarak kaydedilmiştir. Yine ilk tahrirdeki Hergele Bacı Müslüman Mahallesi, 1523-1524 tahririnde Hergele

³¹⁶ Sis mahalleleri ile ilgili bilgiler defterin 839-993. sayfelerinde yer almaktadır. BOA, TTD, 450, vr. 839-993.

olarak yazılmıştır³¹⁷. Sis'te önceki tahrirde olduğu gibi gayrimüslim şeklinde kaydedilen ve Ermeni nüfustan oluşan yalnızca bir mahalle vardır. Bir önceki tahrir ile kıyaslandığında 1523-1524 tahririnde Müslüman mahalle sayısı değişmemiştir.

Şehirde 1519 tarihinde olduğu gibi Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd olmak üzere toplamda 5 kale bulunmaktadır³¹⁸. Söz konusu kalelerde gayrimüslim nüfus (Ermeni) yaşamakta, Müslüman nüfusa rastlanılmamaktadır.

1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Mahalleleri

Sis şehrinde 1525-26 tarihinde 4 Müslüman ve 4 gayrimüslim (Ermeni) olmak üzere toplamda 8 mahalle bulunmaktadır³¹⁹. Bu mahalleler Tablo 18'de listelenmiştir. Bu tarihte gayrimüslim mahalle sayısında gözle görülür bir yükseliş tespit edilirken, Müslüman mahalle sayısında herhangi bir artış yaşanmamıştır.

Tablo 18: 1525-26 Tarihinde Sis Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Hergele	Mahalle-i Falcıkeşiş
Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Köşek
Mahalle-i Ömerciklü	Mahalle-i Aydın oğlu
Mahalle-i Tahtalu	Mahalle-i Pulur
Toplam Mahalle Sayısı: 8	

Sis şehrinde 1525-26 tarihli tahrirde Falcıkeşiş, Köşek, Aydın ve Pulur olmak üzere 4 gayrimüslim mahalle tespit edilmiştir. Söz konusu mahalleler ilk defa incelenen tahrirde kayıt altına alınmıştır³²⁰. Yine bu tarihte Feke, Anavarza, Lemberd ve Küpdere olmak üzere toplamda 4 kale varlığını korumuştur³²¹. Daha önceki tahrir kayıtlarına göre kale sayısının 1 azaldığı dikkat çekmekte, Pars-berd Kalesi ile ilgili herhangi bilgi bulunmamaktadır.

³¹⁷ BOA, TTD, 450, vr. 839, 841.

³¹⁸ BOA, TTD, 450, vr. 887, 892, 893, 866.

³¹⁹ BOA, TTD, 969, vr. 702-706.

³²⁰ BOA, TTD, 969, vr. 705-707.

³²¹ BOA, TTD, 969, vr. 769, 765, 768, 766.

1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Mahalleleri

1536 yılı tahrir defteri incelendiğinde, bu tarihte Sis şehrinin 4 Müslüman ve 4 gayrimüslim (Ermeni) mahalleden meydana geldiği görülmektedir³²². Mahallelerle birlikte 4 kalenin varlığı devam etmektedir. Kaleler Ermeni nüfustan oluşmaktadır. Tablo 19’da 1536 tarihli Sis şehri mahalleleri verilmiştir.

Tablo 19: 1536 Tarihli Sis Mahalleleri

Mahalle-i Hergele	Mahalle-i Falcı-keşiş
Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Köşek
Mahalle-i Ömerciklü	Mahalle-i Aydın oğlu
Mahalle-i Tahtalu	Mahalle-i Pulur
Toplam Mahalle Sayısı: 8	

1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Mahalleleri

Sis şehri 1572 yılında toplamda 8 mahalleden oluşmaktadır³²³. Bunlardan 4’ü Müslüman iken, 4’ü gayrimüslim mahallesidir (Ermeni nüfus). Tablo 20’de 1572 tarihli Sis şehri mahalleleri verilmiştir.

Tablo 20: 1572 Tarihli Sis Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Hergele Bacı	Mahalle-i Falcı-keşiş
Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Köşek
Mahalle-i Tahtalu	Mahalle-i Aydın oğlu
Mahalle-i Ömercikli	Mahalle-i Pulur
Toplam Mahalle Sayısı: 8	

Tablo 21’de Sis şehrinin XVI. yüzyıla ait mahalleleri listelenmiştir. Hergele, Mahalle-i Esmesük, Ömerciklü ve Tahtalu Mahalleleri XVI. yüzyıl boyunca varlıklarını korumuşlardır. 1523-24 defterinden sonra Mahalle-i Ermeni kayıtlarda yer almazken bunun yerine yeni 4 tane mahalle kurulduğu dikkat çekmektedir. Yeni kurulan bu 4 mahallenin de Ermeni nüfustan oluştuğu yukarıda belirtilmiştir.

³²² BOA, TTD, 178, vr. 7-11.

³²³ BOA, TKGMA, 150, vr. 11b-14b.

Tablo 21: Sis Şehri XVI. Yüzyıl Mahalleleri

1519	1523-24	1525-26	1536	1572
Mahalle-i Hergele Bacı Müslüman	Mahalle-i Hergele	Mahalle-i Hergele	Mahalle-i Hergele	Mahalle-i Hergele Bacı
Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Esmesük	Mahalle-i Esmesük
Mahalle-i Ömerciklü	Mahalle-i Ömerciklü	Mahalle-i Ömerciklü	Mahalle-i Ömerciklü	Mahalle-i Ömercikli
Mahalle-i Tahtalu Mescid nâm-ı diğer mahalle-i Şehürlü	Mahalle-i Tahtalu	Mahalle-i Tahtalu	Mahalle-i Tahtalu	Mahalle-i Tahtalu
Mahalle-i Ermeni	Cemaat-i gebran-ı Ermeniyan der nefs-i Sis el-mezbûr			
		Mahalle-i Falcıkeşiş	Mahalle-i Falcıkeşiş	Mahalle-i Falcıkeşiş
		Mahalle-i Köşek	Mahalle-i Köşek	Mahalle-i Köşek
		Mahalle-i Aydın oğlu	Mahalle-i Aydın oğlu	Mahalle-i Aydın oğlu
		Mahalle-i Pulur	Mahalle-i Pulur	Mahalle-i Pulur
Toplam Mahalle Sayısı: 5	Toplam Mahalle Sayısı: 5	Toplam Mahalle Sayısı: 8	Toplam Mahalle Sayısı: 8	Toplam Mahalle Sayısı: 8

1.4.Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri

1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri

Kars-ı Maraş'ta 1530 tarihinde toplamda 18 mahalle bulunmaktadır. Mahallelerin tümü Müslüman reayadan oluşmakta, gayrimüslimlerce meskûn mahalle bulunmamaktadır. Tablo 22'de 1530 tarihli Kars-ı Maraş şehri mahalleri verilmektedir.

Tablo 22: 1530 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Mahalleri

Mahalle-i Kassab Karalu ve Göz Selman	Mahalle-i Kuşçu İlyas	Mahalle-i Veledân-ı Susak
Mahalle-i Çobanlı	Mahalle-i İldaş Oğlu	Mahalle-i Ali Nakiblü
Mahalle-i Veled-i Varsak	Mahalle-i Sunkur Beylü	Mahalle-i Veledân-ı Ertaş
Mahalle-i Câmî-i Alâ Mescid	Mahalle-i Veledân-ı Manda	Mahalle-i Kara Çoban
Mahalle-i diğer der nefs-i Kars	Mahalle-i Veledân-ı Selman	Mahalle-i Dîvâne Danyal
Mahalle-i Şadman-lala	Mahalle-i Hüsam Dîvâne	Mahalle-i Perakende
Toplam Mahalle Sayısı: 18		

Osmanlı şehirlerinin genellikle bir cami ya da mescidin etrafında kurulup geliştiği bilinmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak söz konusu mahallelerin isimleri çoğunlukla dinî yapıların adlarından alınmaktadır³²⁴. Kars-ı Maraş şehrinde bu şekilde yalnızca Câmî-i Alâ Mescid Mahallesi dikkat çekmektedir³²⁵. Bununla birlikte ismini burada çoğunlukla etkin faaliyet gösteren mesleklerden alan mahalleler de sıkça görülmektedir. Kars-ı Maraş'ta ismini meslek grubundan alan Kassab Karalı ve Göz Selman Mahallesi ile Kuşçu İlyas Mahalleleri dikkat çekmektedir³²⁶. Kars-ı Maraş bölgesi “konar-göçer” olarak adlandırılan Türkmen topluluklarının yaşadığı bir coğrafyadır. Bu hususta Çobanlı, Perakende ve Kara Çoban Mahalleleri isimlerini söz konusu cemaatlerden aldığı düşünülen mahalleler arasındadır³²⁷.

Bu dönemde de şahıs adıyla anılan mahalle isimleri de görülmektedir. Bunlar Veled-i Varsak, İldaş oğlu, Sunkur Beylü, Veledân-ı Manda, Veledân-ı Selman, Hüsam Dîvâne, Veledân-ı Susak, Ali Nayıblü, Veledân-ı Ertaş, Dîvâne Danyal şeklinde sıralanabilir³²⁸. Arşiv belgesinde mahalleler sıralanırken “mahalle-i diger der nefis-i Kars” mahallesi Câmî-i Ala Mescid Mahallesi'nden sonra kaydedilmiştir. Bu durum iki mahallenin isminin aynı olduğunu akla getirirken, sonrasında kurulan mahallenin “diger” şeklinde kaydedildiği düşünülmektedir.

1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri

Kars-ı Maraş şehrinde, 1563 yılında toplamda 11 mahalle bulunmaktadır. Burada Döğürlü ve Nakıblü, Çobanlı ve Derzilü, Lalalu ve Kuşçu İlyaslu, Mandalu ve Halıdlü Mahalleleri olmak üzere toplamda 4 mahallenin birleştirilerek yazıldığı gözlemlenmektedir³²⁹. İncelenen tarihte Kars-ı Maraş'ın tamamının Müslüman nüfustan oluşan mahallelerden

³²⁴ Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Bakımından”, s. 239.

³²⁵ BOA, TTD, 998, vr. 486.

³²⁶ BOA, TTD, 998, vr. 486.

³²⁷ BOA, TTD, 998, vr. 486. bk. Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V*, ss. 8-22.

³²⁸ BOA, TTD, 998, vr. 486.

³²⁹ Mahalle-i Döğürlü ve Nakıblü, Mahalle-i Çobanlı ve Derzilü, Mahalle-i Lalalu ve Kuşçu İlyaslu, Mahalle-i Mandalu ve Halıdlü. BOA, TKGMA, 168, vr. 157a, 158b, 159a.

meydana geldiği belirlenmiştir. Defterden edinilen bilgilerden hareketle aşağıdaki Tablo 23'te Kars-ı Maraş şehrinin Mahalleleri kaydedilmiştir.

Tablo 23: 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri

Mahalle-i Kassab Karalu	Mahalle-i Çobanlı ve Derzilü	Mahalle-i Kassarcılar
Mahalle-i Döğürlü ve Nakıblü	Mahalle-i Lalalu ve Kuşçu İlyaslu	Mahalle-i Ali veled-i Şami
Mahalle-i Ali Nayıblü	Mahalle-i Mandalu ve Halıdlü	Mahalle-i İldaşlu
Mahalle-i Sunkur Beylü	Mahalle-i Hüsam Dîvâne	
Toplam Mahalle Sayısı: 11		

Kars-ı Maraş mahalle isimleri incelendiğinde, bu adların genellikle bölgedeki cemaat ve mezralardan alındığı görülmektedir. Özellikle Döğürlü, Çobanlı, Derzilü, Lalalu, Mandalu isimleriyle cemaat adı olarak, Halıdlü ve Kassarcılar'la ise mezra adı olarak karşılaşılmaktadır³³⁰. Bu noktada meslek ismi ile anılan sadece Kassab Karalu Mahallesi dikkat çekmekte, bunun yanı sıra şahıs adları ile anılan mahallelerin de olduğu tespit edilmektedir. Bunlar Ali Nayıblü, Sunkur Beylü, Hüsam Dîvâne ve Ali veled-i Şami Mahalleleri şeklinde sıralanabilir³³¹.

Tablo 24'te Kars-ı Maraş şehrinin mahallelerinin isimleri listelenmektedir. Belirtilen isimlere göre bazı mahallelerin birleştiği ve bir kısmının ise yeniden kurulduğu gözlemlenmektedir. 1530 tarihli defterde ismi geçen birtakım mahallelerin ise 1563 tarihli defterde olmadıkları dikkat çekmektedir.

Tablo 24: Kars-ı Maraş Şehrinin XVI. Yüzyılda Mahalle İsimleri

1530	1563
Mahalle-i Kassab Karalu ve Göz Selman	Mahalle-i Kassab Karalu
Mahalle-i Çobanlı	Mahalle-i Çobanlı ve Derzilü
Mahalle-i Veled-i Varsak	
Mahalle-i Câmî-i Alâ Mescid	
Mahalle-i diğer der nefsi-i Kars	
Mahalle-i Şadman-lala	

³³⁰ BOA, TKGMA, 168, vr. 157a, 158b, 159a, 160a.

³³¹ BOA, TKGMA, 168, vr. 157b, 158a, 159b, 160a.

Mahalle-i Kuşçu İlyas	Mahalle-i Lalalu ve Kuşçu İlyaslu
Mahalle-i İldaş Oğlu	Mahalle-i İldaşlu
Mahalle-i Sunkur Beylü	Mahalle-i Sunkur Beylü
Mahalle-i Veledân-ı Manda	Mahalle-i Mandalu ve Halidlü
Mahalle-i Veledân-ı Selman	
Mahalle-i Hüsam Dîvâne	Mahalle-i Hüsam Dîvâne
Mahalle-i Veledân-ı Susak	
Mahalle-i Ali Nayıblü	Mahalle-i Ali Nayıblü
Mahalle-i Veledân-ı Ertaş	
Mahalle-i Kara Çoban	
Mahalle-i Dîvâne Danyal	
Mahalle-i Perakende	
	Mahalle-i Döğerlü ve Nakıblü
	Mahalle-i Kassarcılar
	Mahalle-i Ali veled-i Şami
Toplam Mahalle Sayısı: 18	Toplam Mahalle Sayısı: 11

2. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ'NDE NÜFUS

Şehir tarihi çalışmalarında kentlerde yaşayan nüfusun belirlenmesi, toplumun iktisadi, içtimai ve kültürel durumlarını ortaya koymada önemli rol oynamaktadır. Şehrin demografik yapısının belirlenmesiyle beraber nüfusun yoğunluğu, hareketliliği, artış ve azalma eğilimleri, göç, yaş ve cinsiyete göre dağılımı tespit edilebilmekte, bu şekilde şehrin ekonomik, sosyal ve askerî problemlerinin açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlanabilmektedir³³². Bu bölümde Dulkadir Beylerbeyliği idaresinde bulunan Maraş, Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş şehirlerinin XVI ve XVII. yüzyıllardaki nüfus durumları, şehir nüfusunun etnik durumu, mahallelere dağılımı ve yoğunlaşma eğilimleri arşiv belgelerine göre incelenmiştir³³³. Şehirlerin nüfuslarını detaylı bir şekilde ortaya koymak için arşiv vesikalarından elde edilen veriler ilk olarak kentler düzeyinde ayrı ayrı ele alınacaktır. Buradan elde edilen veriler ise daha sonra iki yüzyıllık süre boyunca karşılaştırılarak incelenecektir.

2.1.Maraş Şehri Nüfusu

1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehri Nüfusu

Tahrir defterlerinden edinilen bilgiler ışığında Maraş şehrinin tahminî nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır³³⁴. Maraş'ın 1526 tarihli tahrir defterinde bazı mahallelerin hâne sayısı kaydedilirken bazı mahallelerin ise nefer sayısı yazılmıştır³³⁵. Şehrin tahminî nüfus hesaplaması yapılırken toplam nefer sayısı belirtilecek, bu sayı hesaplamaya dahil edilmeyecektir. Tablo 25'te 1526 tarihli Maraş şehri mahalleleri ve tahminî nüfusu sunulmuştur.

³³² Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları", s. 2.; İnalcık, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", s. 51; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 52.

³³³ "Nüfus hesaplamalarında modern olarak adlandırılan günümüz demografi biliminin yöntemlerini geçmişte yaşamış topluma uygulamak imkânsızdır. İncelenen dönemdeki arşiv belgelerinde, bu dönemde yaşamış kişilerin yaşlarını cinsiyetlerini, doğum ve ölüm oranlarını saptamak ve doğurganlık nispetini belirlemek mümkün değildir." Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 52.

³³⁴ Bir hânenin tahmini hesaplamaları için bk. Göyünç "Hâne Deyimi Hakkında", ss. 331-348; Barkan "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", ss. 1-26.

³³⁵ Araştırmacılar genellikle nefer sayısı için 3 kat sayısını önermişlerdir. Fakat incelenen defterde hem hâne hem de nefer sayıları karışık bir şekilde verildiği için nefer katsayısı hesaplamaya dahil edilmemiştir. Nefer katsayısı için bk. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)"; Jennings, "Urban Populations in Anatolia in the sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", ss. 21-57; Göyünç, "Hâne", s. 553; Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 63; Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, ss. 115-116.

Tablo 25: 1526 Tarihli Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle Adı	Hane	Neferân	Mücerred	Muaflar	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Kethüda-i Maraş	96		14	25	619
Mahalle-i Mescid-i Hamza Naib	36		7	11	242
Mahalle-i Şekerdere	64		18	15	413
Mahalle-i Camustil.	27		2	1	142
Mahalle-i Pınar Çelebi	5		3	5	53
Mahalle-i Tülekli	12		2		62
Mahalle-i Çiçekli	28		6	4	166
Mahalle-i Divanlı	11			84	475
Mahalle-i Tanrıverdi Hacı Mescid	48		6	4	266
Mahalle-i Neccâr der Mescid-i Musa	13		4	1	74
Mahalle-i nezd-i Mescid-i Hamza Naib	13			2	75
Mahalle-i Hatuniyye	17		1	12	146
Mahalle-i Mescid-i Kara Divan	5		1		26
Mahalle-i Baba-i Alaüddевle Bey	28		9	10	199
Mahalle-i Yeşil Ali	9			14	115
Mahalle-i Kulağı Kurdlu	15		4	1	84
Mahalle-i Baytaran	13		8	7	108
Mahalle-i Çıkçıklar Hüdadat	16		4	2	94
Mahalle-i Mevlana Abdurahim		17			0
Mahalle-i Kaltakciyan	5		2		27
Mahalle-i Hazinedarlu	30			7	185
Mahalle-i İsa Divan				24	120
Mahalle-i Çiçekli		86		4	20
Mahalle-i Veledân-ı Alem				25	125
Mahalle-i Dîvâne Alili				33	165
Mahalle-i Gündüzlü				23	115
Mahalle-i Karacalı		101			0
Mahalle-i Pehlivanlu				9	45
Mahalle-i Firuzlu				7	35
Mahalle-i Dayı Hasan				11	55
Mahalle-i Çiçekli Bayır				15	75
Mahalle-i Beşenlü				56	280
Mahalle-i Şah Hüseyin Dîvâne				9	45
Mahalle-i Kanallu				14	70
Mahalle-i Yakub Çelebi				17	85
Mahalle-i Arab veled-i Dulkadir		22			0
Mahalle-i Kara Burçlu				36	180
Mahalle-i Hacı				15	75
Mahalle-i Kullar		35		12	60
Mahalle-i Kuytul, nâm-ı diğer Ahi Bey	2			30	160
Mahalle-i Sislü ve Gürkanlı		7			0
Mahalle-i Hacı Mehmed		12			0
Mahalle-i Gündüzlü				21	105
Mahalle-i Karacalu		24			0
Mahalle-i Minnet Çelebi				15	75
Mahalle-i Celebverdi (Halebverdi)				23	115
Mahalle-i Veledân-ı Şeref Dulkadirlü				8	40
Mahalle-i Perakende				11	55
Mahalle-i Bekçügezli				6	30
Mahalle-i Veledân-ı Ayan				20	100
Mahalle-i Çukur Divan				15	75
TOPLAM	493	304	91	664	5.876

Tablo 25’te yer aldığı gibi 1526’da Maraş şehrinde 493 hâne, 304 nefer, 91 mücerred ve 664 muâf zümre yaşamaktadır. Bu kapsamda şehrin tahminî nüfusu 5.876 olarak belirtilebilir³³⁶. İncelenen dönemde Maraş şehrinde gayrimüslim nüfusa rastlanılmamıştır.

Hâne sayısı itibarıyla değerlendirildiğinde 1526 tahririnde Maraş şehrinin en büyük mahallesinin Kethüda-i Maraş olduğu görülmektedir³³⁷. Mahallede 96 hâne, 14 mücerred ve 25 muâf bulunmaktadır. Şekerdere ve Tanrıverdi Hacı Mescid Mahalleleri ise Kethüda-i Maraş Mahallesi’nden sonra kayıtlara geçen en kalabalık mahallelerdir. Sırasıyla Şekerdere Mahallesi’nde³³⁸ 64 hâne, 18 mücerred ve 17 muâf kaydedilmişken, Tanrıverdi Hacı Mescid Mahallesi’nde³³⁹ 48 hâne, 6 mücerred ve 4 muâf olduğu yazılmıştır. İncelenen tahrirde en az nüfusa sahip mahalle Mescid-i Kara Divan’dır. Mahallede 5 hâne ve 1 mücerred yaşamaktadır³⁴⁰.

Osmanlı Devleti’nde vergi veren reaya ile birlikte muâf başlığı altında ifade edilen ve bazı imtiyazlara sahip olan kişiler de bulunmaktadır. 1526 tahririnde toplamda 666 kişi muâf olarak kaydedilmiştir. Bunların 528’i sipahizade, 37’si nöker, 19’u vazifehor, 15’i sâdât, 11’i imam, 2’si kethüda, 1’i müezzin, 1’i muhassıl ve 52’si de yine muâf başlığı altında değerlendirilen başka şahıslardır. Detaylı olarak incelendiğinde sipahizadelerin yoğun olarak şehirde yaşadığı ve bazı mahallelerin tamamen bu zümrece meskûn olduğu görülmektedir. Veledân-ı Alem, Gündüzlü, Pehlüvanlı, Firuzlu, Beşenlü, Şah Hüseyin Dîvâne, Kanallu, Hacı, Gündüzlü (diğer), Minnet Çelebi, Celebverdi (Halebverdi), Veledân-ı Şeref Dulkadirlü, Perakende, Bekçügezlü ve Veledân-ı Ayan Mahalleleri sadece sipahizadelerin bulunduğu mahallelerdir.

³³⁶ Hâne ve muâf sayıları toplanarak 5 katsayısı ile çarpılmış, elde edilen rakam mücerred sayısına eklenmiştir. Bu şekilde nefer sayısı hesaplamaya dahil edilmemiştir. İncelenen tarihte Maraş şehrinde 304 nefer kaydedilmiştir. BOA, TTD, 402, vr. 747-73, BOA, TTD, 998, vr. 418-419.

³³⁷ BOA, 998, TTD, vr. 418.

³³⁸ BOA, 998, TTD, vr. 418.

³³⁹ BOA, 998, TTD, vr. 418; BOA, TTD, 402, vr. 748.

³⁴⁰ BOA, 402, TTD, vr. 751.

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde beylerin kendi paralarıyla besledikleri nökerler bulunmaktadır. Moğollarda asilzade olarak nitelendirilen nökerler, Osmanlı Devleti'nde sipahinin yardımcı askeri konumundadır³⁴¹. Yapılan 1526 tahririnde Maraş şehrinde 33 nöker kaydedilmiştir. Gündelik işleyişte görev tanımları tam olarak belirtilmeyen vazifehorların sayısı ise 19 olarak yazılmıştır.

Kelime anlamı itibarıyla seyyitler, ulular manasındaki “sâdât”, Hz. Hasan neslinden gelmek üzere Hz. Muhammed'in soyundan olanları ifade etmektedir³⁴². Bu şekilde değerlendirildiğinde 1526 tahririne göre Maraş şehrinde 15 sâdâtın varlığından söz etmek mümkündür.

“Uteka”; azatlılar, azat edilmiş köleler, câriyeler anlamına gelmektedir³⁴³. Maraş şehrinde 1526 tarihinde uteka olarak kayıtlı 4 nefer bulunmaktadır. Bu kimseler Şehsuvar Bey b. Dulkadir tarafından azat edilmişlerdir³⁴⁴. Bununla birlikte Maraş'ta şehir bekçiliği, bir başka deyişle belediyeci olarak görev yapan 3 nefer şehir-bân³⁴⁵ ve 3 nefer sarbâbân³⁴⁶ bulunmaktadır.

Mahallede toplumsal merkez cami veya mescittir. Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin erkeklerinin katılımıyla gerçekleşir; Belgelerde mahalle ahalisi genellikle cemaat olarak anılmaktadır. Bu nedenle de imam, mahallenin temsilcisi durumundadır³⁴⁷. İncelenen 1526 tahririnde Maraş şehrinde 51 mahalle olduğu saptanırken, imam sayısı yalnızca 11 olarak kayıtlara geçmiştir³⁴⁸. İmam bulunan mahalleler Mescid-i Hamza Naib, Şekerdere, Camustil, Çileklü, Neccâr (der Mescid-i Musa), Nezd-i Mescid-i Hamza

³⁴¹ Zerrin Günel, “Nöker”, *DİA*, C. 33, 2007, s. 217; Ahmet Caferoğlu, “Türk Tarihinde Nöker ve Nöker-zadeler Müessesesi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 10-14 Kasım 1948)*, ss. 251-261.

³⁴² Ferit Develioğlu, “Sâdât”, s. 1059.

³⁴³ Ferit Develioğlu, “Uteka”, s. 1309; Osmanlıca Türkçe Lugat, Hisar Yayınevi, s. 939.

³⁴⁴ BOA, TTD, 402, vr. 748.

³⁴⁵ Ferit Develioğlu, “Şehir-bân”, s. 1150; BOA, TTD, 402, vr. 765, 769.

³⁴⁶ BOA, TTD, 402, vr. 782.

³⁴⁷ Ergenç, “Osmanlı Şehri'ndeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, s. 73; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001, ss. 1-76.

³⁴⁸ BOA, TTD, 998, vr. 418; BOA, TTD, 402, vr. 749, 752, 753.

Naib, Hatuniyye, Yeşil Ali, Kulağı Kurdlu, İsa Divan ve Dayı Hasan Mahalleleridir. Mahallelerin birçoğunun cami ya da mescid etrafında kurulduğu düşünüldüğünde toplam imam sayısının 11 ile sınırlı kalması düşündürücüdür.

Yetki ve sorumlulukları dönemlere göre değişiklik gösteren muhassıllar, temelde devlete ait vergi gelirlerinin toplanmasından sorumlu kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴⁹. İncelenen tarihte Maraş'ta Mescid-i Hamza Naib Mahallesi'nde 1 muhassılın olduğu görülmektedir³⁵⁰.

Osmanlı şehirlerinde sıkça görülen şehir kethüdaları çoğunlukla şehrin ileri gelenler arasında seçilirlerdi. Şehir kethüdaları devletle reaya arasında aracılık yapan, padişah emirlerinin reaya ulaşmasında ve uygulanmasına görevli kişilere yardımcı olan kimselerdi. İncelenen 1526 tahririnde Maraş şehrinde 2 şehir kethüdasının varlığından söz edilmektedir³⁵¹. Defterin önemli bir kısmının yanık olması sebebiyle isimleri tespit edilememektedir. Şehir örgütlenmesi içinde önemli sorumluluklar üstlenen imamların yardımcısı olarak görülen müezzinler, din hizmetlerinin aksamadan yürütülmesiyle vazifelidirler. Maraş'ta, 1526 tarihinde Hatuniyye Mahallesi'nde 1 müezzinin mevcut olduğu görülmektedir. Mahallede müezzin ile birlikte, bir imam ve 1 vazifehor bulunmaktadır³⁵².

Maraş şehrinde görev ve kimlikleri açıkça kayıtlara geçen ve muâflığı belirtilen kişilerle birlikte yalnızca “muâf” başlığı ile yazılan şahıslar da vardır. Bunların görevleri net bir şekilde belirtilmediği için sadece sayıları bilinmektedir. Yapılan tahrirde Maraş şehrinde muâf başlığı altında verilen 51 kişi bulunmaktadır. Tablo 26'da ise muaf zümrelerin hepsi özet olarak sunulmuştur.

³⁴⁹ Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *DİA*, C. 31, 2020, s. 18.

³⁵⁰ BOA, TTD, 998, vr. 418.

³⁵¹ Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, *DİA*, C. 38, 2010, ss. 451-452; Maraş şehir kethüdalarından biri Kethüda-i Maraş Mahallesi'nde diğeri ise Şekerdere Mahallesi'nde bulunmaktadır. bk. BOA, TTD, 998, vr. 418.

³⁵² Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, C. 31, 2020, s. 492; BOA, TTD, 998, vr. 418.

Tablo 26:1526 Yılı Muâf Zümreler

Ünvan	Kişi Sayısı	Ünvan	Kişi Sayısı
İmam	11	Sipahizade	528
Müezzin	1	Nöker	33
Kethüda	2	Muâf	51
Vazifehor	19	Uteka	4
Sadat	15	Sarabâbân	3
Muhassıl	1	Şehr-ban	3
Toplam Kişi Sayısı	657		

1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehri Nüfusu

Mufassal tahrir defterlerinde vergi nüfusu belirtilirken genellikle hâne üzerinden hesaplamalar yapılmaktadır. Fakat bazı tahrirlerde vergi nüfusu nefer olarak verilmiştir³⁵³. Araştırmaya konu olan 1526 tarihli 402 numaralı mufassal tahrir defterinde vergi nüfusu hâne olarak yazılırken, 1563 tarihli 101 numaralı mufassal tahrir defterinde nefer şeklinde kaydedilmiştir. Bu noktada Maraş şehrine ait bu iki tahrirde vergiye esas hâne reisinin (hâne/nefer) birbirinden farklı olması, toplam nüfusun tespitinde ciddi zorluklar yaratmaktadır. Söz konusu vergi nüfuslarında birlik olmaması sebebiyle, 1563 tahririnde yer alan nefer sayıları doğrultusunda nüfus anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Tablo 27’de 1563 tarihli Maraş şehri mahalleleri ve tahminî nüfusu sunulmuştur.

Tablo 27: 1563 Tarihli Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle Adı	Neferân	Mücerred	Toplam Muaf Sayısı
Mahalle-i Divan	73		23
Mahalle-i Halifelü	72	7	21
Mahalle-i Câmî-i Şadi Bey	40	4	6
Mahalle-i Şeker Deresi	135	24	30
Mahalle-i Emir Çavuşlu	49	12	14
Mahalle-i Tanrıverdi Hacı Mescid	31	10	39
Mahalle-i Mevlana Abdürrahim	33	9	14
Mahalle-i Çıkçıklar Hüdadat	45	10	2
Mahalle-i Ferraş İskender	33	4	16
Mahalle-i Bostancıyan	36	10	8

³⁵³ Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında”, s. 95.

Mahalle-i Hacı Mehmed b. Çatalbaşı	28	4	23
Mahalle-i Kaya Beg b. Bişan	22	5	22
Mahalle-i Diğer Bişanlı be nam Koca Beg Kışlası	14	7	29
Mahalle-i Camustilü Oğlu nâm-ı diğer Kız Hasanlu Mescid	32	6	8
Mahalle-i Mescid-i Hatuniye	45	10	49
Mahalle-i Pınar Çelebi Mescid	15	3	9
Mahalle-i Yeşil Ali	89	18	33
Mahalle-i Dükkâncıyan	25	2	7
Mahalle-i Cebeli Ağa	10	0	18
Mahalle-i Dalkaralu	43	5	5
Mahalle-i Karamanlu		0	32
Mahalle-i Hacı Kurd be-nâm Ali Fakih Mescid	62	20	11
Mahalle-i Oğlan Çavuşlu	20		20
Mahalle-i Kullar	64	12	49
Mahalle-i Çiçeklü	106	7	163
Mahalle-i Kolanlu	30	7	1
Mahalle-i Begtutlu	46	6	53
Mahalle-i Kayır Kethüda (Kethüda-i Maraş)	29	4	4
Mahalle-i Hacı Ali	75	16	21
Mahalle-i Kuytul	15	0	24
Mahalle-i Mescid-i Hamza Naib	123	25	13
Mahalle-i Arablu	26	0	26
Mahalle-i Divanlu	75	15	159
Mahalle-i Firuzlu	12	0	12
Mahalle-i Alemlü	16	2	45
Mahalle-i Pehlivanlu	6	0	2
Mahalle-i Gündüzlü	80	16	32
Mahalle-i Yakub Çelebi	11	0	11
Mahalle-i Zırhane Fenniyesi be nam Ali Paşa Mescid	51	12	23
Mahalle-i Neccâran	27	8	27
Mahalle-i İsa Divan	31	3	117
Mahalle-i Hazinesdarlu	84	18	144
Toplam	1.859	321	1.365

Maraş şehrinde 1563 yılında toplamda 1.859 nefer, 321 mücerred ve 1.365 muâf yaşamaktadır. Nefer sayısı ile değerlendirildiğinde, Maraş şehrinin en kalabalık mahallesi 135 nefer ile Şeker Deresi'dir. Şeker Deresi Mahallesi, adından da anlaşılacağı üzere, dere kenarına kurulmuştur. Bir önceki defterde nüfus bakımından ikinci sıradayken

1563'te birinci sıraya yükselen mahallede 24 mücerred ve 30 muâf bulunmaktadır³⁵⁴. Şeker Deresi Mahallesi'nden sonra en kalabalık mahalle Mescid-i Hamza Naib'dir. Burada toplam 123 nefer, 25 mücerred ve 13 muâf yaşamaktadır³⁵⁵. Çiçeklü Mahallesi'nde ise 106 nefer, 7 mücerred ve 163 muâf şahıs vardır³⁵⁶. Nüfusun en az olduğu mahalle ise Pehlivanlı'dır. Mahallede 6 nefer ve 2 muâf mevcuttur³⁵⁷.

Şehirde yaşayan muâf zümrelerin önceki sayıma göre arttığı gözlemlenmektedir. Maraş şehrinde 1563 tarihinde toplam 1.365 muâf bulunmaktadır. Muâf grupların büyük çoğunluğu sipahi-sipahizadelerden oluşmakta ve bu zümreler şehir hayatı içinde yer almaktadır. Tablo 28'de 1563 yılında Maraş şehrinde yaşayan muâf gruplar belirtilmiştir. Maraş şehrinde XVI. yüzyılda muaf şeklinde kaydedilenlerin birçoğunun Dulkadirli sipahisi ve sipahizadesi olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu durumun, yüzyıl boyunca Divan, Alemlî, Halifeli ve Çiçekli gibi mahallelerin Dulkadir aşiretleri tarafından doldurulmasından kaynaklandığı bilinmektedir³⁵⁸.

Tablo 28: 1563 Yılında Maraş Şehrinde Yaşayan Muâf Gruplar

Ünvan	Kişi Sayısı	Ünvan	Kişi Sayısı	Ünvan	Kişi Sayısı
İmam	12	Ehl-i İlm	1	Seyyidan	8
Hatib-Hatipzade	10	Ehl-i Hal	2	Şerifzade	4
Müezzin	16	Muhassıl	3	Merdan-ı Kala	1
Zaviyedar	5	Sahibü'l Berat	1	Malul ve Pîr-i Fânî	6
Halu ve Ferraş	1	Haddad-ı Kal'a	1	Fakîrî'l-Hâl, Meczûb	16
Müderris ve Müderiszade	9	Sipahi ve Sipahizade	1.138	Kethüda	1
Uteka	9	Muâf	121		
Toplam Kişi Sayısı	1.365				

³⁵⁴ BOA, TKGMA, 101, vr. 3a.

³⁵⁵ BOA, TKGMA, 101, vr. 20a.

³⁵⁶ BOA, TKGMA, 101, vr. 16b.

³⁵⁷ BOA, TKGMA, 101, vr. 23a.

³⁵⁸ Gündüz, "Dulkadirli Türkmenleri", s. 454.

Maraş şehrinde 1563 tarihinde toplam 42 mahalle bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi mahalle yönetiminde imamlar ön plana çıkmaktadır. Yapılan tahrirde şehirde bulunan toplam imam sayısı 12, hatip-hatipzade sayısı 10, müezzin sayısı 16, zaviyedar sayısı 5, halu ve ferraş sayısı 1'dir. Gerçekleştirilen bir önceki tahrirde göre din adamlarının sayılarının arttığı gözlemlenmektedir. Fakat yine de mahalle sayısı ile orantı kurulduğunda başta imam olmak üzere görevli sayılarının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde mahalle hayatında kişilerin yaşantısı göz önündedir. Bu açıdan bakıldığında, mahalleli tarafından dini bütün yaşam sürdürdüğü düşünülen kişilerin imamlık görevini yerine getirebileceği akla gelmektedir.

Hizmeti Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kişileri ifade eden ve tahrirde "şerifzade" ya da "seyyidan" şeklinde belirtilen toplam 12 nefer kimse bulunmaktadır³⁵⁹. Uteka, diğer bir ifade ile azat edilmiş köle ve câriyeler ise 9 nefer kaydedilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde medrese eğitimi gören ve ilim sahibi kişiler arasında yer alan müderrisler ile tahrirde ehl-i ilm ya da ehl-i hâl olarak kaydedilenlerin sayısı 12'dir³⁶⁰. Temel görevi devlete ait vergi gelirlerini toplamak olan muhassıllar da önemli bir görevi icrâ etmektedirler³⁶¹. İncelenen dönemde Maraş şehrinde toplamda 3 muhassıl görev yapmaktadır.

Şehirde yaşayan yaşlı kişiler olarak bilinen pîr-i fânîlerin ve herhangi bir sebepten özürlü bulunup, malul olarak kaydedilen kişilerin sayısı 6'dır³⁶². Yine maddi gücü olmayan fakîrî'l-hâl ve son olarak meczûb³⁶³ namıyla 6 kişinin varlığı görülmektedir. Reaya ile devlet arasındaki ilişkilerin kurulmasında öne çıkan şehir kethüdaları, şehirlerin gelişimi

³⁵⁹ Ferit Develioğlu, "Seyyid", s. 1106.

³⁶⁰ Mehmet İpsirli, "İlmiye", *DİA*, C. 22, 2000, s. 141.

³⁶¹ Özkaya ve Akyıldız, "Muhassıl", s. 18.

³⁶² Ferit Develioğlu, "Pîr-i fânî", s. 1013.

³⁶³ Allah sevgisinden dolayı cezbeye tutularak kendinden geçmiş olan, deli, divane, mecnûn anlamlarına gelmektedir. bk. Ferit Develioğlu, "Meczûb", s. 690.

ve huzuru için önemlidir³⁶⁴. 1563 tarihli tahrirde Maraş şehrinde şehir kethüdası olarak görevlendirilen 1 kişi bulunmaktadır.

Şehrin yönetici grubunu oluşturan haddâd-ı kal'a 1, merdân-ı kal'a 1 ve berat sahibi 1 kişi mevcutken muâfiyet sebebi bilinmeyen ancak tahrirde muâf olarak kaydedilen toplam 121 kişi bulunmaktadır.

1617 ve 1694 Tarihli Avarız Defterlerine Göre Maraş Şehri Nüfusu

XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren başlayan büyük mali kriz, uzun süren savaşların yaşanması, XVII. yüzyıla damga vuran Celâli İsyanları'nın devlet otoritesini etkilemesi, timar sisteminin bozulması gibi olaylar imparatorlukta mali ve ekonomik alanlarda önemli sorunlar doğurmuştur³⁶⁵. Bu dönemde terkedilen tahrir kayıtlarının yerini avâriz ve cizye defterleri almıştır. Maraş şehrine ait mufassal avâriz defteri bulunmamaktadır. Bölgenin XVII. yüzyıla dair nüfusu ile ilgili olarak yalnızca icmal avâriz defterlerinden yararlanılabilmektedir. Maraş şehrine ait icmal avâriz kayıtlarında, avârizhâne sayıları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple arşiv kayıtlarında verilen avârizhâne sayıları üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Şehre ait kayıtlar, bir mahallenin avârizhânesini gösteren icmal avâriz defterlerinden oluşmaktadır. Bu defterlerde ise bir avârizhânenin kaç gerçek hâneye tekabül ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İncelenen her iki avâriz kaydına göre (1617 ve 1694) Maraş şehri, toplamda 14 avârizhânedен oluşmaktadır. Tablo 29'da XVII. yüzyılda Maraş mahallelerinin avârizhâne sayıları sunulmaktadır.

³⁶⁴ Çelik, "Şehir Kethüdâsı", ss. 451-452.

³⁶⁵ Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", s. 558.

Tablo 29: XVII. Yüzyılda Maraş Mahalleleri Avârizhâne Sayıları

Mahalle Adı	Avârizhâne Sayıları	
	1617	1694
Mahalle-i Cıgıcıglı	1	1
Mahalle-i Yukarı Oba maa Duraklu	1,5	1,5
Mahalle-i Kolanlu	1 rub	1 rub
Mahalle-i Hoca Durdulu	1 rub	1 rub
Mahalle-i Deveciyan	nısır	nısır
Mahalle-i Şeker Deresi	1	1
Mahalle-i Boz Mehmedlü	nısır	nısır
Mahalle-i Etmakçıyan	1 rub	1 rub
Mahalle-i Kuytul	nısır	nısır
Mahalle-i Kargaçıyan	1	1
Mahalle-i Hazinedarlu maa Şarkiyan	2,5	2,5
Mahalle-i Humarlu	1 rub	1 rub
Mahalle-i Hoca Davudlu	1 rub	1 rub
Mahalle-i Davulçıyan	1 rub	1 rub
Mahalle-i Kulağı Kurdlu	1	1
Mahalle-i Dalkaralu	1 rub	1 rub
Mahalle-i Zonbadanlu	nısır	nısır
Mahalle-i Çukur Oba	1 rub	1 rub
Mahalle-i Deli Alilü maa Halifelü	2	2
Toplam Mahalle Sayısı: 19	14	14

İncelenen defterlerde, iki tarihte de mahalle ve avârizhâne sayıları aynıdır. Aradan geçen zaman zarfında mahalle sayılarında değişim bulunmaması şaşırtıcı olmakla birlikte avârizhâne sayılarının da aynı kaydedilmesi, yapılan sayımın bir öncekinin tekrarı niteliğinde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Mahallelerdeki avârizhâne sayılarına bakıldığında 2,5 avârizhânesi olan Hazinedarlu Mahallesi öne çıkmaktadır³⁶⁶. Bu mahalle Maraş'ın en eski mahallelerinden olmakla birlikte XVII. yüzyılda da varlığını koruduğu gözükmektedir. Yine avârizhâne sayısı 2 olan Halifelü Mahallesi de Hazinedarlu Mahallesi gibi şehrin en eski mahallelerinden biridir³⁶⁷. Bununla birlikte varlığı eski fakat avârizhâne sayısı az olan mahallelerde söz konusudur. Kolanlı, Kuytul ve Dalkaralu Mahalleleri bu duruma örnek verilebilir. İsmine ilk kez rastlanılan ve muhtemelen yeni kurulmuş olan diğer mahallelerin avârizhâne sayıları hemen hemen birbiri ile aynıdır.

³⁶⁶ BOA, TTD, MAD, d. 43, vr. 92; BOA, KK., d. 2626, vr. 32.

³⁶⁷ BOA, TTD, MAD, d. 43, vr. 92; BOA, KK., d. 2626, vr. 32.

Evliya Çelebi, şehrin etnik yapısı ile ilgili olarak Maraş nüfusunun büyük çoğunluğunun Türkmen olduğunu ifade ederken, günlük hayatlarında çok güzel Türkçe konuştuklarının da altını çizmektedir³⁶⁸.

2.2.Ayntab Şehri Nüfusu

1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehri Nüfusu

Ayntab şehrinde, 1536 yılında toplamda 1.818 hâne, 439 mücerred, 15 imam, 3 hatib ve 8 de diğer muâflar başlığı altında değerlendirilen kişiler bulunmaktadır. Tahrir defterlerinden edinilen bilgilerden hareketle Ayntab şehrinin tahminî nüfusu Tablo 30’da yer verilmiştir³⁶⁹. Buna göre, 1536’da Ayntab şehrinde tahminî olarak 9.664 kişi yaşamaktadır. Bu sayının 236’sı gayrimüslim iken, geriye kalan 9.428’i ise Müslümandır. Müslümanların toplam nüfusa oranı %97,5, gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı %2,5’tir. Bu şekilde değerlendirildiğinde 1536 yılında Ayntab şehrinde Müslüman nüfusun ezici çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 30: 1536 Tarihli Ayntab Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle Adı	Hâne	Mücerred	İmam	Hatib	Müezzin	Sipâhî ve Sipâhîzâde	Diğer Muâf Hâneler	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Kadı	85	27	1					457
Mahalle-i İbn-i Şeker	88	36	1				3	496
Mahalle-i Bostancı	60	27						327
Mahalle-i Çukur	82	9						419
Mahalle-i Ali Neccâr	117	29	1	1	1		1	629
Mahalle-i Akyol	53	12	1	1				287

³⁶⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 175.

³⁶⁹ Tahminî nüfus hesaplaması yapılırken hâne, imam, hatib ve diğer muâflar olarak değerlendirilen kişiler toplanıp, 5 katsayısı ile çarpılıp, elde edilen sayı mücerred sayısına eklenmiştir. Bir hânenin tahminî nüfus hesaplamaları için bk. Göyünç “Hâne Deyimi Hakkında”, ss. 331-348; Barkan “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, ss. 1-26.

Mahalle-i Kayacık	49	14	1				1	269
Mahalle-i İbn-i Eyyûb	102	22	1					537
Sâkinân-ı der Mağara, der mahalle-i mezbûre	16	1						81
Mahalle-i Kürtüncü nâm-ı diğer Hacı oğlu	42	10						220
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Acem	29	8						153
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Nakkâş	38	10						200
Mahalle-i Sefer nâm-ı diğer Eblehlü.	42	17						227
Mahalle-i Tarla	99	16					1	516
Mahalle-i İbn-i Ammi Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Develü	27	20	1					160
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Başıbüyük	11	2						57
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Acemoğlu	14	5	1					80
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i	14	6		1				81

Câmi-i Köhne								
Zukak-ı tasarruf-ı be Mescid-i Sofuyan	20	9	1				1	119
Zukak-ı tasarruf-ı Mescid-i Ahmed Fakih, nâm-ı diğer Kör Fakih	47	9						244
Mahalle-i Kürkcü	56	6						286
Mahalle-i Boyacı	53	7						272
Sâkinân-ı der Mağara, ta'rif-i Kürdtepe si	17	1						86
Mahalle-i İbn-i Küre	40	17					1	222
Mahalle-i Yahni Ali.	42	14						224
Mahalle-i Kozluca.	67	8						343
Mahalle-i Hamam Zukâk-ı Debbağlar	47	12	1					252
Zukâk-ı Kastel	31	6						161
Zukâk-ı Hamam-ı Tışlaki	30	2						152
Mahalle-i İbn-i Sikkak.	154	18	1					793
Mahalle-i Şhreküst ü	113	27	1					597
Sâkinân-ı Mağara der mahalle-i mezkûre (Şhreküstü)	38	6	1					201

Mahalle-i Tövbe	51	15	1					275
Mahalle-i Ermeniyan	44	11	1					236
Toplam	1.818	439	15	3	1		8	9.664

Hâne sayısı itibarıyla değerlendirildiğinde Ayntab şehrinin en büyük mahallesinin İbn-i Sikkak olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada toplam 154 hâne, 18 mücerred ve 1 imam bulunmaktadır. İbn-i Sikkak Mahallesi'ni 151 hâne ile Şehreküstü Mahallesi takip etmektedir³⁷⁰. Fakat 151 hânenin 113'ü Şehreküstü Mahallesi'nde otururken, bunun 38'i tabloda da görüldüğü üzere mağaralarda bulunmaktadır³⁷¹. Mahallede ayını zamanda 33 mücerred ve 2 imam vardır. İbn-i Ammi Mahallesi'nde ise toplamda 133 hâne, 51 mücerred, 3 imam, 1 hatip, 1 muâf bulunmakta ve bu nüfus, mahalleyi oluşturan 5 sokağa dağılmış vaziyettedir³⁷². En az nüfusun bulunduğu mahalle ise İbn-i Küre'dir. Burada toplamda 40 hâne, 17 mücerred ve 1 muâf kaydedilmiştir³⁷³.

Tahrir defterlerinde şehirde görevli idareci zümre ile birlikte, vergi muâfiyetine sahip kişiler de yer almaktadır. Ayntab şehrinde 1536 yılında toplam 22 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden yalnızca 15 tanesinde imam görev yapmaktadır. Bu şekilde değerlendirildiğinde kalan 7 mahallede imamın olmaması dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatının örgütlenmesinde mahallelerde imamlar öne çıkmaktadır. Şüphesiz bu dönemde imamlar, mahalledeki asayişin sağlanması, teftişi ve dinî görevlerin yerine getirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar³⁷⁴. Mahalledeki düzenin sağlanmasından sorumlu olan imamların, Ayntab şehrindeki tüm mahallelerde bulunmaması şaşırtıcıdır. Tablo 31'de 1536 tarihli tahrir defterine göre Ayntab şehrinde muâf zümreler özetlenmiştir.

³⁷⁰ BOA, TTD, 186, vr. 23.

³⁷¹ BOA, TTD, 186, vr. 23, 24.

³⁷² İbn-i Ammi Mahallesi'nde 27 hâne yaşarken, Mescid-i Başbüyük Sokağı'nda 11, Mescid-i Acemoğlu Mahallesi'nde 14, Mescid-i Câmi-i Köhne Mahallesi'nde 14, Mescid-i Sofuyan Mahallesi'nde 20 ve Mescid-i Ahmed Fakih (nâm-ı diğer Kör Fakih) Sokağı'nda 47 hâne bulunmaktadır. BOA, TTD, 186, 17-18.

³⁷³ BOA, TTD, 186, vr. 20.

³⁷⁴ Kemal Beydilli, "İmam", *DİA*, C. 22, 2000, ss. 181-183.

Tablo 31: 1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehrinde Muâf Zümreler

İmam	15	A'mâ	1
Müezzin	1	Ferrâş	1
Hatib	3	Mecnûn	1
Muhassıl	2	Divâne	3
Toplam Kişi Sayısı	27		

Din hizmetlerinin yürütülmesinde öne çıkan müezzinler, Osmanlı şehirlerinin örgütlenmesinde imamların yardımcıları konumundadırlar³⁷⁵. Ayntab'da ele alınan dönemde yalnızca Ali Neccâr Mahallesi'nde müezzin vardır. Ayrıca söz konusu mahallede müezzin ile birlikte bir imam, bir ferrâş ve bir hatip görevlidir³⁷⁶. Bu kimselerin aynı yerde görev almasının nüfus ile ilişkili olmadığı düşünülmektedir. Çünkü Ali Neccâr Mahallesi'nin nüfusu tahminî olarak 634'tür. Bu dönemde Ayntab'ın en kalabalık mahallesi ise 793 kişi ile İbn-i Sıkkâk'tır³⁷⁷. Ayntab'da 1536 senesinde 3 tane hatip görevlidir. Bunlardan biri daha önce ifade edildiği gibi Ali Neccâr Mahallesi'nde iken diğer ikisi Akyol Mahallesi'nde ve İbn-i Ammi Mahallesi'nin sokağı olan Mescid-i Câmî-i Köhne'dedir³⁷⁸. Osmanlı'da devlete ait vergileri toplamakla görevlendirilen muhassıllar aynı zamanda idari görevler de üstlenmişlerdir³⁷⁹. İbn-i Şeker Mahallesi'nde 2 muhassıl görevlendirilmiştir³⁸⁰. Bu dönemde İbn-i Küre Mahallesi'nde 1 a'mâ bulunurken, İbn-i Şeker Mahallesi'nde 1 mecnûn vardır³⁸¹. Ayrıca dîvâne olarak kaydedilmiş 3 kişi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Kayacık ve Tarla Mahalleleri ile İbn-i Ammi Mahallesi'nde bulunan Mescid-i Sofuyan Sokağı'nda ikamet etmektedirler³⁸². Tahrir defterlerinde kişilerin isimlerinin yanlarına yazılan meslekler, sosyal hayatın inşası ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ayntab şehrinin 1536 tarihli tahrir defterinde bazı şahıs isimlerinin yanlarına da meslekleri yazılmıştır. Buna göre kişilerin sahip oldukları

³⁷⁵ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Müezzin", *DİA*, C. 31, 2020, s. 292.

³⁷⁶ BOA, TTD, 186, vr. 10.

³⁷⁷ BOA, TTD, 186, vr. 23.

³⁷⁸ BOA, TTD, 186, vr. 10, 17.

³⁷⁹ Özkaya ve Akyıldız, "Muhassıl", s. 18; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 58.

³⁸⁰ BOA, TTD, 186, vr. 8.

³⁸¹ BOA, TTD, 186, vr. 20, 8.

³⁸² BOA, TTD, 186, vr. 10, 16, 18.

meslekler gıda-unlu mamul satıcılığı³⁸³, dokumacılık ve dokumacılığın yan kolları³⁸⁴, dericilik³⁸⁵, imalat³⁸⁶ ve diğer³⁸⁷ şeklinde gruplandırılabilir.

Tablo 32’de belirtildiği üzere Ayntab’da hayyâtların ve kasapların sayıca öne çıktığı görülmektedir. Onları takiben ise helvacı, cullâh, hallâc ve baytarlar sayılabilir. Şehirdeki zanaat kollarının önde gelenlerinden olan cullâhlar, pamuklu dokuyan kimseler olarak bilinmektedir. Genel olarak kendi evlerinde ya da dükkânlarında dışarıdan aldıkları hazır iplikle tezgâhlarda kaba bez, astarlık, alaca, tülbent, makrama, gömleklik cinsi bez ve kumaşlar dokurlardı. Buna bağlı olarak gündelik hayatı kolaylaştırdığı düşünülen hayyâtların varlığı da dikkat çekmekte, kıyafetlerin dikimi ve giyim kültürünün sürdürülmesinde önem arzermektedir.

Tablo 32: 1536 Tarihli Tahrir Defterinde Yer Alan Meslekler

Meslek	Kişi Sayısı	Meslek	Kişi Sayısı
Kassâb	7	Dellâl	2
Başçı	1	Nakkâş	1
Cullâh	5	Kefşger	2
Debbâğ	3	Neccâr	3
Bostancı	2	Tarakçı	1
Kerpici	1	Değirmenci	1
Hayyât (terzi)	10	Demirci	1
Saka	1	Nâtır	1
Hattâb	1	Çörekçi	1
Dakkâk	1	Eşekçi	2
Çerçi	2	Helvacı	4
Sayyâd	2	Kürkçü	1
Abacı	4	Kârgîrî	1
Hallâç	4	Kiracı	2
Baytar	4	Tahtacı	1
Silâhî	1	Taşçı	1
Şerbetçi	1	Basmacı	1
Kürtüncü	2	Yazıcı	1
Zerger (kuyumcu)	1		

³⁸³ Çörekçi, helvacı, şerbetçi, bostancı, saka, kassâb.

³⁸⁴ Terzi, cullâh, hallâç, basmacı, abacı.

³⁸⁵ Debbâğ, keşşger.

³⁸⁶ Demirci, taşçı, tarakçı, çerçi, zerger, kürtüncü, tahtacı, kârgîrî, değirmenci, kerpici, neccâr vb.

³⁸⁷ Başçı, dellâl, nakkâş, hattâb, dakkâk, sayyâd, baytar, silâhî, yazıcı, kiracı, kürkçü, nâtır, eşekçi.

Dericilik ve bunun yan kolları şehir ekonomisinin gelişimi için son derece önemlidir. Şehirdeki kasaplar tarafından kesilen büyük ve küçükbaş hayvanların derileri debbağlara verilirdi³⁸⁸. Debbâğhâneler genellikle şehir ve kasabaların dışında, deniz ya da akarsuların yerleşim alanından çıktığı yerlerde bulunurlardı. Ayntab’da debbâğhâneler genellikle Alleben Deresi kıyısında konumlandırılmıştır³⁸⁹. Osmanlı Devleti gündelik hayatında derinin kullanım alanı geniştir. Ayakkabı, sofra, matara ve at koşum takımı gibi birçok farklı malzemenin yapımında deriden faydalanılmaktadır³⁹⁰. Ayntab şehrinin 1536 tarihli tahrir defterinde yer alan meslek grupları arasında inşaat ve alet imalatı işi ile uğraşan zümreler de vardır. Bu meslek grupları aynı zamanda Osmanlı sosyal hayatının çok yönlülüğünü gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan, ele alınan tarihte demirci, taşçı, tarakçı, çerçi, zerger ve kürtüncü gibi mesleklerin varlığı ayrıca önem arz etmektedir.

1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehri Nüfusu

Ayntab şehrinde 1543 tarihinde, 1.802 hâne, 2.391 neferân, 490 mücerred ve 107 muâf zümre bulunmaktadır. Şehrin tahminî nüfusu 10.035’tir. Bu nüfusun %98,55’ini 9.889 kişi ile Müslümanlar, %1,45’ini ise 146 kişi ile gayrimüslimler oluşturmaktadır. Söz konusu oranlar 1536 yılı ile karşılaştırıldığında 1543’te Müslüman nüfusun arttığı, gayrimüslimlerin azaldığı söylenebilir. Ayntab’da 1536 yılından 1543’e gelindiğinde nüfus %3,83 oranında artmıştır. Aşağıda, 1543 tarihli Ayntab mahalleleri ve tahminî nüfusu tablo hâlinde verilmiştir³⁹¹.

Tablo 33: 1543 Tarihli Ayntab Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle adı	Hâne	Neferân	Mücerred	İmam	Hatip	Müezzin	Sipahi, sipahizada	Diğer muâf hâneler	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Câmi-i Tahtalu	102	131	22	4				3	567

³⁸⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 80.

³⁸⁹ Özharat, “IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, s. 283.

³⁹⁰ Zeki Tekin, “Deri”, *DİA*, C. 9, 1994, ss. 176-177; Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, İstanbul, 1999, s. 635.

³⁹¹ Ayntab mahalleleri ile ilgili bilgiler defterin (TTD, 373) 8-44. sahifelerinde yer almaktadır.

Mahalle-i Mescid-i Kettancı	45	61	15	1					245
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Şeker	91	121	24	5			1	1	514
Mahalle-i Mescid-i İbn-i Attar ve Mescid-i İbn-i Hüsam ve Mescid-i Seydi Ahmed	84	108	19	3				2	464
Mahalle-i Câmi-i Köhne ve Mescid-i Sufiler ve Mescid-i Develü ve Mescid-i Başı Büyük ve Mescid-i Ahmed-Fakih ve Mescid-i İbn-i Acem	109	144	25	1	7			4	630
Mahalle-i Câmi-i Akyol ve Mescid-i Neccâr ve Mescid-i Ebu'l-Heydi	73	94	16	2	1		1	1	406
Mahalle-i Mescid-i Hoşkadem ve Mescid-i Kara-	124	152	24	4					664

Sakal ve Mescid-i Uzun- Mehmed ve Mescid-i Nakkâş									
Mahalle -i Mescid-i Çukur, nâm-ı diğer Muktfi	70	91	18	1				2	383
Mahalle -i Câmi- i İbn-i Eyyûb ve Mescid-i Kuruş (Kureyş) ve Mescid-i Osman- Fakih ve Mescid-i Kara- Fakih	98	142	33	3	1		6	1	578
Mahalle -i Mescid-i Hüsâmü 'd-din	52	68	15	1					280
Mahalle -i Kızılca- Mescid, nâm-ı diğer Kayalık	37	45	7	1					197
Mahalle -i Kızılca- Mescid diğer	35	43	6	1				1	191
Mahalle -i Câmi- i Hacı- Musa	82	100	14	1		1	2		444
Mahalle -i Hâbil	14	22	7	1					82
Mahalle -i Mescid-i Celil- Fakih	40	52	11	1					216

Mahalle -i Câmi- i İbn-i Yaycı ve Mescid-i Beşince ve Mescid-i Nev, nâm-ı diğer Şehrekü stü	90	126	28	2	1			5	518
Mahalle -i Şarkiyân der Mağara	24	30	6						126
Mahalle -i Mescid-i Kozluca	81	100	19						424
Mahalle -i Câmi- i Kadı	42	64	18	2				2	248
Mahalle -i Mescid-i Şeyh- Kasım- Fakih	44	58	10	1				3	250
Mahalle -i Mescid-i Sofular ve Mescid-i İbn-i Narince	62	96	27	2	1			4	372
Mahalle -i Mescid-i Kastel	31	42	9					1	169
Mahalle -i Mescid-i İbn-i Kayseri	24	33	5					4	145
Mahalle -i Mescid-i Balı ve Mescid-i Mağara	53	79	21	2			3		311
Mahalle -i	54	74	19	1					294

Mescid-i Nakkâş									
Mahalle -i Mescid-i Kürtüncü	44	62	17	1					242
Mahalle -i Mescid-i Hamza-Fakih	50	64	13					1	268
Mahalle -i Câmi-i Ali Neccâr	119	155	36			1	1	4	661
Mahalle -i Ermeniyân	28	34	6						146
Toplam	1.802	2.391	490	41	11	2	14	39	10.035

Hâne sayısı bakımından değerlendirildiğinde Ayntab'ın en kalabalık mahallesi Mescid-i Hoşkadem'dir. Burada toplam 124 hâne, 24 mücerred ve 4 imam bulunmaktadır³⁹². Mescid-i Hoşkadem'den sonra en kalabalık mahalle 119 hâne ile Câmi-i Ali Neccâr'dır³⁹³. Mahallede aynı zamanda 36 mücerred ve 6 muâf bulunmaktadır. Câmi-i Köhne Mahallesi'nde ise toplamda 109 hâne, 25 mücerred, 1 imam ve 11 muâf kayıtlıdır³⁹⁴. Nüfusun en az olduğu mahalle ise Habil'dir. Bu mahallede toplamda 14 hâne, 7 mücerred ve 1 imam olduğu belirtilmiştir³⁹⁵.

Ayntab şehrinde görev yapan vergiden muâf zümreler incelendiğinde mahallelerin büyük çoğunluğunda en az bir imam, bazen de imam ile birlikte müezzin ve hatip görevlendirildiği anlaşılmaktadır³⁹⁶. Ayntab'da 1543 yılında toplamda 1.802 hâne, 490 mücerred, 41 imam, 11 hatip, 2 müezzin, 14 sipahi-sipahizade ve 39 diğer muâflar başlığı altında değerlendirilen kişi bulunmaktadır. Şehirde toplam 29 mahallenin varlığı düşünüldüğünde imamların hatırı sayılır sayıya ulaştığı göze çarpmaktadır. Nitekim 1536

³⁹² BOA, TTD, 186, vr. 18.

³⁹³ BOA, TTD, 186, vr. 42.

³⁹⁴ BOA, TTD, 186, vr. 14.

³⁹⁵ BOA, TTD, 186, vr. 28.

³⁹⁶ BOA, TTD, 373, vr. 14, 16, 20, 21, 26, 29, 35, 42.

yılında 22 mahalle varken, imamların sayısı 15'tir. Mahalle sayısı ve nüfusa paralel olarak dinî zümre ihtiyacının da arttığı görülmektedir. İmamların fazla sayıda olduğu mahalle Mescid-i İbn-i Şeker'dir. Söz konusu mahalle, Ayntab'ın eski mahalleleri arasındadır³⁹⁷. Burada 41 imam görevlendirilmiştir. Dinî zümre olarak imamla birlikte mahallelerde görev yapan hatip sayısı 11, müezzin sayısı ise 2'dir ve müezzin sayısı da artmıştır. Câmi-i Köhne Mahallesi'nde 1 imam ve bununla birlikte 7 hatip görev yapmaktadır³⁹⁸. Tablo 34'te 1543 tarihli tahrir defterine göre Ayntab'ın muâf zümreleri belirtilmiştir.

Tablo 34: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Muâf Zümreleri

İmam	41	Kethüda	2
Hatip	11	Câbi	1
Müezzin	2	Ehl-i Kisve	1
Sipahi-Sipahizade	14	Mütevelli	3
Pîr-i Fâni	25	A'mâ	3
Dîvâne	1	Mecnûn	1
Toplam Kişi Sayısı	105		

Şehirdeki askerî sınıf mensuplarından sipahi-sipahizadelerin sayısı toplamda 14'tür. Bir önceki tahrirde hiç sipahi-sipahizade kaydı yokken, 1543 yılında mevcut oldukları ve farklı mahallelerde görev yaptıkları görülmektedir³⁹⁹. Mahalle yönetiminde imamlarla birlikte kethüdalar da öne çıkmaktadır. Kethüda, devlet ve reaya arasında mahalle temsilcisiyken aynı zamanda padişah emirlerinin şehir halkına ulaşmasını da sağlayan kişidir⁴⁰⁰. Daha önceki tahrir kayıtlarında kethüdaya rastlanmazken, 1543'te Ayntab'da iki kethüdanın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Mescdi-i İbn-i Şeker ve bir diğeri de Mescid-i İbn-i Kayseri Mahallelerinde vazife görmektedir⁴⁰¹.

Osmanlı Devleti'nde kurulan bir vakfın şer'î hükümlere ve vakfiyede bulunan şartlara göre idaresini yerine getiren kişiye mütevelli denir⁴⁰². Câmi-i Köhne, Câmi-i Kadı ve

³⁹⁷ BOA, TTD, 373, vr. 11.

³⁹⁸ BOA, TTD, 373, vr. 14.

³⁹⁹ BOA, TTD, 373, vr. 11, 16, 21, 26, 38, 42.

⁴⁰⁰ Mehmet Canatar, "Kethüda", *DİA*, C. 25, 2022, s. 332; Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 174.

⁴⁰¹ BOA, TTD, 373, vr. 11, 37.

⁴⁰² Nazif Öztürk, "Mütevelli", *DİA*, C. 32, 2006, s. 217.

Mescid-i İbn-i Kayseri Mahallelerinde birer mütevellî görev yapmaktadır⁴⁰³. Câbiler ise vakfın gelirlerini toplayan kişilerdir. Mescid-i İbn-i Attar Mahallesi'nde 1 tane câbi vazifelidir. Tüm bunlara ek olarak 1543'te Ayntab şehrinde 25 pîr-i fânî, 1 dîvâne, 1 ehl-i kisve, 2 a'mâ ve 1 de mecnûn bulunmaktadır.

1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehri Nüfusu

Ayntab şehrinde 1574'te toplamda 2.991 hâne, 481 mücerred ve 30 muâf bulunmaktadır. Şehrin bu tarihteki tahminî nüfusu ise 15.586'dır. Bunun 395 kişisi gayrimüslimlerden oluşurken, kalan 15.191'i Müslüman nüfustur. Müslümanların toplam nüfusa oranı %97,47 iken, gayrimüslim oranı %2,53'tür. Söz konusu nüfus oranları 1543 tarihli tahrir defteri ile karşılaştırıldığında hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusun arttığı görülmektedir. Toplam nüfusun artış oranı değerlendirildiğinde ise, 1543 yılından 1574'e kadar nüfusun %55,31 oranında arttığı ortaya çıkmaktadır. Müslümanların oturduğu 11 mahallede imam, müezzin ya da hatip bulunmazken, Câmî-i Köhne Mahallesi'nde 4, Mescid-i İbn-i Attar ve Mescid-i Kozluca Mahallelerinde 2'şer imam vardır⁴⁰⁴. Tablo 35'te 1574 tarihli Ayntab şehri mahalleleri ve tahminî nüfusları sunulmuştur.

Tablo 35: 1574 Tarihli Ayntab Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle Adı	Hâne	Neferân	Mücerred	İmam	Hatip	Müezzin	Müderris	Muhasıl	Sipahi ve Sipahizade	Diğer Muâf Hâneler	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Câmî-i Ali Neccâr	214	253	38	1							1.113
Mahalle-i Mescid-i Tıslaki nâm-ı diğer Hamza Fakih.	72	87	16	1							381

⁴⁰³ BOA, TTD, 373, vr. 14, 33, 37.

⁴⁰⁴ TKGMA, 161, vr. 10b, 8a.

Mahall e-i Mesci d-i Kastel	49	51	2								247
Mahall e-i Bostan cı, nâm-ı diğer Mesci d-i Sofula r ve Mesci d-i İbn-i Narinc e	91	94	13	1							473
Mahall e-i Câmi-i Hacı Musa nâm-ı diğer mahall e-i Boyacı .	74	101	26								396
Mahall e-i Mesci d-i İbn-i Attar	99	118	13	2							518
Mahall e-i Câmi-i Tahtal u nâm-ı diğer İbn-i Şeker	140	148	7	1							712
Mahall e-i İbn-i Kayser .	85	92	7								432
Mahall e-i Kürtün cü nâm-ı diğer Acem- oğlu	73	78	4	1							374

Mahall e-i Nakkâ ş	60	67	6	1							311
Mahall e-i Mesci d-i Bali ve Mesci d-i Mağar a	57	58		1							290
Mahall e-i Mesci d-i Kozlu ca	104	105	1	2							531
Mahall e-i Câmi-i Köhne ve Mesci d-i Sofula r Mesci d-i Başı- Büyük ve Mesci d-i Ahme d- Fakih ve Mesci d-i İbn-i Acem ve Mısri Şems ve Mesci d-i Mağar a.	214	271	52	4			2	1			1.157
Mahall e-i Akyol maa Mesci d-i	157	194	36	1							826

Neccâr ve Mesci d-i Ebü'l- heydi.											
Mahall e-i Şarkiy ân	34	35	1								171
Mahall e-i Mesci d-i Kızılç a.	44	60	18	1							243
Mahall e-i Mesci d-i Hoşka dem ve Mesci d-i Kara- Sakal ve Mesci d-i Uzun Mehm ed ve Mesci d-i Nakkâ ş	227	264	24	1						1	1.169
Mahall e-i Mesci d-i İbn-i Şeker, nâm-ı diğer Tövbe	139	143	3	1							703
Mahall e-i Mesci d-i Kettan cı nâm-ı diğer Eblehâ n	69	77	7	1							357
Mahall e-i	90	123	31	1							486

Çukur nâm-ı diğer Mukte fî											
Mahall e-i Mesci d-i Şeyh Kasım Fakih	62	85	21	1	1						341
Mahall e-i Mesci d-i Kızılç a nâm- ı diğer Kayacı k	60	73	13								313
Mahall e-i Câmi-i İbn-i Eyyûb ve Mesci d-i Kurey ş ve Mesci d-i Osmân Fakih ve Mesci d-i Kara Fakih	156	208	56	1							841
Mahall e-i Habil	80	105	25								425
Mahall e-i Mesci d-i Hüsâm üddîn	108	114	5	1							550
Mahall e-i Mesci d-i Kadı	60	72	12								312
Mahall e-i Câmi-i İbn-i	152	169	17								777

Yaycı ve Mesci d-i Beşinc e nâm- ı diğer Şehrek üstü											
Mahall e-i Mesci d-i Celil Fakih	58	71	11	1							306
Mahall e-i Mesci d-i İbn-i İtr ve Câmi-i Ahme d Bey, hâric-i ez defter- i atîk	48	59	7								247
Mahall e-i Mesci d-i Usta Ali, hâric-i ez defter- i atîk	20	22	2								102
Mahall e-i Zâviye -i Hacı Baba, hâric-i ez defter	16	24	7								87
Mahall e-i Ermen iyan	79	79									395
Topla m	2.991	3.500	481	25	1	0	2	1	0	1	15.586

Hâne sayısı bakımından değerlendirildiğinde 1574 tahririne göre Ayntab'ın en kalabalık mahallesinin Mescid-i Hoşkadem olduğu görülmektedir⁴⁰⁵. Mahallede toplam 227 hâne, 24 mücerred, 1 imam ve 1 de muâf bulunmaktadır. Mescid-i Hoşkadem'den sonra ise Câmi-i Ali Neccâr ve Câmi-i Köhne Mahalleleri gelmektedir. Her iki mahallede de 214 hâne kaydedilmişken, Câmi-i Ali Neccâr'da ayrıca 38 mücerred ve 1 imam, Câmi-i Köhne'de ise 52 mücerred, 4 imam, 2 müderis ve 1 muhassıl yazılmışlardır⁴⁰⁶. Hâne sayısının en az olduğu mahalle ise Zâviye-i Hacı Baba'dır. Zâviye-i Hacı Baba Mahallesi'nde 16 hâne ve 7 mücerred vardır⁴⁰⁷.

Ayntab şehrinde 1574 tarihinde yaşayan muâf zümreler incelendiğinde; mahallelerde farklı sayılarda bulunan 25 imam, 1 hatip, 2 müderris, 1 muhassıl ve yine "diğer muâf zümreler" başlığında değerlendirilen 1 a'mânın kaydedildiği görülmektedir⁴⁰⁸. Bu tarihte mahalle sayısının artmasına karşılık imam sayısındaki azalma dikkat çekmektedir. Çünkü bir önceki 1543 tarihli tahrirde 41 imam bulunmaktaydı. Yine diğer vergiden muâf zümreler incelendiğinde bunların da sayı olarak bir önceki tahrire göre azaldığı ortaya çıkmaktadır.

XVII. Yüzyıl İlk Yarası Avarız Defterlerine Göre Ayntab Şehri Nüfusu

Ayntab şehrinin XVII. yüzyıla ait mufassal avâriz ve cizye defterleri bulunmamaktadır. Şehrin kadı sicilleri ile avâriz-ı cizye ve nüzul kayıtlarını içeren defterlerde ise bir avârizhânenin kaç gerçek hâneye karşılık geldiği ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Söz konusu durum, elde bulunan avârizhâne sayılarından yola çıkarak şehrin nüfusuna dair tahminde bulunmayı güçleştirmektedir. Bu sebeple mahallelerin tahmini nüfusu toplam avârizhâne sayıları üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Tablo 36'da XVII. yüzyılda Ayntab avârizhâne sayıları belirtilmiştir.

⁴⁰⁵ TKGMA, 161, vr. 13b.

⁴⁰⁶ TKGMA, 161, vr. 5b, 11a.

⁴⁰⁷ TKGMA, 161, vr. 21a.

⁴⁰⁸ TKGMA, 161, vr. 13b.

Tablo 36: XVII. Yüzyılda Ayntab Avârizhâne Sayıları

1625 ⁴⁰⁹	1628 ⁴¹⁰	1634 ⁴¹¹	1642 ⁴¹²	1646 ⁴¹³	1650 ⁴¹⁴
281	254	269	267	268	264 1 rub

Tabloda görüldüğü üzere XVII. yüzyılın ilk yarısında Ayntab’da avârizhâne sayıları yıllara göre değişkenlik arz etmektedir. Şehirde 1625’te 281, 1628’de 254, 1634’te 269, 1642’de 267, 1646’da 268 ve son olarak 1650’de ise 264 tane 1 rub’ avâriz hânesi bulunmaktadır. Geçen süre içerisinde avârizhâne sayılarında %6,04 oranında düşüş yaşanmıştır. İncelenen yüzyılda imparatorluk genelinde yaşanan ekonomik-siyasi sorunlar, Celâli İsyânları ve yönetim kadrolarında yaşanan bozulmalar söz konusu düşüşün nedenleri arasında sayılabilir⁴¹⁵.

Osmanlı Devleti tarihinde XVII. yüzyıl “buhran yüzyılı” olarak ifade edilmektedir⁴¹⁶. Ayntab’da da bu dönemde olumsuz olaylar yaşanmıştır. Bunlar arasında özellikle 1599’da Haleb ve Maraş arasındaki bölgede ayaklanan Kara Yazıcı⁴¹⁷ ile 1609 tarihli bir Ermeni kroniğine göre Ayntab’da birçok insanı toplayarak isyana teşvik eden Köse Sefer Paşa⁴¹⁸ öne çıkmaktadır. Yine 1620’lerde yaşanan İran Savaşı (1624-1639) ile birçok can ve mal kaybına yol açan deprem, bölge halkını olumsuz anlamda etkilemiştir⁴¹⁹. Birbiri ardınca ortaya çıkan olaylar şüphesiz Ayntab şehrinin nüfus ve ekonomik yapısını değiştirmiştir⁴²⁰. Tablo 37’de XVII. yüzyılın ilk yarısında Ayntab şehri avârizhâne sayıları gösterilmiştir.

⁴⁰⁹ BOA, MAD. d. 0043, vr. 100.

⁴¹⁰ BOA, GŞS, 13, vr. 7.

⁴¹¹ BOA, GŞS, 162, vr. 250.

⁴¹² BOA, GŞS, 16, vr. 35.

⁴¹³ BOA, GŞS, 17, vr. 205.

⁴¹⁴ BOA, GŞS, 21, vr. 29.

⁴¹⁵ Koçak, “Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, s. 97.

⁴¹⁶ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s. 44.

⁴¹⁷ Kara Yazıcı’nın faaliyetleri için bk. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1595-1600)* II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 1999, s. 863.

⁴¹⁸ Yaghia Kasuni, “History of Aintab and its Environs”, *Armenian History of Aintab*, Patmutyun Antepi Hayo, ed. Kevord Sarafian, Los Angeles: Union of the Armenians of Aintab in America, 1953, ss. 297-298.

⁴¹⁹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, ss. 44-45.

⁴²⁰ Bu dönemde Ayntab şehrinde yaşanan olaylarla ilgili detaylı bilgi için bk. Koçak, “Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, s. 97.

Tablo 37: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri Avârizhâne Sayıları

Mahalle Adı	1625	1628	1634	1642	1646	1650
Mahalle-i Boyacı	8	6	8	8	8	8
Mahalle-i Bey	5	4	3	3	3	3
Mahalle-i Seng-i Nakkâş	3	3	3	2,5	2,5	2,5
Mahalle-i Seng-i Kara Sakal	6	6	6	6	6	6
Mahalle-i Cevizlice	4	4	4	4	4	4
Mahalle-i İbn-i Kör	5	5	5	5	5	5
Mahalle-i Ehl-i Cefa	3	3	3	3	3	3
Mahalle-i Kürkciyan	9	9	9	9	9	9
Mahalle-i Kürtünciyan	12	11	12	12	13	12
Mahalle-i Şehreküstü	24	23	22,5	22	22	22
Mahalle-i Çukur	8	8	8	8	8	8
Mahalle-i Tışlaki	8	7	8	8	8	8
Mahalle-i Şarkiyân	3	2,5	3	3	3	3
Mahalle-i Kızılca Mescid	6	6	6	6	6	6
Mahalle-i Ali Neccâr	12	12	12	12	12	12
Mahalle-i İbn-i Şeker	10	10	10	10	10	10
Mahalle-i İbn-i Eyyüb	23	21	21,5	21	21	21 1 rub'
Mahalle-i Hâyik-i Müslüman	8	8	8	8	8	8
Mahalle-i Bostancı	7	2	7	7	7	7
Mahalle-i Ammu	24	23	24	24	24	23
Mahalle-i Han Eşmez	8	-	-	-	-	-
Mahalle-i Seng-i Hoşkadem	5	5	5	5	5	5
Mahalle-i Seng-i Tavil	5	4	5	5	5	4
Mahalle-i Yahni	9	5	8	8	8	7

Mahalle-i Câbi	6	6	6	6	6	6
Mahalle-i Akyol	9	9	8	9	9,5	9,5
Mahalle-i Hâyik-i Zimmiyan	2	2	2	2	2	2
Mahalle-i Tarla-yı Atik	11	11	11	11	11,5	11,5
Mahalle-i Kayser	5	4,5	5	5	5	5
Mahalle-i Tarla-yı Cedid	4	4	4	4	4	4
Mahalle-i Tövbe	7	6	7	6,5	6,5	6,5
Mahalle-i Eblehân	8	7	7	6	5	5
Mahalle-i Kayacık	8	4	4	4	4	4
Mahalle-i Kastel	5	5	5	5	5	5
Mahalle-i Hacı Baba	1	-	1	1	1	1
Mahalle-i Kanahıcı	-	8	8	8	8	8
Toplam Hâne Sayısı	281	254	269	267	268	264 1 rub'
Toplam Mahalle Sayısı	35	34	35	35	35	35

Söz konusu zaman aralığında avârizhâne sayıları değişkenlik göstermektedir. Bu kapsamda 1625 tarihinden 1650 tarihine kadar geçen sürede avârizhâne sayıları azalmıştır. Şhreküstü, Ammu ve İbn-i Eyyûb Mahalleleri XVII. yüzyılın ilk yarısında avârizhâne sayıları en yüksek olan mahallelerdir. Ammu Mahallesi'nin avârizhâne sayısı 24 ile 23 arasında, Şhreküstü'nün 24 ile 22 arasında ve İbn-i Eyyûb'un 23 ile 21 arasında değişkenlik göstermektedir. Söz konusu mahalleler Ayntab'ın en kalabalık mahalleleri olarak öne çıkarken, geçen sürede nüfus yoğunluklarını koruyabildikleri anlaşılmaktadır.

İncelen dönemde Hacı Baba, Şarkıyân, Ehl-i Cefa, Seng-i Nakkâş ve Hâyik-i Zimmiyan Mahalleleri ise nüfusun en az olduğu mahalleler olarak dikkat çekmektedir. Hacı Baba dışında sürekli olarak kayıtlarda geçen diğer mahallelerin avârizhâne sayıları 3 ile 2 arasında değişkenlik göstermektedir. Hacı Baba Mahallesi ise 1628 tarihli avâriz

kaydında yer almazken, bunun dışında kalan defterlerde 1 avârizhânesi ile yazılmıştır. Söz konusu mahallelerden birisi olan Han Eşmez Mahallesi yalnızca 1625 tarihli avâriz kaydında görülürken, sonrakilerde yer almamaktadır.

Ayntab şehrinde yaşayan gayrimüslimlerin tümü Ermeni cemaatindendir⁴²¹. Bu tarihte Hristiyan Ermeni nüfusu kendi adları ile kurulmuş mahallelerinde yaşamaktadır. Ermeniyân Mahallesi'nde 1536'da 44, 1543'te 28 ve 1574'te 79 hâne bulunmaktadır⁴²². XVII. yüzyıla gelindiğinde Ermeniyân Mahallesi'nin zamanla küçülerek yok olduğu görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadıkları mahalleler dikkat çekerken, Hâyik-i Müslüman ve Hâyik-i Zimmiyan adlı iki mahallenin varlığı da kayıtlarda saptanmaktadır⁴²³.

XVII. Yüzyıl İkinci Yarısı Avarız Defterlerine Göre Ayntab Şehri Nüfusu

Ayntab'ın XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki avârizhâne sayıları Tablo 38'de sunulmuştur. Bu veriler incelendiğinde 1652'de 260,5 olan avârizhâne sayısının 1695'e gelindiğinde 183,75'e gerilediği görülmektedir⁴²⁴.

Tablo 38: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehri Avârizhâne Sayıları

Yıl	1652	1654	1662	1673	1677	1683	1686	1687	1688	1695
Avârizhâne Sayısı	260,5	263 1 rub	171,5 1 rub	262 1 rub	239,5 1 rub	181,5 1 rub	232 1 rub	241,25	174,25	183,75

Tablo 38'de yer aldığı üzere XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ayntab'da avârizhâne sayıları yıllara göre farklılık göstermektedir. Buna göre 1652'de 260,5, 1654'te 263 1 rub, 1662'de 171,5 1 rub, 1673'te 262 1 rub, 1677'de 239,5 1 rub, 1683'te 182, 1686'da 231,5,

⁴²¹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s. 51.

⁴²² BOA, TTD, 186, vr. 26; BOA, TTD, 373, vr. 44; BOA, TKGMA, 161, vr. 21.

⁴²³ BOA, GŞS, 13, vr. 7; BOA, GŞS, 17, vr. 205; BOA, GŞS, 162, vr. 250; BOA, GŞS, 16, vr. 35; BOA, GŞS, 20, vr. 105; MAD. d. 0043, vr. 100.

⁴²⁴ BOA, GŞS, 22, vr. 203; BOA, GŞS, 43, vr. 292.

1687’de 241,5, 1688’de 174 1 rub ve 1695’te 183,5 1 rub avârizhânesi bulunmaktadır. Yüzyılın ortasından sonlarına doğru geçen sürede avârizhâne sayılarında yaklaşık %29,5 oranında düşüş yaşanmıştır. Avârizhâne sayılarında yaşanan söz konusu düşüşün nedeni, reayanın vergi ödemede yaşadığı güçlükler ile zaman zaman avârizhâne sayısında indirim (tenzil) yapılmasıdır. Bununla birlikte yine nüfusun yeni kurulan mahallelere aktarılması da diğer bir sebeptir⁴²⁵. Boyacı, Kürtünciyan, Tışlaki, Kanalcı ve Kastel Mahalleleri en fazla avârizhâne kaydının tespit edildiği yerlerdir. Tablo 39’da XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ayntab şehrinin mahallelerine göre avârizhâneleri verilmiştir.

Tablo 39: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehrinin Mahallelerine Göre Avârizhâneleri

Mahalle Adı	1652	1654	1662	1673	1677	1683	1686	1687	1688	1696
Mahalle-i Boyacı	7	7	3	6,5	5,5	2,5	2,5	2,5	2	2
Mahalle-i Bey	3	3		3	3		3	3	3	3
Mahalle-i Seng-i Nakkâş	2,5	2,5		2,5	2,5	2,5	2,5	2,5		2
Mahalle-i İbn-i Kör	5	5	4	5	4	4	4	4	2,5	2
Mahalle-i Ehl-i Cefa	3	3	3	3	3		3	3	3	3
Mahalle-i Kürkciyan	9	9	9	9	9	9	9	9	9	5
Mahalle-i Kürtünciyan	12	12	12	12	12	12	12	12	8	7
Mahalle-i Şehre küstü	22	22	19,5	22	19,5	19	19	19	19	18,5
Mahalle-i Çukur	8	8	8	8	8	8	8	8		8
Mahalle-i Tışlaki	7,5	8	4	8	5	3,5	4	4	3,5	3

⁴²⁵ Özharat, “IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)”, s. 70, 78.

Mahalle -i Şarkıya n	3	3		3	3	3	3	3	3	3
Mahalle -i Kızılca Mescid	6	6		6	6		6	6	6	5
Mahalle -i Ali Neccâr	12	12		12	12	12	12	12	12	10
Mahalle -i İbn-i Şeker	10	10		9				9		
Mahalle -i İbn-i Eyyûb	21	21	18	21	18	18	18	18	16	16
Mahalle -i Hâyik-ı Müslüm an	8	8	8	8	8		8	8		8
Mahalle -i Bostanc ı	7	7	6	5	5		5	5		4
Mahalle -i Ammu	23	23	20	23	20	18	18	18	16	16
Mahalle -i Kanalıcı	8	8	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5	4	3
Mahalle -i Hoşkad em	5	5		5	4,5	4	4	4	4	3,5
Mahalle -i Seng- i Tavil	5	5	4	5	4		4	4	2,5	2,5
Mahalle -i Yahni	7	7	7	7	7	7	7	7	7	6
Mahalle -i Cabi	6	6	6	6	6	6	6	6	4,5	4
Mahalle -i Akyol	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5	9	9	7	5
Mahalle -i Hâyik-ı Zimmiy an	2	2		2	2	2	2	2	2	1,5
Mahalle -i Tarla- yı Atik	11,5	11,5		11,5	11,5		10	10	10	9
Mahalle -i Kayser	4	4	4	4	4		4	4	4	3

Mahalle-i Tarla-yı Cedid	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Mahalle-i Tövbe	4,5	6,5		6,5	6,5	6,5	6,5	6,5	6	6
Mahalle-i Eblehan	5	5	3	5	4	4	4	4	3	2
Mahalle-i Kayacık	4	4	3	4	3		3	3		3
Mahalle-i Kastel	5	5		5	4	4	3	3	1,5	1,5
Mahalle-i Hacı Baba	1	1		1	1	1	1	1	1	
Mahalle-i Seng-i Kara Sakal	6	6	2	6	2	2	1,5	1,5	1	1
Mahalle-i Cevizlice	4	4	4	4	4		4	4		3
Bostancı Kurbu			1,5	2	2	2	2	2		1,5
Zincirli Kurbu			1,5			1	2,5	2,5	2,5	2,5
Mahalle-i Cedid der-nefs-i Hamam Keyvan Beg				1						
Zincirli kuyu					1					
Kurb-i Molla Ahmed					1,5	2	1	1	1	1
Nefs-i Kozanlı					2	2	2	2		
Kurb-i Kozanlı					1	1,5	1,5	1,5	1,5	
Kurb-i Kayacık					0,5		0,5	0,5	0,5	0,5
Kurb-i Tarla-yı Cedid					0,5		0,5	0,5	0,5	0,5
Kurb-i Cevizlice					1	1	1	1		
Kurb-i Hızır Çavuş					1	1				

Kurb-i Şehre küstü					1	1	1	1	1	1
Nefs-i Tarla-yı Cedid						0,5				
Kurb-i Hayik Baba						0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Kurb-i Kanalcı						0,25	0,25	0,25	0,25	
Hızır Çavuş Bostanı							1		1	
Kurb-i Bey							0,25	0,25	0,25	0,25
Saray Yeri							0,25	0,25	0,25	
Cıvarı Kozanlı							0,5	0,5	0,5	
Kurb-i Hızır Çavuş Bostanı								1		
Mahalle-i Nefs-i Kozanlı maa Cıvar										2,5
Toplam Hane Sayısı	260,5	263	171,5	262	239,5	181,75	232,25	241,25	174,25	183,75
Toplam Mahalle Sayısı	35	35	25	37	44	35	49	50	40	42

Genel çerçevede değerlendirildiğinde; 1652’den 1696’ya kadar geçen sürede Şehreküstü, Ammu ve İbn-i Eyyûb Mahalleleri, avârizhâne sayıları en yüksek mahalleler olarak görülmektedir. Şehreküstü Mahallesi’nin avârizhâne sayısı 18,5 ile 22 arasında, Ammu’nun 16 ile 23 arasında ve İbn-i Eyyûb’un 16 ile 21 arasında değişkenlik arz etmektedir. İncelenen her üç mahallenin avârizhâne sayıları yüzyılın sonuna doğru düşmüştür. Yine de tüm mahalleler arasında en fazla avârizhânesine sahip olanlar bunlardır.

Avârizhâne sayıları bakımından değerlendirildiğinde XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ayntab’da pek çok yeni mahalle kurulduğu görülmektedir. Söz konusu mahallelerin

avârizhâne sayısı genellikle kendinden önce kurulanlara göre daha azdır. Adına ilk defa 1683 yılı avâriz kaydında rastlanılan Kurb-i Kanalcı Mahallesi ve yine ilk defa 1686'da tesadüf edilen Kurb-i Bey ve Saray Yeri Mahalleleri en az avârizhânesine sahip yerler olarak dikkat çekmektedir. İfade edilen her üç mahallenin avârizhânesi 0,25 olarak kayıtlara geçmiştir.

Ayntab'da yeni ortaya çıkan mahalleler kale ve çevresinden ziyade şehrin güneydoğu ve güneybatı yönünde kurulmuştur. Kurb-i Cevizlice, Kurb-i Mağarabaşı, Kurb-i Şhreküstü, Kurb-i Kılıçoğlu Mahalleleri güneydoğu yönünde bulunurken, Kurb-i Kozanlı, Kurb-i Molla Ahmed, Kurb-i Bey, Kurb-i Kayacık Mahalleleri şehrin güneybatı yönünde yer almışlardır⁴²⁶. Bu şekilde şehir güney yönünde genişleme göstermiştir.

Ayntab mahallelerinin XVI. yüzyıldaki tahminî nüfusuna ilişkin verilerin sunulduğu Tablo 40 aşağıda yer almaktadır. Buna göre yüzyıl boyunca mahallelerin nüfusunun yaklaşık %61,28 oranında arttığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte yüzyıl süresince Ayntab'da Ermeni Mahallesi'nin varlığını koruduğu görülmektedir. Yapılan sayımlara göre 1536'da 236, 1543'te 146 ve son olarak 1574'te 395 gayrimüslim nüfusun şehirde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 40: XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri Tahmini Nüfus Değişimi

Yıl	1536	1543	1574
Tahminî Nüfus	9.664	10.035	15.586

Ayntab şehrinin mahalleleri XVII. yüzyılda bir önceki asıra göre artış sergilemiştir. Yüzyılın ilk yarısında şehrin mahalleleri 34 ile 35 arasında değişiklik gösterirken ikinci yarısında bu sayı 50'ye kadar çıkmıştır. Bu dönemde kayıtlarda ilk defa tesadüf edilen mahalleler de göze çarpmaktadır. XVI. yüzyılda Ayntab tahrir kayıtlarında bir Ermeni Mahallesi tespit edilmiş olup söz konusu mahalle XVII. yüzyılda Hâyik-ı Zimmiyan ve

⁴²⁶ Özharat, "IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)", s. 78.

Hâyik-ı Müslüman şeklinde ikiye ayrılmış, bunlar yüzyılın sonuna kadar varlığını korumuştur. Bu durum mahallelerin etnik yapıya göre şekillendiği izlenimini verse de keskin bir fiziki bölünmeden bahsetmek mümkün değildir⁴²⁷. Şehreküstü, Ammu ve İbn-i Eyyûb Mahalleleri XVII. yüzyıl boyunca nüfusun en kalabalık olduğu yerler olarak öne çıkmışlardır. Konum itibarıyla değerlendirildiğinde Ammu Mahallesi kalenin hemen altında yer alırken, Şehreküstü Mahallesi'nin Nizip yolu üzerinde ve son olarak İbn-i Eyyûb Mahallesi'nin ise Kilis yolunun güneyinde bulunduğu görülmektedir. Hacı Baba, Şarkıyân, Ehl-i Cefa, Seng-i Nakkâş ve Hâyik-i Zimmiyan Mahalleleri XVII. yüzyılın ilk yarısında nüfusun en az bulunduğu yerler olarak dikkat çekerken; Kurb-i Kanalcı, Kurb-i Bey ve Saray Yeri Mahalleleri ise yüzyılın ikinci yarısında en az nüfusa sahip mahalleler olarak ifade edilebilir.

Ayntab'ın XVII. yüzyılda şehrin güney yönünde genişlediği tespit edilmiştir. Çünkü yüzyıl boyunca kurulan Kurb-i Kayacık, Kurb-i Şehreküstü, Kurb-i Cevizlice gibi yeni mahalleler Nizip ve Kilis yolunun güneyinde meydana getirilmişlerdir.

Ayntab şehrinin XVII. yüzyıldaki avârizhâne sayıları Tablo 41'deki gibidir. Buna göre XVII. yüzyılın ilk yarısında avârizhâne sayılarında azalma görülürken yüzyılın ikinci yarısında bir artış yaşanmıştır. Fakat son sayımda önceki yıllara göre tekrar azalma meydana gelmiştir. İmparatorluk genelinde yaşanan ekonomik ve siyasi bozulmalar ile Celâli İsyanları'nın yarattığı karışıklık, reyanın vergileri ödemede güçlük çekmesine sebep olmuş, avârizhâne sayısında indirim yapılmıştır⁴²⁸.

Tablo 41: XVII. Yüzyılda Ayntab Şehri Avârizhâne Sayıları

Yıl	1625	1628	1634	1642	1646	1650	1652	1662	1677	1686	1696
Avar rızhâ ne Sayı sı	281	254	269	267	268	264 1 rub'	260,5	171,5 1 rub	239,5 1 rub	232 1 rub	183,7 5

⁴²⁷ Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri", s. 78.

⁴²⁸ Özharat, "IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)", s. 70.

2.3.Sis Şehri Nüfusu

1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Nüfusu

Sis şehrinde 1519 yılında toplamda 266 hâne, 112 mücerred kayıtlıdır. Şehrin tahminî nüfusu ise 1.442'dir. Tahminî nüfusun 493'ü Müslüman, geriye kalan 949'u gayrimüslimdir. Müslümanların toplam nüfusa oranı %34,18 iken, gayrimüslimlerin oranı %65,81'dir. Tablo 42'de görüldüğü gibi, 1519 yılında Sis şehrinde gayrimüslim nüfus, Müslümanlara oranla çoğunluktadır. Gayrimüslimlerin nüfus olarak fazla olduğu bu yıllarda tek bir mahallede kaydedilmeleri dikkat çekmektedir. Bunun nedeninin, tahrir esnasında dağınık hâlde bulunan nüfusun bir arada kaydedilmesi ya da söz konusu Ermeni nüfusun kontrollü bir şekilde bir araya toplanması olduğu düşünülebilir.

Sis şehrinin 1519 tarihli mahalleleri ve tahminî nüfusu Tablo 42'de verilmiştir. Defterden edinilen bilgilerden hareketle tabloda Sis şehrinin tahminî nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır⁴²⁹.

Tablo 42:1519 Sis Şehri Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Mahalle Adı	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Hergele Bacı Müslüman	20	7	107
Mahalle-i Esmesük	18	9	99
Mahalle-i Ömerciklü	16	9	89
Mahalle-i Tahtalu Mescid nâm-ı diğer mahalle-i Şehürlü	36	18	198
Mahalle-i Ermeni	176	69	949
Toplam	266	112	1.442

Yapılan 1519 tahririnde Sis'te gayrimüslimlerin, Müslüman nüfusa göre fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Müslüman mahallelerin nüfusu incelendiğinde, hâne sayısına göre Sis'in en büyük Müslüman mahallesinin Tahtalu Mescid olduğu

⁴²⁹ Bir hânenin tahminî hesaplamaları için bk. Göyünç "Hâne Deyimi Hakkında", ss. 331-348; Barkan "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", ss. 1-26.

görülmektedir⁴³⁰. Burada toplamda 36 hâne ve 18 mücerred bulunmaktadır. Tahtalu Mescid'den sonra ki en kalabalık mahalle Hergele Bacı Müslüman'dır⁴³¹. Hergele Bacı Müslüman Mahallesi'nde 20 hâne ve 7 mücerred ikamet etmektedir. Esmesük Mahallesi'nde 18 hâne ve 7 mücerred; Ömerciklü Mahallesi'nde ise 16 hâne ve 9 mücerred kaydedilmiştir⁴³². Son iki mahallenin nüfusları birbirlerine yakın olmakla beraber, diğer mahallelere göre daha az sayıda kişi burada oturmaktadır.

Sis şehrinde 1519 tarihinde Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd olmak üzere toplamda 5 kale bulunmaktadır⁴³³. Söz konusu kalelerde toplamda 370 hâne ve 63 mücerred nüfus kayıtlıdır. Kalelerde tahminî olarak 1.913 kişi barınmaktadır. Kalelerde gayrimüslim nüfus yaşamakta, Müslüman nüfusa rastlanılmamaktadır. Hâne sayısı ile değerlendirildiğinde Lemberd, Sis'in en kalabalık kalesidir. Kalede toplamda 110 hâne ve 7 mücerred ikamet etmektedir⁴³⁴. Lemberd'ten sonra nüfusu en kalabalık olan Feke Kalesi'dir. Burada ise 108 hâne ve 40 mücerred bulunmaktadır⁴³⁵. Kalenin XII. yüzyıldan kalma bir Ermeni ya da Selçuklu kalesi olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır⁴³⁶. Konumu net olarak bilinmeyen Pars-berd Kalesi, yüksek kale anlamına gelmektedir⁴³⁷. Kalenin hâne sayısı 59, mücerred sayısı ise 1'dir⁴³⁸. Küpdere Kalesi'nin hâne sayısı 57 iken, mücerred sayısı 7'dir. Nüfusu en az olan Anavarza'nın hâne sayısı 36, mücerred sayısı 8'dir⁴³⁹. Tablo 43'te 1519 yılı için Sis şehri kale nüfusu sunulmaktadır.

Tablo 43: 1519 Yılı İçin Sis Şehri Kale Nüfusu

Kaleler	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
Feke Kalesi	108	40	580
Anavarza Kalesi	36	8	188
Lemberd Kalesi	110	7	557

⁴³⁰ BOA, TTD, 69, vr. 668.

⁴³¹ BOA, TTD, 69, vr. 666.

⁴³² BOA, TTD, 69, vr. 666, 667.

⁴³³ BOA, TTD, 69, vr. 740, 743, 746, 744, 749.

⁴³⁴ BOA, TTD, 69, vr. 746.

⁴³⁵ BOA, TTD, 69, vr. 740.

⁴³⁶ Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", s. 829.

⁴³⁷ Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", s. 834.

⁴³⁸ BOA, TTD, 69, vr. 749.

⁴³⁹ BOA, TTD, 69, vr. 744, 743.

Küpdere Kalesi	57	7	292
Pars-berd Kalesi	59	1	296
Toplam	370	63	1.913

1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Nüfusu

Sis şehrinde, 1523-1524 tarihlerinde toplamda 313 hâne, 118 mücerred ve 8 muâf zümre bulunmaktadır. Bu tarihte Sis'te tahminî olarak 1.723 kişi yaşamaktadır. Bunun 967'si gayrimüslim iken (Ermeni), geriye kalan 756'sı Müslümandır. Müslümanların toplam nüfusa oranı %43,88; gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı ise %56,12'dir⁴⁴⁰. Sis şehrinin 1523-24 tarihli mahalleleri ve tahminî nüfusu Tablo 44'te verilmiştir⁴⁴¹. Bir önceki 1519 tahriri ile kıyaslandığında mahalle sayısının aynen muhafaza edildiği ve nüfusun ise arttığı tespit edilmektedir. Bu dönemde de şehrin kalelerinde yaşayan nüfus bulunmaktadır.

Tablo 44: 1523-24 Tarihli Sis Şehri Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Mahalle Adı	Hâne	Mücerred	Hatip	Müezzin	Kethüda	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Hergele	18	11				101
Mahalle-i Esmesük	30	6			1	161
Mahalle-i Ömerciklü	27	16			1	156
Mahalle-i Tahtalu	59	13	1	4	1	338
Cemaat-i gebran-ı Ermeniyan der nefsi-i Sis el-mezbûr	179	72				967
Toplam	313	118	1	4	3	1.723

Bu tarihte en kalabalık Müslüman mahallesi yine Tahtalu Mahallesi'dir⁴⁴². Burada tahminî 59 hâne, 13 mücerreed 1 hatip, 4 müezzin ve 1 de kethüda bulunmaktadır.

⁴⁴⁰ BOA, TTD, 450, vr. 839-844.

⁴⁴¹ Sis mahalleleri ile ilgili bilgiler defterin 839-993. sahifelerinde yer almaktadır. BOA, TTD, 450, vr. 839-993.

⁴⁴² BOA, TTD, 450, vr. 839.

Tahtalu'dan sonra ise Esmesük Mahallesi öne çıkmaktadır. Burada 30 hâne, 6 mücerred ve 1 kethüda bulunmaktadır⁴⁴³. Ömerciklü Mahallesi'nde ise 27 hâne, 16 mücerred ve 1 kethüda kayıtlıdır⁴⁴⁴. Nüfusun en az olduğu yer ise Hergele Mahallesi'dir. Hergele'de toplam 18 hâne ve 11 mücerred vardır⁴⁴⁵.

Bir önceki tahrir ile karşılaştırıldığında, her iki tarihte de Tahtalu Mahallesi, nüfusun en yoğun bulunduğu mahalle olarak dikkat çekmektedir. Fakat diğer mahallelerin nüfus yoğunlukları bu tarihte değişmiş gözükmektedir. Önceki tahrirde Tahtalu Mescid Mahallesi'nden sonra en kalabalık mahalle olarak dikkat çeken Hergele Mahallesi, bu tahrirde nüfusu en az mahalledir. Yapılan 1523-1524 tahririnde Sis'te 3 kethüda, 4 müezzin ve 1 hatibin varlığı dikkat çekmektedir. Kethüdalar Esmesük, Ömerciklü ve Tahtalu Mahallelerinde kaydedilirken, 1 hatip ve 4 müezzinin Sis'in en kalabalık Müslüman mahallesi olan Tahtalu Mahallesi'nde olduğu görülmektedir. Nüfusun en az olduğu Hergele Mahallesi'nde herhangi bir muâf zümreye rastlanılmamıştır.

Şehirde 1519 tarihinde Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd olmak üzere 5 kale bulunmaktadır⁴⁴⁶. Kalelerde toplamda 396 hâne, 144 mücerred ve 1 kethüda mevcutken, tahminî olarak 2.129 kişi ikamet etmektedir. Söz konusu kalelerde gayrimüslim nüfus (Ermeni) yaşamakta, Müslüman nüfusa rastlanılmamaktadır. Hâne sayısı ile değerlendirildiğinde, Feke, Sis'in en kalabalık kalesidir. Kalenin hâne sayısı 157, mücerred sayısı ise 66'dır⁴⁴⁷. Feke'den sonra nüfusu en kalabalık kale Lemberd Kalesi'dir. Burada 102 hâne ve 36 mücerred oturmaktadır⁴⁴⁸. Pars-berd Kalesi'nde 53 hâne ve 15 mücerred kayıtlıyken, Küpdere Kalesi'nde 52 hâne ve 17 mücerred bulunmaktadır⁴⁴⁹. Nüfusu en az olan Anavarza Kalesi'nde ise 32 hâne ve 10 mücerred

⁴⁴³ BOA, TTD, 450, vr. 839.

⁴⁴⁴ BOA, TTD, 450, vr. 840.

⁴⁴⁵ BOA, TTD, 450, vr. 841.

⁴⁴⁶ BOA, TTD, 450, vr. 887, 892, 893, 866.

⁴⁴⁷ BOA, TTD, 450, vr. 887.

⁴⁴⁸ BOA, TTD, 450, vr. 887.

⁴⁴⁹ BOA, TTD, 450, vr. 892, 866.

yaşamaktadır⁴⁵⁰. Tablo 45'te 1523-24 tarihli Sis şehri tahminî kale nüfusları gösterilmektedir.

Tablo 45: 1523-24 Tarihli Sis Şehri Tahminî Kale Nüfusları

Kaleler	Hâne	Mücerred	Kethüda	Tahminî Nüfus
Feke Kalesi	157	66		851
Anavarza Kalesi	32	10		170
Lemberd Kalesi	102	36		546
Küpdere Kalesi	52	17	1	282
Pars-berd Kalesi	53	15		280
Toplam	396	144	1	2.129

1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Nüfusu

Sis şehrinde 1525-26 tarihlerinde toplamda 311 hâne, 108 mücerred, 14 muâf bulunmaktadır. Şehrin tahminî nüfusu 1.733'tür. Önceki tahrirlerde (1519 ve 1523-24) gayrimüslim nüfus tek bir mahallede toplanmışken, incelenen 1525-26 tahririnde bunların farklı isimlerle anılan mahallelerde oturduğu görülmektedir. Söz edilen durumun, bölgede gayrimüslim nüfusun artmasından ziyade tahrir görevlilerinin kayıt tutma farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü daha önce tutulan tahrir kayıtları ile bu tahrir arasında gayrimüslim nüfus oranında belirgin bir değişme söz konusu değildir⁴⁵¹. Defterden edinilen bilgilerden hareketle Tablo 46'da Sis şehrinin tahminî nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 46: 1525-26 Tarihli Sis Şehri Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Müslüman Mahalle Adı	Hâne	Mücerred	Sipahizade	Pîr-i fânî	İmam	Müezzin	Mecnûn	Malûl	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Hergele	28	17					1		162
Mahalle-i	31	11	4						186

⁴⁵⁰ BOA, TTD, 450, vr. 893.

⁴⁵¹ Sis'in 1519, 1523-24 ve 1525-26 tarihli tahrirlerinde gayrimüslim nüfus sırasıyla şu şekildedir: 176 hâne, 69 mücerred, 179 hâne, 72 mücerred, 172 hâne, 43 mücerred.

Esme- sü- k									
Mahalle- -i Ömercik lû	21	19	1	1	1				139
Mahalle- -i Tahtalu	59	18	1	1	1	1		2	343
Toplam Müslü- man Nüfus	139	65	6	2	2	1	1	2	830
Gayrim- üslim Mahalle Adı									
Mahalle- -i Falcıkeş iş	55	13							288
Mahalle- -i Köşek	57	19							304
Mahalle- -i Aydın oğlu	33	6							171
Mahalle- -i Pulur	27	5							140
Toplam Gayrim- üslim Nüfus	172	43							903
Toplam Nüfus	311	108	6	2	2	1	1	2	1.733

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, 1525-1526 tarihinde Sis'te tahminî olarak 1.733 kişi yaşamaktadır. Söz konusu nüfusun 830'u Müslüman, geriye kalan 903 kişisi ise gayrimüslimdir. Bu kapsamda Müslümanların toplam nüfusa oranı %47,89 iken gayrimüslimlerin oranı %52,11'dir. Sis şehrinde 1519 tarihinden 1525-26'ya kadar geçen sürede Müslüman nüfusun arttığı gözlemlenmektedir⁴⁵².

⁴⁵² 1523-24 tahririnde Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı %43,88 iken gayrimüslim nüfusun oranı %56,12'dir. BOA, TTD, 450, vr. 839-844.

Sis mahalleleri nüfus yapısı incelendiğinde, Sis'in en büyük Müslüman mahallesinin Tahtalu olduğu görülmektedir⁴⁵³. Burada toplamda 59 hâne, 18 mücerred yaşamaktadır. Ayrıca 2 malûl, 1 sipahizade, 1 imam, 1 müezzin ve 1 pîr-i fâni bulunmaktadır. Tahtalu'dan sonra Esmesük en kalabalık mahalle olarak dikkat çekmektedir. Esmesük'te 31 hâne ve 11 mücerred ikamet etmektedir⁴⁵⁴. Mahallede ayrıca 4 sipahizade mevcuttur. Hergele Mahallesi'nde tahminî 28 hâne ve 17 mücerred bulunurken, Ömerciklü'de 21 hâne ve 19 mücerred oturmaktadır⁴⁵⁵. Hergele'de 1 mecnûn, Ömerciklü'de ise 1 imam, 1 sipahizade ve pîr-i fâni vardır. Ömerciklü tahminî nüfusun en az olduğu mahalle olarak dikkat çekmektedir.

Sis'te gayrimüslim nüfusun bulunduğu mahalle sayısı 4'tür. Söz konusu gayrimüslim mahalleler Ermenilerce meskûndur. Daha önceki kayıtlarda nüfus yalnızca gayrimüslim başlığı altında belirtilirken, 1525-1526 tarihli tahrirde mahalle isimleri ile birlikte verilmiştir. En kalabalık gayrimüslim mahallesi Köşek'tir⁴⁵⁶. Burada 57 hâne ve 19 mücerred bulunmaktadır. Falcı-Keşiş Mahallesi de nüfusun kalabalık olduğu mahalleler arasındadır. Falcı-Keşiş Mahallesi'nde 55 hâne ve 13 mücerred yaşamaktadır⁴⁵⁷. Aydınoglu Mahallesi'nde 33 hâne ve 6 mücerred bulunurken, Pulur Mahallesi'nde 27 hâne ve 5 mücerred vardır⁴⁵⁸. Bu anlamda Pulur, nüfusun en az olduğu gayrimüslim mahallesidir.

Sis'in 1525-1526 tarihli tahrir defterinden elde edilen bilgilere göre yalnızca iki mahallede imam bulunduğu görülmektedir. Bu mahallelerden biri nüfusun en kalabalık olduğu Tahtalu iken bir diğeri nüfusun en az olduğu Ömerciklü'dür⁴⁵⁹. Nüfusun en kalabalık olduğu Tahtalu Mahallesi'nde imam ile birlikte bir de müezzinin görevli olduğu

⁴⁵³ BOA, TTD, 969, vr. 702.

⁴⁵⁴ BOA, TTD, 969, vr. 702.

⁴⁵⁵ BOA, TTD, 969, vr. 704.

⁴⁵⁶ BOA, TTD, 969, vr. 706.

⁴⁵⁷ BOA, TTD, 969, vr. 705.

⁴⁵⁸ BOA, TTD, 969, vr. 706.

⁴⁵⁹ BOA, TTD, 969, vr. 702, 704.

anlaşılmaktadır. Nüfus yoğunluğu ile mahallede görevlendirilen imamlar arasında net bir ilişki kurulamamaktadır.

Sis'te 1525-1526 tarihinde Feke, Anavarza, Lemberd ve Küpdere olmak üzere toplamda 4 kale mevcuttur⁴⁶⁰. Daha önceki tahrir kayıtlarına göre kale sayısının 1 azaldığı dikkat çekmekte, Pars-berd Kalesi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kalelerde toplamda tahminî olarak 1.626 kişi yaşamakta ve bu nüfusun tamamı Ermenilerden oluşmaktadır. İncelenen tarihte Feke, Sis'in en kalabalık kalesi olarak öne çıkmaktadır⁴⁶¹. Kalede toplamda 123 hâne ve 54 mücerred vardır. Feke'den sonra Lemberd Kalesi, nüfusun yoğun yaşadığı bir diğer kaledir. Burada 89 hâne ve 55 mücerred oturmaktadır⁴⁶². Küpdere Kalesi'nde 59 hâne ve 8 mücerred kayıtlıyken, nüfusun en az olduğu Anavarza Kalesi'nde ise 28 hâne ve 14 mücerred barınmaktadır⁴⁶³. Tablo 47'de 1525-1526 tarihli Sis şehri tahminî kale nüfusu belirtilmektedir.

Tablo 47: 1525-1526 Tarihli Sis Şehri Tahminî Kale Nüfusu

Kaleler	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
Feke Kalesi	123	54	669
Anavarza Kalesi	28	14	154
Lemberd Kalesi	89	55	500
Küpdere Kalesi	59	8	303
Toplam	299	131	1.626

1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Nüfusu

Sis şehrinin 1536 yılı tahrir defteri incelendiğinde, bu tarihte de Sis'in 4 Müslüman ve 4 gayrimüslim (Ermeni) mahalleden oluştuğu görülmektedir⁴⁶⁴. Belirtilen tarihte şehirde toplam 410 hâne ve 126 mücerred kayıtlıdır. Şehrin tahminî nüfusu ise 2.176'dır.

⁴⁶⁰ BOA, TTD, 969, vr. 769, 765, 768, 766.

⁴⁶¹ BOA, TTD, 969, vr. 769.

⁴⁶² BOA, TTD, 969, vr. 766.

⁴⁶³ BOA, TTD, 969, vr. 765, 768.

⁴⁶⁴ BOA, TTD, 178, vr. 7-11.

Defterden hareketle Sis şehrinin tahminî nüfusu tespit edilmeye çalışılmış ve şehrin 1536 senesindeki mahalleleri ile nüfusu Tablo 48’de verilmiştir⁴⁶⁵.

Tablo 48: 1536 Tarihli Sis Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Mahalle Adı	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Hergele	44	10	230
Mahalle-i Esmesük	49	12	257
Mahalle-i Ömerciklü	25	6	131
Mahalle-i Tahtalu	91	24	479
Toplam Müslüman Nüfus	209	52	1.097
Gayrimüslim Mahalle Adı			
Mahalle-i Falcı-keşiş	61	20	325
Mahalle-i Köşek	80	21	421
Mahalle-i Aydın oğlu	35	17	192
Mahalle-i Pulur	25	16	141
Toplam Gayrimüslim Nüfus	201	74	1.079
Toplam Nüfus	410	126	2.176

Tablo 48’de görüldüğü gibi, 1536 tarihinde Sis’te tahminî olarak 2.176 kişi bulunmaktadır. Nüfusun 1.097’si Müslüman iken, kalan 1.079’u gayrimüslimdir. Müslümanların toplam nüfusa oranı %50,41 iken gayrimüslimlerin oranı %49,59’dur. Sis’in 1536 tarihindeki nüfusu incelendiğinde Müslüman nüfusun gayrimüslimlere oranla arttığı görülmektedir⁴⁶⁶.

Sis’in 1536 tarihli nüfus yapısı incelendiğinde en büyük Müslüman mahallesinin Tahtalu olduğu görülmektedir. Tahtalu Mahallesi’nde 91 hâne ve 24 mücerred yaşamaktadır⁴⁶⁷. Tahtalu’dan sonra ise Esmesük Mahallesi nüfusu ile dikkat çekmekte, burada 49 hâne ve 12 mücerred bulunmaktadır⁴⁶⁸. Ömerciklü, nüfusun en az olduğu mahalledir. Burada

⁴⁶⁵ Bir hânenin tahminî hesaplamaları için bk. Göyünç “Hâne Deyimi Hakkında”, ss. 331-348; Barkan “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, ss. 1-26.

⁴⁶⁶ 1525-26 tahririnde Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı % 47,89 iken gayrimüslim nüfusun oranı % 52,11’dir. BOA, TTD, 969, vr. 702-706.

⁴⁶⁷ BOA, TTD, 178, vr. 7.

⁴⁶⁸ BOA, TTD, 178, vr. 7.

toplamda 25 hâne ve 6 mücerred vardır⁴⁶⁹. Hergele Mahallesi'nde ise 44 hâne ve 10 mücerred ikamet etmektedir⁴⁷⁰. İncelenen arşiv kaydında mahallelerde yaşayan muâf zümre ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Sis'te 1536 tarihinde toplamda 4 gayrimüslim mahalle mevcuttur. Daha önce incelenen tahrirlerle kıyaslandığında, gayrimüslim mahalle sayısında herhangi bir artış ya da azalma olmadığı görülmektedir. Söz konusu mahalleler Ermeni nüfustan oluşmaktadır. Bu mahalleler nüfus bakımından değerlendirildiğinde en kalabalık mahalle Köşek'tir⁴⁷¹. Köşek Mahallesi'nde toplamda 80 hâne ve 21 mücerred bulunmaktadır. Köşek'ten sonra Falcı Keşiş en kalabalık mahalle olarak dikkat çekmekte, burada 61 hâne ve 21 mücerred yaşamaktadır⁴⁷². Aydınoğlu Mahallesi'nde 35 hâne ve 17 mücerred varken, Pulur Mahallesi'nde 25 hâne ve 16 mücerred mevcuttur⁴⁷³. Pulur Mahallesi aynı zamanda en az nüfusa sahip olmasıyla dikkat çekmektedir.

Sis şehrinde, 1536 tarihinde toplamda 4 kalenin varlığı dikkat çekmektedir⁴⁷⁴. Kaleler Ermeni nüfustan oluşmakta, burada tahminî olarak 1901 kişinin yaşadığı düşünülmektedir. Daha önce ele alınan 1525-26 tahrir kaydı ile kıyaslandığında kale sayısında artış görülmezken, buralarda yaşayan nüfusun %16,91 oranında arttığı anlaşılmaktadır⁴⁷⁵. Araştırma kapsamında incelenen 1536 tahririne göre Sis'in en kalabalık kalesi Kara Kilise Mezrası ile birlikte Feke'dir. Kalede tahminî 123 hâne ve 86 mücerred yaşamaktadır⁴⁷⁶. Lemberd Kalesi'nde ise 121 hâne ve 79 mücerred bulunmaktadır. Lemberd Kalesi, Feke'den sonra nüfus bakımından en yoğun kaledir⁴⁷⁷. Küpdere Kalesi'nde ise 70 hâne ve 21 mücerred ikamet etmektedir⁴⁷⁸. Anavarza Kalesi

⁴⁶⁹ BOA, TTD, 178, vr. 8.

⁴⁷⁰ BOA, TTD, 178, vr. 9.

⁴⁷¹ BOA, TTD, 178, vr. 10.

⁴⁷² BOA, TTD, 178, vr. 9.

⁴⁷³ BOA, TTD, 178, vr. 11.

⁴⁷⁴ BOA, TTD, 178, vr. 22, 48, 17, 19.

⁴⁷⁵ 1525-26 tarihli tahrir kaydına göre kalelerde yaşayan tahminî gayrimüslim sayısı 1.626 iken, 1536'da 1.901'dir.

⁴⁷⁶ BOA, TTD, 178, vr. 48.

⁴⁷⁷ BOA, TTD, 178, vr. 17.

⁴⁷⁸ BOA, TTD, 178, vr. 19.

nüfusun en az olduğu kaledir⁴⁷⁹. Burada yalnızca 25 hâne ve 20 mücerred kayıtlıdır. Tablo 49’da 1536 tarihli Sis’in gayrimüslim mahalleleri, nüfusun dağılımı ve tahminî nüfus sunulmuştur.

Tablo 49: 1536 Tarihli Sis Gayrimüslim Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Kaleler	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
Feke Kalesi (Kara Kilise mezarası ile birlikte)	123	86	701
Anavarza Kalesi	25	20	145
Lemberd Kalesi	121	79	684
Küpdere Kalesi	70	21	371
Toplam	339	206	1.901

1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehri Nüfusu

Sis’in 1572 tarihli tahririnde şehirde yaşayan Müslüman nüfus yalnızca nefer sayısı ile birlikte kaydedilirken, gayrimüslim nüfus hem nefer hem de hâne sayısı ile birlikte verilmiştir. Bu sebeple tahminî nüfus hesaplamalarının daha doğru yapılabilmesi amacıyla Müslüman nüfusun hâne ve mücerred sayılarının tarafımızdan belirlenmesi yoluna gidilmiştir⁴⁸⁰. Defterden hareketle tabloda Sis şehrinin tahminî nüfusu tespit edilmeye çalışılmış, nefer sayısı hesaplamaya dahil edilmemiştir⁴⁸¹.

Sis şehrinde 1572 tarihli tahrir kaydına göre toplamda 643 neferân, 539 hâne, 103 mücerred ve 25 muâf bulunmaktadır. Şehrin tahminî nüfusu 2.923’tür. Genel olarak değerlendirildiğinde Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı %47,2 iken gayrimüslimlerin oranı %52,8’dir. Bu tarihte Sis şehrinde yaşayan gayrimüslimlerin

⁴⁷⁹ BOA, TTD, 178, vr. 22.

⁴⁸⁰ Tahrir kaydı incelendiğinde gayrimüslim mahallelerinde bulunan nüfusun neferân-hâne-mücerred şeklinde verildiği görülmektedir. Bu sayısal verilerde ise hâne ve mücerred toplamından nefer sayısı elde edilmektedir. Müslüman mahallelerinde bulunan nüfus ise neferân şeklinde belirtilmiştir. Fakat mahalle sakinlerinin isimleri tek tek listelenmiş, bekâr olan kişilerin yanına ise “mücerred” notu düşülmüştür. Bu kapsamda Müslüman mahallelerinde oturan mücerredlerin sayısı tarafımızca hesaplanmış, elde edilen mücerred sayısı neferândan çıkartılarak hâne sayısına ulaşılmıştır.

⁴⁸¹ Bir hânenin tahminî hesaplamaları için bk. Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, ss. 331-348; Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, ss. 1-26.

nüfus olarak öne çıktığı görülmektedir. Tablo 50’de 1572 tarihli Sis şehri mahalleleri ve tahminî nüfusu verilmiştir.

Tablo 50: 1572 Tarihli Sis Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Mahalle Adı	Neferân	Hâne	Mücerred	Muâf	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Hergele Bacı	56	55	1	1	281
Mahalle-i Esmesük	58	51	6	7	296
Mahalle-i Tahtalu	124	105	19	8	584
Mahalle-i Ömercikli	43	38	5	5	220
Toplam Müslüman mahallesi	281	249	31	21	1.381
Taife-i Ermeniyan, nefsi-i Sis					
Mahalle-i Falcı-keşiş	107	88	19	4	479
Mahalle-i Köşek	142	104	38	0	558
Mahalle-i Aydın oğlu	93	81	12	0	417
Mahalle-i Pulur	20	17	3	0	88
Toplam Gayrimüslim Nüfus	362	290	72	4	1.542
Toplam Nüfus	643	539	103	25	2.923

Hâne sayısı ile değerlendirildiğinde, Sis’in en kalabalık mahallesi Tahtalu’dur⁴⁸². Söz konusu mahallede 105 hâne, 19 mücerred ve 8 muâf bulunmaktadır. Hergele Bacı Mahallesi’nde ise toplamda 55 hâne, 1 mücerred ve 1 muâf yer almaktadır. Esmesük Mahallesi’nde toplamda 51 hâne, 6 mücerred ve 7 muâf kayıtlıdır⁴⁸³. Müslüman mahalleler dikkatlice incelendiğinde imamın görevli olduğu tek mahallenin Esmesük olduğu görülür. Ömerciklü, en az nüfusu barındıran mahalle olarak dikkat çekmektedir.

⁴⁸² BOA, TKGMA, 150, vr. 11b.

⁴⁸³ BOA, TKGMA, 150, vr. 11b, 12a.

Burada 38 hâne, 5 mücerred ve 5 muâf zümre vardır⁴⁸⁴. Ömerciklü Mahallesi'nde camide görevli olarak kayıtlı bir ferraş bulunmaktadır⁴⁸⁵.

İncelenen 1572 tarihli tahrir defterinde, devlete çeşitli hizmetlerde bulunmalarından dolayı vergiden muâf olan kimseler vardır. Söz konusu kişiler defterde çeltikçi, köprücü, kuşçu ve kürekçi olarak belirtilmiştir. Bölgede pirinç üretiminde çektükçiler ve kürekçiler öne çıkarken; köprülerin muhafaza, onarım ve bakımından köprücüler sorumludurlar⁴⁸⁶. Sis ve civarında XVI. yüzyılda önemli oranda çeltik ekimi yapılmaktaydı. Önceki kayıtlarda Sis şehrinde söz konusu hizmet görevlilerine rastlanılmazken, 1572 tarihli defterde Sis mahallelerinde çeltükçi, köprücü, kuşçu ve kürekçiler de görülmektedir. Sis şehrinde toplamda 14 kürekçi, 1 köprücü, 3 kuşçu ve 1 çeltikçi bulunmaktadır. Tablo 51'de 1572 tarihinde Sis mahallelerinde bulunan hizmet görevlileri verilmiştir.

Tablo 51: 1572 Tarihli Sis Mahallelerinde Bulunan Hizmet Görevlileri

Mahalle Adı	Çeltükçi	Kuşçu	Köprücü	Kürekçi
Mahalle-i Hergele Bacı				1
Mahalle-i Esmesük	1	2	1	2
Mahalle-i Tahtalu		1		7
Mahalle-i Ömercikli				4
Toplam	1	3	1	14

Mahallelerde bulunan hizmet grupları, yaptıkları vazifeler karşılığında kanunnâmelerde belirtilen vergilerden muâf olabiliyorlardı⁴⁸⁷. Hizmet grupları arasında kürekçiler öne çıkmakta, tüm mahallelerde en az bir kürekçi bulunmaktadır. Kürekçiler ve çeltikçiler yaptıkları hizmetler karşılığında avârız-ı dîvânîden, tekâlîf-i örfiyyeden, resm-i hânenen

⁴⁸⁴ BOA, TKGMA, 150, vr. 12a.

⁴⁸⁵ BOA, TKGMA, 150, vr. 12a.

⁴⁸⁶ Emecen, “Çeltik”, *DİA*, C. 8, 1993, s. 266; Kurt ve Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI*, s. XLVI; Cengiz Orhonlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, der. Salih Özbaran, No 31, İzmir, 1984, s. 70.

⁴⁸⁷ Kurt ve Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI*, s. XVI.

ve resm-i ganemden muâf tutulmuşlardır⁴⁸⁸. Söz konusu kanunnâmede kuşçu ve köprücüler ile ilgili herhangi bir muâfiyetten bahsedilmemektedir.

Sis şehrinde 1572 tarihinde 4 gayrimüslim mahalle vardır. Söz konusu mahalleler *Taife-i Ermeniyân, nefis-i Sis* başlığı altında verilmiştir. Hâne sayısı ile değerlendirildiğinde incelenen tarihte en kalabalık mahallesi Köşek'tir. Burada 104 hâne ve 38 mücerred bulunmaktadır⁴⁸⁹. Köşek'ten sonra ise Falcı Keşiş en kalabalık mahalle olarak dikkat çekmektedir⁴⁹⁰. Mahallede 88 hâne ve 19 mücerred mevcuttur. Burada aynı zamanda 2 kethüda, 1 keşiş ve 1 nâ-bînâ⁴⁹¹ kayıtlıdır. Aydınoğlu Mahallesi'nde 81 hâne ve 12 mücerred nüfus varken, Pulur Mahallesi'nde yalnızca 17 hâne ve 3 mücerred sakindir⁴⁹². Pulur, aynı zamanda nüfusun en az olduğu mahalle olarak dikkat çekmektedir.

Sis şehrinde 1572 tarihinde toplamda 4 kale vardır⁴⁹³. Söz konusu kalelerde tahminî olarak 2.292 kişi yaşamaktadır. Kaleler gayrimüslim nüfustan oluşmaktadır. İncelenen tarihte Sis'in en kalabalık kalesi Kara Kilise Mezrası ile birlikte Feke'dir. Kalede 209 hâne ve 62 mücerred barınmaktadır. Feke Kalesi'nden sonra Lemberd, nüfusun yoğun olduğu kaledir. Burada ise toplamda 140 hâne ve 22 mücerred bulunmaktadır. Küpdere Kalesi'nde 74 hâne ve 16 mücerred mevcuttur. Nüfusun en az olduğu kale Anavarza'dır. Burada 15 hâne ve 2 mücerred ikamet etmektedir. Tablo 52'de 1572 tarihli Sis gayrimüslim mahalleleri, nüfusun dağılımı ve tahminî nüfus sunulmuştur.

Tablo 52: 1572 Tarihli Sis Gayrimüslim Mahalleleri, Nüfusun Dağılımı ve Tahminî Nüfus

Kale	Neferân	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
Feke Kalesi	271	209	62	1.107

⁴⁸⁸ “Ve enhâr-ı mezbûreye hizmet iden kimesneler hizmetleri mukabelesinde avâz-ı dîvânîden ve tekâlîf-i örfiyyeden ve resm-i hâneden ve resm-i ganemden muâf ve müsellemler olalar deyu mukayyed olmağın defter-i cedîde dahi vech-i meşrûh üzere kayd olundu.” BOA, TKGMA, 150, vr. 8b-9a.

⁴⁸⁹ BOA, TKGMA, 150, vr. 13b.

⁴⁹⁰ BOA, TKGMA, 150, vr. 13a.

⁴⁹¹ A'mâ, anadan doğma kör. bk. Ferit Develioğlu, “nâ-bînâ”, s. 931.

⁴⁹² BOA, TKGMA, 150, vr. 14a.

⁴⁹³ BOA, TKGMA, 150, vr. 35a, 21a, 19a, 17b.

Anavarza Kalesi	17	15	2	77
Lemberd Kalesi	162	140	22	722
Küpdere Kalesi	90	74	16	386
Toplam	540	438	102	2.292

2.4. Kars-ı Maraş Şehri Nüfusu

1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş Şehri Nüfusu

Kars-ı Maraş şehrinde, 1530 tarihinde 23 neferân, 106 hâne, 14 mücerred ve 221 muâf başlığı altında değerlendirilen kişi bulunmaktadır. Yapılan nüfus hesaplamasında hâne ve muâf olarak değerlendirilen kişiler toplanıp 5 katsayısı ile çarpılmış, elde edilen sayı mücerred sayısına eklenmiştir. Hesaplamaya neferân sayısı dahil edilmemiştir. Yapılan hesaplamaya göre söz konusu tarihte Kars-ı Maraş'ta tahminî 1.649 kişi yaşamaktadır. Tablo 53'te 1530 tarihli Kars-ı Maraş şehri mahalleleri ve tahminî nüfus verileri gösterilmektedir.

Tablo 53: 1530 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle adı	Neferân	Hâne	Mücerred	Muâf	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Kassab Karalu ve Göz Selman		55	8	3	298
Mahalle-i Çobanlu		31	5	3	175
Mahalle-i veled-i Varsak		12			60
Mahalle-i Câmi-i Ala Mescid.		4	1	3	36
Mahalle-i diğer der nefs-i Kars		4		1	25
Mahalle-i Şadman-lale				13	65
Mahalle-i Kuşçu İlyas.				6	30
Mahalle-i İldaş oğlu.				20	100
Mahalle-i Sunkur Beylü				9	45
Mahalle-i Veledân-ı Manda				25	125
Mahalle-i Veledân-ı Selman				44	220

Mahalle-i Hüsâm Dîvâne				23	115
Mahalle-i Veledân-ı Susak				4	20
Mahalle-i Ali Nayıblü				37	185
Mahalle-i Veledân-ı Ertaş	5				0
Mahalle-i Kara Çoban				14	70
Mahalle-i Dîvâne Danyal?	18				0
Mahalle-i Perakende der nefs-i Kars				16	80
Toplam	23	106	14	221	1.649

Hâne sayısı ile değerlendirildiğinde şehrin en büyük mahallesi Kassab Karalu ve Göz Selman'dır. Söz konusu mahallenin isminin çift olması, iki mahallenin sayımlarda birlikte yazılma durumunu akla getirmektedir. Mahallede toplamda 55 hâne, 8 mücerred ve 3 muâf bulunmaktadır. Çobanlı Mahallesi'nde ise 31 hâne, 5 mücerred ve 3 muâf vardır. Kars-ı Maraş'ta hâne sayısının en az olduğu mahalle Câmi-i Ala Mescid ve bununla aynı ismi taşıdığı düşünülen ve *diğer* şeklinde kaydedilen mahalledir. Her iki mahallede de toplamda 4 hâne bulunmaktadır. Fakat Câmi-i Ala Mescid Mahallesi'nde ayrıca 1 mücerred ve 3 muâf kişi kaydedilmiştir⁴⁹⁴.

Kars-ı Maraş şehrinde 1530 yılında muâf başlığı altında değerlendirilen 2 imam, 1 hatip, 1 kadı naibi, 1 müderris, 1 raiyyet, 202 sipahi ve sipahizadegan, 6 nökeran, 6 adet-i çeri süvar ve müsellemler bulunmaktadır. Bunlar arasında ise 2 kişi yalnızca muâf olarak kaydedilmiştir. Muâf zümreler incelendiğinde sadece Çobanlı ve Hüsâm Dîvâne Mahallelerinde imamın bulunduğu; "diğer" olarak belirtilen mahallede 1 müderrisin ve Câmi-i Ala Mescid Mahallesi'nde ise bir hatip, bir kadı naibi ve bir de raiyyetin yazıldığı görülmektedir. Kars-ı Maraş'ın 1530 tarihinde toplamda 18 mahallesi vardır. Nüfusu tamamen sipahi ve sipahizadelerden oluşan 11 mahallede toplamda 202 kişi mevcuttur. Bunlardan başka Sunkur Beyli Mahallesi'nde 4, Veledân-ı Selman'da ise 2 nökeran

⁴⁹⁴ BOA, TTD, 998, vr. 486.

kaydedilmiştir. Ayrıca Kassab Karalu ve Göz Selman Mahallesi'nde 1, Çobanlı Mahallesi'nde 2 ve Parekende Mahallesi'nde ise 3 adet süvar ve müsellemler olarak adet-i çeri yazılmıştır. Yine Kassab Karalu ve Göz Selman Mahallesi'nde muâf olarak belirtilen 2 kişi bulunmaktadır⁴⁹⁵. Tablo 54'de 1530 tarihli Kars-ı Maraş şehrindeki muâf zümreler listelenmiştir.

Tablo 54: 1530 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Muâf Zümreler

İmam	2	Sipahiyan ve Sipahizadegan	202
Hatip	1	Nökeran	6
Naib-i Kadı	1	Adet-i çeri süvar ve müsellemler	6
Müderres	1	Muâf	2
Raiyyet	1		
Toplam Kişi Sayısı:	222		

1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş Şehri Nüfusu

Kars-ı Maraş'ın 1563 tarihli nüfusuna dair bilgiler neferân başlığı altında kaydedilmiş, hâne ya da mücerred ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ayrıca mahallelerde oturan sipahi ve sipahizadeler her mahallenin altında ayrı olarak yazılmıştır. Defterden edinilen bilgilerden hareketle aşağıdaki Tablo 55'te Kars-ı Maraş şehrinin nüfusuna dair bilgiler verilmiştir.

Tablo 55: 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Mahalleleri ve Tahminî Nüfusu

Mahalle Adı	Neferân	Sipahiyan ve Sipahizadegan (Neferân)	Tahminî Nüfus
Mahalle-i Kassab Karalu	25		25
Mahalle-i Döğürlü ve Nakıblü	37	30	67
Mahalle-i Ali Nayıblü	19	52	71
Mahalle-i Sunkur Beylü	35	22	57
Mahalle-i Çobanlı ve Derzılı	41	17	58

⁴⁹⁵ BOA, TTD, 998, vr. 486.

Mahalle-i Lalalu ve Kuşçu İlyaslu	11	21	32
Mahalle-i Mandalu ve Halidlü	15	27	42
Mahalle-i Hüsam Divâne	18	22	40
Mahalle-i Kassarcılar		32	32
Mahalle-i Ali veled-i Şami	11	33	44
Mahalle-i İldaşlu	24	30	54
Toplam	236	286	522

İncelenen 1563 tarihinde, Kars-ı Maraş şehrinde 11 mahallede toplamda 522 nefer vergi nüfusu bulunmaktadır. Bunların 286'sı sipahi-sipahizade iken kalan 236'sı yalnızca nefer olarak kaydedilmiştir⁴⁹⁶. Sipahi ve sipahizadelerin toplam nüfusa oranı %54,78'dir. Osmanlı Devleti'nin hiçbir sancağında görülmeyen sipahi ve sipahizade oranının Kars-ı Maraş Sancağı'nda bulunması, Dulkadir Beyliği'nin güçlü askerî yapısını ortaya koymaktadır⁴⁹⁷. Tablo 56'da 1563 tarihli Kars-ı Maraş şehri muâf zümreleri sunulmaktadır.

Tablo 56: 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Muâf Zümreler

Mahalle Adı	Hatip	İmam	Muâf	Sipahiyan ve sipahizadegan (neferân)	Muâfin ani'l-avârız
Mahalle-i Kassab Karalu					
Mahalle-i Döğrlü ve Nakıblü	1	1	1	30	
Mahalle-i Ali Nayıblü		1	1	52	
Mahalle-i Sunkur Beylü				22	
Mahalle-i Çobanlı ve Derzilü				17	16

⁴⁹⁶ Defterde sipahi ve sipahizadeler her mahallenin altında ayrı bir bölüm şeklinde listelenmiştir. Bunların sayısı 299'dur. Ayrıca mahallelerin neferân sayısı ile birlikte kaydedilen sipahi ve sipahizadeler de bulunmaktadır. Bahsi geçen mahalleler şöyledir: Sunkur Beylü Mahallesi, Çobanlı ve Derzilü Mahallesi, Mandalu ve Halidlü Mahallesi, Hüsam Dîvâne Mahallesi, İldaşlu Mahallesi. BOA, TKGMA, 168, vr. 158a, 158b, 159a, 159b, 160b.

⁴⁹⁷ Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V*, s. XLII.

Mahalle-i Lalalu ve Kuşçu İlyaslu				21	
Mahalle-i Mandalu ve Halidlü				27	
Mahalle-i Hüsâm Dîvâne				22	
Mahalle-i Kassarcılar				32	
Mahalle-i Ali veled-i Şami				33	
Mahalle-i İldeşlu			24	30	
Toplam	1	2	26	286	16

Kars-ı Maraş şehrinin 1563'te en büyük mahallesi Ali Nayıblü'dür⁴⁹⁸. Mahallede 19 reaya, 52 sipahi-sipahizade, 1 imam ve 1 de muâf olarak kaydedilen kişi bulunmaktadır. Döğürlü ve Nakıblü Mahallesinde 37 reaya ve 30 sipahi-sipahizade vardır⁴⁹⁹. Mahallede 1 imam ve 1 hatip görevliken 1 kişi de muâf olarak belirtilmiştir. İncelenen dönemde Kars-ı Maraş'ta nüfusun en az olduğu mahalle, Kassab Karalu'dur⁵⁰⁰. Burada yalnızca 25 neferân oturmaktadır. Toplamda 11 mahallesi olan Kars-ı Maraş'ın sadece Ali Nayıblü ile Döğürlü ve Nakıblü Mahallelerinde imam mevcuttur. Yapılan tahrirde İldeşlu Mahallesi'nde 24 neferân yazılırken, buradaki nüfusun "reâyâ makulesi" olmadığı belirtilerek, muâf kategorisinde değerlendirildiğı ifade edilmiştir⁵⁰¹. Bununla birlikte Çobanlı ve Derzilü Mahallesinde 16 kişi avâızdan muâf olarak kaydedilmişlerdir⁵⁰².

⁴⁹⁸ BOA, TKGMA, 168, vr. 157b.

⁴⁹⁹ BOA, TKGMA, 168, vr. 157a.

⁵⁰⁰ BOA, TKGMA, 168, vr. 156b.

⁵⁰¹ Arşiv kaydında şu şekilde ifade edilmiştir: "Reâyâ makulesi değildirler." bk. BOA, TKGMA, 168, vr. 160b.

⁵⁰² Arşiv kaydında şu şekilde ifade edilmiştir: "muâfın ani'l-avâız." BOA, TKGMA, 168, vr. 158b.

3. DULKADİR BEYLERBEYLİĞİ ŞEHİR GELİRLERİ

Dulkadir Beylerbeyliği'nin iktisadi yapısının belirlenmesi, şehir vergilerinin tespiti ile mümkün olmuştur. Söz konusu şehir gelirlerine ait bilgiler klasik dönem tahrirlerinde yer alırken, XVII. yüzyıla ait avarız defterlerinde bulunmamaktadır. Söz konusu durum, yalnızca XVI. yüzyıla ait gelirlerin saptanmasına imkân vermiştir. Çalışma kapsamında ele alınan dört şehrin vergi gelirleri incelenerek, şehirlerde var olan iktisadi yapı XVI. yüzyıl boyunca ortaya konulmuştur. Bu kapsamda şehirlerdeki tarımsal faaliyetlerin durumu, hayvancılığın gelişimi ve tarım dışı üretime bağlı sanayi ve ticaret hacminin belirlenmesi amaçlanmıştır. Belirtilen hedef doğrultusunda beylerbeyliği idaresinde bulunan şehirlerin gelirleri üç kategoride değerlendirilmiştir. İlk olarak sanayi ve ticarete dair gelirler, sonra tarım ve hayvancılığa ait gelirler ve en sonunda da “diğer” başlığı altında ilk iki kategoride yer almayan gelirler ele alınmıştır. Bu şekilde şehirlerin iktisadi durumlarının kıyaslanması mümkün olmuştur. Özellikle tarım dışı üretimin şehirler arası durumunun tespiti ve şehir gelirlerinin hangi kategoride yapıldığı bu anlamda önemlidir.

3.1.Maraş Şehir Gelirleri

1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Tahrir defterleri, şehirlerin gelir kaynakları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. İncelenen 1526 tarihli tahrir defterinden hareketle Maraş şehrinde önemli ticari ve tarımsal faaliyetlerin gerçekleştiği söylenilebilir. Maraş şehri, uzun yıllar Dulkadir Beyliği hâkimiyetinde bulunması ve beyliğin son yıllarında da yönetim merkezi olması nedeniyle klasik Türk şehirlerinin özelliklerine sahiptir⁵⁰³. Osmanlı şehirlerinde sosyal ve ekonomik hayatın canlanmasında merkez camisi, bedesten ve bunların etrafında bulunan dükkânlar önemli rol oynamaktadır⁵⁰⁴. Maraş şehrinin 1526'daki iktisadi durumu incelendiğinde, toplamda 85.041 akçe gelire sahip olduğu gözükmemektedir.

⁵⁰³Solak, “XVI. Asırda Maraş Kazâsı”, s. 135.

⁵⁰⁴ Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi”, ss. 71-72; Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, ss. 104-107; Ergenç, “Osmanlı Şehri'ndeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, s. 73; Cerasi, *Osmanlı Kenti*, ss. 119-120; Gönül Tankut, “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1973, s. 778.

Maraş şehri sanayi ve ticari faaliyetleri ile öne çıkmaktadır. Şehrin bu alanda toplamda 68.480 akçe geliri bulunmaktadır. Arşiv kayıtlarından hareketle Maraş şehrinde bedesten ve dükkânların varlığından söz edilebilmektedir. Buna göre 1526 tahririnde Maraş'ta 60 dükkân bulunmaktadır⁵⁰⁵. Hamam, kârbânsaray, bâc-ı meyhâne gelirleri, bâc-ı râh-ı cîsr-i âb-ı Ceyhun ile kasap, cullâh ve boyahâne iktisadi olarak şehrin vergi kalemlerini oluşturmaktadır. Tablo 57'de 1526 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Maraş şehir gelirleri gösterilmiştir.

Tablo 57: 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Kıst-ı boyahâne-i Maraş, fî sene	23.000
Kıst-ı kassâbân	1.980
Bâc-ı meyhâne	23.000
Resm-i cullâh	500
Kıst-ı kârbânsaray	2.000
Kıst-ı hamam	3.000
Bâc-ı râh-ı cîsr-i âb-ı Ceyhun	15.000
Toplam	68.480

Maraş kazası sanayi faaliyetleri içerisinde boyahâneler en başta gelmektedir⁵⁰⁶. Osmanlı klasik döneminde önemli bir sanayi kuruluşu olarak faaliyet gösteren boyahâneler; pamuklu, ipekli, sof ve yünlü her nevi iplik ve ipliklerden elde edilen dokumaların boyandığı yerlerdir⁵⁰⁷. Dokuma ve deri sanayisindeki gelişmeler, boyacılığın da gelişimini sağlamıştır. Öyle ki, Avrupa'nın lüks kumaşları Osmanlı boyahânelerinde boyanıp Avrupa'ya dokuma ve boyama teknolojisi ihraç edilmiştir⁵⁰⁸. Maraş şehrinde 1526 yılında boyahânenin 23.000 akçe geliri söz konusudur⁵⁰⁹. Boyahânenin gelirleri sırasıyla; Süleyman veled-i Hacı (1.000 akçe), Süphânverdi veled-i Hamza (750 akçe),

⁵⁰⁵ BOA, TTD, 402, vr. 779-781.

⁵⁰⁶ Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", s. 137.

⁵⁰⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2000, s. 182; Ümit Koç, "XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2003, s. 139.

⁵⁰⁸ Mehmet Canatar, "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahâneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, (1998), ss. 92-93.

⁵⁰⁹ BOA, TTD, 998, vr. 426.

İskender veled-i Halil (1.500 akçe), Nasuh veled-i Pir Ali (1.000 akçe), Hüseyin veled-i Halil (1.500 akçe), Yusuf veled-i Ahi (1.500 akçe), Murad veled-i Turak (1.000 akçe), Ali veled-i Kaytaz (750 akçe) adlı kişilere dirlik olarak verilmiştir⁵¹⁰.

Şehir gelirleri arasında büyük bir getirisi olmayan kasaplık vergisinden (kıst-ı kassâbân) 1.980 akçe alınmıştır⁵¹¹. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın yaşadığı bölgelerde şarap satışından vergi alınmaktadır. Hristiyan ve Yahudi nüfusun şarap aldığı yerlere meyhâne, bundan alınan vergiye ise resm-i meyhâne denilmektedir⁵¹². Maraş şehrinde 1526 tarihinde bâc-ı meyhâne geliri 23.000 akçe iken gelirin 10.000 akçesi Maraş sancakbeyi hasları içinde yer almaktadır⁵¹³.

Cullâhlar, pamuklu dokuyan dokumacılar olarak bilinmektedir. Kendi evlerinde ya da dükkânlarında, dışarıdan aldıkları hazır iplikle tezgâhlarda kaba bez, astarlık, alaca, tülbent, makrama, gömleklik cinsi bez ve kumaş dokurlardı⁵¹⁴. Cullâhlardan, 1526 tahririnde 500 akçe gelir sağlanmıştı⁵¹⁵. Varlığı insanlık tarihinin en eski dönemlerine kadar giden hamam, yıkanmak amacıyla inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yayıldığı hemen hemen bütün topraklarda çok sayıda hamam bina olunmuştur⁵¹⁶. Özellikle yüksek gelir sağlayan bir mekân olduğu için, hamam inşasına önem verilmiştir⁵¹⁷. Padişah hasları arasında yer alan hamamın 1526 tarihinde 3.000 akçe geliri vardır⁵¹⁸. Kervanların güvenli bir şekilde konaklaması için yapılan kervansaraylar, şehirler arasındaki yollar üzerinde meydana getirilen ve çeşitli ihtiyaçları karşılayan yapılardır⁵¹⁹. Maraş şehrinde 1526

⁵¹⁰ BOA, TTD, 142, vr. 329- 331.

⁵¹¹ BOA, TTD, 142, vr. 128, 200; Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", s. 139.

⁵¹² Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 86.

⁵¹³ BOA, TTD, 402, vr. 778; BOA, TTD, 998, vr. 419.

⁵¹⁴ Feridun Emecen, "Cullâh", *DİA*, C. 8, 1993, ss. 83-84.

⁵¹⁵ BOA, TTD, 142, vr. 14.

⁵¹⁶ Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, C. 15, 1997, s. 413.

⁵¹⁷ Esat Uluumay, *Hamam Kültürü Üzerine: Eski Hamam, Eski Tas*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 95.

⁵¹⁸ BOA, TTD, 402, vr. 83; BOA, TTD, 998, vr. 422.

⁵¹⁹ Şebnem Akalın Eryavuz, "Kervansaray", *DİA*, C. 25, 2022, ss. 299-302.

tarihinde kervansarayın 2.000 akçelik bir geliri bulunmaktadır. Bu gelirler, padişah hassıdır⁵²⁰.

Osmanlı Devleti'nde bâc-ı râh vergisi, malların taşınmasından dolayı alınan bir vergi türüdür. Diğer bir deyişle yol veya geçit vergisidir. Maraş, konum itibarı ile ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Maraş'tan Çukurova'ya, Suriye'ye, Irak'a, kuzey ve orta Anadolu'ya kervanlar çıktığı bilinmektedir. Ayrıca, Toroslardan Suriye ve Irak'a geçen orduların ihtiyaçları buradan karşılanırdı. Anadolu'nun her tarafından gelen kervanlar, Maraş Bedesteni'nde yüklerini tuttuktan sonra bunları dört bir tarafa dağıtırlardı⁵²¹. Şehir ekonomisi için önemli olan bâc-ı râh-ı Ceyhun'dan 1526 tarihinde 15.000 akçe gelir sağlanmıştır⁵²². Bâc-ı râh-ı Ceyhun geliri padişah hasları arasında yer almaktadır.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Şehir ekonomilerinde sanayi ve ticari faaliyetler öne çıkmaktadır. Bu anlamda şehirlerde yaşayan kişilerin büyük çoğunluğu geçimini tarım-dışı uygulamalar ile sağlamaktadır⁵²³. Şehir ekonomilerinde her ne kadar sanayi ve ticari hayat ön plana çıkmış olsa da Osmanlı Devleti şehir gelirleri arasında zirai vergiler de görülmektedir. Maraş şehrinde 1526 tarihinde tarımsal faaliyet üzerinden alınan vergilerin toplamı 16.561 akçedir⁵²⁴. Zirai vergiler arasında yer alan öşr-i bağ vergisinin 1526 tarihinde 2.000 akçe getirisi bulunmaktadır⁵²⁵. Maraş şehrinde arıcılık da yapılmaktadır. Osmanlı Devleti kanunnâmelerinde kovan resmi, resm-i küvâre, zenbur resmi ve öşr-i asel gibi adlarla anılan bu vergi, reyanın elde ettiği bal ürünlerinden alınmaktadır⁵²⁶. Maraş'ın 1526 tarihli şehir gelirleri arasında kovan resminin getirisi 300 akçedir⁵²⁷. Tarımsal faaliyetin

⁵²⁰ BOA, TTD, 402, vr. 83; BOA, TTD, 998, vr. 422. Şehrin iktisadi hayatında önemli bir yeri olan Ferhad Paşa Hamamı ve Kervansarayının Kanuni Sultan Süleyman vezirlerinden Ferhad Paşa'nın yaptırdığı düşünülmektedir. bk. Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", s. 143.

⁵²¹ Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", s. 144; A. Saim Emirmahmutoğlu, "Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş", *Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua*, (Maraş Adıyaman), C. 2, S. 14 (1963), s.7.

⁵²² BOA, TTD, 998, vr. 419.

⁵²³ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, ss. 12-13.

⁵²⁴ BOA, TTD, 402, vr.774-786. Ayrıca bk. Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", s. 136.

⁵²⁵ BOA, TTD, 402, vr. 784.

⁵²⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, 2003, s. 131.

⁵²⁷ BOA, TTD, 402, vr. 784.

başında şüphesiz hububat üretimi gelmektedir. İncelenen defterde bu ürünler “öşr-i gallât” başlığı altında verilmiştir. Bu tarihte öşr-i gallâtta 7.404 akçe vergi alınırken, üzerinde ziraat ve meyve yetiştiriciliği yapılan çiftliklerden ise 3.223 akçe tahsil edilmiştir⁵²⁸. Tablo 58’de 1526 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Maraş şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 58: 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Öşr-i bağ	2.000
Resm-i kovan	300
Resm-i yatak	700
Çiftliklerden elde edilen gelir	3.223
Öşr-i gallât	7.404
Toplam	13.627

Resm-i yatak; Osmanlı Devleti’nde koyun ve keçilerini herhangi bir timar sahibinin arazisinde bulunan, etrafı çevrili ve üzeri açık olan ağaçlarda beslemek isteyen kişilerin, timar sahibine sürü miktarına göre yılda bir defaya mahsus ödedikleri vergidir⁵²⁹. İncelenen tarihte 700 akçe resm-i yatak alınmıştır.

Diğer Gelirler

Osmanlı Devleti’nde olağanüstü durumlarda toplanan salgün resmi, belirli özelliklere sahip yiyecek maddelerinden ve savaş masraflarının var olan vergi kaynaklarından karşılanamayacağı zamanlarda toplanırdı. Buna göre alınacak vergi nakit, hizmet, eşya veya mahsul miktarı bazında tespit edilerek reayadan talep edilirdi⁵³⁰. Maraş şehrinin 1526 tarihli âdet-i salgün-ı kebîr geliri 2.934 akçedir⁵³¹. Tablo 59’da 1526 tarihli tahrir defterine göre Maraş’ın diğer şehir gelirleri bulunmaktadır.

⁵²⁸ BOA, TTD, 402, vr.774-786. Ayrıca bk. Solak, “XVI. Asırda Maraş Kazâsı”, s. 136.

⁵²⁹ Feridun Emecen, “Ağıl Resmi”, *DİA*, C. 1, 1988, s. 467.

⁵³⁰ Barkan, “Avarız”, s. 14.

⁵³¹ BOA, TTD, 402, vr. 777.

Tablo 59: 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş'ın Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Âdet-i salgun-i kebîr	2.934

Belirtilen yılda tutulan deftere göre Maraş şehir gelirleri gruplanmış ve kıyaslanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 60'ta sunulmuştur. Sanayi ve ticaret gelirleri 1526 yılı için ilk sırada yer almaktadır. Sanayi ve ticaret gelirleri, toplam gelirin yaklaşık %80,5'ini oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık gelirleri ise ancak ikinci sırada kendisine yer bulmuştur. Şehir gelirleri bakımından burada belirtilen oran önem arz etmektedir.

Tablo 60: 1526 Yılı Defterine Göre Maraş Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	68.480
Tarım ve hayvancılık gelirleri	13.627
Diğer gelirler	2.934
Toplam	85.041

1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Maraş şehir gelirleri incelendiğinde, 1563 yılında sanayi ve ticaret hayatının büyüdüğü ve canlandığı gözlemlenmektedir. Maraş şehrinde, dericilik faaliyetleri yoğun olarak yapılmaktadır. Buna bağlı olarak Maraş şehri sanayi faaliyetleri içerisinde boyahâneler ön plana çıkmaktadır⁵³². Maraş boyahânesinden 1563 yılında toplamda 25.000 akçe gelir sağlanmıştır. Söz konusu gelir Maraş beylerbeyi hassı içerisinde yer almaktadır⁵³³. Tablo 62'de 1563 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Maraş şehir gelirleri sunulmaktadır.

⁵³² Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", s. 137.

⁵³³ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünde 101 numaralı defterde varaklar çeşitli sebeplerle karışmış olduğundan BOA, TTD, 1097 numaralı defterdeki veriler kullanılmıştır. BOA, TTD, 1097, vr. 28; BOA, TTD, 331, vr. 10.

Tablo 61: 1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Kıst-ı boyahâne	25.000
Kıst-ı bâc-ı bâzâr ve ihtisâb ve bâc-ı cemel ve bâc-ı bâzâr bâzâr-ı esb ve reste der nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	18.000
Kıst-ı kassâbân-ı nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	8.000
Kıst-ı ma'sarat-ı nefis-i Maraş ve Kara Hayıt de Dede Pazarı ve Pirzad fî sene	5.140
Kıst-ı debbağhâne-i kaza-i Maraş el mezbûr fî sene	2.590
Kıst-ı kirişciyan-ı nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	2.000
Kıst-ı ma'cunhâne-i nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	1.254
Kıst-ı helvaciyân ve şerbetciyân-ı nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	1.000
Kıst-ı başhâne-i nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	882
Kıst-ı Şemi'hane-i nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	471
Kıst-ı kapan-ı nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	1.000
Kıst-ı asesiye-i nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	1.595
Kıst-ı hamam-ı Ferhad Paşa der nefis-i Maraş, fî sene	10.400
Kıst-ı Kârbânsaray-ı Ferhad Paşa m. Der nefis-i Maraş, fî sene	2.000
Kıst-ı arasta-i nefis-i Maraş el mezbûr fî sene	11.200
Bezzazistân-ı nefis-i Maraş, vakf-ı Alaüddevle Beg	4.000
Bâc-ı râh der cısr-ı ab-ı Ceyhun tâbi-i mezbûr	15.000
Dekâkîn (75 bab)	7.410
Kıst-ı hamam-ı Hatun nezd-i bâzâr-ı Maraş vakf-ı câmi-i ve medrese-i Şems zevce-i Alaüddevle Beg	9.600
Kârbânsaray der sûk-ı Maraş vakf-ı Zâviye-i Seyyid Mazlum li-merhum Alaüddevle Beg	250
Toplam	126.792

İhtisab; çarşı-pazarlarda fiyat, tartı ve ölçü kontrolünün sağlanması, esnafın günlük alım-satım işlerinin denetlenmesidir. İhtisab teşkilatı ile günlük şehir hayatında esnaflık, sosyal hayat ve ahlak kuralları gibi konularda düzen sağlanması amaçlanmıştır. Teşkilatın başındaki kişiye “muhtesip” denilmektedir. Muhtesiplerin görev ve yetkileri ihtisap kanunnâmelerinde belirtilmiştir. Muhtesipler; şehirlerde çarşı-pazar dolaşarak narh kontrolü yaparlar, kile, arşın gibi ölçülerle terazi ve kantarları denetlerler, esnafın kanunlara uyup uymadığını düzenli olarak kontrol ederlerdi. Bu şekilde reaya ile esnaf arasındaki ilişkileri düzenleyerek sosyal ve ekonomik hayat üzerinde önemli rol oynarlardı⁵³⁴. Maraş şehrinin 1563 yılındaki ihtisab resmi 18.000 akçedir. Bu tarihte

⁵³⁴ Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *DİA*, C. 18, 1998, ss. 143-144; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II, İstanbul: MEB, 1971, s. 572.

ihtisab resminin içinde bâc-ı bâzâr, cemel, esb ve rişte gelirleri de yer almaktadır⁵³⁵. Maraş şehir merkezinde sayılarına göre farklı gelirlere sahip toplamda 75 dükkân bulunmaktadır. Söz konusu dükkânlardan 7.410 akçe gelir elde edilmiştir⁵³⁶.

Kasaplar, hayvan kesim ve et satışı işiyle uğraşan esnafın adıdır. Osmanlı Devleti'nde kasap esnafı, reayanın temel tüketim maddelerinden birisi olan et ile ilgili üretim yaptıklarından özel bir öneme sahipti⁵³⁷. Beylerbeyi hassı içinde yer alan kıst-ı kassâbân vergisinin 1563 yılındaki geliri 8.000 akçedir⁵³⁸.

Ma'sara, üzüm ve susam gibi ürünlerin sıkıldığı yerdir⁵³⁹. Maraş şehrinde bağcılık faaliyetlerinin öne çıktığı görülmektedir. Öyle ki üzümler ma'saralarda sıkılarak üzüm suyu elde edilmektedir. Maraş şehrinde ma'saralardan 1563 yılında 5.140 akçe gelir sağlanmıştır⁵⁴⁰.

Geçmişten günümüze Türklerin hayatında önemli bir yeri olan deri, elbise, tulum ve ayakkabı yapımında, koşum takımlarının üretiminde ve kitapların ciltlenmesinde yoğun şekilde kullanılmaktadır. Maraş'ta 1563 yılında debbağ vergisinden 2.590 akçe gelir sağlanmıştır⁵⁴¹. Hayvanların sinir ve bağırsaklarından imal edilen kiriş, önemli bir silah olan yayların ve bazı çalgı aletlerinin yapımında kullanılırdı⁵⁴². Kirişhâne geliri 1563 tarihli tahrir defterinde 2.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁴³. Maraş şehir gelirleri arasında yer alan macunhânenin geliri 1.254 akçe olarak belirtilmiştir⁵⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde baş-

⁵³⁵ BOA, TTD, 1097, vr. 28.

⁵³⁶ BOA, TKGMA, 101, vr. 24-27.

⁵³⁷ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ta Kasap Esnafı ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 23 (2018), ss. 163-165.

⁵³⁸ BOA, TTD, 1097, vr. 28; BOA, TTD, 331, vr. 10.

⁵³⁹ Ferit Develioğlu, "Ma'sara", s. 672.

⁵⁴⁰ "Kıst-ı ma'sarat-ı nefis-i Maraş ve Kara Hayıt de Dede Pazarı ve Pirzad fi sene". BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

⁵⁴¹ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

⁵⁴² Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 144.

⁵⁴³ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

⁵⁴⁴ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

hâne (ser-hâne), kesilen hayvanların ayak ve başlarının toplandığı ve satıldığı yerdir⁵⁴⁵. 1563 tarihinde başhânenen 882 akçe şehir geliri elde edilmiştir⁵⁴⁶.

Helva ve şerbet Türk mutfağının öne çıkan tatlıları ve ikramlıkları arasında yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok şehrinde farklı türde helva çeşitleri yapılırken, şerbet de misafirlere ikram edilen önemli içecekler arasında yer almaktadır⁵⁴⁷. Maraş'ta 1563 tarihinde helva ve şerbetten 1.000 akçe gelir sağlanmıştır.

Eski dönemlerde mum, çok önemli bir aydınlatma aracıdır. Şem'hâneler, mum ihtiyacını karşılamak için kurulan işletmelerdir. Mumlar, kasaplarda kesilen hayvanların kuyruk ve iç yağlarının sızdırılıp dondurulmasından elde edilen don yağından yapılmaktadır. Buna ek olarak bal mumunun da varlığı bilinmektedir⁵⁴⁸. Maraş'ta 1565 tarihinde şem'hânenen elde edilen gelir 471 akçedir⁵⁴⁹.

Sözlükteki karşılığı “büyük terazi, kantar” olan kappan, Türkçeye kapan olarak geçmiştir⁵⁵⁰. Osmanlı Devleti'nde kapan; yiyecek maddelerinin, mezbahalık hayvanların, pamuk, kösele gibi yükte ağır pahada hafif malların tartıldığı ve yük başına resim (bâc) alındığı yerdir⁵⁵¹. Maraş şehrinde 1563 tarihinde kapandan 1.000 akçe gelir elde edilmiştir⁵⁵².

Şehirlerdeki iktisadi-ictimai düzenin muhafazasından sorumlu olan asesler, çarşı ve pazarlarda, mahallelerde, şüpheli yerlerde geceleri dolaşarak buraları hırsızlara karşı

⁵⁴⁵ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 70.

⁵⁴⁶ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

⁵⁴⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2005, ss. 230-235.

⁵⁴⁸ Ünal, *XVI. Asırda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 145.

⁵⁴⁹ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

⁵⁵⁰ Salih Aynural, “Kapan”, *DİA*, C. 24, 2001, s. 338.

⁵⁵¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, s. 215.

⁵⁵² BOA, TTD, 1097, vr. 28.

koruyup, asayişî sağlamışlardır. Yaptıkları iş karşılığında aseslere resm-i asesiye ödenmiştir⁵⁵³. İncelenen 1563 tarihli tahrir defterinde kıst-ı asesiye resminden 1.595 akçe gelir sağlanmıştır⁵⁵⁴.

Maraş şehrinde 1563 tarihinde Ferhad Paşa Hamamı ve Kervansarayı'nın geliri sırasıyla 10.400 ve 2.000 akçedir. Her iki yapı da bu dönemde padişah hasları arasında yer almaktadır. Bu dönemde padişah hasları içerisinde olmayıp zaviye ve medreselere vakfedilen bir hamam ve kervansaray daha vardır. Yıllık geliri 9.600 akçe olan Hatun Hamamı, Maraş Pazarı yakınlarında bulunmaktadır. Geliri Şems Hatun Cami ve Medresesi'ne vakfedilmiştir⁵⁵⁵. Maraş Çarşısı içerisinde yer alan kervansaray ise yıllık 250 akçe gelir ile Seyyid Mazlum Zaviyesi'ne vakfedilmiştir⁵⁵⁶.

Sıralar hâlinde dükkânların dizildiği alışveriş alanı olan arastanın geliri 1563 yılında 11.200 akçedir. Söz konusu gelirin bir yarısının timar olduğu görülürken diğer yarısının da vakıf olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵⁷. Şehir merkezinde bulunan ve hasılatı Alaüddeve Vakfı'na ait olan bedestenin geliri ise 4.000 akçedir⁵⁵⁸. Maraş'ta arasta ve bedesten ile birlikte toplam geliri 7.410 akçe olan 75 dükkân bulunmaktadır. Söz konusu vergilerin toplamı 22.610 akçedir⁵⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde bâc-ı râh vergisi, malların taşınmasından dolayı alınan bir vergi türüdür. Geliri beylerbeyi hassı arasında yer alan bâc-ı râh-ı Ceyhun'dan 1563 tarihinde 15.000 akçe hasılat sağlanmıştır⁵⁶⁰.

⁵⁵³ Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, C. 3, 1991, s. 464.

⁵⁵⁴ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

⁵⁵⁵ BOA, TKGMA, 101, vr. 24b.

⁵⁵⁶ BOA, TKGMA, 101, vr. 29a.

⁵⁵⁷ BOA, TTD, 1097, vr. No 28. bk. "Mezbûr nısf-ı arasta Alaüddeve Beg Vakfı olub feth-i hâkaniden beru vakfiyyet üzere tasarruf olunub, hâlâ meskûn-ı ..."

⁵⁵⁸ BOA, TKGMA, 101, vr. 24b.

⁵⁵⁹ BOA, TKGMA, 101, vr. 24b-27. Şehir merkezinde bulunan dükkânların kiralari şu şekildedir: 320 akçe/1 dükkân, 160 akçe/10 dükkân, 150 akçe/24 dükkân, 75 akçe/2 dükkân, 60 akçe/14 dükkân, 50 akçe/5 dükkân, 46 akçe/13 dükkân, 8 akçe/6 dükkân. Harap olan bir dükkândan ise 150 akçe alınmıştır.

⁵⁶⁰ BOA, TTD, 1097, vr. No 28.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Maraş şehrinin 1563 yılındaki iktisadi durumuna bakıldığında, bir önceki döneme göre şehir gelirlerindeki artış göze çarpmaktadır⁵⁶¹. Şehrin tarımsal faaliyetleri incelendiğinde hububat, meyve ve sebze üretiminin yapıldığı görülmektedir. Nitekim yapılan bu faaliyetlerden alınan vergiler deftere kayıt edilmiştir. 1563 tarihinde Maraş şehrinde tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelir şu şekilde ifade edilebilir: Hintadan 3.000 akçe, şairden 2.000 akçe, erzenden 500 akçe ve pamuktan 800 akçe alınmıştır. Anadolu coğrafyasında üretimi yapılan meyveler arasında bağcılık ve buna bağlı olarak üzüm üretiminin öne çıktığı görülmektedir. Tahrir defterlerinde harâc-ı bâgat, resm-i kürûm, resm-i bâgat, öşr-i bâgat, öşr-i bağ gibi isimlerle ifade edilmiştir⁵⁶². İncelenen 1563 tahririnde üzüm bağı vergisinden 707 akçe gelir sağlanmıştır. Yine bu dönemde öşr-i eşcârden 1.738, resm-i çift ve dönümden 105, resm-i küvâreden 300, resm-i bostan ve piyâzdan 549 akçe vergi alınmıştır. Resm-i yaylakdan alınan vergi ise 4.000 akçedir⁵⁶³. Tüm bunlara ek olarak bağ, bahçe, meyve ağaçları, çiftlik ve bostanlardan elde edilen gelirin toplamı 14.282 akçedir⁵⁶⁴. Maraş şehrinde 1563 yılında tarım ve hayvancılıktan toplamda 27.981 akçe tahsil edilmiştir. Tablo 61’de 1563 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Maraş şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 62: 1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Maraş Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Hinta keyl 300 kıymet	3.000
Şair keyl 286 kıymet	2.000
Erzen keyl 71,5 kıymet	500
Penbe keyl 110 kıymet	800
Harâc-ı bâgat	707
Öşr-i eşcâr-ı muhtelif	1.738
Resm-i çift ve dönüm	105
Resm-i kevvâre	300
Resm-i bostan ve piyâz	549
Resm-i yaylak-ı cebel-i ahur tabi-i mezbûr	4.000

⁵⁶¹ Şehrin gelirleri ile ilgili bilgiler, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi*’nde yer alan 101 numaralı Maraş mufassal tahrir defterinde bulunamayıp, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu-tahrir defterleri (TTD) tasnifi 1097 numaralı defterde tespit edilmiştir. bk. BOA, TTD, 1097.

⁵⁶² İbrahim Solak, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, s. 221.

⁵⁶³ BOA, TTD, 1097, vr. 24a.

⁵⁶⁴ BOA, TTD, 1097, vr. 24a-26b.

Bağ-bahçe	14.282
Toplam	27.981

Diğer Gelirler

Tahsilat zamanı belli olmayıp, zuhurata bağlı ihtiyaç hâlinde toplanan bâd-i hevâ vergisinin geliri 1563 yılında 6.094 akçedir. Maraş'ın paşa sancağı olmasından dolayı İstanbul ile yapılan yazışmalardan alındığı tahmin edilen resm-i berevât ve resm-i tezkerehâ-i tîmârhâdan toplamda 42.000 akçe gelir elde edilmiştir. Şehir gelirleri arasında yer alan ve tam olarak hangi vergi kalemine ait olduğu tespit edilemeyen 400 akçelik bir hasıl daha vardır. Söz konusu gelir Mustafa b. Süleyman buk'asına vakfedilen bir beyt-i vâhid'tir⁵⁶⁵. Tablo 63'te 1563 tarihli tahrir defterine göre Maraş şehri diğer gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 63: 1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Maraş Şehri Diğer Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Bâd-i hevâ ve yâve ve arûsiyye an mahallat-ı m.	6.094
Resm-i berevât maa mekâtib-i vilâyet-i mezbûre fî sene	30.000
Resm-i tezkerahâ-i tîmârhâ-i vilâyet-i mezbûre dergâh-i muallâdan virilenden mâ'adâsı fî sene	10.000
Resm-i kayd-ı berevât-ı tîmârhâ-i vilâyet-i mezbûre ve resm-i sûret-i defter-i sultanî fî sene	2.000
Resm-i âsiyâb, bâb	400
Resm-i tapu	129
Resm-i deştânî	75
Âsiyâb, nezd-i câmi-i mezbûr be nam Uzun Oluk, vakf-ı Câmi-i Süleyman Beg	3.040
Âsiyâb, der canib-i şarkî, vakf-ı be-nâm Taş medrese li-Alaüddevle Beg	1.250
Âsiyâb, Şakird-oğlu der nefsi-i Maraş, vakf-ı medrese-i Nebeviyye-Aleyhi's selam-der nefsi-i m.	1.500
Âsiyâb, der zir-i Maraş be nam Şadi Beg değirmeni, vakf-ı buk'a ve Câmi-i Şadi Beg der nefsi-i Maraş	1.250
Arz be cihet-i ziraat nezd-i âsiyâb-ı Hatun el meşhur be âsiyâb-ı atîk, vakf-ı be-nâm Taş medrese li-Alaüddevle Beg. Kıt'a	200
Arz maa bağçe nezd-i âsiyâb, vakf-ı medrese ve Câmi-i Şems Hatun el-merhume kıt'a	40

⁵⁶⁵BOA, TTD, 1097, vr. No 28; BOA, TKGMA, 101, vr. 27; Yinanç, Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, ss. 35-40; Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazâsı", ss. 144-145.

Arz zira'a nezd-i âsiyâb el-mezbûr vakf-ı buk'a ve Câmi-i Şadi Beg el-mezbûr kıt'a	500
Beyt-i vahid der arz-ı vakf-ı buk'a-yı Musa b. Süleyman el-mezbûr der nefis-i Maraş	400
Toplam	56.878

Osmanlı Devleti vergi sisteminde bâd-i hevâ vergileri arasında yer alan tapu resminden 129 akçe, resm-i deştânîden ise 75 akçe gelir sağlanmıştır⁵⁶⁶. Osmanlı Devleti'nde deştân, kırsal alandaki ekili alanlara hayvanlarca verilecek zararı engellemekle görevli kişidir⁵⁶⁷. Bunlara ek olarak resm-i âsiyâbdan 400 akçe gelir elde edildiği tespit olunmuştur. Geliri vakıflara bırakılan âsiyâblardan elde edilen gelir toplamı ise 7.780 akçedir⁵⁶⁸. Tablo 64'te İstanbul ile yapılan yazışmalardan alındığı tahmin edilen vergiler belirtilmektedir.

Tablo 64: İstanbul ile Yapılan Yazışmalardan Alındığı Tahmin Edilen Vergiler

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Resm-i berevât maa mekâtib-i vilâyet-i mezbûre fî sene	30.000
Resm-i tezkerahâ-i tîmârâ-i vilâyet-i mezbûre dergâh-i muallâdan virilenden mâ'adâsı fî sene	10.000
Resm-i kayd-ı berevât-ı tîmârâ-i vilâyet-i mezbûre ve resm-i sûret-i defter-i sultânî fî sene	2.000
Toplam	42.000

Genel olarak değerlendirildiğinde, şehrin sanayi ve ticaret hacminden sağladığı toplam gelir 126.792 akçedir. Tarım ve hayvancılıktan ise 27.981 akçe vergi tahsil edilmiştir. Diğer kategorisinde değerlendirilen, bâd-i hevâ vergilerini, İstanbul'la yapılan yazışmalardan alındığı tahmin edilen vergileri ve değirmenlerden alınan vergileri kapsayan gelirlerin toplamı ise 56.878 akçedir.

⁵⁶⁶ BOA, TTD, 1097, vr. 24a.

⁵⁶⁷ “Deşt” kır, bozkır, çöl; “bani” koruyan, saklayan anlamına gelmektedir. bk. D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 16. Baskı, İstanbul: Vadi Yayınları, 2003, s. 127, 310.

⁵⁶⁸ BOA, TTD, 1097, vr. 24-26; Yinanç, Elibüyük, *Maraş Tahrir Defter (1563)*, ss. 38-40.

1563 yılı defterine göre gelir türlerinin kıyaslanması Tablo 65’te verilmiştir. Bu tarihte toplam gelir 211.651 akçe olarak belirlenmiştir. Elde edilen verilere göre sanayi ve ticaret gelirleri birinci sırada kendisine yer bulmuştur. Toplam hasılatla sanayi ve ticaret gelirlerinin payı yaklaşık %59,90 olarak saptanmıştır. İkinci sırada diğer gelirler yer almıştır. Tarım ve hayvancılık gelirleri bu defa son sıraya gerilemiştir.

Tablo 65: 1563 Yılı Defterine Göre Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	126.792
Tarım ve hayvancılık gelirleri	27.981
Diğer gelirler	56.878
Toplam	211.651

3.2.Ayntab Şehir Gelirleri

1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Ayntab şehrinin 1536’daki iktisadi durumu incelendiğinde, toplamda 224.190 akçe gelire sahip olduğu gözükmemektedir. Ayntab’ın iktisadi geliri, şehrin canlılığını ortaya koyarken, aynı zamanda şehrin gelişmişlik düzeyi hakkında da bilgiler vermektedir. İfade edilmeye çalışılan bu husus, şüphesiz ki diğer şehirlerin iktisadi durumları açıklandıkça anlam kazanacaktır.

Osmanlı Devleti’nde çarşı ve pazarda verilen narhtan fazla fiyata satan veya kanunlarda belirtilen ve esnaf arasında devam eden geleneklere aykırı nitelikte üretim yapanlardan alınan cerimelere, çarşı ve pazara gelen ya da perakende olarak satılan eşyalardan alınan vergilere ihtisâb rûsûmu denilmektedir⁵⁶⁹. Ayntab tahrir defterinde mirliwa hasları arasında yer alan *mahsûl-i ihtisâb-ı nefîs-i şehîr* geliri 6.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁷⁰. Tablo 66’da 1536 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Ayntab şehir gelirleri belirtilmiştir.

⁵⁶⁹ Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, ss. 158-164; Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *DİA*, C. 18, 1998, s. 143.

⁵⁷⁰ BOA, TTD, 186, vr. 28.

Tablo 66: 1536 Tarihli Deftere Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Mahsûl-i kapân-ı revgan-ı sâde ve erz ve zeyt ve gayr-i hâss-ı şâhî	22.200
Adet-i dellâliye-i zebîb hâss-ı şâhî	3.000
Adet-i dellâliye-i bezâzistân hâss-ı şâhî	3.320
Hakr-i dekkâin 1.000 bâb, beher fî 1 pâre hâss-ı şâhî	2.000
Mahsûl-i bâc-ı ağnâm-ı kassâbân-ı nefis-i şehir hâss-ı mîrlivâ	40.000
Mukâta'a-i meyhânehâ, hâss-ı mîrlivâ	16.000
Mukâta'a-i debbâghâne-i nefis-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	3.600
Mukâta'a-i kirişhâne-i nefis-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	3.180
Bâc-ı bâzâr-ı siyâh der nefis-i şehir hâss-ı mîrlivâ	34.500
Bâc-ı bâzâr-ı ağnâm, hâss-ı mîrlivâ	3.000
Bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve katır ve gâv ve câmus ve gayr-i, hâss-ı mîrlivâ	5.000
Bâc-ı bâzâr-ı üsera, hâss-ı mîrlivâ	1.200
Mahsûl-i ihtisâb-ı nefis-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	6.000
Adet-i bâzâr-ı 'arsa, hâss-ı mîrlivâ	6.000
Mahsûl-i ser 'asesan, hâss-ı mîrlivâ	5.000
Toplam	154.000

Subaşının yanında geceleri çarşı ve pazarları kontrol eden asesler, görevleri karşılığında dükkân sahiplerinden belirli bir ücret alabilmektedirler. Vazifelerini gece yerine getiren asesler, sarhoş olanlardan ya da hırsızlık yaparken yakaladıkları kişilerden de gelir sağlarlardı ⁵⁷¹. Ayntab şehrinde 1536 yılında mahsûl-i ser'asesân geliri mirliva hassıdır ve 5.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁷².

Mukâtaa, Osmanlı mali sisteminde bir vergi gelirini ifade etmektedir. Bu sistemde devlete ait bir arazi ya da gelir kaynağı belirli bir bedel karşılığında kiraya verilir, elde edilen kazanç ise doğrudan devlet hazinesine aktarılırdı⁵⁷³. Ayntab şehrinde mukâtaa olarak işletilen meyhâne, debbâghâne ve kirişhâne bulunmaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın yaşadığı bölgelerde şarap satışından vergi alınmaktadır. Hristiyan

⁵⁷¹ Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, C. 3 1991, s. 464; Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 71.

⁵⁷² BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁵⁷³ Mehmet Genç, "Mukâtaa", *DİA*, C. 31, 2020, s. 129.

ve Yahudi nüfusun şarap aldığı yerlere meyhâne, bundan alınan vergiye ise resm-i meyhâne denilmektedir⁵⁷⁴. Önemli bir gelir olan meyhâne mukaatası bu dönemde mirliwa hasları arasında yer almış ve miktarı 16.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁷⁵. Osmanlı şehir hayatının vazgeçilmez unsurlarından biri de debbağhanelerdir. Debbağ, hayvan derilerini işleyip onları kullanır hale getiren kişi, debbağhâne ise bu işlemin yapıldığı yerdir⁵⁷⁶. Mirliwa gelirleri arasında verilen debbağhâne mukâtaası için 3.600 akçe kaydedilmiştir⁵⁷⁷. Debbağhâne ile ilişkili olarak, hayvanların sinir ve bağırsaklarından yapılan kiriş, önemli bir silah olan yayların ve bazı çalgı aletlerinin imal edilmesinde kullanılırdı⁵⁷⁸. Kirişhâne mukâtaası 1536 tarihli tahrir defterinde 3.180 akçe olarak hâss-ı mîrlivâ arasında kaydedilmiştir⁵⁷⁹.

Sözlükteki karşılığı büyük terazi, kantar olan kappan, Türkçeye kapan olarak geçmiştir⁵⁸⁰. Osmanlı Devleti'nde kapan, yiyecek maddelerinin, mezbahalık hayvanların, pamuk, kösele gibi yükte ağır pahada hafif malların tartıldığı ve yük başına resim (bâc) alındığı yerdir⁵⁸¹. Şehrin gelirini oluşturan ve padişah hasları içerisinde bulunan yağ, pirinç ve zeytin gibi ürünlerin toptan olarak satıldığı kapan mahsulünden 22.200 akçe resm alınmıştır⁵⁸².

Ayntab şehrinde ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı yer bedesten çevresinde sıralanmış olan dükkânlardan meydana gelen çarşı ya da arasta idi⁵⁸³. Mirî veya vakıf arsa üzerine kurulan dükkânlardan hakr-ı dekâkîn adı altında arsa kirası alınmaktadır. Hakr hakkı olarak alınan akçe miktarına göre 1536 yılında 1.333, 1543 yılında ise 1.600 dükkân tespit edilmiştir. Bu sayı mirî arsa üzerine kurulan dükkânlardır. Vakf ve özel mülk dükkânlarla evlerdeki

⁵⁷⁴ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 86.

⁵⁷⁵ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁷⁶ Zeki Tekin, "Debbağ", *DİA*, C. 9, 1994, ss. 176-179.

⁵⁷⁷ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁷⁸ Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 144.

⁵⁷⁹ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁸⁰ Salih Aynural, "Kapan", *DİA*, C. 24, 2001, s. 338.

⁵⁸¹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 215.

⁵⁸² BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁸³ Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri", s. 223.

imalathâneler dahil değildir⁵⁸⁴. Padişah hasları arasında olan hakr-ı dekâkînin 2.000 akçe geliri mevcuttur⁵⁸⁵. Tahrir defterlerine göre 1536 yılında has gelirlerinden olan dellâliye-i bezzâzistandan 3.320 akçe alınmıştır⁵⁸⁶. Osmanlılar döneminde güvenliği sağlanmış olan Ayntab'ın ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması ve nüfusta meydana gelen artış, bölgede mal talebinin de yükselmesine neden olmuştur. Tüm bunlar Ayntab'ın ticaret şehri haline gelmesine katkı sağlamıştır. Ekonomik faaliyetlerin ağırlıklı olarak ticarete dayalı olduğu şehirde, ticaret yapılarının varlığı yaşamsal önem taşımaktadır⁵⁸⁷.

Ayntab şehrinde ve kırsalında meyve ve sebzeçilik ile bağcılık tarımsal üretimde öne çıkmaktadır. Tahrir defterlerinde yer alan resm-i zebîb, resm-i ma'sara, öşr-i besâtîn maa meyva ve sebzevât, harâc-i kürûm şeklindeki kayıtlar bu durumu ortaya koymaktadır⁵⁸⁸. 1536 tarihinde padişah hasları içerisinde yer alan âded-i dellâliye-i zebîb geliri 3.000 akçedir⁵⁸⁹.

Bâc-ı bâzâr-ı ağnâm vergisi, pazar ya da panayırlara getirilen koyun ve keçilerin alım-satımından elde edilen vergi türüdür. Verginin miktarı ve oranı bölgelerin sosyo-ekonomik durumlarına göre değişmektedir⁵⁹⁰. Ayntab'ta mirлива gelirleri arasında yer alan bâc-ı bâzâr-ı ağnâm vergisinin getirisi 3.000 akçedir⁵⁹¹. Bâc-ı bâzâr vergileri arasında yer alan bir diğer vergi kalemi de at, katır, öküz ve manda gibi hayvanların alım-satımından tahsil edilen resmdir. Söz konusu vergi kalemi tahrir defterinde "bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve katır ve gâv ve câmûs ve gayri, hâss-ı mîrlivâ" şeklinde ifade edilirken şehir geliri 5.000 akçedir⁵⁹².

⁵⁸⁴ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, s. 125.

⁵⁸⁵ Tahrir defterlerine göre 1536'da hakr-ı dekâkîn, her dükkân için yıllık 1 pâre olarak kaydedilmiştir. bk. BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁸⁶ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁸⁷ Koçak, "Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)", s. 33.

⁵⁸⁸ Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri", s. 225.

⁵⁸⁹ Ayntab kanunnâmelerinde kök başına alınacak miktarlar belirlenmiştir. 1536 tarihli kanunnâmede her 1000 kök için 20 akçe harâc alınması kararlaştırılmıştır "Livâ-i mezbûrede vâkî bağların her bin çubuğuna yigirmişer akçe harâc alını gelmeğın...her bin çubuğa yigirmişer akçe harâc ta'yîn olundu ziyâde alınmaya". BOA, TTD, 186, vr. 3, 27.

⁵⁹⁰ Celal Yeniçeri, "Bâc", *DİA*, C. 4, 1991, ss. 411-413; Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, C. 1, 1988, ss. 478-479.

⁵⁹¹ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁵⁹² BOA, TTD, 186, vr. 28.

Pazara getirilip satılan mallardan kanunnâmelerde belirtilen oran ve miktarlarda bâc alınmaktadır. Bu dönemde mirliwa gelirleri arasında yer alan esir satışından 1.200 akçelik resm elde edilmiştir⁵⁹³. Mirliwa gelirlerinden olan “bâc-ı bâzâr-ı siyâh” geliri 34.500 akçedir⁵⁹⁴. Ayntab şehrinde mirliwa gelirlerinden olan ve kasaplık koyunların satımından tahsil edilen “bâc-ı ağnâm-ı kassâbân” 40.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁹⁵. Bu dönemde yine mirliwa gelirleri arasında bulunan “âded-i bâzâr-ı arsa” resminin miktarı 6.000 akçedir⁵⁹⁶.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Kanunnâmelerde duhâniye, resm-i dûd, resm-i baca, tütün resmi, tütüncük gibi muhtelif adlarla anılan duhân vergisi daha çok yörük, yüzdeci, yağcı, küreci, Tatar ve Türkmen taifesi gibi yerleşik olarak bir yerde oturmayan, konar-göçer ve evli olan kimselerden alınmıştır. Bu resmin miktarı 3 akçeden 60 akçeye kadar değişmiştir. Şehirlerde oturanlardan bu resmin alınmadığı bilinmektedir⁵⁹⁷. Has gelirlerinden olan resm-i duhândan toplamda 18.000 akçe elde edilmiştir⁵⁹⁸. Tablo 67’de 1536 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Ayntab şehir gelirleri sunulmuştur.

Tablo 67: 1536 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Adet-i resm-i duhân-ı kışlâkciyân-ı Türkmânân ve gayri der livâ-i m. beher hane fî 12 akçe, hâss-ı şâhî	
Adet-i resm-i duhân ki livâ-i mezbûrede kışlâyub kışlâk-ı Türkmân taifesinden yılda bir mart ayında resm-i duhân deyu her hânedan on ikişer akçe alınugelmiştir, hâss-ı şâhî	18.000
Resm-i otlak ve yatak an Türkmenân hâss-ı şâhî	5.000

⁵⁹³ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁵⁹⁴ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁹⁵ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁵⁹⁶ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁵⁹⁷ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, C. VI (1947), ss. 505-506.

⁵⁹⁸ Resm-i duhân vergisine tabi Türkmenler için şu ifade yer almaktadır: “Âdet-i resm-i duhân ki livâ-i mezbûrede kışlâyub kışlâk-ı Türkmân taifesinden yılda bir mart ayında resm-i duhân deyu her hânedan on ikişer akçe alınugelmiştir, hâss-ı şâhî.” BOA, TTD, 186, vr. 4, 27.

Âdet-i ağnâm-ı vilâyet-i ‘Ayıntâb. Hâss-ı şâhî, an hâsshâ-i mîrlivâ ve erbâb-ı tûmâr-ı livâ-i m.	5.922
Öşr-i besâtin maa resm-i ceviz-i nefis-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	7.000
Resm-i ağnâm-ı şehirlüyan, hâss-ı mîrlivâ	1.500
Resm-i kovan-ı ahali-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	2.348
Toplam	39.770

Osmanlı Devleti’nde küçükbaş hayvanlardan alınan vergi; resmi ganem, âded-i ağnâm, resm-i merâî şeklinde ifade olunmuştur. Genellikle koyun yavruladıktan sonra nisan veya mayıs aylarında tahsil edilen bu vergi; Fatih Kanunnâmesi’nde üç koyundan bir akçe, daha sonra ise iki koyundan bir akçe olarak tespit edilmiştir. Ancak bu miktar bölgelerin birtakım özelliklerine göre değişiklik gösterebilmiştir⁵⁹⁹. Ayntab şehir gelirleri içinde padişah gelirleri arasında yer alan bu vergi için 5.922 akçe hasıl kaydedilmiştir⁶⁰⁰. Bununla birlikte mirliva gelirleri arasında gösterilen resm-i ağnâm-ı şehirlüyân vergisinin getirisi ise 1.500 akçe olarak belirtilmiştir⁶⁰¹.

Ayntab şehrinde arıcılık da yapılmıştır. Osmanlı Devleti kanunnâmelerinde kovan resmi, resm-i küvâre, zenbûr resmi ve öşr-i asel gibi adlarla anılan bu vergi, reyanın elde ettiği bal ürünlerinden alınmıştır⁶⁰². Mirliva gelirlerinden olan kovan resminin hasılı 2.348 akçedir⁶⁰³. Ayntab sancağında, bu verginin her kovandan ikişer akçe alınacağı tespit olunmuştur⁶⁰⁴. Buna göre şehirde 1536’da 1.174 adet arı kovanı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde çiftçinin elindeki toprak için ödemekle yükümlü olduğu vergi türü çift resmidir. Bir çiftçi ailesinin geçimini sağlayacak çiftlik, toprağın verimliliğine göre

⁵⁹⁹ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, ss. 485-486; Ağnam vergisi için bk. Emecen, “Ağnam Resmi”, ss. 478-479; Çakır, “XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri”, s. 227.

⁶⁰⁰ “Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan resm-i ağnâm külliye hâss-ı şâhî olub her yıl abril ayında her iki re’s koyuna ve keçiye birer akçe alınub amma abril girmeyince kablelvakt cem’ olunmaya.” BOA, TTD, 186, vr. 3; BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁶⁰¹ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁶⁰² Kazıcı, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, s. 131.

⁶⁰³ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁶⁰⁴ “Ve resm-i kovân kovânı olanlardan yılda bir kovân başına resm-i kovân deyû ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya”. bk. BOA, TTD, 186, vr. 3.

60-150 dönüm arasında değişebilmekteydi. Bu şekilde toprağı işleyenler kanunnâmelerde belirtilen çift resmini ödemekle mükelleftir. Bölgelere göre farklılık gösteren Çift resmi 22-50 akçe aralığında tahsil edilmiştir⁶⁰⁵. Bu dönemde bir sipahiye kayıtlı reaya statüsü dışında kentlerde yaşayanlar, şehir halkı olarak kabul edilmiştir. Şehir sınırları dâhilindeki çiftliklerde şehir halkı ziraat ederse, tasarruf ettiği yer çift veya nîm çift ise kanunen belli olan çift resmini ödemesi gerekmektedir. Çift resmi, üzerinde ziraat yapılan yere ait olup o toprağı kim tasarruf ederse o kimse vermektedir⁶⁰⁶. Ayntab sancağına ait 1536 tarihli kanunnâmede çift resminin 40 akçe olduğu belirtilmiştir⁶⁰⁷. Bu tarihte mirлива gelirleri arasında yer alan “öşr-i besâtîn maa resm-i ceviz-i nefis-i şehir” 7.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁶⁰⁸.

Resm-i otlak ve resm-i yatak, sürülerini başka timar sahibinin timarında otlatan, timar sahibine ya da mirîye ait olan yaylaklarda yaylatan sürü sahipleri, göçebe aşiretler ve yörüklerden yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde sürü başına bazı yerlerde de koyun başına alınan vergidir⁶⁰⁹. Bu dönemde 5.000 akçe resm-i otlak ve yatak resmi alınmıştır. Bu vergiler padişah gelirleri arasında yer almaktadır⁶¹⁰.

Diğer Gelirler

Osmanlı Devleti mali sisteminde miktarı ve toplanma zamanı önceden belirlenemeyen, düzensiz bir şekilde, gerektiği zamanlarda toplanan vergilerin tümüne bâd-i hevâ vergisi denilmektedir. Bu vergiler yönetimle ilgili olup, resm-i arûs, cürm-i cinâyet, resm-i duhân

⁶⁰⁵ Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *DİA*, C. 8, 1993, ss. 309-310.

⁶⁰⁶ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, ss. 26-27.

⁶⁰⁷ “...çiftleri olub zirâat ve hirâset iden reâyâ tâifesinden yılda bir mart ayında resm-i çift deyu her çiftten kırkar akçe ve mücerred olmayub kisbe kadir olanlardan ki çiftleri olmaya resm-i bennâk deyu on ikişer akçe ve mücerred olanlardan altışar akçe kayd olunub...” bk. BOA, TTD, 186, vr. 3.

⁶⁰⁸ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁶⁰⁹ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, ss. 509-510; Feridun Emecen, “Ağıl Resmi”, *DİA*, C. 1, 1988, ss. 467-468.

⁶¹⁰ BOA, TTD, 186, vr. 27; İncelenen 186 numaralı tahrir defterinin başında 1536 tarihli Ayntab Kanunnâmesi bulunmaktadır. Burada resm-i otlak ve yatak ile ilgili olarak “Kânun-ı resm-i yatâk ve otlâk. Livâ-i mezbûrde kışlayub kalan Türkmân taifesinden kadimden her bir sürüden birer koyun alınur imiş ki ‘âded-i sürü üçyüz ola ziyâde ve nâks olsa ana göre hesâb olunur imiş.” ifadesi yer almaktadır. BOA, TTD, 186, vr. 4.

gibi tahsil zamanı belli değildir⁶¹¹. Ayntab gelirleri arasında yer alan nısf-ı bâd-i hevâ-i livâ-i Ayntab'ın geliri 10.000 akçedir⁶¹². Tablo 68'de 1536 tarihli tahrir defterlerine göre Ayntab'ın diğer şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 68: 1536 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Ayntab'ın Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Beytü'l mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkud ve yâve ve kaçgun der liva-i mezbûre hâss-ı şâhî	5.000
Cizye-i gebran-ı nefis-i şehir, hâss-ı şâhî	
Niyâbet ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsiye, hâss-ı mirlivâ	15.000
Nısf-ı bâd-i hevâ-i livâ-i mezkûr geyri ez hâshâ-i pâdişâh-ı alempenâh ve zu'ema ve tîmâr-hâ-i serbest	10.000
Resm-i âsiyâbân-ı şehirlü, hâss-ı mirlivâ	420
Toplam	30.420

Bâd-i hevâ vergileri arasında yer alan cürm-i cinâyet resmi, timara verilen topraklarda işlenen tarımsal suçlardan dolayı alınmıştır. Bazı mali ve idari imtiyazları bulunup serbest timar olan padişah hasları ile yüksek devlet memurlarına ait has ve zeâmetlerde cürm-i cinâyet resmi tamamen timar sahibine verilirken, serbest olmayan timarlarda kanuna göre sancak subaşı ile timar sahibine bırakılmıştır. Şehirlerde ise cürm-i cinâyet resmini subaşı, asesbaşı veya muhtesibin aldığı görülmüştür. Kanun, imparatorluğun her yerinde aynı şekilde uygulanmamıştır. Cürm-i cinâyet resmi ile birlikte kaydedilen resm-i arûs, timara verilen topraklarda bulunan kadınların evlenmeleri esnasında kocalarından alınan vergiyi ifade etmektedir. Ayntab şehrinde mirliva hasları içinde yer alan niyâbet, cürm-i cinâyet ve resm-i arûsiye'nin 15.000 akçe hasılı vardır⁶¹³.

⁶¹¹ Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, C. 4, 1991, ss. 416-418; Halil İnalcık, "Adâlet-nâmeler", *Belleten*, II/3-4 (1965), s.79.

⁶¹² BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁶¹³ 1536 tarihli Ayntab kanunnâmesinde resm-i arûs miktarı kızdan 60 akçe, dul kadından 30 akçe alınması şeklinde ifade olunmuştur. bk. "Ve resm-i arûsiye kızdan altmış akçe ve 'avretten otuzar akçe alınub ziyâde alınmaya." Aynı kanunnâmeye yaralamalardan 15 akçe, baş yarılmasından 30 akçe ve bıçak yaralamasından 100 akçe alınması belirtilmiştir. bk. "Ve baş yaruğundan otuz akçe ve kara bereden otuz beş akçe ve bıçak zahminden ki mevt icâb itmeye yüz akçe alınub ziyâde alınmaya." BOA, TD 186, vr. 4; Yusuf Halaçoğlu, "Cürm-ü Cinâyet", *DİA*, C. 8, 1993, s. 138; Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *DİA*, C. 3, 1991, s. 422; BOA, TTD, 186, vr. 27.

Padişah haslarından olan “beytü’l mâl, mâl-ı gaib, mâl-ı mefkud, yâve ve kaçgun bâd-i hevâ resm”lerdendir ve 5.000 akçe getirisi vardır⁶¹⁴. Beytü’l mâl resmi daha çok miras hukuku ile ilgilidir. Mirasçısı bilinmeyen ya da bulunamayan tereke, beytü’l mâl’ın kabul edilir; beytü’l mâl mukâtaası mültezimi, terekenin vârisi üç aya kadar ortaya çıkmazsa vaside tutulan mirasa hazine adına el koyar ve bunu hazineye devrederdi. Fakat vâris, mirasçılığını ispatladığı takdirde malını almaya hak kazanırdı. Mirasçı ülke içinde ise tereke mâl-i gaib, başka ülkede olup yeri bilinmiyorsa mâl-i mefkud hükmüne girerdi. Tereke beytü’l mâlcıya bir sene bekletildikten sonra verilirdi⁶¹⁵.

Değirmen resmi olarak da adlandırılan âsiyâb resmi, su veya rüzgâr ile çalışan un değirmenleri ile zeytinyağı imalathânelerinden alınmaktadır⁶¹⁶. Üretimin varlığını gösteren bu verginin geliri 420 akçedir⁶¹⁷. Ayntab’a ait tahrir kayıtlarında resm-i âsiyâb miktarı 60 akçedir. Bu şekilde değirmenlerin tam yıl çalıştığı düşünüldüğünde şehirde 7 adet değirmen olduğu tahmin edilmiştir⁶¹⁸. Bu gelir mirliwa hassı olarak kaydedilmiştir⁶¹⁹.

Şer’i bir vergi olan cizye, gayrimüslim halkın askerî hizmetlere karşılık bülûğ çağına gelmiş erkek nüfusundan alınmaktaydı. Şer’i hukuka uygun olarak kadın, çocuk, kör, malul, işsiz ve fakir kimseler bu vergiden muaf tutulmuştur⁶²⁰. Cizye, 1536 tarihli tahrir defterinde vergi kalemi olarak bulunmasına rağmen gelirin miktarı kaydedilmemiştir⁶²¹.

Belirtilen yıldaki deftere göre elde edilen gelirler gruplandırılmış ve kıyaslanmıştır. Tespit edilen bulgular tablo 69’da sunulmuştur. Analizlere göre toplam vergi geliri 224.190 akçedir. Maraş’ta olduğu gibi Ayntab içinde en büyük gelir kaynağı sanayi ve

⁶¹⁴ BOA, TTD, 186, vr. 27.

⁶¹⁵ Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*, C. 4, 1994, ss. 416-418.

⁶¹⁶ İhsan Cemil Demir, *Osmanlı Devleti’nde Örfi Vergiler*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2019, s. 64.

⁶¹⁷ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁶¹⁸ Çakır, “XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri”, s. 221.

⁶¹⁹ BOA, TTD, 186, vr. 28.

⁶²⁰ Halil İnalcık, “Cizye”, *DİA*, C. 8, 1993, s. 45-46.

⁶²¹ BOA, TTD, 186, vr. 27.

ticaretten alınan vergilerdir. Toplam hasılat içerisinde sanayi ve ticaret gelirleri yaklaşık %68,70'lik bir paya sahiptir. Tarım ve hayvancılık gelirleri ikinci sırada kendisine yer bulmaktadır.

Tablo 69: 1536 Yılı Defterine Göre Ayntab Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	154.000
Tarım ve hayvancılık gelirleri	39.770
Diğer gelirler	30.420
Toplam	224.190

1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Ayntab şehrinin 1543 yılında toplam şehir geliri 386.254 akçedir. Buna göre hâss-ı şâhi gelirlerinden olan kapan mahsulünden 1543'de 33.000 akçe alındığı deftere kaydedilmiştir⁶²². Ayntab şehir gelirleri arasında yer alan ve hâss-ı şâhîlerden olan resm-i dekâkîn, gayr-i ez-boyahâne hasılatı 2.400 akçe olarak belirtilmiştir⁶²³. Bu dönemde meyhâne mukâtaasının geliri mirliwa hassı olarak 32.000 akçe şeklinde yazılmıştır⁶²⁴. Debbağhânelerde üretilen ürünler, Osmanlı gündelik hayatının vazgeçilmez parçalarıdır. İncelenen 1543 yılında padişah hasları içerisinde yer alan debbağhâne resminin geliri 6.000 akçedir⁶²⁵. Kirişhânenin şehir geliri ise 6.000 akçedir⁶²⁶. Bu tarihte yine hâss-ı şâhi gelirlerinden olan âdet-i dellâliyye-i bezzâzistândan 1.220 akçe gelir sağlanmıştır⁶²⁷. Tablo 70'te 1543 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Ayntab şehir gelirleri belirtilmiştir.

⁶²² BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶²³ Hakr-ı dekâkîn ile ilgili 1543 tarihli defterde “resm-i dekâkîn gayr-i ez boyahâne” kaydı düşülmüştür. BOA, TTD, 373, vr. 46; BOA, TTD, 231, vr. 3.

⁶²⁴ BOA, TTD, 373, vr. 47.

⁶²⁵ BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶²⁶ BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶²⁷ BOA, TTD, 373, vr. 46; BOA, TTD, 231, vr. 3.

Tablo 70: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Mahsûl-i kapan-ı revgan-ı sade ve asel ve erz ve zeyt ve asil [ahen] ve hınna ve alet-i bâr [alet-i bahar] ve pekmez ve penir ve kuru üzüm ve nemek ve şab gayr ez meyvehâ-i taze, hâss-ı şâhî	33.000
Âdet-i dellâliyye-i bezzâzistan, hâss-ı şâhî	1.220
Resm-i dekâkîn, gayr ez-boyahâne, hâss-ı şâhî	2.400
Resm-i kirîşhane-i nefis-i şehir, hâss-ı şâhî	6.000
Bâc-ı bâzâr-ı siyah ve âdet-i bâzâr-ı arsa ve mahsûl-i ihtisâb, hâss-ı şâhî	136.000
Bâc-ı bâzâr-ı esb ve şütür ve ester ve gâv ve câmus ve merkeb, hâss-ı şâhî	6.000
Bâc-ı bâzâr-ı üsera, her satılan esirden dört pâre alınub, iki pâre satandan ve iki pâre alandan alına, hâss-ı şâhî	1.500
Resm-i ma'sara-i revgan-ı kuncid, hâss-ı şâhî	1.200
Resm-i dekâkîn-i i'ta-i kuru üzüm, hâss-ı şâhî	1.920
Resm-i debbağhâne-i şehir, hâss-ı şâhî	6.000
Bâc-ı ağnâm-ı kassâbân ve bâc-ı ayak, hâss-ı mîrlivâ	80.000
Mukata'a-i meyhânehâ, hâss-ı mîrlivâ	32.000
Resm-i cabilik an debbağhâne, ber muceb-i gallât-ı kadim	1.974
Toplam	309.214

Ayntab şehir gelirleri arasında yer alan resm-i ma'sara-i revgan-ı kuncidden 1536 yılında 1.200 akçe hasıl sağlanmıştı. Söz konusu miktar padişah hasları arasında yer almaktadır⁶²⁸. İncelenen belgeler ışığında Ayntab'da kuru üzüm satışı da öne çıkmaktadır. Bu şekilde kuru üzüm satışı yapan dükkânlardan elde edilen gelir, 1543 yılında 1.920 akçe olarak kaydedilmiştir⁶²⁹. Bu gelir de padişah hasları arasındadır.

Bu dönemde padişah hasları arasında yer alan bir diğer gelir kaynağı ihtisâb resmidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ortaya çıkan muhtesip, pazara getirilen malların kontrolünü yapar ve aynı zamanda üretimin denetimini sağlardı. Pazara getirilen malların giriş ve satışında muhtesip tarafından bâc alınırdı. Şehir hayatında ticari faaliyetlerin durumunu gösteren ihtisâb vergisi incelendiğinde, 1543 tarihinde Ayntab şehrinde 136.000 akçe "bâc-ı bâzâr-ı siyah ve âdet-i bâzâr-ı arsa ve mahsûl-ı ihtisâb" vergisi

⁶²⁸ BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶²⁹ BOA, TTD, 373, vr. 46.

alındığı görülmektedir. Bu dönemde ihtisâb vergisi hâss-ı şâhî gelirleri arasında yer almaktadır⁶³⁰. Bâc-ı bâzâr vergileri arasında bulunan ve padişah gelirlerinden olan “bâc-ı bâzâr-ı esb ve şütür ve ester ve gâv ve câmûs ve merkeb resmi” 6.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁶³¹. Daha önce de ifade edildiği gibi pazara getirilip satılan mallardan belirli oranlarda bâc alınmaktadır. İncelenen 1543 tarihli tahrirde “bâc-ı bâzâr-ı üserâ”dan 1.500 akçe bâc elde edilmiştir. Bu gelir padişah hasları arasında yer almıştır⁶³². Ayntab şehir gelirleri arasında mirliva hassı olarak ifade edilen “bâc-ı ağnâm-ı kassâbân ve bâc-ı ayak resmi” 80.000 akçe şeklinde kaydedilmiştir⁶³³. Yine bu dönemde timar geliri olarak kaydedilen “resm-i câbîlik an debbâğhâne”den 1.974 akçe gelir sağlanmıştır⁶³⁴.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Şehrin pazar ekonomisinin devamlılığı adına önemli olan meyveler, sebzeler ve mahsuller tahrir defterlerinde çoğunlukla genel ifadelerle belirtilmiştir. Bu şekilde Ayntab şehir gelirleri içinde yer alan “öşr-i gallât ve besâtîn ve resm-i çift ve meyve ve yonca ve resm-i âsiyâb ve küvâre ve harâcü'l-kürûm-i nefis-i şehir”in geliri 13.000 akçedir ve mirliva hasları arasında yer almaktadır⁶³⁵. Tablo 71’de 1543 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Ayntab şehir gelirleri sunulmaktadır.

Tablo 71: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Resm-i otlak ve yatak, an Türkmanân, der-liva-i mezbûre, hâss-ı şâhî	7.000
Âdet-i ağnâm-ı liva-i mezbûre, hâss-ı şâhî	9.000
Öşr-i gallât ve besâtîn ve resm-i çift ve meyve ve yonca ve resm-i âsiyâb [ve] küvâre ve harâcü'l-kürûm-i nefis-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	13.000
Resm-i ağnâm-ı şehirlüyan ve resm-i ma'sara, hâss-ı mîrlivâ	2.000
Toplam	31.000

⁶³⁰ BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶³¹ BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶³² 1543 tarihli tahrir defterinde açıkça belirtilmiştir ki; “her satılan esirden dört pâre alınub, iki pâre satandan ve iki pâre alandan alına”. bk. BOA, TTD, 373, vr. 46.

⁶³³ BOA, TTD, 373, vr. 47.

⁶³⁴ BOA, TTD, 231, vr. 59. bk. Tîmâr-ı Ferhad ve Ali, serbölük, an merdân-ı kal'a-ı mezbûre.

⁶³⁵ BOA, TTD, 373, vr. 47.

Kanunnâmelerde “yaylak ve resm-i mera”, “otlak ve yatak resmi” şeklinde kaydedilen “resm-i otlak ve yatak, an-Türkmânân resmi” 1543 tarihinde 7.000 akçe kaydedilmiştir⁶³⁶. Âdet-i ağnâm, Osmanlı Devleti’nde çoğunlukla koyun ve keçi sahibi Müslümanların vermekle yükümlü olduğu bir vergidir. Alınan miktar, bölgenin özelliklerine göre değişim göstermektedir. Padişah gelirleri arasında olan âdet-i ağnâm, 1543’te 9.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁶³⁷. İncelenen 1543 tarihli tahrir göre “resm-i ağnâm-ı şehirlüyan ve ma’sara” vergisi 2.000 akçe olarak mirliva gelirleri arasına kaydedilmiştir⁶³⁸.

Diğer Gelirler

Miktarı ve zamanı belli olmayıp zuhurata göre ortaya çıkan bazı gelirler de bâd-i hevâ vergileri arasında yer almaktadır. Padişah haslarından olan *beytü’l-mâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı maksûd ve mâl-ı medyûn [mâl-ı medfûn] ve yâve ve kaçgun ve ‘abd-ı âbık ve kenizek ve müddeti temâm olub bey’olunan kul ve câriye bahaları ki sâhibi zahir olmaya, derlivâ-i mezbûre* 5.000 akçe olarak tahrir kaydedilmiştir⁶³⁹. Ayntab şehir gelirleri arasında 1543 tarihli tahrirde bâd-i hevâ vergileri arasında yer alan “niyâbet ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûs maa mahsûl-ı ser’asesân-ı nefis-i şehir” vergisi 17.000 akçe olarak yazılmıştır⁶⁴⁰. Ayntab’ın 1543 tahririne göre “nisf bâd-i hevâ-i livâ-i mezbûre gayr-i ez nefis-i Ayntab” geliri 12.000 akçe olarak belirtilmiştir⁶⁴¹. Ele alınan dönemde “âdet-i resm-i duhân-ı kışlâkcıyan-ı reâyâ-yı hâric ki ziraat itmeyeler, hâss-ı şâhî” 10.000 akçe olarak ifade edilmiştir⁶⁴². Tablo 72’de 1543 tarihli tahrir defterine göre Ayntab’ın diğer şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 72: 1543 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab’ın Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Cizye-i gebran, nefis-i şehir-i Ayntab, hâss-ı şâhî	2.040

⁶³⁶ BOA, TTD, 373, vr. 46; BOA, TTD, 231, vr. 3.

⁶³⁷ BOA, TTD, 373, vr. 46; BOA, TTD, 231, vr. 3.

⁶³⁸ BOA, TTD, 373, vr. 47.

⁶³⁹ BOA, TTD, 373, vr. 46. Bu gelir 1543 tarihli tahririn icmal kaydında 7.000 akçe olarak verilmiştir. BOA, TTD, 231, vr. 3.

⁶⁴⁰ BOA, TTD, 373, vr. 47.

⁶⁴¹ BOA, TTD, 373, vr. 47.

⁶⁴² BOA, TTD, 373, vr. 46; BOA, TTD, 231, vr. 3.

Âdet-i resm-i duhân-ı kışlâkciyân-ı reaya-yı haric ki ziraat itmeyeler, hâss-ı şâhî	10.000
Niyabet ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûs maa mahsûl-ı ser-asesan-ı nefis-i şehir, hâss-ı mîrlivâ	17.000
Nısf bâd-i hevâ-i liva-i mezbûre gayr ez nefis-i Ayntab ve hâsshâ-i pâdişâh-ı alem-penâh ve zu'ama ve tîmârâ-i serbest, hâss-ı mîrlivâ	12.000
Beytü'l mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı maksud ve mâl- ı medyun [mâl-ı medfun] ve yâve ve kaçgun ve abd-ı abık ve kenizek ve müddeti tamam olub bey'olunan kul ve câriye bahaları ki sahibi zahir olmaya, der-liva-i mezbûre, hâss-ı şâhî	5.000
Toplam	46.040

Daha önce ifade edildiği gibi 1536'da yapılan tahrirde cizye vergisi yer alırken, tahsil edilecek tutar deftere kaydedilmemiştir. Buna göre 1543 tarihli tahrir kaydında *Cizye-i gebrân-ı hâss-ı mîr livâ, nefis-i şehir-i Ayntab, hâss-ı şâhî* geliri 2.040 akçe olarak yazılmıştır⁶⁴³.

Sanayi ve ticaret gelirleri yine ilk sırada göze çarpmaktadır. Analiz edilen veriler Tablo 73'te sunulmuştur. Toplam 386.254 akçe'lik hasılatın 309.214'lük kısmı sanayi ve ticaret gelirlerinden meydana gelmektedir. Bir başka ifadeyle sanayi ve ticaret gelirleri toplam hasılatın yaklaşık %80,05'lik kısmını oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık gelirleri ise 3. sırada kendisine yer bulmaktadır. Yapılan analizlere göre diğer gelirler ile tarım ve hayvancılık gelirlerinde yüzdelik bağlamda fark az olsa da, diğer gelirlerin toplam hasılatı en çok katkı veren ikinci gelir grubu olduğu görülmektedir.

Tablo 73: 1543 Yılı Defterlerine Göre Ayntab Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve Ticaret gelirleri	309.214
Tarım ve hayvancılık gelirleri	31.000
Diğer gelirler	46.040
Toplam	386.254

⁶⁴³ BOA, TTD, 373, vr. 46; BOA, TTD, 231, vr. 3.

1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Ayntab şehrinin 1574 tarihinde toplamda 443.936 akçe geliri tespit edilmiştir. İncelenen dönemde padişah hasları arasında yer alan “mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı siyâh ve âdet-i bâzâr-ı örfiyye ve mahsûl-ı ihtisâb” geliri 100.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁶⁴⁴. Muhzır, Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde davalı ve davacıyı mahkemeye çağıran görevlidir. Bu kişiler mahkemenin bulunduğu yerde, özellikle daha önce bu görevi yapmış şahıslardan ya da daha önce devlet görevi almış olanlardan seçilirdi. Muhzırların, yaptıkları iş karşılığında, ihzariye adı altında aldıkları ücretler vardı⁶⁴⁵. İncelenen 1574 tarihli tahrirde “mahsûl-i ihzâriyye-i kaza-i Ayntab”dan 5.000 akçe gelir sağlanmıştır⁶⁴⁶. Bu dönemde mirliya hasları arasında yer alan kasaphâne mahsulü 60.000 akçe olarak yazılmıştır⁶⁴⁷. Mahsûl-i kirişhâne geliri bu dönemde mirliya hasları arasında yer almakta ve 6.000 akçe geliri olduğu belirtilmektedir⁶⁴⁸. Hayvan derilerinin iş sahasına kazandırıldığı ve çeşitli alanlarda kullanılmak üzere işlendiği debbağhâne, şehir hayatında önemli bir gelir kapısını temsil etmektedir. İncelenen 1574 tahririnde debbağhâne gelirinin mirliya hassı olarak 6.000 akçe getirisi görülmektedir⁶⁴⁹. “Resm-i niyâbet ve dellâliye-i debbağhâne maa pôt-ı ganem-i kassâbân” geliri 7.000 akçe iken tamamı zeamet olarak ifade edilmiştir⁶⁵⁰. Tablo 74’te 1574 tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Ayntab şehir gelirleri sunulmuştur.

Tablo 74: 1574 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Mahsûl-i kapan-ı revgan-ı erz ve zeyt ve pekmez ve peynir ve kuru üzüm ve nemek ve şab gayr ez-meyvehâ-i taze, hâss-ı şâhî	25.000
Mahsûl-i dellâliyye-i bezzâzistan, hâss-ı şâhî	3.000

⁶⁴⁴ 1574, Ayntab Kanunnâmesinde ihtisâb ile ilgili olarak, mîrî için resm-i narh alınacağı, eksik tartı gibi durum söz konusu olursa bu kişilerin siyâset olunacağı ya da dirhem başına 1 akçe cerîme alınacağı ifade edilmiştir. bk. “Ve kanûn-ı ihtisâb narh eksilmeli olduğta kanûn üzere mîrî için resm-i narh olunub ve eksük tutuldukça tahta küle geçirilüb siyâset oluna, ve yâhûd dirhem başınan bir akçe cerîme alına.” TKGMA, 161, vr. 4b, 22a.

⁶⁴⁵ Recep Ahışalı, “Muhzır”, *DİA*, C. 31, 2020, ss. 85-86.

⁶⁴⁶ TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁴⁷ TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁴⁸ TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁴⁹ TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁵⁰ TKGMA, 161, vr. 22b.

Mahsûl-i resm-i dekâkin, gayr ez boyahâne, hâss	1.200
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı siyah ve âdet-i bâzâr-ı örfiyye ve mahsûl-ı ihtisâb, hâss	100.000
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı esb ve şütür ve gâv ve câmus ve merkeb, hâss-ı şâhî	3.000
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı üsera, hâss-ı şâhî	1.000
Mahsûl-i resm-i dekâkin-i kuru üzüm ki dellâliye-i zebîb demekle meşhurdur, hâss-ı şâhî	2.600
Mahsûl-i bâc-ı ağnâm-ı kassâbân maa bâc-ı ayak, hâss-ı mîrlivâ	60.000
Mahsûl-i bâc-ı hamr der nefis-i Ayntab'da kefere taifesinin haricden getürdükleri ve kendileri için eyledikleri hamrdan her iki batmana bir akçe bâc alına deyu mukayyeddür, der defter-i atîk, hâss-ı mîrlivâ	20.000
Mahsûl-i resm-i ma'sara-i şirügan, tîmâr-ı Abdi ve Yahya	4.300
Mahsûl-i resm-i debbağhâne, der nefis-i Ayntab, hâss-ı mîrlivâ	6.000
Resm-i niyabet ve dellâliye-i debbağhane maa post-ı ganem-i kassâbân ve camus ve sığır ve gayr-ı ki karban seraylarda ve gayri satulub. Zeâmet-i Mirza Çavuş, an Çavuşan-ı Dergâh-i Ali	7.000
Mahsûl-i dekâkin-i boyahâne, der nefis-i m., vakf-ı imaret-i merhum Hüsrev Paşa, der nefis-i Haleb	50.000
Mahsûl-i dükkân-ı boyahâne, nısf batman nil sarfolunur. 1 bâb, vakf-ı padişah-ı alempenah, Ala zâviye-i ibn-i Demircizade, der Ayntab, temamen.	2.880
Mahsûl-i ihzâriyye-i kaza-i Ayntab, kapucubaşı canibinden virürler	5.000
Mahsûl-i dellâliyye-i rişte-i penbe ve rişte-i kettan maa mahsûl-i dellâliyye-i kirbas, haric-i ez defter tîmâr-ı Abdi	3.000
Mahsûl-i berşhane, maa afyon ve şem'hâne der nefis-i Ayntab, haric-i ez-defter	6.000
Mahsûl-i Kirişhane, der nefis-i Ayntab, hâss-ı mîrlivâ	6.000
Mahsûl-i boyahâne der karye-i Akcahöyük, haric ez defter	2.070
Toplam	308.050

“Şem”, kelime itibarıyla “balmumu, mum” anlamına gelmektedir⁶⁵¹. Mum, hayvanların kuyruk ve yağlarının sızdırılarak dondurulmasından elde edilmektedir⁶⁵². Osmanlı Devleti’nde günlük hayatta ev, cami ve mescid gibi mekânların aydınlatılmasında yaygın olarak mum kullanılmaktadır. “Berş” ise, afyon şurubu ve keten yaprağı ile yapılan bir

⁶⁵¹ Develioğlu, “Şem”, s. 1152.

⁶⁵² Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*, s. 145.

tür macundur⁶⁵³. 1536 ve 1543 tahrirlerinde Ayntab'ın berşhâne, afyon ve şem'hâne geliri bulunmamakla birlikte; 1574 tarihli tahrirde bu kalemlerden 6.000 akçe hasıl kaydedilmiştir⁶⁵⁴. İncelenen tarihte Ayntab şehrinde gayrimüslim nüfusun yaşadığı tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Daha öncesinde ifade edildiği şekliye Osmanlı kent ve kasabalarında şarap satışından “resm-i meyhâne” adı altında vergi alınmaktaydı. Fakat 1570'lere ve 1580'lere ait tahrir defterlerinin derlenmesinden önceki kesin olarak bilinmeyen bir tarihte bu vergi kaldırılmış, şarap satışlarından “bâc-ı hamr” adı altında vergi alınmaya devam edilmiştir⁶⁵⁵. Bu şekilde değerlendirildiğinde 1574 tarihli tahrirde meyhâne vergisinin bâc-ı hamr olarak alındığı söylenilebilir. Ayntab'da bâc-ı hamr geliri 20.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁶⁵⁶. Şarap satışının yasaklanmasıyla birlikte meyhâne vergisi kaldırılrsa da gayrimüslimlerin kendi evlerinde şarap içme haklarına dokunulmamıştır. Şarap genellikle XVI. yüzyıl ortalarında şarap üreticilerinin ve tüccarlarının evlerinde satılmaktadır⁶⁵⁷. Osmanlı Devleti'nde satılmak için kapana getirilen mallardan kapan resmi alınmaktadır. Ayntab şehrinde 1574 tahririnde kapan resminin 25.000 akçe olduğu belirtilmiştir⁶⁵⁸. Gelir, padişah hassıdır. Şehrin aynı tarihli kanunnâmesinde ise kapana satılmak için gelen mallardan 750 dirhemi 1 batman, her 100 batman da 1 kantar kabul edilerek her kantardan 2 pâre alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca ticaret dışında kendi ihtiyaçlarını giderme ve benzeri gibi durumlarda kapan vergisi alınmayacağı da ifade edilmiştir⁶⁵⁹.

Osmanlı klasik döneminde önemli bir sanayi kuruluşu olarak faaliyet gösteren boyahâne, pamuklu, ipekli, sof ve yünlü her nevi iplik ve ipliklerden elde edilen dokumaların boyandığı yerlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinde sıkça adı geçen ve dokumacılık alanında önemli bir yeri olan boyahânelerin, fiziki durumları ile ilgili çok az

⁶⁵³ Develioğlu, “Berş”, s. 101.

⁶⁵⁴ TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁵⁵ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 86.

⁶⁵⁶ “*Keferê tâifesinin hâricden getürdükleri ve kendileri için eyledikleri hamrdan her iki batmana bir akçe bâc alına deyu mukayyeddür, der defter-i atik*” TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁵⁷ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 86.

⁶⁵⁸ TKGMA, 161, vr. 21b.

⁶⁵⁹ “*Ve âded-i kabbân-ı revgan ve ‘asel ve gayr-i kabbâna müteallik satılmağa gelen her ne ise yedi yüz yirmi dirhem ki bir batman olur her yüz batmana bir kantâr dirler her kantârdan ikişer pâre alınur, artık ve eksük olsa ol minvâl üzere hesâb oluna amma satılmak için olmayub bir kimesne evine yimek için getirse ve yâhûd rızkının mikdarın bilmek için evinde kendüsü vezn eylese resm-i kabbân taleb olunmaya.*” TKGMA, 161, vr. 4a.

şey bilinmektedir⁶⁶⁰. Dokuma ve deri sanayisindeki gelişmeler boyacılığın da ilerlemesini sağlamıştır. Öyle ki, Avrupa'nın lüks kumaşları Osmanlı boyahânelerinde boyanıp Avrupa'ya dokuma ve boyama teknolojisi ihraç edilmiştir⁶⁶¹. Ayntab şehrine ait 1536 ve 1543 tarihli tahrirlerde boyahâne gelirleri ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Ayntab'ın 1574 tarihli tahrir defterinde yer alan bilgilere göre; Halep'te kurulan ve Hüsrev Paşa'ya ait vakıfların gelir kaynakları arasında yer alan boyahânelerin gelirleri 50.000 akçe olarak kaydedilirken, Ayntab'da kurulan Demircizâde Zaviyesi Vakfı'na ait boyahânenin 2.880 akçe hasılı olduğu yazılmıştır⁶⁶². Yine bu dönemde Akcahöyük köyünde de boyahâne bulunmaktadır. Bu boyahânenin 2.070 akçe geliri olduğu belirtilmiştir⁶⁶³.

Çarşılar, şehirdeki ticaret hayatının canlılığını gösteren önemli merkezlerdir. Ayntab'ın 1574 tarihli tahririne göre “mahsûl-ı resm-i dekâkîn, gayr-i ez-boya-hâne” geliri 1.200 akçe olarak padişah haslarına kaydedilmiştir⁶⁶⁴. Ayrıca gelirin yanına “şehirde olan dükkânların yeri mîrî olmakla her yıl birer pâre hakr alınır deyu mukayyedir der defter-i atîk yine mukarrer” şeklinde açıklama eklenmiştir. Ayrıca bu tarihte yine padişah gelirleri arasında yer alan “dellâliyye-i bezzâzistân”, 3.000 akçe olarak yazılmıştır⁶⁶⁵. Bununla birlikte 1536 ve 1543'deki tahrirlerde yer almayan “mahsûl-i delâliyye-i rişte-i penbe ve rişte-i kettân ma' mahsûl-i dellâliyye-i kirbâs, hâric-i ez defter” 1574 tahririnde 3.000 akçe olarak şehir gelirleri içerisinde belirtilmiştir⁶⁶⁶. Yine Ayntab'da “mahsûl-ı resm-i ma'sara-i şirügâ”nın 4.300 akçe olduğu ifade edilmiştir⁶⁶⁷.

Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nde pazara getirilip, satılan mallardan bâc vergisi alınmaktaydı. Ayntab'da 1574 tarihinde “mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı esb ve şütür ve

⁶⁶⁰ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 182; Koç, “XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi”, s. 139.

⁶⁶¹ Canatar, “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahâneler Üzerine”, ss. 92-93.

⁶⁶² TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁶³ TKGMA, 161, vr. 79b.

⁶⁶⁴ TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁶⁵ TKGA, 161, vr. 21b.

⁶⁶⁶ Tîmâr-ı Abdi. TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁶⁷ Gelir tîmâr-ı Abdi veled-i Abdullah ve tîmâr-ı Yahya veled-i Abdullah'a timar olarak kaydedilmiştir. TKGMA, 161, vr. 22b.

gâv ve câmûs ve merkeb” 3.000 akçe olarak padişah gelirlerine kaydedilmiştir⁶⁶⁸. İncelenen 1574 tarihli Ayntab Kanunnâmesi’nde pazara satılmak için getirilen ve pazardan satın alınarak taşraya götürülen yağ, pekmez, gallât, peynir, meyve, odun, tahta vb. mallardan deve yükünden 2 akçe, at ve katır yükünden 1 akçe, merkeb yükünden yarım akçe alınması gerektiği belirtilmiştir. Pazara satılmak için getirilmeyip, Ayntab sancağı üzerinden transit geçen mallardan ve çeşitli köylerde seyyar satıcı olarak pekmez ile mal değiş-tokuşu yapan rençber taifesinden ise kanuni bir dayanak olmadan bâc alınamayacağı belirtilmiştir. Bâc-ı bâzâr resmi yalnızca pazara satılmaya getirilen mallar için geçerlidir⁶⁶⁹. Ele alınan dönemde yine padişah gelirleri arasında yer alan “mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı üserâ” 1.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Ayrıca satın alan kişiden %2 akçe alınacağı da belirtilmiştir⁶⁷⁰.

Bulunduğu konum, iklim ve toprak özellikleri bakımından Ayntab’da bağcılık gelişmiştir⁶⁷¹. Bu dönemde kuru üzüm satışı yapan dükkânlardan toplamda 2.600 akçe gelir sağlanmıştır ve bu gelir padişah hassı olarak kaydedilmiştir⁶⁷². Buna göre, 1574 tarihli Ayntab Kanunnâmesi’nde bağların her bin çubuğuna 40 akçe haraç alınması belirtilmiştir⁶⁷³.

⁶⁶⁸ Derkenarda belirtildiği şekliyle; “Alan kimesneden yüzde iki akçe alınmak üzere mukayyedir, der defter-i atik, hâliyâ yine mukarrerdir.” TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁶⁹ Kanunnâmede yer alan ilgili madde için bk. “Ve âdet-i bâc-ı bâzâr-ı siyâh kadîmden pazara satılmağa gelenden ve pazarda satun alıb yük tutub taşra alub gidenlerde bal ve yağ ve pekmez ve gallât ve peynir ve meyve gayri vel-hâsıl odun ve ağaç ve tahta yüklerinden gayri sâir me’kûlât ve kumaş yüklerinden kadîmden deve yükünden iki akçe at ve katır yükünden birer akçe ve merkeb ve sığır yükünden buçugar akçe alınub birkaç yıl olmuş ki muzâ’f olub ziyade alırlarımı, tâyin olunandan ziyâdesi bid’at ve zulm-i sârih olmağın ref’ olundu min ba’d, uslûb-ı kadîm üzere alunub, ziyâde alınmaya hâkim ül-vakt olanlar men’ ve def’ eyleyeler ve bundan gayri bazârâ satılmağa gelmeyüb sancaktan ‘ubûr idenlerden zülümle bâc taleb olunur imiş ve bazı rençber taifesi köylere gelüb bazı esbâb getürüb pekmez ile tebdil idüb giddüklerinde anlardan dahi bac taleb olunurmuş, feth-i hâkaniden beru kitâbet olunan defterlerden kayd olunan bâc-ı bâzâr ancak bâzâra satılmağa gelen meta’dan olub göçüb gidenlerden ve köylere gelüb bazı esbâb ile pekmez istibdâl eyleyenlerden bâc taleb olunmak defterlere muhalif olub bid’at ve zülüm-i sârih olmağın ref’ olundu. Min ba’d bâzâra satılmağa gelen meta’dan alınub mâ’dâsına hilâf-ı defter-i hâkanî dahl ve taarruz olunmıya hâkim ül-vakt olanlar men’ ve def’ eyleyeler.” TKGMA, 161, vr. 4a.

⁶⁷⁰ “Alan kimesneden yüzde iki akçe alınmak üzere mukayyedir, der defter-i atik, haliya yine mukarrerdir.” TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁷¹ Solak, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi”, s. 222.

⁶⁷² TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁷³ TKGMA, 161, vr. 2b.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Ayntab şehir gelirleri arasında “mahsûl-i öşr-i gallât” başlığı altında arpa ve buğday miktar ve fiyatları belirtilmiştir. Buna göre 1574 tarihinde 200 kile buğday 1.800 akçe, 100 kile arpa 600 akçedir. Harâc-ı bâgat 2.000 akçe, öşr-i besâtîn ise 1.600 akçe olarak kaydedilmiştir. Toplamda 6.000 akçelik öşr-i gallât, şehir gelirleri arasında yer almıştır⁶⁷⁴. Mahsûl-ı çayır geliri ise 20 akçedir ve zeâmet olarak verilmiştir⁶⁷⁵. Bu dönemde mirliva gelirleri arasında yer alan mahsûl-ı öşr-i besâtîn ise 30.000 akçe ile yazılmıştır⁶⁷⁶. Tablo 75’te 1574 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Ayntab şehir gelirleri sunulmuştur.

Tablo 75: 1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Ayntab Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Mahsûl-i resm-i otlak ve yatak, an Türkman, der-liva-i mezbûre, hâss	4.500
Mahsûl-i âdet-i ağnâm, liva-i mezra-i maa resm-i ma’ze, hâss	12.000
Mahsûl-i resm-i çift ve resm-i meyve ve resm-i âsiyâb, şehirlüyan, hâss-ı mîrlivâ	5.000
Mahsûl-i resm-i küvâre-i şehirlüyan, tîmâr-ı Abdülgaflar	12.000
Mahsûl-i öşr-i besâtîn der nefis-i Ayntab, maa öşr-i meyve ve sebzevat ve yonca ber vech-i maktu’ der uhde-i ahali-i besâtîn, ber muceb-i defter-i atîk	30.000
Mahsûl-i öşr-i gallât. Öşr-i besâtîn ki şehrin bostanlarından haric bağlar içinde ziraat olunur	6.000
Der nezd-i Battal öyüğü, zeamet-i be-nâm Ali, ber vech-i maktu’ der uhde-i zaim Ali, ber muceb-i defter-i atîk	20
Toplam	69.520

Osmanlı Devleti’nde âdet-i ağnâm vergisi, küçükbaş hayvandan alınmaktadır. Tablo 76’da bu vergiye dair bilgiler sunulmaktadır. Ayntab şehrinde tamamı padişah gelirleri arasında bulunan âdet-i ağnâm vergisi, 1574 tarihinde 12.000 akçe olarak

⁶⁷⁴ “Öşr-i besâtîn ki şehirlünün bostanlarından hâric bağlar içinde zirâat olunur.” TKGMA, , 161, vr. 21b.

⁶⁷⁵ Zeâmet-i be-nâm Ali, ber vech-i maktu’ der uhde-i zâim Ali. TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁷⁶ TKGMA, 161, vr. 23a.

kaydedilmiştir⁶⁷⁷. Aynı tarihli liva kanunnâmesinde her yıl nisan ayı evvelinde her iki koyun, kuzu, keçi ve oğlağa bir akçe alınıp, fazla alınmaması emredilmiştir⁶⁷⁸.

Tablo 76: XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri'nin Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Âdet-i Ağnâm Miktarı

Tarih	Koyun Sayısı	Âdet-i Ağnâm
1536	11.844	5.922
1543	18.000	9.000
1574	24.000	12.000

Ayntab şehrinde, “mahsûl-i resm-i küvâre-i şehirlüyân” adı altında 12.000 akçe kovan resmi alınmıştır⁶⁷⁹. Kanunnâmede belirtildiği şekliyle 1574 tarihinde, kovan başına iki akçe vergi tahsil edilmiştir⁶⁸⁰. Bu şekilde değerlendirildiğinde 1574 tarihinde Ayntab'da 600 kovan olduğu anlaşılmaktadır. Ayntab'da padişah gelirleri arasında yer alan “resm-i otlak ve yatak an-Türkmân” 4.500 akçe olarak kaydedilmiştir. Kanunnâmede belirtildiği şekliyle her 300 koyuna yirmi pâre alınması kararlaştırılmıştır⁶⁸¹.

Çift resmi vergisi, kişilerin ödemekle yükümlü olduğu vergilerdendir. Ayntab'da 1574 tarihinde çift resmi 5.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Gelir mirлива hasları arasındadır⁶⁸². Aynı zamanda 1574 tarihli Ayntab Kanunnâmesi'nde çift resminin 40 akçe olduğu belirtilmiştir⁶⁸³.

⁶⁷⁷ “*Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan resm-i ağnâm külliya hâss-ı şâhî olub her yıl abril ayı evvelinde her iki re's koyuna ve kuzuya ve keçiye ve oğlağa bir akçe alınub, ziyâde alınmaya.*” TKGMA, 161, vr. 2b.

⁶⁷⁸ TKGMA, 161, vr. 2b.

⁶⁷⁹ TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁸⁰ “*Ve resm-i kovan dahi her kovana ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya.*” TKGMA, 161, vr. 2b.

⁶⁸¹ TKGMA, 161, vr. 3b, 21b.

⁶⁸² Çift resmi vergisi ile ilgili derkenarda belirtildiği şekliyle; “*Nefs-i şehirde olan reâyânın keçileri bazı reâyânın hassa Türkmanda koyunları olub Türkman ile yaylakda ve kışlakta bile olub anların âdet-i ağnâmları Türkman âdet-i ağnâmı ile hâssa-i hümayûna kayd olunmuştur ve resm-i çift tamam çiftliği olandan tam çift akçesi ve nîm çift olandan nîm çift akçesi; nîm çiftten eksik olandan iki dönüme bir akçe alınub ziyade alınmaya bazısın kat'an zirâat idecek yeri olmayub mücerred bağ yerinde sürmek için öküz alur imiş ol makuleden resm-i çift külliya alınmaya deyü mukayyed bulunmağın üslûb-u sâbık üzere defter-i cedide kayd olunub.*” TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁸³ 1574 tarihli Ayntab Kanunnâmesi'nde belirtildiği şekliyle; “*Mukaddemâ livâ-i mezbûre kitâbet olundukda Çerâkise zamanında olan bid'atler ref' olunub anların mukabelesinde çiftleri olub zirâat ve hirâset idenlerden yılda bir Mart ayında resm-i çift deyü her çiftten kırkar akçe ve tamam çifti olmayub*

Diğer Gelirler

Osmanlı Devleti mali sisteminde alınacağı zaman ve tutarı önceden belli olmayan, düzensiz aralıklarla tahsil edilen vergiler “bâd-i hevâ” adı altında toplanmıştır. Şehir gelirleri arasında bâd-i hevâ adı altında muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. Bu kapsamda 1574 tarihli tahrir defterinde “nısf-ı bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne-i nevâhî-i livâ-i Ayntab” 13.126 akçe olarak kaydedilmiştir⁶⁸⁴. Bu tarihte mirliva gelirleri arasında yer alan “mahsûl-i niyâbet ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsiyye, nefis-i Ayntab maa mahsûl-i asesâ”nın ise 30.000 akçe olduğu belirtilmiştir⁶⁸⁵. “Mahsûl-ı beytû'l-mâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı maksûd ve mâl-ı mefkud ve mevkuf ve abd-i âbık ve kenîzek” ise 10.000 akçe olarak yazılmıştır⁶⁸⁶. Tablo 77’de 1574 tarihli tahrir defterine göre Ayntab’ın diğer şehir gelirleri belirtilmiştir.

Tablo 77: 1574 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ayntab’ın Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Mahsûl-i cizye-i gebran, nefis-i şehr-i Ayntab, maa nevahi, hâss-ı şâhî	7.740
Resm-i duhân-ı kışlâkciyân ki ziraat itmeyeler, hâss-ı şâhî	5.500
Mahsûl-i niyâbet ve cürüm ve cinâyet ve resm-i arûsiyye, nefis-i Ayntab maa mahsûl-i ‘asesan, hâss-ı mirlivâ	30.000
Mahsûl-i nısf-ı bâd-i hevâ ve cürüm ve cinâyet ve resm-i arûsâne -i nevahi-i livâ-i Ayntab, gayr-i ez hâsshâ-i hazret-i pâdişâh-ı alempenah ve zü’ama ve tîmârâ-i serbest	13.126
Mahsûl-i beytû'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı maksud ve mâl-ı mefkud ve mevkuf abd-ı abık ve kenizek ve müddeti tamam olub bey olunan kul ve câriye ve sâir yâve ki sahibi zahir olmya, der livâ-i mezbûre, hâss-ı şâhî	10.000
Toplam	66.366

İncelenen 1574 tahririnde “resm-i duhân-ı kışlâkciyân” geliri 5.500 akçedir. Aynı zamanda 1574 tarihli Ayntab Kanunnâmesi’nde, Ayntab’da ziraat etmeyip, kışlayan her

nîm çift tasarruf idenlerden yirmişer akçe ve zirâat itmeyen reâyâdan resm-i bennâk deyü on ikişer akçe ve mücerred olub kisb ve kâre kâdir olandan altışar akçe kayd olunub şimdiye değin vech-i meşrûh üzre alınur imiş, hâlâ dâhi üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkanîye kayd olundu.”

⁶⁸⁴ TKGMA, 161, vr. 22b.

⁶⁸⁵ TKGMA, 161, vr. 22a.

⁶⁸⁶ TKGMA, 161, vr. 21b.

Türkmen ailesinden 12 akçe alınması belirtilirken, şehirdeki fakirler bu vergiden muaf tutulmuştur⁶⁸⁷.

Son olarak, Ayntab şehrinde belirli oranda gayrimüslüm nüfus bulunmaktadır. Padişah gelirleri arasında yer alan cizye vergisi bu tarihte 7.740 akçedir⁶⁸⁸. Bütün bu veriler ışığında toplam gelirler gruplandırılmış ve 1574 yılı defterine göre toplam hasıl 443.946 akçe olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 78’de verilmiştir. En büyük gelir kaynağı yine diğer yıllarda olduğu gibi sanayi ve ticarettir. Sanayi ve ticaret gelirlerinin toplam hasılatla yaklaşık %69,40 lık bir paya sahip olduğu hesaplanmıştır. Tarım ve hayvancılık gelirleri, diğer gelirlere çok yakın olsa da kendisine ancak ikinci sırada yer bulmuştur.

Tablo 78: 1574 Yılı Defterine Göre Ayntab Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Akçe
Sanayi ve ticaret gelirleri	308.050
Tarım ve hayvancılık gelirleri	69.520
Diğer gelirler	66.366
Toplam	443.936

3.3.Sis Şehir Gelirleri

1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Osmanlı Devleti klasik dönem şehirlerinin iktisadi durumlarını değerlendirmede başvurulan en önemli kaynakların başında tahrir defterleri gelmektedir. Sis şehrinin 1519 tarihindeki iktisadi durumuna bakıldığında toplamda 72.744 akçe gelire sahip olduğu

⁶⁸⁷ “Ve âdet-i resm-i duhân-ı kışlâkciyân defter-i atikde resm-i kışlâkciyân-ı reâyâyı hâric ki zirâat itmeyub kışlayub kalan Türkmen taifesinden her hânedan on ikişer akçe alına deyu kayd olunub ammâ ‘ummâl tâifesi şehirde mütemekkin olub mülk evi olmayan fukarâdan dahi resm-i-i kışlak alırlarımı bid’at ve zulm-i sarîh olmağın ref’ olundu, min ba’d kanûn-ı kadîm üzere Türkmen tâifesinden ve gayriden hâricden gelub livâ-i mezbûrde vâki olan kurâ ve mezârî’de kışlayan tâifelerden alınub şehirde mütemekkin olan fukarâdan taleb olunmaya hâkim ül-vakt olanlar men’ ve deft’ eyleyeler.” TKGMA, KKA, 161, vr. 3a, 3b, 21b.

⁶⁸⁸ TKGMA, KKA, 161, vr. 21b.

görülmektedir. Tablo 79’da 1519 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Sis şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 79: 1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Bâc-ı bâzâr-ı ve ihtisâb resm-i kapan ve un bâzârı ve penbe ve üzüm ve incir ve bezükce ve örfiyye-i buğday ve arpa ve sâir hubûbât ve kevake ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsiyye-i nefis-i şehir	10.700
Meyhâne nefis-i şehir	10.000
Boyahâne-i nefis-i şehir	10.000
Tabbağhâne nefis-i şehir	500
Dekâkin-i sırça der nefis-i şehir, bâb 4, fî 400	1.600
Âdet-i çukur-ı kıl-ı cüllâhan şehir. Çukur aded: 50 fî 5	250
An bâzâr-ı iplik der şehir	500
Bâc-ı bâzâr-ı esb ve gav der şehir	1.200
Toplam	34.750

Osmanlı klasik döneminde önemli bir sanayi kuruluşu olarak faaliyet gösteren boyahâneler, şehirlerin iktisadi gelişmişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Sis şehrine ait 1519 tarihli tahrir kaydına göre boyahânenin 10.000 akçe geliri vardır. Söz konusu gelir mirliva hasları içerisinde yer almaktadır. Gayrimüslim nüfusun şarap aldığı yerlere “meyhâne”, bundan alınan vergiye ise “resm-i meyhâne” denilmektedir⁶⁸⁹. İncelenen 1519 tahririne göre Sis şehirde Ermeni nüfus, Müslümanlara göre daha fazladır. Bu şekilde değerlendirildiğinde şehir gelirleri arasında önemli bir yeri olduğu anlaşılan meyhânenin toplamda 10.000 akçelik bir geliri vardır. Bu miktar, mirliva hasları içerisinde yer almaktadır.

⁶⁸⁹ Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, s. 86.

Debbağhâneler, Osmanlı şehir hayatının önemli unsurlarından biridir. Debbağ, hayvan derilerini işleyip onları kullanır hale getiren kişi, debbağhâne ise bu işlemin yapıldığı yere verilen isimdir⁶⁹⁰. 1519 tahririne göre Sis şehri debbağhânesinden 500 akçe vergi alınmaktadır⁶⁹¹. Bu tarihte 4 adet sırça dükkânının geliri ise 1.600 akçedir⁶⁹².

Tıpkı bugün olduğu gibi XVI. yüzyılın başlarında da Sis şehrinde iktisadi hayat, ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Köylerde yetiştirilen çeşitli ürünler Sis şehir merkezine getirilerek, burada kurulan pazarlarda satılmaktadır⁶⁹³. Devlet, pazarlarda satışa konu olan her türlü maldan belirli oranlarda vergi almaktadır⁶⁹⁴. Bu kapsamda incelenen tarihte “bâc-ı bâzâr ve ihtisâb ve resm-i kapan ve un bâzârı ve penbe ve üzüm ve incir ve bezükce ve örfiyye-i buğday ve arpa ve sâir hubûbât ve kevake ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsiyye-i nefis-i şehir” vergilerinden toplamda 10.700 akçe gelir sağlanmıştır⁶⁹⁵.

Bâc-ı bâzâr vergileri arasında bulunan bir diğer vergi kalemi de at, öküz ve sığır gibi hayvanların alım-satımından tahsil edilen resimdir. Söz konusu vergi kalemi tahrir defterinde “bâc-ı bâzâr-ı esb ve gâv der şehir” şeklinde ifade edilirken, şehir gelirinin 1.200 Halep akçesi olduğu kaydedilmiştir⁶⁹⁶. Pazara getirilen iplikten ise 500 Halep akçesi gelir elde edilmektedir⁶⁹⁷.

Osmanlı Devleti’nde genellikle pamuklu dokuyan dokumacılara “cullâh” denilmiştir. Cullâhlık, hemen her Osmanlı şehir ve kasabasının temel iktisadi faaliyetini oluşturan zanaat kollarının önde gelenlerinden biridir. Cullâh çukuru veya kuyusu tabiri, dokuma tezgâhının yanında çalışan dokumacının içine girdiği oyuk yeri ve bir bakımından da

⁶⁹⁰ Zeki Tekin, “Debbağ”, *DİA*, C. 9, 1994, ss. 176-179.

⁶⁹¹ BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁶⁹² BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁶⁹³ Halaçoğlu, “Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı”, s. 880.

⁶⁹⁴ Celal Yeniçeri, “Bac”, *DİA*, C. 4, 1991, s. 411.

⁶⁹⁵ BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁶⁹⁶ BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁶⁹⁷ BOA, TTD, 69, vr. 673.

cullâhın tezgâhını ifade etmek için kullanılmıştır⁶⁹⁸. Sis'te 1519 yılında 50 adet çukur bulunurken, buradan toplamda 250 Halep akçesi gelir sağlanmıştır⁶⁹⁹.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

İncelenen dönemde tarım ürünlerinden 10/1 oranında vergi alındığı görülmektedir⁷⁰⁰. Bu dönemde pazarda satılan bostan ürünlerinden, yağdan ve zahirelerden 1.152 Halep akçesi alınmıştır⁷⁰¹. Tablo 80'de 1519 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Sis şehir geliri aktarılmaktadır.

Tablo 80: 1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Geliri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Öşr-i besâtîn maa yağha-i tarih der nezd-i öşr maa galle	1.152

Diğer Gelirler

Sis'in 1519 tarihli kanunnâmesine göre reayadan resm-i arûsiyye olarak, 120 Halep akçesi, dullardan ise 60 Halep akçesi vergi alınmaktadır⁷⁰². Yine kanunnâmede belirtildiği gibi bâd-i hevâ vergileri arasında yer alan cürm-i cinâyet hususunda baş yarığından 60, bıçakla yaralamadan 100 Halep akçesi alınmaktaydı⁷⁰³. Tablo 81'de 1519 tarihli tahrir defterine göre Sis'in diğer şehir gelirleri verilmiştir.

⁶⁹⁸ Feridun Emecen, "Cullâh", *DİA*, C. 8, 1993, s. 83.

⁶⁹⁹ BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁷⁰⁰ "Gendümden ve cevden ve alefden ve çavdardan ve erzenden ve küncüden ve burçaktan ve penbenden ve piyâzdan ve sîrden ve kavundan ve karpuzdan fi'l-cümle gallât-ı hubûbât ve fevâkih kısmından onda bir ta'sîr oluna." BOA, TTD, 69, vr. 664.

⁷⁰¹ BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁷⁰² "Ve resm-i arûsiyye kızdan yüz yirmi ve bîveden altmış Halebî akçe alına, ziyâde alınmaya." BOA, TTD, 69, vr. 664.

⁷⁰³ "Ve baş yaruğundan altmış Halebî akçe alına ve bıçak zahminden ki mevt icâb etmeye yüz Halebî akçe alına." BOA, TTD, 69, vr. 664.

Tablo 81: 1519 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis'in Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Âdet-i koruculuk	1.000
Resm-i hâne gebran nefsi-i şehir	23.232
Cizye	12.250
Resm-i âsiyâbhâ der nezd-i şehir bâb 3 fi 120	360
Toplam	36.842

Değirmen resmi olarak da adlandırılan âsiyâb resmi, üretimin varlığına işaret eden önemli göstergelerdendir. Yıl boyunca sürekli olarak çalışan âsiyâbdan, kanunnâmelerde belirtildiği gibi, 120 akçe alınmaktaydı. Sis'te bu tarihlerde 3 adet olduğu kaydedilen âsiyâbların toplamda 360 Haleb akçesi geliri bulunmaktadır⁷⁰⁴. Âdet-i koruculuk (resm-i yâve); sahipsiz, kaybolmuş hayvanların sahiplerinden alınan bir vergidir⁷⁰⁵. İncelenen 1519 tahririnde âdet-i koruculuk resminin getirisi 1.000 akçedir⁷⁰⁶.

Son olarak bu dönemde gayrimüslimlerin evli ve bekârlarından kişi başına yılda 50 Halep akçesi olmak üzere, toplamda 12.250 akçe cizye alınırken⁷⁰⁷, her hânedan yılda 132'şer akçe olmak üzere toplam 23.232 akçe resm-i hâne tahsil edilmektedir⁷⁰⁸.

Elde edilen veriler ışığında 1519 yılı defterinin gelir türlerine göre kıyaslaması yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 82'de sunulmuştur. Bu yılda toplam gelir 72.744 akçedir. Bu meblağdaki en büyük pay, diğer gelirlere aittir. Şu ana kadar sunulan tüm verilerde ticaret ve sanayi gelirleri birinci sıradayken bu defa diğer gelirler ilk sırada yer almıştır. Tarım ve hayvancılık gelirleri ise toplam hasılat içerisindeki en az katkıya sahiptir.

⁷⁰⁴ “*Ve her bâb âsiyâbdan ki yıl tamam yürüye Haleb akçesiyle yılda yüz yirmişer akçe alına. Altı ayı yürüyenden altmış Halebî akçe alına.*” BOA, TTD, 69, vr. 673, 664.

⁷⁰⁵ Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*, C. 4, 1991, s. 417.

⁷⁰⁶ BOA, TTD, 69, vr. 673.

⁷⁰⁷ “*her müzevvec ve mücerreden kişi başına yılda 50 Haleb akçesi olmak üzere toplam 12.250 akçe cizye alınmaktaydı.*” BOA, TTD, 69, vr. 668.

⁷⁰⁸ BOA, TTD, 69, vr. 673. bk. “*Ve reâyâ-yı zimmîden her müzevvecinden yılda Haleb akçesiyle yüz otuz ikişer akçe resm-i hâne alına. Altmış altışar akçeilei nevrûzda ve altmış altışar akçeleri ilk güz ayının evvelinde alına. Ve her müzevvecinden ve mücerredinden Haleb akçesiyle ellişer akçe nevrûzda cizye alına.*” BOA, TTD, 69, vr. 664.

Tablo 82: 1519 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Ticaret ve sanayi gelirleri	34.750
Tarım ve hayvancılık gelirleri	1.152
Diğer gelirler	36.842
Toplam	72.744

Sis şehrinin kale gelirleri incelendiğinde, bu dönemde Feke Kalesi'nde 60 adet soku dükkânı ile iki adet cendrehâne olduğu görülmektedir⁷⁰⁹. Her soku ve cendereden ise bir akçe alınmaktadır. Kalede yine bir boyahânenin olduğu bilinmektedir ve vergi geliri 500 akçedir. Kalede, gayrimüslimlerden Halep akçesiyle hâne başına senelik 132'şer akçe olmak üzere toplam 14.256 akçe resm-i hâne tahsil edilirken, her müzevvec ve mücerredten 50'şer akçe olmak üzere toplam 7.400 Halep akçesi ile cizye toplanmaktadır⁷¹⁰. Yine 30 akçe değerinde 1 adet âsiyâb ve 1.000 akçe kıymetinde nakit cendere ücreti vardır⁷¹¹. Ayrıca öşr-i bâğattan 310 akçe elde edilmektedir⁷¹². Kaleden toplam 23.496 akçe gelir sağlanmıştır. Kalenin resm-i hâne geliri Sis sancak beyine verilirken, cizye geliri padişah hasası olarak kaydedilmiştir. Tablo 83'te 1529 tarihli Feke Kale gelirleri özetlenmiştir.

Tablo 83: 1529 Tarihli Feke Kale Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Resm-i hâne	14.256
Cizye	7.400
Dekâkîn-i sokuciyan 60 bâb	60
Cendrehâne 2 bâb	2

⁷⁰⁹ Soku, ortası oyulmuş büyük bir taştan ve ağaç bir tokmaktan meydana gelmektedir. Döğme, bulgur vb. gibi yapılır. Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", s. 830; Yapılan bir çalışmada gerek soku dükkânları için verilen rakamın büyüklüğünden gerekse defterdeki bilgilerin tamamen incelenmesinden ötürü bunun bulgur ya da döğme (yarma) yapılan soku dükkânı olmayıp, sofî (sofçu) dükkânı olmasının daha doğru olacağı ileri sürülmüştür. Buna göre boyahânenin ve cendrehânenin bulunduğu yerde sofçu dükkânlarının bulunması daha muhtemel olduğu düşünülmüştür. bk. Kurt, Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI*, s. XXIII.

⁷¹⁰ BOA, TTD, 69, vr. 740. bk. "Zikr olan kâfirlerin her müzevvecinden Halep akçesiyle yılda 132'şer akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunub 66 akçesi nevrûz-i sultâniden ve 66 akçesi ilk güz ayının evvelinde virürler ve her müzevvecinden ve mücerredinden nevrûzda Halep akçesiyle 50'şer akçe cizye virürler ve mezkur kâfirlerin cizyelerinden beş bin dört yüz akçesi selatin-i nahiye-i Sis Cami'ine vakf ittikleri ecilden geru vakfına mukarrer kılındu bundan mâ'adâ cizye hâss-ı pâdişâhâ kayd olundu."

⁷¹¹ BOA, TTD, 69, vr. 740.

⁷¹² BOA, TTD, 69, vr. 740.

Nakd-i an ücret-i cendere	1.000
Boyahâne	500
Öşr-i bâgat	310
Âsiyâb (1 bâb)	30
Toplam	23.558

Anavarza Kalesi'nde ise her hânedan Halep akçesiyle olmak üzere yılda 132'şer akçe ve toplamda 4.752 akçe resm-i hâne tahsil edilmektedir. Her mücerred ve müzevvecden Halep akçesiyle Nevruz'da 50'şer akçe olmak üzere 2.200 akçe cizye vergisi de toplanmaktadır. Kalede 10 müd buğdaydan 2.400 akçe, 10 müd arpadan 1.120 akçe ve 10 kıyye pamuktan 2.070 akçe vergi alınmaktadır. Kalenin resm-i hâne geliri Sis sancak beyine verilirken, cizye geliri padişah hassına kaydolunmuştur⁷¹³. Tablo 84'te 1519 tarihli Anavarza Kale gelirleri sıralanmıştır.

Tablo 84: 1519 Tarihli Anavarza Kale Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Resm-i hâne	4.752
10 müd gendüm	2.400
10 müd cev	1.120
90 kıyye penbe	2.070
Cizye	2.200
Toplam	12.542

Lemberd Kalesi'nden 1519 yılında Halep akçesiyle 5.850 akçe cizye vergisi, 14.520 akçe resm-i hâne ve 3 adet âsiyâbdan toplamda 150 akçe gelir elde edilmiştir. Resm-i hâne geliri Sis sancak beyine verilirken, cizyeler padişah haslarına kaydedilmiştir⁷¹⁴. Küpdere

⁷¹³ BOA, TTD, 69, vr. 743. "Zikr olan kâfirlerün her müzevvecden Haleb akçesiyle yılda 132'şer akçe resm-i hâne ve bu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunub 66 akçesi nevrûz-ı sultânîden ve 66 akçesini ilk güz ayının evvelinde virirler ve her müzevvecândan ve mücerredden nevrûzda Haleb akçesiyle 50'şer akçe cizye verirler cizyeleri hâss-ı pâdişâhâ kayd olundu."

⁷¹⁴ "Zikr olunan kâfirlerin her müzevvecden Haleb akçesiyle yılda 132'şer akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hasıl kayd olundu 66 akçesini nevrûz-ı sultânîden ve 66 akçesiyle ilk güz ayının evvelinde virirler ve her müzevvec ve mücerredden Halebî akçesiyle nevrûzda ellîşer akçe cizye virirler cizyeleri hâss-ı pâdişâhiye kayd olundu." BOA, TTD, 69, vr. 746.

Kalesi'nde yaşayan gayrimüslim reayadan 3.200 akçe cizye, 7.524 akçe resm-i hâne alınmaktadır. Kalenin resm-i hâne geliri Sis sancak beyine ve cizyeleri padişah hassına aittir⁷¹⁵. Son olarak Pars-berd Kalesi incelendiğinde, buranın 3.000 akçe cizye geliri, 10.000 akçe bâd-i hevâ adı altında alınan cürm-i cinâyet ve resm-i arûsiyye geliri vardır⁷¹⁶. Kalede yaşayan gayrimüslim nüfus hisar hizmetinde bulunduğu için resm-i hânedan muâf tutulmuşlardır⁷¹⁷. Tablo 85'te 1519 tarihli Lemberd, Küpdere, Pars-berd kale gelirleri akçe cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 85: 1519 Tarihli Lemberd, Küpdere, Pars-berd Kale Gelirleri (Akçe)

Vergi Adı	Lemberd	Küpdere	Pars-berd
Resm-i hâne	14.520	7.524	-
3 Âsiyâb fî 50	150	-	-
Bâd-i hevâ	-	-	10.000
Cizye	5.850	3.200	3.000
Toplam	20.520	10.724	13.000

1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Sis'in 1523-1524 yıllarında toplam şehir geliri 130.578 akçedir. Şehirde bir boyahâne, bir meyhâne, bir debbağhâne, 5 adet sırça dükkânı ve 5 adet ma'sara dükkânı bulunmaktadır⁷¹⁸. Şehir gelirleri arasında önemli bir yeri olan boyahânedan 26.000 akçe alındığı deftere kaydedilmiştir⁷¹⁹. Bununla birlikte Sis'te Ermeni nüfusun yaşadığı da bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın yaşadığı bölgelerde şarap

⁷¹⁵ BOA, TTD, 69, vr. 744. bk. "Zikr olan kâfirlerin her müzevecden Haleb akçesiyle yılda 132'şer akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunub 66 akçesini nevrüz-i sultâniden ve 66 akçesin ilk güz ayının evvelinde virürler ve her müzevecden ve mücerreda Halebî akçesiyle nevrüzda ellişer akçe cizye virirler cizyeleri hâss-ı pâdişâhiye kayd olundu."

⁷¹⁶ BOA, TTD, 69, vr. 749.

⁷¹⁷ BOA, TTD, 69, vr. 749. bk. "Zikr olunan kâfirler dâimâ hisâr hizmetinde oldukları ecilden resm-i hâne vermeyib her müzevecden ve mücerredan nevrüz-i sultâniden 50'şer Halebî akçe cizye viregeldikleri sebebdan defter-i cedide vech-i meşrûh üzere kayd olunub mukarrer kılındı ve cizyeleri hâss-ı pâdişâhâ kayd olundu."

⁷¹⁸ Boyahânenin, debbağhânenin, meyhânenin ve 5 adet sırça dükkânının geliri mirliya hasları arasında yer almaktadır. BOA, TD 450, vr. 845; Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", ss. 825-826.

⁷¹⁹ BOA, TD 450, vr. 845; Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", ss. 825.

satışından vergi alınmaktadır⁷²⁰. Bu dönemde meyhâne gelirinin 18.000 akçe olduğu belirtilmiştir⁷²¹. Sırça dükkânlarından toplamda 10.000 akçe gelir sağlanmıştır⁷²². Ma'sara, üzüm ve susam gibi ürünlerin sıkıldığı yerin ismidir⁷²³. Sis'te bulunan ma'sara dükkânından 600 akçe gelir elde edilmiş olup, söz konusu meblağ padişah haslarına dahildir⁷²⁴. İncelenen 1523-24 tahririnde debbağhâne geliri ise 500 akçedir⁷²⁵. Tablo 86'da 1523-24 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Sis şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 86: 1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Bâc-ı bâzâr-ı ve resm-i kapan ve bâzâr-ı dakik (un) ve üzüm ve incir ve örfiyye-i buğday ve arpa ve sair hubûbât ve fevâkih ve peynir ve keçe fî sene	5.000
Meyhâne-i der nefis-i Sis	18.000
Boyahâne-i der nefis-i Sis	26.000
Dekâkîn-i sırça 5 bâb	10.000
Dekâkîn-i ma'sara	600
Debbağhâne der nefis-i şehir	500
Bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve gulâm ve câriye ve ganem	2.000
Resm-i kapan-ı kassâbân, her koyundan ve keçiden birer akçe ve su sığırından yirmişer akçe alına, tîmârâ-i ez defter ve sığırdan dört akçe alına, fî sene	1.000
Resm-i çukur-ı cüllâhân	500
Bâzâr-ı iplik ve penbe der şehir	4.800
İhtisâb-ı nefis-i şehir maa ihzâriyye, fî sene	10.000
Toplam	78.400

⁷²⁰ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 86.

⁷²¹ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷²² Her bir dükkânın değeri 2.000 akçedir. BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷²³ Ferit Develioğlu, "Ma'sara", s. 672.

⁷²⁴ BOA, TTD, 450, vr. 845; Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", ss. 826.

⁷²⁵ BOA, TTD, 450, vr. 845.

Şehirlerin ticari faaliyetlerinin durumunu gösteren ihtisâb vergisi incelendiğinde, 1523-24 tarihinde Sis'te "ihtisâb-ı nefis-i şehir maa ihzâriyye"den 10.000 akçe alındığı görülmektedir⁷²⁶. Sis şehrinde kasaplık koyunların satımından tahsil edilen "resm-i kapan-ı kassâbân"dan 1.000 akçe elde edilmiştir⁷²⁷. Sis'in 1523-24 tahririnde bâc vergisi olarak "bâc-ı bâzâr ve resm-i kapan ve bâzâr-ı dakik (un) ve üzüm ve incir ve örfiyye-i buğday ve arpa ve sâir hubûbât ve fevâkih ve peynir ve keçe" vergi kalemlerinden 5.000 akçe gelir sağlanmıştır⁷²⁸. Bâc-ı bâzâr vergileri arasında bulunan bir diğer vergi kalemi de at, öküz ve sığır gibi hayvanlar ile köle alım-satımından alınan resimdir. Söz konusu vergi kalemi tahrir defterinde "bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve gulâm ve câriye ve ganem" şeklinde ifade edilirken şehir gelirlerine katkısı 2.000 Halep akçesidir⁷²⁹. Pazara getirilen iplik ve pamuktan 4.800 akçe hasılat elde edilmiştir⁷³⁰. Bununla birlikte Sis'te 1523-24 yılında çukur-ı cüllâhândan 500 akçe gelir sağlanmıştır⁷³¹.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Öşür vergisi olarak Sis'te bulunan toprak mahsulleri ile sebze ve meyvelerden 3.000 akçe alınmıştır⁷³². Bu dönemde tapu resminden ise 2.000 akçe elde edilmiştir⁷³³. Tablo 87'de 1523-24 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Sis şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 87: 1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Öşr-i bağçehâ-i narence maa besâtîn ve gallât-ı şehir	3.000
Resm-i tapu-i zemin der nefis-i şehir	2.000
Toplam	5.000

⁷²⁶ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷²⁷ "her koyundan ve keçiden birer akçe ve su sığırından yirmişer akçe alına, timâr-hâ-i ez defter ve sığırından dört akçe alına". BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷²⁸ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷²⁹ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷³⁰ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷³¹ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷³² BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷³³ BOA, TTD, 450, vr. 845.

Diğer Gelirler

Bâd-i hevâ vergileri arasında yer alan cürm-i cinâyet⁷³⁴, arûsâne⁷³⁵, yâve, salb-ı siyâset ve mâl-ı gaibden 10.000 akçe gelir sağlanmıştır⁷³⁶. Bu tarihte 12.550 Halep akçesi cizye alınırken, 23.628 Halep akçesi de resm-i hâne tahsil edilmiştir⁷³⁷. Tablo 88’de 1523-24 tarihli tahrir defterine göre Sis’in diğer şehir gelirleri sunulmaktadır.

Tablo 88: 1523-24 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis’in Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Cürm ve cinâyet ve arûsâne ve yâve ve salb-ı siyâset ve mâl-ı gaib	10.000
Resm-i deştivan der etraf-ı şehir, fi sene	1.000
Cizye	12.550
Resm-i hâne	23.628
Toplam	47.178

Kelime kökeni itibarı ile incelendiğinde deşt, kır, bozkır kelimeleri çöl; bani ise koruyan, saklayan anlamlarına gelmektedir. Orta Toroslarda, Kıbrıslı Türklerin atalarının büyük bir kısmının kökeni olan Ermenek çevresinde de halâ *b* ile *v* sesi değişerek, (*bahçevan*, *deştivan* gibi) yaşamaktadır⁷³⁸. Osmanlı coğrafyasında deştivan, kırbekçisini ifade etmektedir. Kırbekçisi, kırsalda ekili alanlara hayvanlarca verilecek zararı engellemekle görevli kişidir⁷³⁹. Sis şehrinde 1523-24 tarihlerinde resm-i deştivandan 1.000 akçe gelir elde edilmiştir⁷⁴⁰.

Yapılan analizler sonucunda, şehir vergi gelirleri gruplandırılmış ve birbirleriyle kıyaslanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 89’da sunulmuştur. Toplam gelirin 130.578

⁷³⁴ “*Ve baş yarığından Haleb akçesiyle altmış akçe alınıb ve bıçak zahminden, -ki mevt icâb etmeye- yüz Halebî akçe alına.*” BOA, TTD, 450, vr. 838.

⁷³⁵ “*Ve resm-i arûsiyye bekârdan yüz yirmi akçe ve bîveden altmış akçe alına, Haleb akçesiyle.*” BOA, TTD, 450, vr. 838.

⁷³⁶ BOA, TTD, 450, vr. 845.

⁷³⁷ “*Ve reâyâ-yı zimmîden her müzevvecinden yılda Haleb akçesiyle yüz otuz ikişer akçe alına. Altmış altı akçeleri nevrûz-ı sultânide alınıb ve altmış altışar akçeleri ilk güz ayının evvelinde alına. Ve her müzevvecinden ve mücerredinden Haleb akçesiyle nevrûzda ellişer akçe cizye alına.*” BOA, TD 450, vr. 838, 845.

⁷³⁸ Bilgin Ergene, *Bir Köyün Anatomisi: Cihangir-Aboshor*, İstanbul: Kardelen Yayını, 2017, s. 92.

⁷³⁹ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 16. Baskı, 2003, İstanbul: Vadi Yayınları, s. 127, 310,

⁷⁴⁰ BOA, TTD, 450, vr. 845.

akçe tuttuğu tespit edilirken, sanayi ve ticaret gelirlerinin birinci sırada kendisine yer bulduğu ve toplam gelir içerisinde yaklaşık %60,04'lük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Tarım ve hayvancılık gelirleri ise toplam hasılatı katkısı bakımından yine son sırada bulunmaktadır.

Tablo 89: 1523-24 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	78.400
Tarım ve hayvancılık gelirleri	5.000
Diğer gelirler	47.178
Toplam	130.578

Sis şehrinin 1523-1524 yılındaki kale gelirleri incelendiğinde, Feke Kalesi'nde 60 adet sokuciyân ve 2 adet cendere bulunmaktadır. Toplam gelirleri 1.200 akçedir. Kalede geliri 1.000 akçe olan bir boyahâne mevcuttur. Ayrıca 2 adet âsiyâb bulunmakta, buradan 30 akçe gelir elde edilmektedir. Kaledeki ticaret hayatının canlılığını göstermesi bakımından bâc-ı bâzâr-ı ihtisâb dikkat çekmektedir. Söz konusu verginin geliri 5.000 akçedir. Bâd-i hevâ ve arûsâne adı altında ise 900 akçe hasılat sağlanmıştır. Öşr-i bâgattan ise toplamda 1.000 akçe alınmıştır. Kalede her hânedan Halep akçesiyle senelik 132'şer akçeden toplamda 20.724 akçelik resm-i hâne tahsil edilmekteydi. Yine her müzevvec ve mücerreden 50 Halep akçesiyle toplam 11.150 akçe cizye alınmaktaydı⁷⁴¹. Kalenin resm-i hâne geliri Sis sancak beyine kaydedilirken, cizye gelirlerinin 7.400 akçesi Sis Câmi-i vakf edilmiştir. Tablo 90'da 1523-24 tarihli Feke Kale gelirleri verilmektedir.

Tablo 90: 1523-24 Tarihli Feke Kale Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Resm-i hâne	20.724
Cizye	11.150
Dekâkîn-i sokuciyân	1.200

⁷⁴¹ BOA, TTD, 450, vr. 892. bk. "Zikr olunan kâfirlerin her müzevvecinden Halep akçesiyle yılda yüz otuz ikişer akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunmuş nısf-ı nevrûz-i sultânîde ve nısf-ı ilk güz ayının evvelinde virirler ve her müzevvec ve mücerreden yüz otuz Halep akçesiyle ellişer akçe cizye verirler mezkûr kâfirlerin cizyelerinden beş bin dört yüz akçesi selâtîn-i nâhiye-i Sis Câmi-i vakf ittikleri ecilden geru vakfına mukarrer kaldı bundan mâ'adâ cizye hâss-ı pâdişâhâ kaydoluna deyu defter-i atikte mestûr oluna kemâ-kân defter-i cedîde kaydoluna."

Boyahâne	1.000
Öşr-i bâgat	1.000
2 bâb âsiyâb	30
Bâc-ı bâzâr-ı ihtisâb	5.000
Bâd-i hevâ ve arûsâne	900
Toplam	41.004

Anavarza Kalesi'nde ise yine her hânedan Halep akçesiyle yılda 132'ser akçeden toplamda 4.224 akçe resm-i hâne alınırken, her müzevvec ve mücerreden 50 Halep akçesiyle toplam 2.100 akçe cizye tahsil edilmiştir⁷⁴². Kaleden 400 akçe bâd-i hevâ ve arûsâne resmi elde edilmiştir.

Lemberd Kalesi'nden 1523-24 yılında Halep akçesiyle yılda hâne başına 132'ser akçe olmak üzere toplamda 13.464 resm-i hâne alınırken, her müzevvec ve mücerreden de 50 Halep akçesiyle toplam 6.900 akçe cizye gelir sağlanmıştır. Resm-i hâne geliri Sis Sancak begine verilirken, kalenin cizye gelirleri padişah hassına kaydedilmiştir. Kalede 3 adet âsiyâb bulunmakta, buradan toplamda 180 akçe hasılat elde edilmektedir. Kalede bulunan cendereden ise 500 akçe vergi alınmıştır. Yine kalede 500 akçe değerinde bâd-i hevâ ve arûsâne resmi mevcuttur⁷⁴³.

Sis'te bulunan Küpdere Kalesi incelendiğinde, kaleden Halep akçesiyle senelik hâne başına 132'ser akçeden toplamda 6.864 akçe resm-i hâne alınmakta, yine her müzevvec ve mücerreden 50 Halep akçesiyle toplam 3.450 akçe cizye tahsil edilmektedir. Cizye gelirleri mirliva hassı olarak kaydedilirken, resm-i hâne geliri Sis sancak beyine yazılmıştır. Kale, aynı zamanda 500 akçe bâd-i hevâ ve arûsâne geliri ile mükellef

⁷⁴² BOA, TTD, 450, vr. 893. bk. "Zikr olunan Anavarza kâfirlerinin her müzevvecinden Haleb akçesiyle otuz ikişer akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunub altmış altı akçesi nevrûz-ı sultânide ve altmış altı akçesi ilk güz ayının evvelinde virirler ve her müzevvecinden ve mücerredinden nevrûzda Haleb akçesiyle ellişer akçe cizye virirler."

⁷⁴³ BOA, TTD, 450, vr. 887. bk. "Zikr olunan kâfirlerin her müzevvecinden Haleb akçesiyle yılda yüz otuz ikişer Haleb akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunub altmış altı akçesi nevrûz-ı sultânide altmış akçesi ilk güz ayının evvelinde virirler ve her müzevvecinden ve mücerredinden nevrûzda Haleb akçesiyle ellişer akçe cizye virirler cizyeleri hâss-ı pâdişâhâ kayd olundu deyu defterde mestûrdur." Kalenin toplam geliri arşiv kaydında 21.443 akçe iken, tarafımızca hesaplanan gelir 21.544 akçedir. bk. BOA, TTD, 450, vr. 887.

olmuştur⁷⁴⁴. Son olarak Pars-berd Kalesi'nin 3.400 akçe cizyesi ve 500 akçe bâd-i hevâ ile arûsânesi bulunmaktadır. Cizye geliri padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Kalede yaşayan gayrimüslim nüfus hisar hizmetinde bulunmalarından dolayı resm-i hânedan muâf tutulmuştur⁷⁴⁵. Tablo 91'de 1523-24'te Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd Kalelerinin gelirleri akçe cinsinden belirtilmiştir.

Tablo 91: 1523-24'te Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-berd Kale Gelirleri (Akçe)

Vergi Adı	Anavarza	Lemberd	Küpdere	Pars-berd
Resm-i hâne	4.224	13.464	6.864	-
Cizye	2.100	6.900	3.450	3.400
Bâd-i hevâ ve arûsâne	400	500	500	500
3 bâb âsiyâb	-	180	-	-
Resm-i cendere	-	500	-	-
Toplam	6.724	21.544	10.814	3.900

1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Sis'in 1525-26 tarihindeki iktisadi durumu incelendiğinde şehrin, 112.395 akçe gelire sahip olduğu görülmektedir. Sis'te vergiye tabi küçük sanayi kuruluşlarının çeşitliliği dikkat çekmektedir. Bu tarihte şehirde meyhâne, boyahâne, sırça, ma'sara ve debbağhâne bulunmaktadır. Söz konusu dükkânlar, ticari faaliyetlerin varlığını göstermektedir. Sis şehrine ait 1525-26 tarihli tahrir kaydına göre boyahânedan 11.000 akçe vergi alındığı anlaşılmaktadır⁷⁴⁶. Bununla birlikte gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı Sis'te bir meyhâne vardır. Meyhânedan toplamda 9.400 akçe vergi tahsil edilmiştir⁷⁴⁷. Şehirde sırça dükkânları da bulunmaktadır. Bu anlamda 6 adet sırça dükkânından 1.200 akçe vergi elde edilmiştir⁷⁴⁸. 6 adet ma'sara dükkânından 840 ve debbağhânedan ise 400 akçe vergi

⁷⁴⁴ BOA, TTD, 450, vr. 892. bk. "Zikr olunan kâfirlerin her müzevvecinden Haleb akçesiyle yılda yüz otuz ikişer akçe resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hasıl kayd olunub nısf-ı nevrûz-i sultânide ve nısf-ı ilk güz ayının evvelinde virürler ve her müzevvecden ve mücerreden nevrûzda Haleb akçesiyle ellişer akçe virirler cizyeleri hâliyâ hâss-ı mîrlivâ olmuştur."

⁷⁴⁵ BOA, TTD, 450, vr. 866. bk. "Zikr olunan kâfirler daima hisar hizmetinde oldukları ecilden resm-i hâne vermeyub her müzevvecden ve mücerreden nevrûz-i sultânide ellişer Halebî akçe cizye veregeldikleri sebebdde deftere kayd olunub ve cizyeleri hâssa-i pâdişâhâ kayd olundu deyu deftere mestûr olmağın defter-i cedîde dahi kemâ-kân kayd olundu."

⁷⁴⁶ BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁴⁷ BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁴⁸ BOA, TTD, 969, vr. 709.

alınacağı kaydolunmuştur⁷⁴⁹. Tablo 92’de 1525-26 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Sis şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 92: 1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Bâc-ı bâzâr ve resm-i kapan ve bâzâr-ı dakik ve üzüm ve incir ve örfiyye-i buğday ve arpa ve sâir hubûbât ve fevâkih ve peynir ve keçe	4.000
Meyhâne-i der nefis-i Sis	9.400
Boyahâne-i der nefis-i Sis	11.000
Dekâkîn-i sırça, 6 bâb	1.200
Dekâkîn-i ma’sara, 6 bâb	840
Debbâğhane-i der nefis-i şehîr	400
Bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve gulâm ve câriye ve ganem	2.439
Resm-i kapan-ı kassâbân-ı Sis, koyundan ve keçiden birer pâre ve su sığırından dörder pâre alına ve kara sığırından ikişer pâre alına	900
Resm-i çukur-ı cüllâhân 150 adet	300
Bâzâr-ı iplik ve penbe nefis-i Sis	5.000
Toplam	35.479

Bâc vergileri, şehirdeki iktisadi canlılığın önemli bir simgesidir. Sis şehrinin 1523-24 tahririnde pazardaki ürünlerden “bâc-ı bâzâr ve resm-i kapan ve bâzâr-ı dakik ve üzüm ve incir ve örfiyye-i buğday ve arpa ve sâir hubûbât ve fevâkih ve peynir ve keçe” adlarıyla 4.000 akçe bâc vergisi alındığı görülmektedir⁷⁵⁰. Bâc-ı bâzâr vergileri arasında yer alıp “bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve gulâm ve câriye ve ganem” şeklinde ifade edilen vergiden ise 2.439 akçe gelir elde edildiği defterde belirtilmektedir⁷⁵¹. Ayrıca pazarda satılan iplik ve pamuktan da 5.000 akçe vergi alınmıştır.

⁷⁴⁹ BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁵⁰ BOA, TTD, 969, vr. 708. “bazârâ çıkan deve yükünden sâika iki Halebî akçe ve at ve katır yükünden birer Halebî akçe alınurmuş zikr olan akçe merfû’(kaldırılmış) olduğu tarihten deve ve at ve katır yüklerinden ikişer Osmanî akçe alınurmuş geru vech-i meşrûh üzere kayd olundu.”

⁷⁵¹ BOA, TTD, 969, vr. 709.

Dokumacılık faaliyetinin yapıldığı Sis'te 1525-26 yılında 150 adet çukur bulunmakta ve bunlardan toplamda 300 akçe vergi alınmaktadır⁷⁵². Şehirde üretimin varlığına işaret eden önemli göstergelerden biri de değirmenlerdir. Kasaplık koyunların satımından alınan resm-i kapan-ı kassâbân 900 akçe tutmaktadır⁷⁵³.

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Sis şehrinde turunçgillerden, bostan ürünlerinden ve zahirelerden 3.000 akçe vergi alındığı kaydolunmuştur⁷⁵⁴. Tapu resminden ise 800 akçe elde edilmektedir⁷⁵⁵. Bu dönemde mirliha hassı olarak alınan resm-i ağnâmdan 20.500 akçe tahsil olunmuştur⁷⁵⁶. Tablo 93'te 1525-26 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Sis şehir gelirleri sunulmuştur.

Tablo 93: 1525-26 Tarihli Deftere Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Öşr-i bağçehâ-i narence maa besâtîn ve gallât-ı şehir	3.000
Resm-i tapu-i zemin-i nefis-i şehir maa nevahiye	800
Resm-i ağnâm hâssa-i mirlivâ	20.500
Toplam	24.300

Diğer Gelirler

Bâd-i hevâ vergileri arasında yer alan “cürm-i cinâyet ve arûsâne ve yâve ve beytü'l mâl ve mâl-ı gaib”den 5.000 akçe vergi alındığı kaydolunmuştur⁷⁵⁷. Defterde belirtildiği şekliyle “nısf-ı bâd-i hevâ-i erbâb-ı timâr gayr-ı ez timârâ-i serbest maa nısf-ı resm-i ganem ve resm-i deştânî”den ise 24.500 akçe elde edilmiştir. Bu dönemde âsiyâbdan 14.000 akçe gelir sağlanmıştır⁷⁵⁸. Sis ile ilgili bilgiler veren mufassal defterlerde sayı

⁷⁵² BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁵³ “koyundan ve keçiden birer pâre ve su sığırından dörder pâre alına ve kara sığırından ikişer pâre alına”. BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁵⁴ BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁵⁵ BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁵⁶ BOA, TTD, 969, vr. 709.

⁷⁵⁷ “on binden ekall ola”. BOA, TTD, 969, vr. 708.

⁷⁵⁸ BOA, TTD, 969, vr. 709.

belirtilmediği için şehirde tek bir âsiyâb olduğu düşünülmektedir. Tablo 94’te 1525-26 tarihli tahrir defterine göre Sis’in diğer şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 94: 1525-26 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis’in Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Cürm ve cinâyet ve arûsâne ve yâve ve beytü’l mâl ve mâl-ı gaib ki on binden ekall ola	5.000
Âsiyâb nefis-i şehri-i maa ihzâr	14.000
Resm-i hâne, beher hane 53	9.116
Cizye-i gebran-ı müzevvecan ve mücerredan 215 neferân beher nefer fi 48	10.320
Nısf bâd-i hevâ-i erbâb-ı timâr gayr-ı ez timârhâ-i serbest maa nısf-ı resm-i ganem ve resm-i deştânî liva-i mezbûr	24.500
Toplam	52.616

Sis şehri 1525-26 tahrir kaydına göre Ermeni nüfustan 9.116 akçe resm-i hâne alınırken, 10.320 akçe cizye vergisi tahsil edilmiştir⁷⁵⁹. Elde edilen tüm bulgular gruplandırılarak gelir türlerine göre kıyaslama yapılmıştır. Tablo 95’te analiz sonuçları verilmiştir. Buna göre toplam gelir 112.395 akçe olarak saptanırken en yüksek katkının diğer gelirler kategorisinden olduğu görülmüştür. İkinci sırada sanayi ve ticaret gelirleri bulunurken son sırada tarım ve hayvancılık gelirleri yer almıştır.

Tablo 95: 1525-26 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	35.479
Tarım ve hayvancılık gelirleri	24.300
Diğer gelirler	52.616
Toplam	112.395

Sis’in 1525-26 tarihli kale gelirlerine bakıldığında, bu tarihte Feke Kalesi’nde bulunan soku dükkânında her beş adet sokudan bir para alındığı görülmektedir. Soku dükkânından toplamda 850 akçe elde edilmiştir. Öşür vergilerine bakıldığında öşr-i bâğattan 660 akçe

⁷⁵⁹ 1525-26 tahririnde Sis’te 172 hâne, 43 mücerred bulunmaktadır. “her müzevvec ve mücerredden kişi başına 48 akçe olmak üzere toplamda 10.320 akçe cizye alınmıştır.” BOA, TTD, 969, vr. 709.

hasıl sağlandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bâc-ı bâzâr, âsiyâb ve öşr resminden 2.845 akçe gelir elde edilmiştir. Kalede ayrıca bir boyahâne ve bir de âsiyâb bulunmaktadır. Boyahânedan 600 akçe, âsiyâbdan 20 akçe vergi alınmıştır⁷⁶⁰. Bâd-i hevâ ve arûsâne resminden ise 1.790 akçe tahsil edilmiştir. Kalede her hânedan senelik 53'er Osmanlı akçesi olmak üzere toplamda 6.519 akçesi resm-i hâne alınmıştır. Bununla birlikte her müzevvec ve mücerredten 48 akçe olmak üzere toplamda 8.496 akçe cizye vergisi elde edilmiştir⁷⁶¹. Kalenin resm-i hâne geliri Sis sancak beyine kaydedilirken, cizye gelirlerinin 2.160 akçesi Sis Câmii'ine vakf edilmiştir. Kalan miktar ise padişah hassı olarak deftere yazılmıştır. Tablo 96'da 1525-26 tarihli Feke Kalesi gelirleri özetlenmiştir.

Tablo 96: 1525-26 Tarihli Feke Kale Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Resm-i hâne	6.519
Bâd-i hevâ ve arûsâne	1.790
Dekâkîn-i sokuciyan	850
Boyahâne	600
Öşr-i bâgat	660
1 bâb âsiyâb	20
Bâc-ı bâzâr âsiyâb ve öşr	2.845
Cizye	8.496
Toplam	21.780

Anavarza Kalesi'nden ise 2.016 akçe cizye, 784 akçe resm-i hâne ve 54 akçe resm-i mücerred vergisi tahsil edilmiştir⁷⁶². Kaleden 420 akçe bâd-i hevâ ve arûsâne resmi alınmıştır⁷⁶³. Bu tarihte Lemberd Kalesi'nden 4.717 akçe resm-i hâne elde edilmiş, cizye

⁷⁶⁰ BOA, TTD, 969, vr. 769.

⁷⁶¹ BOA, TTD, 969, vr. 769. “Zikr olunan kal'a kâfirlerinin her müzevvecinden yılda 53'er Osmanî resm-i hâne deyu Sis sancağı begine hâsıl kayd olunmuş ___ nevrûz-i sultâniden ve ___ ilk güz ayının evvelinde verirler ve her müzevvecden ve mücerredlerden nevrûzda 48'er akçe cizye virirler mezkûr kâfirlerin cizyelerinden yılda 2.160 akçe selâtîn hâssına Sis Câmî-i vakf-ı andukları ecilden geru vakfiyye mukarrer kılınub bundan mâ'adâsı hâss-ı pâdişâhî kayd olundu deyu defter-i atıkde mestûr olmağın geru vech-i meşrûh üzere kayd olundu.”

⁷⁶² Anavarza Kalesi ile ilgili resm-i hâne vergisi için kişi başı kaç akçe verilmesi gerektiği ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Fakat kalede 28 hâne bulunmaktadır ve resm-i hâne için toplamda 784 akçe alınmıştır. Bu durumda her müzevvecden kişi başı 28'er akçe alınmış olmalıdır. Defterde derkenar şeklinde tutulan notta “her müzevvec ve mücerredten kişi başına 48 akçe alınacağı” belirtilmiştir. Kalede 28 mücerred ve 14 mücerred vardır. BOA, TTD, 969, vr. 765.

⁷⁶³ BOA, TTD, 969, vr. 765.

miktarı ise belirtilmemiştir. Kaleden 1.440 akçe de bâd-i hevâ ve arûsâne vergisi toplanmıştır⁷⁶⁴.

Küpdere Kalesi’nden 3.127 akçe resm-i hâne, 3.216 akçe cizye vergisi, 670 akçe de bâd-i hevâ ve arûsâne resmi tahsil edilmiştir⁷⁶⁵. Elde edilen bulgular Tablo 97’de gösterilmiştir.

Tablo 97: 1525-26 Tarihli Defterde Anavarza, Lemberd ve Küpdere Kale Gelirleri

Vergi Adı	Anavarza	Lemberd	Küpdere
Resm-i hâne	784	4.717	3.127
Resm-i mücerred	56		
Bâd-i hevâ ve arûsâne	420	1.440	670
Cizye	2.016		3.216
Toplam	3.276	6.157	7.013

1536-37 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirleri

Sis’in 1536 tarihinde toplamda 137.192 akçe geliri vardır. Bu dönemde önemli üretim kolları arasında yer alan boyahâneden 16.000 akçe, 6 adet sırça dükkânından 1.200 akçe, 5 adet ma’sara dükkânından 240 akçe, debbağhâneden 400 akçe, cüllâh çukurundan 200 akçe⁷⁶⁶ ve meyhâneden 10.000 akçe elde edildiği tespit olunmuştur⁷⁶⁷. Ticari ve iktisadi hayatın canlılığının göstergesi olan ihtisâb resmi bu dönemde mirliva hassıdır ve 19.200 akçe vergi alındığı deftere kaydolunmuştur⁷⁶⁸. Sis’te bulunan ve Hacı Pınar Medresesi

⁷⁶⁴ Lemberd Kalesi’nde cizye vergisi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte resm-i hâne vergisi için kişi başı alınacak akçe miktarı da belirtilmemiştir. Kalede 89 hâne bulunmaktadır ve toplamda 4.717 akçe resm-i hâne vergisi alındığı kaydedilmiştir. Bu şekilde düşünüldüğünde her müzevvecden yılda 53’er akçe resm-i hâne alınmış olmalıdır. BOA, TTD, 969, vr. 766.

⁷⁶⁵ Küpdere Kalesi ile ilgili olarak kalede bulunanlardan hâne başı kaç akçe alınması gerektiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Defterden edinilen bilgilere göre kalede 59 hâne bulunmaktadır ve bunlardan 3.127 akçe vergi alınmıştır. Bu şekilde hesaplandığında her müzevvecden 53 akçe alınmış olmalıdır. Defterde her müzevvec ve mücerredten 48 akçe alındığı ifade edilmiştir. BOA, TTD, 969, vr. 768.

⁷⁶⁶ “Her çukurdan ikişer akçe alınmak üzere” BOA, TTD, 178, vr. 12.

⁷⁶⁷ Boyahâne, sırça dükkânı, debbağhâne, cüllâh çukuru ve meyhânenin geliri mirliva hassı iken ma’sara dükkânları padişah hassıdır. bk. BOA, TTD, 178, vr. 12-13.

⁷⁶⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 69.

evkafı olan hamamdan ise 400 akçe gelir sağlandığı belirtilmiştir⁷⁶⁹. Tablo 98’de bahsi geçen vergilerin liste hâli verilmiştir.

Tablo 98: 1536-37 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Mahsûl-i dekâkîn-i ma’sara 5 bâb beher bâb, fî 48 hâss-ı şâhî fî sene	240
Mahsûl-i ihtisâb nefsi-i Sis maa ihzâr-ı kaza-i mezbûr hâss-ı mîrlivâ fî sene	19.200
Mahsûl-i kapan-ı kassâbân her koyundan ve keçiden birer pâre ve su sığırından dörder pâre ve kara sığırından iki pâre alına, hâss-ı mîrlivâ fî sene	1.600
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve kul ve câriye ve ganem hâss-ı mîrlivâ fî sene	4.700
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr ve resm-i kassâbân ve bâzâr-ı dakik ve üzüm ve incir ve galle ve sâir hubûbât ve fevâkih ve sebz ve keçe. Bâzâra gelen deve ve at ve katır yüklerinden birer pâre alınmak kanun, hâss-ı mîrlivâ fî sene	6.500
Mahsûlat-ı boyahâne, nefsi-i Sis hâss-ı mîrlivâ fî sene	16.000
Mahsûl-i dekâkîn-i sırça, 6 bab, hâss-ı mîrlivâ fî sene	1.200
Mahsûl-i debbağhâne-i nefsi-i Sis hâss-ı mîrlivâ fî sene	400
Resm-i çukur-ı cüllâhân. Her çukurdan ikişer akçe alınmak üzere, hâss-ı mîrlivâ fî sene	200
Mahsûl-i bâzâr-ı penbe ve iplik. Satandan on batman Halebî penbeden birer pâre alınmak üzere hâss-ı mîrlivâ fî sene	8.000
Mahsûl-i meyhâne-i nefsi-i Sis hâss-ı mîrlivâ fî sene	10.000
Hamam-ı der nefsi-i Sis vakf-ı medrese-i Hacı Pınar	400
Toplam	68.440

Osmanlı şehirlerinde sosyal hareketliliğin ve ekonomik canlılığın takip edildiği yerlerin başında pazarlar yer almaktadır. Birçok kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için uzun yollar kat edip geldiği pazar yerleri, mal değiş-tokuşunun yapıldığı ve para ekonomisinin canlandığı mekânlardır. Sis’te 1536 tarihinde pazar yerinde satılan mallardan “mahsûl-i bâc-ı bâzâr ve resm-i kassâbân ve bâzâr-ı dakik ve üzüm ve incir ve galle ve sâir hubûbât

⁷⁶⁹ BOA, TTD, 178, vr. 13.

ve fevâkih ve sebze ve keçe” adlarıyla toplamda 6.500 akçe tahsil edilmiştir⁷⁷⁰. Gelir, mirliva hassı olarak kaydedilmiştir. Bâc-ı bâzâr vergileri arasında mirliva hassı olarak kaydedilen “mahsûl-ı bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve kul ve câriye ve ganem”den 4.700 akçe; “mahsûl-ı bâzâr-ı penbe ve iplik”ten ise 8.000 akçe vergi alındığı tespit olunmuştur⁷⁷¹. Kasaplık koyunların satımından alınan “mahsûl-ı kapan-ı kassâbân”dan 1.600 akçe hasıl sağlanmıştır⁷⁷².

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Sis şehrinde padişah hassı olarak kaydedilen tapu resminden toplamda 900 akçe vergi alındığı belirtilmiştir. Bununla birlikte turuncgiller ve zahirelerden 5.000 akçe tahsil edilmiştir⁷⁷³. Tablo 99’da 1536-37 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Sis şehir gelirleri sunulmaktadır.

Tablo 99: 1536-37 Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Resm-ı tapu-ı zemin der nefis-i şehir ve hâss-ı şâhî fî sene	900
Öşr-i bağçehâ-i narence maa gallât-ı şehir hâss-ı mîrlivâ fî sene	5.000
Toplam	5.900

Diğer Gelirler

Bâd-i hevâ vergileri içinde yer alan “nisf-ı bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve deştbanî temâmen ve nisf-ı ganem-i tîmârhâ-i erbâb-ı tîmâr gayr-ı ez havâss-ı pâdişâhî ve tîmârhâ-i serbest hâss-ı mîr-livâ”dan 28.359 akçe vergi alınırken, “bâd-i hevâ ve cürm-

⁷⁷⁰ “Bâzâra gelen deve ve at ve katır yüklerinden birer pâre alınmak kanûn”. BOA, TTD, 178, vr. 12.

⁷⁷¹ BOA, TTD, 178, vr. 12, 13. “Satandan on batman Halebî penbenden birer pâre alınmak üzere”.

⁷⁷² “her koyundan ve keçiden birer pâre ve su sığırından dörder pâre ve kara sığırından iki pâre alına”. Gelir mirliva hassı olarak kaydedilmiştir. BOA, TTD, 178, vr. 12.

⁷⁷³ BOA, TTD, 178, vr. 13. Gelir mirliva hassıdır.

i cinâyet⁷⁷⁴ ve resm-i arûsâne-i⁷⁷⁵ nefis-i Sis”ten 2.500 akçe tahsil edilmiştir. Söz konusu hasılat mirliva hassına yazılmıştır⁷⁷⁶. Geliri padişah hassı olarak kaydedilen “mahsûl-i yâve ve beytü’l mâl ve mâl-i mefkud ve mâl-i gaib”den ise 5.000 akçe vergi alındığı tespit olunmuştur⁷⁷⁷. Tablo 100’de belirtilen vergiler listelenmiştir.

Tablo 100: 1536-37 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis’in Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Cizye-i gebran-ı Ermeniyan, neferân 272. Beher nefer fî 60	16.340
Mahsûl-i yâve ve beytü’l mâl ve mâl-i mefkud ve mâl-i gaib ve hâss-ı şâhî fî sene	5.000
Resm-i hâne-i gebran-ı nefis-ı Sis, hâss-ı mîrlivâ, fî sene	10.653
Bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne-i nefis-i Sis, hâss-ı mîrlivâ fî sene	2.500
Nısf-ı bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm arûsâne ve deştânî temâmen ve nısf-ı ganem-i tîmârhâ-i erbâb-ı tîmâr gayr-ı ez havâss-ı pâdişâhî ve tîmârhâ-i serbest hâss-ı mîrlivâ, fî sene	28.359
Toplam	62.852

Sis şehri 1536 tahrir kaydına göre Ermeni nüfustan 10.653 akçe resm-i hâne ve 16.340 akçe cizye vergisi alınmıştır⁷⁷⁸. Belirtilen tüm vergiler gruplandırılmış ve kıyaslama için Tablo 101’de sunulmuştur. Elde edilen verilere göre 1536 yılında 137.192 akçe toplam gelir sağlanmıştır. Sanayi ve ticaret gelirleri ilk sırada yer almaktadır. Diğer gelirler onu takip ederken tarım ve hayvancılık gelirleri son sırada bulunmaktadır.

Tablo 101: 1536 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	68.440
Tarım ve hayvancılık gelirleri	5.900

⁷⁷⁴ 1536 tarihli kanunnâmede baş yarığından 22 Osmanî akçesi, bıçakla yaralamadan 40 Osmanî akçesi (ölüm olmaya) alınması gerektiği belirtilirken, diğer suçlarla ilgili olarak Kanûn-ı Kadîm-i Osmanî’ye müracaat edilmesi tavsiye olunmuştur. bk. BOA, TTD, 178, vr. 4.

⁷⁷⁵ 1536 tarihli kanunnâmede bekârdan 48 Osmanî akçesi alınırken, duldan yarısı kadar (24 Osmanî akçesi) resm-i arûsiyye alınmıştır. bk. BOA, TTD, 178, vr. 4.

⁷⁷⁶ BOA, TTD, 178, vr. 13. Resm-i arûs.

⁷⁷⁷ BOA, TTD, 178, vr. 12.

⁷⁷⁸ Resm-i hâne geliri mirliva hassı olarak kaydedilmiştir. Cizye geliri için bk. “neferân 272, beher nefer fî 60. BOA, TTD, 178, vr. 12.

Diğer gelirler	62.852
Toplam	137.192

Sis'in 1536 tarihli kale gelirleri incelendiğinde, Feke Kalesi'nde 6.519 akçe resm-i hâne ve 12.540 akçe cizye vergisi alındığı görülmektedir. Kalede bulunan boyahânedan 800 akçe elde edilirken, âsiyâbdan ise 600 akçe gelir sağlanmıştır. Boyahâne ve âsiyâb geliri mirliva hassı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 1.000 akçe bağ resmi, 60 akçe kovan resmi, 240 akçe ma'sara resmi bulunmaktadır. Kalenin öşür gelirleri ise 50 keyl kutniden 600 akçe ve 50 keyl arpadan 400 akçe şeklindedir. Kaledeki 3 taşlı bir değirmenin ise yıllık 90 akçe getirisi vardır. Feke Kalesi'nden 1.000 akçe bâd-i hevâ vergisi de alınmıştır⁷⁷⁹. Kalenin cizye geliri padişah hassı iken diğer tüm gelirler mirliva hassıdır. Belirtilen vergiler Tablo 102'de listelenmiştir.

Tablo 102: 1536 Tarihli Feke Kale Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)	Gelir Türü
Cizye	12.540	hâss-ı şâhî
Resm-i hâne	6.519	hâss-ı mirlivâ
Bâd-i hevâ	1.000	hâss-ı mirlivâ
Harâcü'l-kürûm	1.000	hâss-ı mirlivâ
50 keyl kutni	600	hâss-ı mirlivâ
50 keyl şair	400	hâss-ı mirlivâ
Resm-i nahl	60	hâss-ı mirlivâ
Resm-i ma'sara	240	hâss-ı mirlivâ
Boyahâne	800	hâss-ı mirlivâ
Âsiyâb	600	hâss-ı mirlivâ
3 hacet tahun	90	hâss-ı mirlivâ
Toplam	23.849	.

Anavarza Kalesi incelendiğinde buradan 2.700 akçe cizye vergisi alınırken, 700 akçe resm-i hâne, 80 akçe resm-i mücerred ve 225 akçe bâd-i hevâ vergisi tahsil edildiği görülmektedir. Kalenin tüm geliri padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Lemberd Kalesi'nden ise 11.940 akçe cizye, 6.413 akçe resm-i hâne ve 316 akçe resm-i mücerred vergisi elde edildiği tespit olunmuştur. Kale sakinleri ayrıca 50 akçe kovan resmi ve 410

⁷⁷⁹ BOA, TTD, 178, vr. 48.

akçe ma'sara resmi vermekteydi. Kaleden toplamda 1.000 akçe bâd-i hevâ, dekâkîn-i sokucıyan ve bâc-ı bâzâr vergisi tahsil edilmiştir. Kalenin tüm geliri padişah hassıdır⁷⁸⁰.

Son olarak Küpdere Kalesi'nden 5.460 akçe cizye, 1.960 akçe resm-i hâne, 84 akçe resm-i mücerred ve 455 akçe bâd-i hevâ vergisi alınmıştır. Kalenin tüm geliri padişah hassıdır⁷⁸¹. Tablo 103'te 1536 tarihli Anavarza, Lemberd ve Küpdere kale gelirleri akçe cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 103: 1536 Tarihli Anavarza, Lemberd, Küpdere Kale Gelirleri (Akçe)

Vergi Adı	Anavarza	Lemberd	Küpdere
Resm-i hâne	700	6.413	1.960
Resm-i mücerred	80	316	84
Bâd-i hevâ	225	1.000	455
Cizye	2.700	11.940	5.460
Resm-i nahl	-	50	-
Resm-i ma'sara	-	410	-
Toplam	3.705	20.129	7.959

1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Sis'in 1572 yılında toplam şehir geliri 176.853 akçedir. Sis şehrinde "çukur-ı cüllâhan" olarak ifade edilen dokuma tezgâhlarından 800 akçe vergi alınmıştır. Her dokuma çukurundan yılda 2 akçe alındığı belirtilmiştir. Yılda 800 akçe vergi tahsil edildiği göz önüne alındığında Sis şehrinde 400 dokuma tezgâhının bulunduğu anlaşılmaktadır⁷⁸². Gelir, mirliva hassıdır. Şehirde bulunan boyahânededen yıllık 18.000 akçe gelir elde edilirken, 6 sırça dükkânından toplamda 1.500 akçe hasılat sağlanmıştır. Her bir sırça dükkânından 250 akçe, pamuk ve iplik satışından ise toplamda 9.000 akçe vergi alındığı tespit edilmiştir. Söz konusu gelir mirliva hassıdır⁷⁸³. Yine şehir gelirleri arasında yer alan

⁷⁸⁰ BOA, TTD, 178, vr. 22, 17.

⁷⁸¹ BOA, TTD, 178, vr. 19.

⁷⁸² *beher çukurdan ikişer akçe alınmak üzere*. BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

⁷⁸³ *iplik satandan on batman penbeden iki akçe alınmak üzere*. BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

ma'saralardan ise yıllık 840 akçe gelir sağlanmıştır⁷⁸⁴. Mirliya hasları arasında yer alan debbağhânin ise yılda 1.000 akçe getirisi görülmektedir⁷⁸⁵. Gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı Sis şehrinde bulunan meyhânedan 14.900 akçe vergi alınmıştır⁷⁸⁶. Gelir mirliya hassıdır. Tablo 104'te 1572 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Sis şehir gelirleri sunulmuştur.

Tablo 104: 1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Mahsûl-i dekâkîn-i ma'sara beş bâb beher bâb fî 48, hâss-ı şâhî	840
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr-ı esb ve ester ve şütür ve gâv ve kul ve câriye ve ganem, hâss-ı mîrlivâ	8.000
Mahsûl-i ihtisâb-ı nefis-i Sis maa ihzâr, kassâre-i mezbûre, hâss-ı mîrlivâ	20.000
Mahsûl-i kanare-i kassâbân, her koyundan ve keçiden birer pâre, su sığırından dörder pâre ve kara sığırından iki pâre alına, hâss-ı mîrlivâ	2.000
Mahsûl-i bâc-ı bâzâr, resm-i kapan ve bâzâr-i dakik ve üzüm ve incir ve arasa-i galle ve şair ve sâir hubûbât ve fevâkih ve sebz ve keçe bâzâra gelen deve ve esb ve katır yüklerinden birer pâre alınmak kanûndur, hâss-ı mîrlivâ	9.000
Mahsûl-i boyahâne-i nefis-i Sis, hâss-ı mîrlivâ, fî sene	18.000
Mahsûl-i dekâkîn-i sırça, 6 bâb, hâss-ı mîrlivâ	1.500
Mahsûl-i debbağhâne-i nefis-i Sis, hâss-ı mîrlivâ	1.000
Mahsûl-i çukur-ı cüllâhan, beher çukurdan ikişer akçe alınmak üzere, hâss-ı mîrlivâ	800
Mahsûl-i bâzâr-ı penbe ve iplik satandan on batman penbeden birer pâre alınmak üzere, hâss-ı mîrlivâ	9.000
Mahsûl-i meyhâne-i nefis-i Sis, hâss-ı mîrlivâ	14.900
Hamam, der nefis-i Sis, vakf-ı medrese-i Hacı Baytar	1.000
Toplam	86.040

⁷⁸⁴ İncelenen mufassal tahrir defterinde ma'sara dükkân sayısı 5 olarak ifade edilirken, *beher bâb fî 48* olarak belirtilmiştir. Bu şekilde hesaplandığında ma'saralardan toplamda 240 akçe gelir elde edilmesi gerekirken toplam hasılat 840 olarak yazılmıştır. İcmal defterinde ise dükkân sayısı 28, dükkânlardan alınan kira bedeli ise 30 akçe olarak kaydedilmiştir. İcmaldeki veriler hesaplandığında mufassal defterdeki toplam gelir sayısı elde edilmektedir. Bu şekilde düşünüldüğünde icmalde verilen bilgiler doğrultusunda hesaplama yapılmıştır. BOA, TKGMA, 150, vr. 14b; BOA, TKGMA, 281, vr. 5b; Kurt, *Ünlü, Çukurova Tarihinin Kaynakları VI*, s. L-LI.

⁷⁸⁵ BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

⁷⁸⁶ BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

İncelenen 1572 tarihli deftere göre Sis şehrinde ihtisâb ve ihzâriyyeden toplamda 20.000 akçe gelir elde edilmiştir. Şehir gelirlerinin önemli bir oranını oluşturan söz konusu meblağ, ticaret hayatının canlılığına da işaret etmektedir⁷⁸⁷. Sis şehri hayvan pazarında at, katır, deve ve koyun satışı ile birlikte erkek ve kadın köle ticareti söz konusudur. Buradan toplamda 8.000 akçe vergi alındığı tespit edilmiştir⁷⁸⁸.

Sis şehrinde mirliva hassı olan “mahsûl-ı bâc-ı bâzâr ve resm-i kapan”dan 9.000 akçe vergi tahsil edilmiştir. Pazarında un, üzüm ve incir satışı için ayrı yerler kurulmakta ve pazara gelen mallardan resm-i kapan alınmaktadır. Yine pazarda zahire ve sebzeler ile birlikte keçe satışı da yapılmaktadır. Pazara gelen at, deve ve katır yüklerinden ikişer akçe alındığı kaydedilmiştir⁷⁸⁹. Kanara, kasaplık hayvanların kesilip, yüzüldükleri yerdir⁷⁹⁰. İncelenen tarihte mirliva hassı olarak kaydedilen “mahsûl-i kanara-i kassâbân”dan 2.000 akçedir⁷⁹¹. Yine bu dönemde şehirde bulunan hamamdan 1.000 akçe hasılat sağlanmıştır⁷⁹².

Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirler

Sis şehrinde 1572 tarihinde narenciye ve zahirelerden toplamda 8.000 akçe gelir elde edilmiştir⁷⁹³. Bu dönemde tapu resminden 1.000 akçe alınmıştır. Gelir padişah hasları arasında yer almaktadır⁷⁹⁴. Tablo 105’te 1572 tarihli tahrir defterine göre tarım ve hayvancılıktan elde edilen Sis şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 105: 1572 Defterine Göre Tarım ve Hayvancılıktan Elde Edilen Sis Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Öşr-i bağçe-i narenc maa ve gallât-ı şehir, hâss-ı mîrlivâ	8.000

⁷⁸⁷ BOA, TKGMA, 150, vr. 14b.

⁷⁸⁸ BOA, TKGMA, 150, vr. 14b.

⁷⁸⁹ BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

⁷⁹⁰ BOA, TKGMA, 150, vr. 14a; Sami, *Kamus-i Türkî*, s. 585.

⁷⁹¹ “her koyundan ve keçiden birer pâre, su sığırından dörder pâre ve kara sığırından iki pâre alına, hâss-ı mîrlivâ.” BOA, TKGMA, 150, vr. 14a.

⁷⁹² BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

⁷⁹³ BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

⁷⁹⁴ BOA, TKGMA, 150, vr. 14b.

Resm-i tapu-yı zemin, der nefis-i şehir-i m, livaha-i m., hâss-ı şâhî	1.000
Toplam	9.000

Diğer Gelirler

Bâd-i hevâ vergileri, genellikle olağanüstü durumlarda toplanan bir vergi türüdür. İncelenen tarihte Sis şehrinde bâd-i hevâ gelirinin bir kısmını timar sahibi sipahi ve bir kısmını da sancakbeyi almaktadır. Paylaşılan bâd-i hevâ geliri kayıtlarda “nısf-ı bâd-i hevâ” şeklinde ifade edilmiştir. Sis’in 1572 tarihli nısf-ı bâd-i hevâ vergilerinden toplamda 33.014 akçe elde edilmiştir⁷⁹⁵. Sancakbeyi, timar arazisinden tahsil edilen bâd-i hevâ vergilerinin yarısını alırken, şehir merkezinden elde edilen bâd-i hevâ vergilerinin yekûnu olan 5.603 akçenin tamamına sahip olmaktadır. Bu şekilde sancakbeyi, padişah hassı ile serbest timar gelirlerine karışmazken, sipahi timarlarının resm-i ganeminin yarısını, âdet-i deştânî gelirlerinin ise tamamını almaktadır⁷⁹⁶. Tablo 106’da 1572 tarihli tahrir defterine göre Sis’in diğer şehir gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 106: 1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sis’in Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Cizye-i gebran-ı nefis-i Sis, Beher nefer fî 60	21.720
Mahsûl-i yâve ve beytû’l mâl ve mâl-ı mefkud ve mâl-ı gaib, hâss-ı şâhî	6.000
Resm-i hâne-i gebran-ı nefis-i Sis, hâss-ı mîrlivâ, 301 nefer beher nefer 53, hâss-ı mîrlivâ, fî sene	15.476
Bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne-i nefis-i Sis, hâss-ı mîrlivâ	5.603
Nısf-ı bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve deştânî tamamen ve nısf-ı ganem tîmâr-hâ-i erbâb-ı tîmâr-i gayr-ı ez havâss-ı pâdişâhî ve tîmâr-hâ-i serbest, hâss-ı mîrlivâ	33.014
Toplam	81.813

Kaybolmuş hayvanların sahiplerinden “resm-i yâve” alınmaktadır⁷⁹⁷. Kaybolan hayvan ya da bulunan herhangi bir eşyanın sahibinin çıkmadığı zamanlarda satılmasından elde

⁷⁹⁵ Nısf-ı bâd-i hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve deştânî tamamen ve nısf-ı ganem tîmâr-hâ-i erbâb-ı tîmâr-i gayr-ı ez havâss-ı pâdişâhî ve tîmâr-hâ-i serbest, hâss-ı mîrlivâ. BOA, TKGMA, 150, vr. 15a.

⁷⁹⁶ Kurt, Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI*, s. XXXV.

⁷⁹⁷ Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*, C. 4, 1991, s. 417.

edilen gelir devlet hazinesine kalır, buna “beytü’l-mâl” denirdi. Sefere çıkan ya da malını emanete koyup gurbete giden kimseden herhangi bir haber alınmazsa ve bu kişinin mirasçısı yoksa söz konusu kişinin terekesi kadı tarafından tespit edilerek satışa çıkartılır, elde edilen paraya ise “mâl-ı mefkud” veya “mâl-ı gaib” denirdi. İfade edilen söz konusu gelirlerin tümünden toplamda 6.000 akçe alınmıştır. Gelir padişah hassı olarak kaydedilmiştir⁷⁹⁸.

Cizye, Osmanlı Devleti’nde yaşayan erişkin gayrimüslim erkeklerden tahsil edilen baş vergisidir⁷⁹⁹. Bu dönemde Sis şehrinde yaşayan gayrimüslim tebaadan toplamda 21.720 akçe cizye vergisi alınmıştır⁸⁰⁰. Söz konusu gelirin padişaha mı yoksa mirlivaya mı ait olduğu belli değildir.

İncelenen tarihte Sis şehrinde yaşayan gayrimüslimlerden 15.476 akçe resm-i hâne alınmıştır. Söz konusu gelir mirliya hassı olarak kaydedilmiştir⁸⁰¹. Bütün bahsi geçen gelirler gruplandırılmış ve Tablo 107’de gelir türlerinin kıyaslanmasını yapabilmek için sunulmuştur. Toplam gelirin 176.853 akçe olduğu belirlenirken en çok katkının yaklaşık %48,65 ile sanayi ve ticaret gelirleri tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. En az katkı ise tarım ve hayvancılık gelirleri tarafından sağlanmıştır.

⁷⁹⁸ BOA, TKGMA, 150, vr. 14a; Kurt, Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI*, s. XXXVI.

⁷⁹⁹ Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, C. 8, 1993, s. 45.

⁸⁰⁰ “ve Livâ-i mezbûrda mütemekkin olan keferenin her müzevvecinden mücerredinden defter-i atıkde yirmidörder para -ki kırk sekizer akçe olur- cizye ta’yîn olunmuş imiş. Emr-i Pâdişâhî ile vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda zikr olan keferenin cizyeleri şey’-i kalîl olmağın şer’a ve kanûna muhâlifdir, gerekdir ki kefer-i mezbûreye harâc-ı şer’î vaz’ edesin deyu fermân olunub ber müceb-i emr-i âlî kefer-i mezbûrenin her müzevvecinden ve mücerredinden otuzar para -ki altmışar Osmanî olur- cizye ta’yîn olunub kayd olunmağın defter-i cedide dahi kemâ-kân kayd olundu.” Bu tarihte Sis şehrinde toplamda 362 neferân gayrimüslim bulunmaktadır. BOA, TKGMA, 150, vr. 8b-9a.

⁸⁰¹ Mufassal defterde neferân sayısı 201, her neferden alınacak bedel ise 53 akçe olarak kaydedilmiştir. Buna göre resm-i hâne olarak alınacak bedel 15.476’dır. Fakat her neferândan 53 akçe alınacaksa bu durumda 292 neferân sayısı olması gerek. Sis’in icmal defteri incelendiğinde, burada yalnızca resm-i hâne bedeli 15.476 olarak belirtilmiş, nefer ya da alınacak bedelle ilgili olarak herhangi bir şey ifade edilmemiştir. O halde her iki kayıta da ortak olan şey bu dönemde Sis şehir merkezinde yaşayan gayrimüslim ahaliden resm-i hâne olarak 15.476 akçe alındığıdır. BOA, TKGMA, 150, vr. 15a; BOA, TKGMA, 281, vr. 8b.

Tablo 107: 1572 Yılı Defterine Göre Sis Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve Ticaret gelirleri	86.040
Tarım ve hayvancılık gelirleri	9.000
Diğer gelirler	81.813
Toplam	176.853

Sis şehrinde ki 1572 tarihine ait kale gelirleri incelendiğinde, bu tarihte Feke Kalesi'nden 11.077 akçe resm-i hâne, 248 akçe resm-i mücerred vergisinin alındığı görülmektedir. Söz konusu her iki vergi de mirliva hassı olarak kaydedilmiştir. Kalede yaşayan gayrimüslimlerden bağ vergisi olarak 1.500 akçe harâcü'l-kürûm alınırken, 1.200 akçe bâd-i hevâ, 1.200 akçe ihtisâb vergisi, 72 akçe kovan vergisi, 155 akçe keçi vergisi tahsil edilmiştir. Yine kalede bulunan boyahânedan 1.600 akçe, 3 taşlı bir değirmenden de 90 akçe vergi alınmıştır. Öşür geliri olarak ise 100 kile buğdaydan 1.200 akçe, 91 kile arpadan 728 akçe elde edilmiştir. Kalenin toplam geliri 35.325 akçe iken bunun 16.260 akçesi cizye vergisidir⁸⁰². Cizye vergisinin tamamı padişah hassı, geri kalan tüm kale gelirleri mirliva hassı olarak kaydedilmiştir⁸⁰³. Tablo 108'de bahsi geçen Feke kale gelirleri listelenmiştir.

Tablo 108: 1572 Feke Kale Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)	Gelir Türü
Resm-i hâne	11.072	hâss-ı mîrlivâ
Resm-i mücerred	248	hâss-ı mîrlivâ
Bâd-i hevâ	1.200	hâss-ı mîrlivâ
Cizye	16.260	hâss-ı şâhî
Harâcü'l-kürûm	1.500	hâss-ı mîrlivâ
100 keyl hinta	1.200	hâss-ı mîrlivâ
91 keyl şair	728	hâss-ı mîrlivâ
Resm-i nahl	72	hâss-ı mîrlivâ
Resm-i ma'zû	155	hâss-ı mîrlivâ
Boyahâne	1.600	hâss-ı mîrlivâ
İhtisâb	1.200	hâss-ı mîrlivâ
3 hâcer tahun	90	hâss-ı mîrlivâ
Toplam	35.325	hâss-ı mîrlivâ
Hisse-i hâss-ı şâhî	16.260	hâss-ı şâhî
Hisse-i mîrlivâ	19.065	hâss-ı mîrlivâ

⁸⁰² *Cizye-i müzevvecân ve mücerredan neferân 271 beher nefer fî 60, hâss-ı şâhî*. BOA, TKGMA, 150, vr. 36a. Defterde kalenin toplam geliri 35.330 akçe olarak kaydedilirken, tarafımızca hesaplanan toplam gelir 35.325 akçedir.

⁸⁰³ BOA, TKGMA, 150, vr. 36a.

Anavarza Kalesi'nden 480 akçe resm-i hâne, 8 akçe resm-i mücerred ve 512 akçe de bâd-i hevâ vergisi elde edilmiştir. Kalede yaşayan zimmilerden ise 1.020 akçe cizye vergisi alınmıştır. Gelirlerin kime ait olduğu ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır⁸⁰⁴. Anavarza Kalesi'nin 1572 tarihinde toplam 2.020 akçe geliri vardır. Benzer şekilde Küpdere Kalesi'nden ise 2.368 akçe resm-i hâne, 48 akçe resm-i mücerred ve 514 akçe bâd-i hevâ vergisi alınmıştır⁸⁰⁵. Kalenin cizye geliri ise 5.400 akçe olarak belirtilmiştir⁸⁰⁶. Kalenin toplam geliri 8.330 akçedir ve padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Belirtilen vergiler Tablo 109'da sıralanmıştır.

Tablo 109: 1572 Tarihli Anavarza ve Küpdere Kale Gelirleri (Akçe)

Vergi Adı	Anavarza Kalesi	Küpdere Kalesi
Resm-i hâne	480	2.368
Resm-i mücerred	8	48
Bâd-i hevâ	512	514
Cizye	1.020	5.400
Toplam	2.020	8.330

Lemberd Kalesi gelirleri incelendiğinde, kalede yaşayan zimmilerden 4.480 akçe resm-i hâne ve 66 akçe resm-i mücerred alındığı görülmektedir. Bununla birlikte kovan resminden 1.389 akçe, keçi vergisinden 2.000 akçe ve bâd-i hevâ maa dekáîn-i sofciyân ve bâc vergisinden 1.200 akçe alındığı kaydedilmiştir. Kaleden elde edilen cizye vergisi ise 9.720 akçedir. Lemberd Kalesi'nin 1572 tarihinde, padişah hassı olarak kaydedilen toplamda 18.855 akçe geliri bulunmaktadır⁸⁰⁷. Tablo 110'da detaylar listelenmiştir.

Tablo 110: 1572 Tarihli Lemberd Kale Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)
Resm-i hâne	4.480
Resm-i mücerred	66
Resm-i nahl	1.389
Resm-i ma'zû	2.000

⁸⁰⁴ BOA, TKGMA, 150, vr. 21a.

⁸⁰⁵ BOA, TKGMA, 150, vr. 19b.

⁸⁰⁶ *Cizye-i 90 nefer, beher nefer fi 60*. BOA, TKGMA, 150, vr. 19b.

⁸⁰⁷ Hem mufassal hem icmal defterde kalenin padişah hassına ait toplam geliri 9.129 akçe olarak kaydedilmiştir. Tarafımızdan hesaplanan toplam geliri 9.135 akçedir. BOA, TKGMA, 150, vr. 18b; BOA, TKGMA, 281, vr. 5b.

Mahsûl-i bâd-i hevâ maa dekkâin-i sofciyân ve bâc	1.200
Cizye	9.720
Toplam	18.855

3.4.Kars-ı Maraş Şehir Gelirleri

1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Kars-ı Maraş şehrinin 1530 yılında toplam şehir geliri 48.788 akçedir ve bu gelirler 1530 “mirliva hassı” ile “zeamet ve timar sahipleri” şeklinde iki başlık halinde verilmiştir. Bu kapsamda mirliva hassı içerisinde bulunan gelirlerin başında yol ve geçit vergisi olarak bilinen bâc-ı rah yer almaktadır. Kars-ı Maraş ile birlikte Sinas ve Çokak nahiyelerine giden mallardan 7.000 akçe, Geben Kalesi’ne giden mallardan ise 4.000 akçe yol bâcı alındığı kaydedilmiştir. Bu dönemde geliri mirliva hassı olarak kaydedilen Geben Kalesi civarında bulunan karyeden 3.000 akçe, Hemite karyesinden ise 12.000 akçe gelir sağlandığı görülmektedir⁸⁰⁸. Kars-ı Maraş’taki 1530 tarihli mirliva haslarının toplam gelirinin 26.000 akçe olduğu tespit edilmiştir. Tablo 111’de 1530 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Kars-ı Maraş şehir gelirleri sunulmaktadır.

Tablo 111: 1530 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Kars-ı Maraş Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Geliri (Akçe)	Vergi Türü
Bâc-ı râh-ı yolcu ber? Kars gayr-i ez bâc-ı râh-ı Sinas ve Çokak	7.000	Hâsshâ-i mîrlivâ-i Maraş
Bâc-ı râh-ı kal’a-i Geben fî sene	4.000	Hâsshâ-i mîrlivâ-i Maraş
Karye-i i kal’a-i Geben tabi-i m.	3.000	Hâsshâ-i mîrlivâ-i Maraş
Karye-i Hemite? tabi-i m.	12.000	Hâsshâ-i mîrlivâ-i Maraş
An mahsûlat-ı cübûnhâ? 4 kıt’a	55	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
An kıst-ı kassârân nefsi-i Kars 4.000.	4.000	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
An kıst-ı sabunhâne nefsi-i Kars, fî sene	7.000	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
An kıst-ı maaş atciyan-ı? nefsi-i Kars be-nâm hakk-ı bisât	1.500	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
Bâc-ı bâzâr nefsi-i Kars, gayr-i ez kıst-ı maa şatciyan? ve hakk-ı bisât fî sene	4.000	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
An kıst-ı boyahâne nefsi-i Kars	500	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr

⁸⁰⁸ BOA, TTD, 998, vr. 487.

An kıst-ı kirişciyân fî sene	500	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
An kıst-ı râh-ı Kolbur? tabi-i Kars	4.000	Timârhâ-i zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr
Toplam	47.555	

İncelenen tarihte hasılatı zeamet ve timar sahiplerine ayrılan şehir gelirleri ayrı bir başlık olarak verilmiştir. Kars-ı Maraş'ta küçük ölçekli üretime bağlı olarak gelişen bir canlılık söz konusudur. Şehirde bulunan çamaşır yıkama yerinden 4.000 akçe, sabunhânenen 7.000 akçe, boyahâne ve kirişhânenen 500'er akçe gelir sağlandığı görülmektedir⁸⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde pazara getirilip satılan neredeyse her çeşit maldan alınan bâc-ı bâzâr vergisi şehirlerdeki pazar ekonomisinin canlılığını ve çeşitliliğini göstermesi adına önemlidir⁸¹⁰. Bâc-ı bâzâr vergisinin meblağı, satılan mala ve miktarına göre değişmektedir. Kars-ı Maraş'ta tek bir kalem şeklinde verilen bâc-ı bâzâr vergisinden 4.000 akçe gelir sağlanmıştır. “An kıst-ı maa şatciyan nefis-i Kars be-nâm hakk-ı bisât” geliri ise 1.500 akçe olarak tespit edilmiştir. Mirliya haslarından başka timar geliri olarak alınan Kolbur yol bâcından toplamda 4.000 akçe elde edilmiştir. Kars-ı Maraş'ın 1530 tarihli zeamet ve timar sahiplerine ayrılan toplam geliri 22.788 akçe olarak kaydedilmiştir. An mahsûlât-ı cübühâ'nın geliri 55.000 akçedir⁸¹¹.

Diğer Gelirler

İncelenen tarihte zeamet ve timar sahiplerine ayrılan şehir gelirleri ayrı bir başlık altında verilmiştir. Bu kapsamda bâd-i hevâ ve resm-i arûsâne vergilerinin geliri toplamda 1.233 akçe olarak kaydedilmiştir. Tablo 112'de 1530 tarihinde Kars-ı Maraş'ın diğer şehir gelirleri verilmektedir⁸¹².

⁸⁰⁹ Kassârân, çamaşır yıkama yeridir. bk. Seyran Aktaş, “Tahrir Defterlerine Göre Ermenilerin Anadolu'da İcra Ettiği Meslekler (XVI. Yüzyıl)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 33 (2020), s. 308; BOA, TTD, 998, vr. 487.

⁸¹⁰ Celal Yeniçeri, “Bâc”, *DİA*, C. 4, 1991, ss. 411-412.

⁸¹¹ BOA, TTD, 998, vr. 487.

⁸¹² BOA, TTD, 998, vr. 487.

Tablo 112: 1530 Tarihli Kars-ı Maraş'ın Diğer Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
An resm-i arûsâne ve bâd-i hevâ, nefis-i mahallât-ı nefis-i Kars	1.233

Elde edilen bulgular ışığında gelir türlerinin kıyaslaması Tablo 113'te verilmiştir. Burada toplam hasılatın 48.788 akçe olduğu göze çarparken tarım ve hayvancılık gelirleri grubuna giren hiçbir verginin deftere kaydedilmediği görülmektedir. Sanayi ve ticaret gelirleri ise toplam gelirin çoğunluğunu oluşturmaktadır⁸¹³.

Tablo 113: 1530 Yılı Defterine Göre Kars-ı Maraş Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	47.555
Tarım ve hayvancılık gelirleri	0
Diğer Gelirler	1.233
Toplam	48.788

1563 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş Şehir Gelirleri

Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Gelirler

Kars-ı Maraş şehrinin 1563'teki iktisadi durumuna bakıldığında toplamda 32.950 akçe gelire sahip olduğu gözükmemektedir. Tablo 114'te 1563 tarihli tahrir defterine göre sanayi ve ticaretten elde edilen Kars-ı Maraş şehir gelirleri sunulmaktadır.

Tablo 114: 1563 Defterine Göre Sanayi ve Ticaretten Elde Edilen Kars-ı Maraş Şehir Gelirleri

Vergi Adı	Gelir (Akçe)
Bâc-ı bâzâr fî sene	2.000
Kıst-ı ihtisâb fî sene	1.000
Kıst-ı kassâbân fî sene	2.000
Kıst-ı kassârân fî sene	500
Kıst-ı debbağan fî sene	300
Bâc-ı haml fî sene	450
Hakk-ı bisât fî sene	1.000
Bâc-ı bâzâr-ı esb	450
Bâc-ı bâzâr-ı şütür fî sene	500

⁸¹³ BOA, TTD, 998, vr. 487.

Bâc-1 bâzâr-1 üsera ve devabb fî sene	500
Bâc-1 kirbas ve rişte ki bâzârda ve nevahide satılır fî sene	5.250
Kıst-1 boyahâne-i nefis-i kars ve nahiye-i Mağara ve Sinbas ve Anavarza Çeharşenbe fî sene	9.000
Bâc-1 câmûsân-ı ner, der kaza-i m. ve der kaza-i Andırın ve Göksun ve Köstere ve gayr-ı fî sene	10.000
Toplam	32.950

Osmanlı klasik döneminde önemli bir sanayi kuruluşu olarak faaliyet gösteren boyahâneler, şehirlerin iktisadi gelişmişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Kars-ı Maraş şehri 1563 tarihli tahrir kaydına göre boyahânenin 9.000 akçe geliri vardır. Şehir merkezinde bulunan boyahâne; Mağara, Sinbas ve Anavarza boyahâneleri ile kaydedilmiştir⁸¹⁴.

Osmanlı Devleti döneminde mandanın etinden, sütünden ve gücünden yararlanılmaktadır⁸¹⁵. Belgelerde mandanın erkeği *ner* olarak ifade edildiği ve erkek mandadan “bâc-1 câmûsân-ı ner” adı altında toplam 10.000 akçe vergi alındığı görülmektedir⁸¹⁶. Erkek mandadan elde edilen vergi, şehir gelirlerinin en önemli kaynağı olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu vergi Kars, Andırın kazaları ile Göksun, Köstere ve diğer nahiyelerden alınan vergiler ile birlikte kaydedilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde pazar yerleri, ekonomi ve ticaret hayatının canlandığı mekânlar olarak kabul edilmektedir. Pazara getirilip, satılan mallardan bâc vergisi alınmaktaydı. Kars-ı Maraş’ın 1563 tahririnde bâc-1 bâzâr vergisinden 2.000 akçe, ihtisâb vergisinden ise 1.000 akçe alınmıştır. Aynı şekilde kasaplık vergisinden 2.000 akçe, kassârlık vergisinden 500 akçe ve debbağlık vergisinden 300 akçe gelir elde edilmiştir. İncelenen tarihte pazarda satılan atlardan 450 akçe, develerden 500 akçe vergi alındığı kaydedilmiştir. Yine pazarda satılan esirler ile yük ve binek hayvanlarından 500 akçe alınmıştır. Bu tarihte dokuma tezgâhlarının ihtiyacını karşılamak için getirilen rişteden

⁸¹⁴ BOA, TKGMA, 168, vr. 156b.

⁸¹⁵ Ferit Develioğlu, “Câmûs”, s. 140; Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V*, s. LXXIX.

⁸¹⁶ Ferit Develioğlu, “Ner”, s. 962.

(pamuk ipliği) 5.250 akçe vergi alındığı kaydedilmiştir. Bâc-ı haml'dan 450 akçe, hakk-ı bisâtan ise 1.000 akçe gelir elde edilmiştir⁸¹⁷.

Diğer Gelirler

Kars-ı Maraş'ta şehirli reayadan rûsûm-ı raiyye alınmamıştır. Şehirde oturan sipahi-sipahizadeler vergilerden muaf sayılmış, bunun dışında kalan reayadan 117,5 akçe resm-i yâve, 229 akçe resm-i arûsâne ve 458 akçe bâd-i hevâ olmak üzere toplamda 804,5 akçe vergi toplanmıştır. Tablo 115'te 1563 tarihli Kars-ı Maraş şehrinde reayadan alınan vergiler özetlenmiştir.

Tablo 115: 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Şehri Reayadan Alınan Vergiler

Mahalle Adı	Resm-i Yâve	Resm-i Arûsâne	Bâd-i Hevâ	(Akçe)
Mahalle-i Kassab Karalı	12,50	25	50	87,5
Mahalle-i Döğürlü ve Nakiblü	18,5	37	74	129,5
Mahalle-i Ali Nayiblü	9,5	19	38	66,5
Mahalle-i Sunkur Beylü	15	30	60	105
Mahalle-i Çobanlı ve Derzilü	18	35	70	123
Mahalle-i Lalalu ve Kuşçu İlyaslu	6	11	22	39
Mahalle-i Mandalu ve Halidlü	3	5	10	18
Mahalle-i Hüsam Dîvâne	8,5	17	34	59,5
Mahalle-i Kassarcılar	8,5	17	34	59,5
Mahalle-i Ali veled-i Şami	7	11	22	40
Mahalle-i İldaşlu	11	22	44	77
Toplam	117,5	229	458	804,5

⁸¹⁷ BOA, TKGMA, 168, vr. 156b.

Tablo 116’da 1563 yılına ait deftere göre Kars-ı Maraş şehrine ait vergi gelirlerinin gruplandırılması sunulmaktadır. Verilere göre 1530 yılında olduğu gibi 1563’te de tarım ve hayvancılık kategorisinde bir gelir kaydedilmemiştir. Sanayi ve ticaret gelirleri ile diğer gelirlerin düştüğü gözlemlenmektedir.

Tablo 116: 1563 Yılı Defterine Göre Kars-ı Maraş Gelir Türlerinin Kıyaslanması

Gelir Türü	Miktar (Akçe)
Sanayi ve ticaret gelirleri	32.950
Tarım ve hayvancılık gelirleri	0
Diğer Gelirler	804,5
Toplam	33.754,5

SONUÇ

Bu tez çalışmasında XVI-XVII. yüzyıllarda Dulkadir Beylerbeyliği'nde şehirleşme konusu ele alınmıştır. Bu kapsamda, şehir kavramı detaylı bir şekilde tartışılmış ve şehir tanımı farklı görüşlerden ve coğrafyalardan bilim insanlarının düşünceleri aktararak yapılmıştır. Belirtilen dönemde Dulkadir Beylerbeyliği idaresi altında olan Maraş, Ayntab, Sis ve Kars-ı Maraş şehirleri mahalle düzeyinde ele alınmış, nüfus ve şehir gelirleri bakımından irdelenmiştir. Elde edilen nüfus ve şehir gelirleri verileri sayesinde Dulkadir Beylerbeyliği'nin şehirleşme açısından analizi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Temel kaynak olarak bölgeye ait XVI. yüzyıl tapu-tahrir ve XVII. yüzyıl avâriz defterleri incelenmiş, defterler belirli bir sisteme göre tasnif ve tahlil edilmiştir. Bu noktada, kaza nefşlerine ait mahalleler ve kişilerle ilgili bilgiler arşiv belgelerine göre kayıt altına alınmıştır. Bu kapsamda mahalle konumları, sayıları ve isimleri her bir yüzyıl boyunca ayrı ayrı takip edilmiştir. Genel manada, söz konusu dört şehir değerlendirildiğinde çoğunlukla mahallerin cami ya da mescit etrafında kurulduğu gözlemlenirken, mahallelerin söz konusu ibadethanelerin adıyla anıldığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, mahalle isimlendirilmelerinde ünlü kişi veya meslek grubu adları da göze çarpmaktadır. Ayrıca bahsi geçen mahallelerin tahminî konumları, günümüze kadar varlığını sürdürebilen tarihî eserler (cami ve kaleler) sayesinde haritalandırılmış ve literatüre kazandırılmıştır.

Maraş şehri mahalle sayısı bakımından değerlendirildiğinde, 1526 tarihli deftere göre 51 mahallesi bulunmaktadır. Yine aynı yüzyıla ait 1563 tarihli deftere göre ise mahalle sayısı 42'ye düşmüştür. XVII. yüzyıla ait her iki deftere bakıldığında ise mahalle sayısının ve isimlerinin aynı kaldığı gözlemlenmiştir. Ancak bu yüzyılda mahalle sayısının 19'a düştüğü belirlenmiştir. Burada yapılan mahalle ismi kıyaslamalarında bazı mahallelerinin kendini koruduğu, bazılarının ise kayıtlarda bir daha yer almadığı görülmektedir. Özellikle XVII. yüzyıla gelindiğinde Maraş şehrindeki mahallelerde cami ve mescid adlarının kullanılmadığı göze çarpmaktadır. Ayntab şehrinin 1536'da 22, 1543'te 29 ve 1574'te ise 32 mahallesinin olduğu söylenilebilir. Ayntab şehrinin XVI. yüzyıl boyunca mahalle sayısında bir artış gözlemlenmiştir. Bazı mahallelerin kayıtlarda yer almadığı

görülse de yeni mahallelerin kurulması bu artışa sebep olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısını kapsayan defterlerde Ayntab mahalle sayısının 35 olduğu tespit edilmiştir. XVII. yüzyılın son defterinde ise toplam mahalle sayısı 42 olarak belirlenmiştir. XVII. yüzyıla ait ilk defter ile son defterdeki mahalle sayıları kıyaslandığında mahalle sayısında %20'lik bir artış göze çarpmaktadır. Bu noktada, isim analizlerinde 10 mahallenin isminin sadeleştiği dikkat çekmektedir. Özellikle XVII. yüzyıl mahalle isimleri detaylı incelendiğinde mescid ve cami adlarının kullanılmadığı saptanmıştır. Sis şehrinin ise XVI. yüzyılın başlarında toplam 5 mahalleden oluştuğu görülmektedir. Daha sonra Ermeni Mahallesi 4'e bölünerek toplam mahalle sayısı 8'e çıkmıştır. Diğer bir ifade ile Sis şehri XVI. yüzyılda 4 Müslüman ve 4 Ermeni mahallesinden oluşmaktadır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Sis ve Ayntab şehirlerinde aynı dine mensup kişilerin bir arada yaşama eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir. Bu tez çalışmasında ele alınan son şehir olan Kars-ı Maraş'a ait 1530 yılında 18 mahallenin olduğu tespit edilmiştir. 1563 tarihli deftere göre ise Kars-ı Maraş'ın mahalle sayısı yaklaşık %38,88'lik bir kayıpla 11'e düşmüştür.

Bütün bulgular özetlenirse XVI. yüzyıl başından XVII. yüzyıl sonuna kadar Maraş şehri mahalle sayısı 51'den 19'a düşmüştür. Aynı değerler Ayntab şehri için kıyaslandığında ise mahalle sayısının 22'den 42'ye çıktığı görülmektedir. Buradaki yaklaşık %91'lik artış dikkat çekicidir. Ayntab'ın şehirleşme açısından Maraş'a göre iyi bir gelişme gösterdiği bu rakamlara bakılarak ifade edilebilir. Sis ve Kars-ı Maraş için yalnızca XVI. yüzyıl değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Bu noktada, Sis'in mahalle sayısı artarken Kars-ı Maraş'ın mahalle sayısında ciddi bir düşüş olduğu saptanmıştır.

Mahalle sayısı ve isimlerine ek olarak, Dulkadir Beylerbeyliği şehirleri tahminî nüfus açısından da incelenmiştir. Örneğin XVII. yüzyılda Maraş şehrinin avârizhâne sayısının 1617 ve 1694 yılları için aynı olduğu saptanmıştır. Avârizhâne sayılarının nüfus için belirleyici bir parametre olduğu göz önüne alındığında, XVII. yüzyıl boyunca Maraş nüfusunun sabit kaldığı düşüncesi hâkim olmaktadır. Ayntab için XVI. yüzyıl başında 22 mahalle ile tahminî nüfus 9.664 olarak hesaplanırken yüzyıl sonunda 32 mahalle ile

15.586 olarak belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle XVI. yüzyıl başından sonuna Ayntab nüfusunda yaklaşık %61,28 lik bir artış gözlemlenmiştir. Ayntab için 1625 yılında 281 avârizhâne belirtilirken 1696 yılında ise 183,75 avârizhâne kaydedilmiştir. XVII. yüzyıl boyunca Ayntab şehri nüfusunda yaklaşık %34,61 lik bir kayıba karşılık gelmektedir. Sis şehrinde XVI. yüzyılda nüfus değişimi değerlendirildiğinde, yüzyıl başında mahalle tahminî nüfusu 1.442 kişi belirlenirken kale tahminî nüfusu 1.913 olarak saptanmıştır. Bu değerler yüzyıl sonunda sırasıyla 2.923 ve 2.292 şeklinde belirlenmiştir. Başka bir ifade ile şehrin tahminî nüfusunda yaklaşık %103 artış olurken kale tahminî nüfusunda sadece %20 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Kars-ı Maraş için XVI. yüzyıl değerlendirildiğinde ise yüzyıl başından sonuna kadar tahminî nüfusun yaklaşık %68,35 oranında bir düşüş sergilediği görülmüştür.

Dulkadir Beylerbeyliği'ne ait mahalle ve nüfus değerlendirilmesinin arkasından ele alınan son konu şehirlerin vergi gelirinin belirlenmesidir. XVI. yüzyılda tutulan tahrir defterlerinde şehirlerin vergi gelirleri kaydedilirken, XVII. yüzyıl için değerlendirme konusu olan avarız defterlerinde bu bilgilere yer verilmemiştir. Söz konusu durum göz önüne alındığında şehir gelirlerinin yorumlanması yalnızca XVI. yüzyıl için yapılabilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi şehirleşme için sanayi ve ticaret gelirleri önemli bir göstergedir. Bundan dolayı, beylerbeyliğine ait şehirlerin gelirleri 3 kategoride incelenmiştir. Bunlar sırasıyla sanayi ve ticaret gelirleri, tarım ve hayvancılık gelirleri ile birinci ve ikinci kategoride yer almayan “diğer” gelirlerdir.

Maraş şehrinin gelirlerine bakıldığında, 1526 tarihli deftere göre toplam gelirin 85.041 akçe olduğu belirlenirken 1563 tarihli kayıtlara göre bu miktarın artarak 211.651 akçeye ulaştığı görülmektedir. 1526 tarihli kayıtlara göre toplam gelirin yaklaşık %80,53'ünü sanayi ve ticaret, %16,02'sini tarım ve hayvancılık ve %3,41'ini ise diğer gelirler oluşturmaktadır. Sanayi ve ticaret gelirleri bu yıldaki kayıtlara göre toplam gelirin çoğunluğunu meydana getirmektedir. 1563 tarihli deftere göre ise toplam gelirin yaklaşık %59,90'ını sanayi ve ticaret, %13,23'ünü tarım ve hayvancılık ve %26,87'sini ise diğer gelirler oluşturmaktadır. XVI. yüzyıla ait her iki defter kıyaslandığında sanayi ve ticaret

geliri rakamsal olarak artsa da toplam paydaki oranı ciddi bir şekilde azalmıştır. Bu kapsamda Maraş şehrinin hayvancılıktan kopamadığı düşünülmektedir.

Ayntab şehrine bakıldığında, 1536 tarihli deftere göre toplam gelir 224.190 akçe olarak tespit edilmiştir. Bu gelirin yaklaşık %68,69'u sanayi ve ticaretten elde edilirken, %17,74'ü tarım ve hayvancılıktan sağlanmıştır. Yaklaşık %13,57'sini ise diğer gelirler oluşturmaktadır. 1543 tarihli kayıtlara göre toplam gelir 386.254 akçe olarak hesaplanmıştır. Sanayi ve ticaret bu toplam gelirden yaklaşık %80,05'lik bir paya sahipken, tarım ve hayvancılığın oranı yaklaşık %8,03'tür. Diğer gelir grubu ise %11,92'lik bir oran ile kendisine vergi gelirleri arasında ikinci sırada yer bulmaktadır. 1574 tarihli verilere göre toplam gelirin 443.936 akçe olduğu tespit edilmiştir. Burada katkı olarak ilk sırada sanayi ve ticaret (%69,39), ikinci sırada tarım ve hayvancılık (%15,66) ve üçüncü sırada diğer (%14,95) gelirler yer almaktadır. Ayntab şehrinin toplam gelirinin XVI. yüzyıl boyunca net bir şekilde arttığı görülmektedir. Ancak şehirleşmenin emaresi olan sanayi ve ticaret gelirleri öncelikle %68,69'dan %80,05'e yükselmiş, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise tekrardan %69,39 seviyesine düşmüştür. Bunun aksine tarım ve hayvancılık gelirlerinin önce bir düşüş yaşanıp sonra tekrardan yüzyılın ikinci yarısında yükselişe geçtiği dikkat çekmektedir. Maraş şehrine göre daha iyi verilere sahip olsa dahi Ayntab'ın da Maraş gibi tarım ve hayvancılıktan kopamadığı düşünülmektedir.

Sis şehir gelirlerinin incelenmesi 1519, 1523-24, 1525-26, 1536-37 ve 1572 tarihli defterlerin analizi ile yapılmıştır. Yüzyıl başında toplam gelirin 72.744 akçe olduğu tespit edilirken yüzyıl sonunda 176.853 akçeye ulaştığı belirlenmiştir. Yüzyıl başında Sis şehrinde toplam gelirin %47,77'sini sanayi ve ticaret gelirleri, %1,58'ini de hayvancılık gelirleri oluşturmuştur. Diğer gelirler ise %50,65 ile en büyük orana sahiptir. Yüzyıl sonunda, toplam gelirin %48,65'i sanayi ve ticaret kategorisinde iken %5,09'u tarım ve hayvancılık grubundadır. Diğer gelirler ise %46,26'lık bir paya sahiptir. Sanayi ve ticaret gelirlerinde çok büyük bir değişim olmazken tarım ve hayvancılık gelirlerinin arttığı görülmüştür.

Son olarak Kars-ı Maraş şehir gelirleri 1530 ve 1563 tarihli kayıtlar ile analiz edilmiştir. Bu defterlerde Kars-ı Maraş'a ait tarım ve hayvancılık grubuna giren herhangi bir kayıt belirtilmemiştir. Toplam şehir geliri 1530 yılı için 48.788 akçe iken 1563 yılı için 33.754,50 akçe olarak belirlenmiştir. Her iki tarihli kayıtlara göre sanayi ve ticaret gelirleri toplam gelirden yaklaşık %97,50'lik bir paya sahiptir. Diğer gelirlerin oranı ise yaklaşık %2,50 olarak hesaplanmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ilk yarıya göre toplam gelirin Kars-ı Maraş için azaldığı görülmektedir. Aynı şekilde yüzdelik oranda bir değişim olmasa da sanayi ve ticaret gelirlerinin azalması da söz konusudur.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

a. Tahrir Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, TTD, 998.

BOA, TTD, 402.

BOA, TTD, 1097.

BOA, TTD, 331.

BOA, TTD, 186.

BOA, TTD, 373.

BOA, TTD, 69.

BOA, TTD, 450.

BOA, TTD, 969.

BOA, TTD, 178.

Tapu Kadastro Genel Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TKGMA)

BOA, TKGMA, 101.

BOA, TKGMA, 161.

BOA, TKGMA, 150.

BOA, TKGMA, 281

BOA, TKGMA, 168.

b. Maliyeden Müdevver Defterler

BOA, MAD, d. 43.

c. Kamil Kepeci Tasnifi

BOA, KK, d. 2626.

d. Gaziantep Şer'iyye Sicilleri

BOA, GŞS, 13.

BOA, GŞS, 16.

BOA, GŞS, 17.

BOA, GŞS, 162.

BOA, GŞS, 22.

BOA, GŞS, 23.

BOA, GŞS, 26.

BOA, GŞS, 171.

BOA, GŞS, 29.

BOA, GŞS, 35.

BOA, GŞS, 37.

BOA, GŞS, 43.

2. BASILI ESERLER

a. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

- 1536 (*Hicrî 943*) *Tarihli Ayıntâb Tahrir Defteri* (*Trankripsiyon, Değerlendirme, Tıpkı Basım*). haz. Ahmet Gündüz, Murat Çelikdemir. ed. Erdinç Gülcü. İksad, 2020.
- 373 Numaralı '*Ayntab Livâsı Mufasssal Tahrir Defteri* (950/1543). Defter-i Hâkânî Dizisi: V. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın No: 45, Ankara 2000.
- 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i bekr ve 'Arab ve Zül-Kâdiriyye Defteri (937/1530)" I-II (Dizin ve Tıpkı Basım). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998, Ankara.

b. Kaynak Eserler

- Arifi Paşa. "Maraş ve Elbistan'da Zülkadir (Dulkadir) Oğulları Hükümeti". *TOEM*. S. 33.
- Ayn-i Ali Efendi. *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*. ed. M. Tayyib Gökbilgin. İstanbul, 1979.
- Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, nr. 1969.
- Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, nr. 1970.
- Celâlzâde Mustafa. *Selîmnâme*. haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Celâlzâde Mustafa. *Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik*. neş. Petra Kappert, Wiesbaden. 1981.
- Hayrullah Efendi. *Hayrullah Efendi Tarihi*. C. X, İstanbul, 1288.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-Tevârih*. C. IV, sad. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara, 1992.
- İdris-i Bitlisi. *Selîm Şah-name*. haz. Hicabi Kırancı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2001.
- Kemal Paşa-zâde. *Tevârih-i Âl-i Osmân*. X. Defter. haz. Şefaettin Severcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Sadettin. *Tacü't-Tevârih*. C. II, 1281/1864, İstanbul.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (1595-1600) II*. haz. Mehmet İpşirli. Ankara, 1999.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*. neş. Midhat Sertoğlu. İstanbul, 1992.
- Solakzâde. *Solakzâde Tarihi*. İstanbul, 1297.

c. Telif Eserler

- ABACI, Nurcan. "Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik Bir İdari-Sosyal Tarih Araştırması: Bursa Örneği (1650-1700)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999.
- ACUN, Fatma. "A Portrait of the Ottoman Cities", *The Muslim World*. C. 92, S. 3-4 (2002), ss. 255-281.
- AÇIKEL, Ali. "Rum Eyaleti". *DİA*. C. 35, 2008: 225-226.
- AÇIKGÖZ, Özkan. "Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi". *Sosyoloji Konferansları*. S. 35, C. 57 (2007): 57-83.
- AFYONCU, Erhan. "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 1, S. 1 (2003): 267-286.

- AFYONCU, Erhan. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK, 2014.
- AHISHALI, Recep. “Muhzır”. *DİA*. C. 31, 2020: 85-86.
- AKALIN ERYAVUZ, Şebnem. “Kervansaray”. *DİA*, C. 25, 2022: 299-302.
- AKDAĞ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*. Ankara, 1999.
- AKİS, Metin. *Buhran Döneminde Antep’te Sosyal Hayat (1572-1606)*. Ankara, 2008.
- AKÖZ, Alaaddin ve İbrahim Solak. “Dulkadirli Beyliği’nin Osmanlı Devleti’ne İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 153 (2004): 41-50.
- AKTAŞ, Seyran. “Tahrir Defterlerine Göre Ermenilerin Anadolu’da İcra Ettiği Meslekler (XVI. Yüzyıl)”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. S. 33 (2020): 297-314.
- AKYÜZ, Jülide. “Ankara’nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer’iye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- ALPARSLAN, Yaşar ve Serdar Yakar, *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*. Ukde Yayıncılık, 2009.
- ALTINÖZ, İsmail. “Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.
- ALTINÖZ, İsmail. “Dulkadir Vilayetinin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması”. *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş)*. Tebliğleri. C. I, İstanbul, 2005.
- ALTINÖZ, İsmail. “XVI. Asırda Dulkadir Eyaleti’nde İskân ve Yerleşme”. *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. C. 1, (29 Nisan- Mayıs 2011, Kahramanmaraş): 357-375.
- ALTINÖZ, İsmail. *Dulkadirli Eyaleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesi*. Kahramanmaraş: Ukde Yayıncılık, 2009.
- ARSLAN, Hasan. “17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İhtimai Tarihi)”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- AVCI, Yasemin. “Kent Tarihi”. *Tarih İçin Metodoloji*. ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2021: 175-182.
- AYNURAL, Salih. “Kapan”. *DİA*. C. 24, 2001: 338-339.
- BARKAN, Ö. Lütfi. “Türk İktisat ve Mâliye Tarihi İçin Kaynaklar: Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler I”. *İFM*, C. 2 (1940).
- BARKAN, Ömer L. “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”. *İ.Ü.İ.F.M.* XXIII/1-2, (1963): 239-296.
- BARKAN, Ömer L. “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. *Türkiyat Mecmuası*. C. 10, (1953): 1-26.
- BARKAN, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara, 1988.
- BARKAN, Ömer Lütfi. “Avârız”. *İA*, MEB Yayınları. C. 2 (1979).
- BARKAN, Ömer Lütfi. “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C. XXIII, S. 1-2 (1962-1963): 239-296.

- BARKAN, Ömer Lütfi. “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”. *İÜİFM*. C. 2, S. 1 (1940-1941): 20-59.
- BARKAN, Ömer Lütfi. “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai ve Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I”. *Kânunlar*, İstanbul, 1943.
- BAYARTAN, Mehmet. *Osmanlı Şehirleri, Coğrafi Araştırmalar*. İstanbul: Akademi Titez Yayınları, 2014.
- BAYKARA, Tuncer. “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 5 (1999): 528-535.
- BAYKARA, Tuncer. *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2000.
- BAYKARA, Tuncer. *Denizli Tarihi*. İstanbul, 1969.
- BAYKARA, Tuncer. *İzmir Şehri ve Tarihi*. İzmir, 1969.
- BAYKARA, Tuncer. *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)*. Ankara, 2000.
- BEHAR, Cem. *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008), Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- BEYDİLLİ, Kemal. “İmam”. *DİA*. C. 22, 2000: 181-186.
- BEYDİLLİ, Kemal. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001:
- BLOOCH, Marc. *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*. İstanbul: İletişim, 2018.
- BRAUDEL, Fernand. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II-III*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Doğubatı, 2019.
- BURKE, Peter. *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*. çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Doğubatı, 2014.
- CAFEROĞLU, Ahmet. “Türk Tarihinde Nöker ve Nöker-zadeler Müessesesi”. *IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 10-14 Kasım 1948)*:251-261.
- CANATAR, Mehmet. “Kethüda”. *DİA*. C. 25, 2022: 332-334.
- CANATAR, Mehmet. “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahâneler Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18 (1998): 89-104.
- CANBAKAL, Hülya. “Ayntab at the End of the Seventeenth Century: A Study of Notables and Urban Politics”. Doktora Tezi, Harvard University, 1999.
- CANBAKAL, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. çev. Zeynep Yelçe. İstanbul: İletişim, 2009.
- CANSEVER, Turgut. *Osmanlı Şehri*. İstanbul: Timaş, 2010.
- CERASİ, Maurice M. *Osmanlı Kenti*. 2. Baskı. İstanbul: YKY Yayınları, 2001.
- ÇAĞ, Galip. *Bir Osmanlı Şehri Manastır 16. ve 17. Yüzyılda Rumeli’de İdarî ve İktisadî Yapı*. Selenge, 2022.
- ÇAĞATAY, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”. *AÜDTCF Dergisi*. C. VI (1947): 483-511.
- ÇAKAR, Enver. “Kanuni Sultan Süleyman Kânun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 12, S. 1 (2002): 261-282.
- ÇAKIR, İbrahim Etem. “XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri”. Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi, 2010.
- ÇELİK, Şenol. “Şehir Kethüdâsı”. *DİA*. C. 38, 2010: 451-452.
- ÇINAR, Hüseyin. “18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

- ÇİÇEK, Kemal. “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 97 (1995): 93-112.
- DEMİR, İhsan Cemil. *Osmanlı Devleti’nde Örfi Vergiler*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2019.
- DEMİRCİ, Süleyman ve Hasan Arslan. “Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590–1750)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 16 (2012): 47-76.
- DEMİRCİ, Süleyman ve Hasan Arslan. “Osmanlı Türkiye’si’nde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590- 1750)”. *Journal of History Studies*. C. 4, S. 2 (2012): 73-103.
- DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2012.
- DOĞAN, D. Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. 16. Baskı. İstanbul: Vadi Yayınları, 2003.
- ELDEM, Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*. çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- EMECEN, Feridun “Ağıl Resmi”. *DİA*. C. 1, 1988: 467-468.
- EMECEN, Feridun M. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK, 1989.
- EMECEN, Feridun M. “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. 12 (1982): 169-170.
- EMECEN, Feridun M. “Mufassaldan İcmale”. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*. İstanbul, 2018.
- EMECEN, Feridun M. “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”. *Tarih ve Sosyoloji Semineri*. İstanbul, 1991: 149-155.
- EMECEN, Feridun M. “XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bâzı Notlar”. (*V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989)ç Ankara: TTK, 1990.
- EMECEN, Feridun M. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK, 1989.
- EMECEN, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- EMECEN, Feridun. “Ağıl Resmi”. *DİA*. C. 1, 1988: 467-468.
- EMECEN, Feridun. “Ağnam Resmi”. *DİA*. C. 1, 1988: 478-479.
- EMECEN, Feridun. “Cullâh”. *DİA*. C. 8, 1993: 83-84.
- EMECEN, Feridun. “Cullâh”. *DİA*. C. 8, 1993: 83-84.
- EMECEN, Feridun. “Çift Resmi”. *DİA*. C. 8, 1993: 309-310.
- EMECEN, Feridun. “Mercidâbık Muharebesi”. *DİA*. C. 29, 2004: 174-176.
- EMECEN, Feridun. “Ridâniye Savaşı”. *DİA*. C. 35, 2008: 87-88;
- EMİRMAHMUTOĞLU, A. Saim. “Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş”. *Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua*. (Maraş Adıyaman). C. 2, S. 14 (1963).
- ERCAN, Yavuz. “Yavuz Sultan Selim Dönemi”. *Türkler Ansiklopedisi*. C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşraf ve A’yan Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 3, S. 3 (1982): 105-113.
- ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”. *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*. 1980: 103-109.

- ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Şehrindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları IV*. (1984): 69-78.
- ERGENÇ, Özer. “XVI. Yüzyıl Ankara’sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri” (Tarih İçinde Ankara Seminer Bildirileri (Eylül 1981)). Ankara, ODTÜ, 1984.
- ERGENÇ, Özer. “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”. *Bildiriler* (IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1988). C. III (1989): 1415-1424.
- ERGENÇ, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995.
- ERGENÇ, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- ERGENÇ, Özer. *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK, 2014.
- ERGENE, Bilgin. *Bir Köyün Anatomisi: Cihangir-Aboshor*. İstanbul: Kardelen Yayını, 2017.
- ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed. “Kansu Gavri”. *DİA*. C. 24, 2001: 315.
- EYİCE, Semavi. “Hamam”, *DİA*, C. 15, 1997: 402-430.
- FAROQHİ, Suraiya. *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*. çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- FAROQHİ, Suraiya. “Krizler ve Değişim, 1590-1699”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert. C. 2, çev. A. Berktaş, S. Andıç ve S. Alper. İstanbul, 2004 (İngilizce orijinali: Cambridge, 1994).
- FAROQHİ, Suraiya. “Krizler ve Dönüşüm 1590-1699”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*. C. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- FAROQHİ, Suraiya. *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*. Cambridge, 1987.
- FAROQHİ, Suraiya. *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. çev. G. Çağalı-Güven ve Ö. Türesay. İstanbul, 2003.
- FAROQHİ, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı, 2005.
- FAROQHİ, Suraiya. *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2000.
- GENÇ, Mehmet. “Mukâtaa”. *DİA*. C. 31, 2020: 129-132.
- GERBER, Haim. *Economy and Society in an Ottoman City, Bursa 1600-1700*. Kudüs, 1988.
- GOFFMAN, Daniel. *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. çev. A. Anadolu ve N. Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995.
- GÖKÇE, Turan. “XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1994.
- GÖKÇE, Turan. *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*. Ankara: TTK, 2000.
- GÖKDEMİR, Oktay. “Tarihyazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih”. *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*. ed. Ahmet Şimşek. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019: 131-148.

- GÖKHAN, İlyas ve E. Kasım Bal. *Osmanlı Dönemi Maraş'ın İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (700-1850)*. Ukde, 2013.
- GÖKHAN, İlyas. "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş". (I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs, Kahramanmaraş, 2004). *Tebliğler*, C. I, İstanbul, 2005.
- GÖKHAN, İlyas. "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlılara Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyenlar". *Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*. ed. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar, Kahramanmaraş, 2008.
- GÖKHAN, İlyas. "Kahramanmaraş ve Çevresinde Meydana Gelen İsyenlar (1519-1630)". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. S. 122 (1997): 49-56.
- GÖKHAN, İlyas. "Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. S. 1 (2016): 115-173.
- GÖKHAN, İlyas. *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*. Kahramanmaraş: Ukde, 2011.
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Hâne" Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32 (1979): 331-348.
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Hâne". *DİA*. C. 15, 1997: 552-553.
- GÖYÜNÇ, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: TTK, 1991.
- GÜLSOY, Ersin. "Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Hudâvendigâr Livası Tahrîr Defterleri". *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*. ed. Burcu Kurt. Bursa: Gaye Kitabevi, 2019.
- GÜLSOY, Ersin. "Malatya Sancağı'nın İlk Tahriri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 21 (2009): 1-22.
- GÜLSOY, Ersin. "XVI. Asırda Darende Şehri". *Akademik Araştırmalar*. S. 1 (1996): 59-68.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: TTK, 2001.
- GÜNAL, Zerrin. "Nöker". *DİA*. C. 33, 2007: 216-217.
- GÜNDÜZ, Tufan. "Dulkadirli Türkmenleri". I. Kahramanmaraş Sempozyumu. C. I, (6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş), İstanbul: 2005.
- GÜNDÜZ, Tufan. "Kahramanmaraş". *DİA*. C. 24, 2001: 192-196.
- GÜNDÜZ, Tufan. "Şah İsmail". *DİA*. C. 38, 2010: 253-255.
- GÜNDÜZ, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2010.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. "Cürm-ü Cinâyet". *DİA*. C. 8, 1993: 138-139.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı". *Tarih Dergisi*. S. 32 (1979): 819-892.
- HARVEY, David. *Sosyal Adalet ve Şehir*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- IGGERS, George G. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- İLGÜREL, Mücteba. "Kalender Şah". *DİA*. C. 24, 2001: 249.
- İNALCIK, Halil, Bülent Arı. "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 3, S. 6 (2005): 27-56.
- İNALCIK, Halil. "Adâlet-nâmeler". *Belleten*. II/3-4 (1965): 49-145.
- İNALCIK, Halil. "Bursa XVI. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar". *Belleten*. C. XXIV, S. 93 (1960): 45-99.
- İNALCIK, Halil. "Cizye". *DİA*. C. 8, 1993: 45-48.
- İNALCIK, Halil. "Eyalet". *DİA*. C. 11, 1995: 549-550;
- İNALCIK, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700". *Archivum Ottomanicum*. VI (1980): 283-337.

- İNALCIK, Halil. “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt’ten İstanbul’a*. der. Oktay Özel, Mehmet Öz. İmge Kitabevi, 2000.
- İNALCIK, Halil. “Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu”. *Türk Kültürü*, S. 34 (1965): 758-765.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 65. Basım, 2020.
- İNALCIK, Halil. *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*. Ankara: TTK, 1987.
- İNALCIK, Halil. *İstanbul: Bir İslam Şehri*. çev. İbrahim Kalın. Dergâh, 1992.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruçen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul, 1996.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. C. 1, çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, (1300-1600)*. çev. Halil Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- İNALCIK, Halil. *The Survey of İstanbul-1455*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “İlmiye”. *DİA*. C. 22, 2000: 141-145.
- İSMAİL Kıvrım, “Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.
- JENNİNGS, R. C. “Urban Populations in Anatolia in the sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”. *IJMES*. VI (1976): 21-57.
- JENNİNGS, Ronald. *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Shari’a Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul, 1999.
- KAFESOĞLU, İbrahim. “İslami Türk Devletlerinde Kültür ve Teşkilat”. *Türk Dünyası El Kitabı I*. Ankara, 1992.
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve Yücel Dağlı ve Robert Dankoff. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. C. 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- KANLİDERE, Ahmet. “XVI. Asır Başında Dulkadirli Türkmenleri Hakkında Önemli Bir Kaynak: Maraş’ın İlk Mufassal Tahrir Defteri”. (Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempoiumu 29 Nisan 1 Mayıs 2011). C. I, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2011: 79-93.
- KARADENİZ, Hasan Basri. “Dulkadirli Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*. ed. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Kahramanmaraş, 2008.
- KARADENİZ, Hasan Basri. “Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi”. *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempoiumu*. ed. Cevdet Kabakcı, Serdar Yakar. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, C. 1, 2012: 313-329.
- KARADENİZ, Hasan Basri. “Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği’nin İlhakı”. *Türkler Ansiklopedisi*. C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, 2022.
- KASUNİ, Yaghia. “History of Aintab and its Environs”, *Armenian History of Aintab, Patmutyun Antepi Hayo*. ed. Kevord Sarafian. Los Angeles: Union of the Armenians of Aintab in America, 1953.

- KAZICI, Ziya. "Hisbe". *DİA*. C. 18, 1998: 143-145.
- KAZICI, Ziya. *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. Bilge Yayıncılık, 2003.
- KILIÇ, Ayşegül. "Osmanlı-Memlûk Nüfuz Mücadelesinde Dulkadiroğulları Beyliği". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C. 9, S. 27 (2021): 438-460.
- KIVRIM, İsmail. "XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.
- KOÇ, Kemalettin. *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*. Ukde Yayınları, 2010.
- KOÇ, Ümit. "XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi". Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2003.
- KOÇ, Yunus. "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 65 (2013): 177-202.
- KOÇ, Yunus. "Tarih Niçin Yazılır?". *Tarih İçin Metodoloji*. ed. Ahmet Şimşek. Ankara: Pegem Akademi, 2021: 2-9.
- KOÇAK, Zülfiye. "Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)", Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi, 2010.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: TTK, Ankara, 1999.
- KUBAN, Doğan. "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler". *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul, 1995: 163-197.
- KUBAN, Doğan. "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi*, C. VII (1968): 53-73.
- KUNT, Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- KURT, Yılmaz ve Ertan Ünlü, *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI 1572 Tarihli Sis (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- KURT, Yılmaz. "Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı". *OTAM*. S. 2 (1991): 151-200.
- KURT, Yılmaz. "Sis=(Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi I". *OTAM*. S. 1 (1990): 271-298.
- KURT, Yılmaz. *Çukurova Tarihinin Kaynakları V 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri. "Müezzin". *DİA*. C. 31, 2020: 489-495.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*. C. 2. İstanbul, 1999.
- LİNDNER, Rudi Paul. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. çev. Müfit Günay. İstanbul, 2000.
- LOWRY, Heath W. *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)*. çev. S. Alper. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- LOWRY, Heath W. *Trabzon'un Türkleşmesi ve İslamlaşması 1461-1583*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1981.
- MARCUS, Abraham. *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*. çev. Mehmet Emin Baş. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- MARTINDALE, Don. "Şehir Kuramı". *Şehir ve Cemiyet*. haz. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- MCGOWAN, Bruce. "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)". *Archivum Ottomanicum I*. 1969: 139-169.
- MİROĞLU, İsmet. "Yavuz Selim Devri". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. X, İstanbul, 1989: 281-312

- MİROĞLU, İsmet. *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. İstanbul, 1975.
- OCAK, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Baskı, 2011.
- ORHONLU, Cengiz. "Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar". *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*. der. Salih Özbaran. No 31, İzmir, 1984.
- ORTAYLI, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- ÖZ, Mehmet. "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6 (2005): 57-88.
- ÖZ, Mehmet. "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler". *Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik*. der. Halil İncılık, Şevket Pamuk. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000: 17-32.
- ÖZ, Mehmet. "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler". *Vakıflar Dergisi*. S. 22, (1991): 429-439.
- ÖZ, Mehmet. "Tahrir". *DİA*. C. 39, 2010: 425-429.
- ÖZ, Mehmet. *XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: TTK, 1999.
- ÖZCAN, Abdülkadir. "Asesbaşı". *DİA*. C. 3, 1991: 464.
- ÖZDEĞER, Hüseyin. *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*. C. I, İstanbul, 1988.
- ÖZDEĞER, Hüseyin. *XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1982.
- ÖZEL, Oktay. "Avarız ve Cizye Defterleri". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. ed. Halil İncılık, Şevket Pamuk. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. 2000: 33-50.
- ÖZEL, Oktay. "Hâne". *Antropoloji Sözlüğü*. ed. Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.
- ÖZEL, Oktay. "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar). Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan. haz. Mehmet Öz, Fatih Yeşil. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015: 557-591.
- ÖZHARAT, Semiha Zehra, "IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- ÖZKAYA, Yücel ve Ali Akyıldız, "Muhassıl", *DİA*, C. 31, 2020: 18-20.
- ÖZKUL, Ali Efdal. "Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ta Kasap Esnafı ve Faaliyetleri". *Gazi Akademik Bakış*. C. 11, S. 23 (2018): 163-198.
- ÖZLÜ, Zeynel. *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*. Gaziantep, 2004.
- ÖZTÜRK, Mustafa. "1616 Tarihli Halep Avârız -Hâne Defteri". *OTAM*. S. 8 (1997): 249-293.
- ÖZTÜRK, Nazif. "Mütevelli". *DİA*. C. 32, 2006: 217-220.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: MEB, 1971.
- PAMUK, Bilgehan. *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*. İstanbul: AQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- PEİRCE, Leslie. *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. çev. Ülkü Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- PİRENNE, Henri. *Ortaçağ Kentleri*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim, 2003.
- RAYMOND, Andre. "Şehir". *DİA*. C. 38, 2010: 449-451.

- REYHAN, Cenk. "XIII. Yüzyılda Bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği Şehir Toplumunun Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- SAĞLAMER, Fatma. "Ayıntab Şhreküstü Mahallesi", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2 (2022): 61-74.
- SAĞLAMER, Fatma. "Osmanlı Döneminde Ayıntâb Şhreküstü Mahallesi". Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi, 2022.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "Arûs Resmi". *DİA*. C. 3, 1991: 422-423.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "Avarız". *DİA*. C. 4, 1991: 108-109.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "Bâd-ı Hevâ". *DİA*. C. 4, 1991: 416-418;
- SAMİ, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. haz. Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- SARI, Arif. *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2018.
- SOLAK, İbrahim. "Dulkadirli Ülkesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi". *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. C. 1, (29 Nisan- Mayıs 2011, Kahramanmaraş).
- SOLAK, İbrahim. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 24 (2008): 217-251.
- SOLAK, İbrahim. "XVI. Asırda Maraş Kazâsı". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi 2002.
- SÖYLEMEZ, Faruk. "Osmanlı-Dulkadirli Siyasî ve Sosyal Münâsebetleri". *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 138 (2002): 175-196.
- SÖYLEMEZ, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- SÜMER, Faruk. "Ağaçeriler". *DİA*. C. 1, 1998: 460-461.
- SÜMER, Faruk. "Çukurova Tarihine Daire Araştırmalar". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1 (1963: 1-98.
- SÜMER, Faruk. "Kösedağ Savaşı". *DİA*. C. 26, 2002: 272-273.
- SÜMER, Faruk. *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: TTK, 1994.
- SÜMER, Faruk. *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- ŞAHİN, İlhan. "Dulkadir Eyaleti". *DİA*. C. 9, 1994: 552-553.
- ŞAHİN, İlhan. "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. S. 32, (1979): 905-1047.
- TANKUT, Gönül. "Osmanlı Şhrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı". *VII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara, 1973.
- TANSEL, Selahaddin. *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*. İstanbul, 1966.
- TANSEL, Selahattin. *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- TAŞ, Hülya. *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: TTK, 2006.
- TAŞTEMİR, Mehmet. *XVI. Yüzyılda Adıyaman Sosyal ve İktisadi Hayat (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta)*. Ankara, 1999.
- TEKİN, Zeki. "Debbağ". *DİA*. C. 9, 1994: 176-179.
- TEKİN, Zeki. "Deri". *DİA*. C. 9, 1994: 176-177;
- TEKİNDAG, Şehabettin. "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi: İlk Osmanlı-Memlûklu Savaşları (1485-1491)". *Belleten*. C. XXX, S. 123 (1967): 345-373.
- TEKİNDAG, Şehabettin. "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi". *Tarih Dergisi*. C. 17, S. 22 (1967): 49-78.

- UĞUR, Yunus. “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 3, S. 6 (2005): 9-26.
- ULUUMAY, Esat. *Hamam Kültürü Üzerine: Eski Hamam, Eski Tas*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2009.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 12. Baskı, 2019.
- ÜLKER, Necmi. “The Rise of Izmir, 1688-1740”. Doktora Tezi, The University of Michigan, 1974.
- ÜNAL, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: TTK, 1989.
- WEBER, Max. *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*. çev. Musa Ceylan. Yarı, 2015.
- YAŞA, Fırat. “Bahçesaray (1650-1675)”. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- YENİÇERİ, Celal. “Bâc”. *DİA*. C. 4, 1991: 411-413.
- YİNANÇ, Refet ve Mesut Elibüyük. *Maraş Tahrir Defteri (1563) I-II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988.
- YİNANÇ, Refet. “Dulkadiroğulları”. *DİA*. C. 9, 1994: 553-557.
- YİNANÇ, Refet. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- YÜCEL, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*. C. II. Ankara, 1991.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Muazzez		GÜNDÜZ OĞUL
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	İngilizce (İyi)		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		
Lisans	2012	2017	
Yüksek Lisans	2017	2019	
Doktora	2019	2024	
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma		Çalışılan Kurumun Adı
Sinop Üniversitesi	2018	-	Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	1. Gündüz, M. (2019). “B-188 NUMARALI ŞER‘İYYE SİCİLİNE GÖRE 18. YÜZYIL BAŞLARINDA BURSA ŞEHRİNDE KADINLARIN GIYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ”. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(37): 583-608. 2. Gündüz Oğul, Muazzez. (2024). “TEREKE KAYITLARINA GÖRE GUREMÂ USULÜ VE SERVET-BORÇ İLİŞKİSİ: BURSA ÖRNEĞİ (1703-1710)”. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 11 (29): 205-23.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
		Tarih:	
		İmza:	
		Adı-Soyadı:	